

176308

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

SERBEST FIRKA - BASIN İLİŞKİLERİ
(Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü)
Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
ABDULHAMİT AVŞAR

Danışman
PROF. DR. YAVUZ CEZAR

İstanbul - 1996

İÇİNDEKİLER

Önsöz	I
Kısaltmalar	II
Giriş	III

Birinci Bölüm

A) YENİ REJİMİN BASINA BAKIŞI VE ELE ALINAN GAZETELERİN ÖZELLİKLERİ

1- Cumhuriyet Yöneticilerinin Basın Karşısındaki Tavrı	1
2- Konu İle İlgili Ele Alınan Gazetelerin Özellikleri	
2.1. Hakimiyeti Milliye Gazetesi	3
2.2. Yarın Gazetesi	4
2.3. Cumhuriyet Gazetesi	8
2.4. Son Posta Gazetesi	10

B) SERBEST CUMHURİYET FIRKASI ÖNCESİ TÜRKİYE'NİN DURUMU

1. 1930 Yılında Siyasal ve Sosyal Durum	
1.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	12
1.2. Terakkiperver Fırka'nın Kapatılma Nedenleri	14
1.3. Terakkiperver Fırka Sonrası Gelişmeler	12
2. 1930 Yılına Gelindiğinde Ekonomik Durum	17
2.1. 1929 Dünya Ekonomi Bunalımı ve Etkileri	19
3. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Durumu	22

İkinci Bölüm

A) SERBEST FIRKA'NIN ORTAYA ÇIKIŞI

1. Haberin Basına Yansıması	24
1.1. Olayın Basına Yansımasından Önceki Gelişmeler	24

B) KURUCULARI

1. Partinin Resmî Kurucusu	26
2. Kurucuların Seçilmesi	26
2.1. Kurucuların Belirlenme Yöntemi	27
2.2. Kurucuları	
2.2.1. Ali Fethi (OKYAR)	28
2.2.2. Ağaoğlu Ahmet (AHMET AĞAOĞLU)	33
2.2.3. Kütahya Meb'usu Nuri (CONKER)	36
2.3. Serbest Fırka'nın Diğer Kurucuları ve Milletvekilleri	36
2.3.1. Serbest Fırka'ya Kendi İstekleri Dışında Katılanlar	37
2.3.2. Serbest Fırka'ya Kendi İstekleri İle Katılanlar	38

C) SERBEST FIRKANIN KURULUŞ AMACINA İLİŞKİN YORUMLAR

1. Genel Yorumlar	41
2. Basındaki Yorumlar	44

D) SCF'NİN PROGRAMI VE ÜZERİNDE DURDUĞU TEZLER

1. Partinin İdare Heyeti	46
2. SCF'nin Programı	46

2.1. Program Maddelerinin İçeriği	47
2.2. Programa Gösterilen Tepkiler	48
3. SCF'nin Başlıca Ekonomik Konular Hakkındaki Görüşleri	49
3.1. Vergiler	50
3.2. Demiryolları	52
3.3. İnhisarlar (Devlet Tekelleri)	54
3.4. Yabancı Sermaye	56
3.5. Düyun-u Umumiye	56
4. SCF'nin Siyasal Konumu ve Görüşleri	
4.1. Siyasal Konumu	59
4.2. Siyasal Konulardaki Görüşleri	61
5. Serbest Fırka'nın İlk Döneminde Basının Tavrı	
5.1. Gazi'nin Durumu	64
5.2. Yeni Durum Karşısında CHF Yanlısı Basının Tavrı ve Nedenleri	67
5.3. CHF Karşısı Basının Tavrı	
5.3.1. Son Posta	69
5.3.2. Yarın	70
5.4. Halkın Tutumu	72
5.5. SCF'nin İktidara Gelme Konusundaki Tavrı	74
6. Sivas Söylevi ve Bunun Basındaki Yankıları	77

Üçüncü Bölüm

İZMİR OLAYLARI

A) İZMİR GEZİSİ

1. Gezinin Amacı	80
1.1. Fethi Bey'in İzmir'e Varışı ve İlk Olaylar	81
1.2. Anadolu Gazetesinin Yayını ve Sonun Başlangıcı Olan Olaylar	84
1.3. Hükümetin Tutumu	87
2. Olayların Basındaki Yorumu	89
3. Fethi Bey'in İzmir Söylevi ve Sonrası	90
3.1. Fethi Bey'in Konuşmasının Basındaki Yankıları	92
4. CHF Yanlısı Basının Gazi'yi Etkileme Çabaları ve Sonucu	94

Dördüncü Bölüm

BELEDİYE SEÇİMLERİ

A) SERBEST FIRKA'NIN TABANI	99
B) SEÇİMLER ÖNCESİ DURUM	
1. İktidarın Muhalif Basına Karşı Tutumu	102
2. Seçimler Öncesi Basın	104
3. Seçimlerin Başlaması ve Tartışmalar	106
3.1. Meclis'in Olağanüstü Toplantısı	106
3.2. Yeni Hükümet Programı ve Basındaki Yorumlar	107
3.3. Son Posta'nın Yayını ve Gazi'nin Durumunun Yeniden Tartışma Konusu Olması	109
C) SEÇİMLER	
1. 1930 Yılı Belediye Seçimlerinin Özellikleri	111
2. Serbest Fırka'nın Seçimlere Katılma Nedenleri	112

3. Seçimlerin Başlaması	115
3.1. İstanbul ve İzmir Seçimleri	118
3.2. Fethi Bey - Necmettin Sadık Polemiği	123
3.3. Seçimlerin Sonuçları	125

Beşinci Bölüm

KAPANIŞ

A) KAPANIŞ ÖNCESİ DURUM	128
1. İsmail Hakkı Bey'in Yazısı	128
2. Yarın'ın Mustafa Kemal'e Başbakanlık Teklifi	130
3. Mustafa Kemal'in Meclisi Açış Konuşması ve Yankıları	135
4. Gazi'nin "Blok" Düşüncesi ve Son Umudun Tükenişi	140
B) FESİH KARARI	
1. Kararın Alınması	143
2. 15 Kasım 1930: Gazi Döneminin Çok Partili Son Meclis Toplantısı	145

Altıncı Bölüm

KAPANIŞTAN SONRA

A) SERBEST FIRKA SONRASI GELİŞMELER	
1. Basının Kapanış Karanna Tepkisi	151
2. İktidarın Serbest Fırka'dan Sonra İzlediği Yol	152
3. Basına ve Serbest Fırkalılara Takınılan Tutum	154
Sonuç	157
Ekler	162
Kaynakça	173
Belgeler	182

Önsöz

Türk siyasal yaşamında özgün ve farklı bir yeri olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın basınla ilişkileri, üzerinde pek fazla durulmamış bir konudur. Oysa o dönem gazetelerinin izledikleri yayın politikaları SCF olayında önemli rol oynamış ve bu partinin kapanmasında birincil etkenlerden biri olmuştur. Bu nedenle, bu konuda ilk sayılabilecek bir yaklaşımla SCF olayı günü gününe basın yoluyla izlenmeye ve gazetelerin bu konuya etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu amaçla o dönemde ulusal düzeyde dağıtımı olan ve Serbest Fırka olayında ön planda görülen **Hakimiyeti Milliye, Yarın, Cumhuriyet, Son Posta, Vakit ve Akşam** gazeteleri ele alınmış; Ağustos - Kasım aylarında yoğunlaşılacak üzere, 1930'a ait birer yıllık sayıları incelenmiştir.

Ayrıca, Serbest Fırka'nın nasıl bir ortamda ortaya çıktığı ve neden büyük ilgi gördüğünün altını çizebilmek bakımından; birinci bölümde, bu partinin kuruluş yılı olan 1930'a gelindiğinde ülkenin içinde bulunduğu siyasal, toplumsal ve ekonomik duruma kısaca değinilmiş, ikinci bölümde de Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş ve amaçları üzerinde durulmuştur.

O dönemde bazı sözcükler bugünkünden farklı yazılıyordu. Bunun için, özellikle alıntılarda ve birtakım özel adların yazılışlarında o zamanki kullanılışlarına bağlı kalınmaya çalışılmıştır. "*Olmayan*" yerine "*olmıyan*", "*bulunmasıyla*" yerine "*bulunmasile*", "*Hakimiyet-i Milliye*" yerine "*Hakimiyeti Milliye*" gibi. Yine o yıllarda henüz soyadı yasası çıkmamış olduğundan kişi adlarına da gazetelerde kullanıldığı biçimiyle yer verilmiştir.

Bu tez çalışması sırasında, danıştığım her konuda bana zaman ayırarak teşvik, bilgi ve deneyimlerini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Yavuz CEZAR Bey başta olmak üzere, bu konuyu seçmem konusunda bana yol gösteren ilk danışmanım Prof. Dr. Cemil OKTAY Bey'e ve dönem basınıyla ilgili çeşitli konularda yardımcı olan gazeteci - yazar Oktay VEREL Bey'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Abdulhamit AVŞAR

Kısaltmalar

A.g.k.	: Adı geçen kaynak
A.g.y.	: Adı geçen yazı
AİTİA	: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bk.	: Bakınız
Bs.	: Baskı
C.	: Cilt
CDTA	: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi)
Çev.	: Çeviren
İTİA	: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
Haz.	: (Yayına) Hazırlayan
Hz.	: Hazretleri
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM Z.C.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzerleri

Giriş

Cumhuriyet döneminin ikinci önemli muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası, üzerinde fazla araştırma yapılmamış bir konudur. Dönemin canlı tanıklarının yayınlanmış anı kitapları dışında, konuyla ilgili en yeni ve kapsamlı çalışma Doç. Dr. Çetin Yetkin'in "*Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı (1982)*" adlı eseridir. Bunun dışında ABD'li siyaset bilimci Walter F. Weiker'in "*Political Tutelage and Democracy in Turkey -The Free Party and its Aftermath (1973)*" adlı bir kitabı vardır, ancak dilimize çevrilmemiştir. Serbest Fırka'nın genel çerçevede ve kronolojik bir bütünlük içerisinde ele alındığı Yetkin'in eseri, 1930-1950 yılları arasında yer alan olayların ve bunların birbirleriyle ilişkisinin inceleneceği bir dizi çalışmanın ilk kitabı olarak yayınlanmıştır. Weiker'in çalışması da yine SCF olayına genel bir bakış içermekte ve daha çok bu olayın Cumhuriyet Halk Partisi ve yeni rejimin düşünce yapısına etkileri üzerinde durulmaktadır. Cumhuriyet dönemiyle ilgili birçok kitapta ise konuya yer verilmesine karşın, genellikle bu o çalışmanın amaçlarıyla sınırlı kalmış ve özet sayılabilecek bir düzeyde işlenmiştir. Oysa Serbest Cumhuriyet Fırkası olayı, Türk siyasal yaşamında önemli bir yeri olan ve üzerinde durulmayı gerektiren bir konudur.

Bu parti, muhalefet edeceği Cumhuriyet Halk Fırkası liderleri tarafından kurdurulmuştur. Bu yönüyle "*danışıklı*" bir partidir. Ayrıca iktidar partisinden önemli farkları olan, gerçekten siyasal parti sayılabilecek bir programı ve yapılanması yoktur.¹ Buna rağmen kısa zamanda halkın büyük desteğini sağlamış ve iktidar alternatifi durumuna gelmiştir. Bu, Serbest Fırka'nın kurulduğu dönemin siyasal ve toplumsal yapısını göstermesi bakımından ilginçtir ve ele alınması gereken bir konudur.

Serbest Fırka'nın kurucuları, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın aksine, Mustafa Kemal tarafından belirlenmiş ve onun güvenini kazanmış kimselerdi; ancak buna rağmen, kısa bir zaman sonra Mustafa Kemal bu partiye karşı tavır alma gereği duymuş, bu da Serbest Fırka'nın sonunun gelmesinde önemli rol oynamıştır. Böylece, Atatürk'ün bizzat kendisi tarafından başlatılan çok partili yaşama geçiş denemesi, yine kendisinin

¹ Siyasal partiler, halkın desteğini sağlamak suretiyle, devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, partinin ömrü, yöneticilerinin başta buldukları zamanı aşmalı, tek bir seçimle, tek bir sorunla sınırlı olmamalıdır. Bunun yanısıra bölgesel örgütleri de olmalı ve parti merkeziyle çeşitli ve düzenli ilişkiler sürdürmelidir. *Bk. ERGUN ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1974, s. 2-4 ve ESAT ÇAM, Siyaset Bilimine Giriş, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s.194-196.*

etkisiyle başarısız olmuştur. Onu bu davranışa yöneltten nedenleri siyasal ve toplumsal arka planlarıyla ortaya koymak, o dönemde çok partili yaşama niçin geçilemediği konusuna ışık tutabilecek bir noktadır.

Serbest Fırka olayı, CHP'nin bünyesinde ciddi değişiklikler yapılmasına yol açması açısından da önemlidir. Bu partinin gösterdiği bazı gerçekler ışığında CHP, kendi yapısındaki birtakım eksiklikleri görme ve halkla arasında var olan kopukluğu giderme yolunda çeşitli önlemler alma olanağı bulmuştur.

Serbest Fırka konusunu önemli kılan bir başka yönü de, Demokrat Parti olayına yaptığı etkidir. Çünkü, Demokrat Parti'nin gerçek temelleri ve bu partiye sağlanan kitlesel destek, aslında Serbest Fırka olayıyla oluşmaya başlamıştır denilebilir.² Bu nedenle, Serbest Fırka'yı incelemek bir anlamda, DP'nin zihinsel ve toplumsal alt yapısına eğilmek demektir.

Öte yandan Serbest Fırka olayı, o dönemin en etkili kamuoyu oluşturma aracı olan gazeteler ana eksen alınıp işlenmediği gibi, bu partinin başarısız olmasında o günkü basının oynadığı rol de pek fazla irdelenmemiştir. Oysa toplumun aynası sayılan,³ günün siyasal, toplumsal ve ekonomik olaylarını yansıtmaları bakımından belge niteliği taşıyan gazetelerin, bir dönemin daha iyi tanınıp değerlendirilmesi ve anlaşılabilmesi için önemli kaynaklardan biri olduğu söylenebilir. Ayrıca SCF olayında basının ayrı bir yeri vardır; çünkü, o dönemin koşullarında, izledikleri yayın politikaları Serbest Fırka'nın kapanmasının birincil etkenlerinden biri olmuştur. Bu nedenle, yeni bir muhalefet partisinin doğmasının o günkü ortamda nasıl bir yankı uyandırdığı, bu partinin kurulmasının kamuoyuna nasıl aktarıldığı ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin niteliğinin ne olduğunu daha iyi anlayabilmek için konu, o dönem gazeteleri günü gününe izlenerek ele alınacak ve temel tez olarak, Serbest Fırka'nın kapanışında basın yayın hareketlerinin rolü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu amaçla dört gazete üzerinde özellikle durulacaktır: İktidar yanlısı **Hakimiyeti Milliye** ve **Cumhuriyet** ile, ona muhalif bir politika izleyen **Yarın** ve **Son Posta**.

² *Bk. CEMAL KUTAY (Haz), Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s.509; TANER TİMUR, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.9; ÇETİN YETKİN, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982, s.13, Aslan Tufan YAZMAN, Atatürk'le Beraber (Devrimler, Olaylar, Anılar 1922-1938), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1969 ve Şevket Süreyya AYDEMİR, Menderes'in Dramı (1899-1960), 3. Bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s.74.*

³ ENVER BEHNAN ŞAPOLYO, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, İstanbul, 1976, s.1.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın resmî yayın organı niteliğini taşıyan *Hakimiyeti Milliye* ile, yayınlandığı ilk günden başlayarak iktidara muhalif bir politika benimseyen ve Serbest Fırka döneminde kendisine bu partinin fiilî yayın organı görüntüsü vererek onun yıpranmasında önemli rol oynayan *Yarın*, iki aşırı uçta yayın yapan gazetelerdi. *Cumhuriyet* ve *Son Posta* ise biri CHF, diğeri SCF yanlısı olmasına karşın, özellikle haberleri yansıtmada oldukça tarafsız bir tutum içerisindeydiler. Bunun da gelişmelerin daha sağlıklı izlenebilmesine fırsat tanıyacağı açıktır. Bununla birlikte belli bir dönemden sonra, bu gazetelerin yazarlarının ortaya koydukları tavrın olayların yönünün değişmesinde önemli etkisi olmuştur. Ayrıca, Cumhuriyet gazetesinin sahip ve başyazarı olan Yunus Nadi'nin Atatürk'e en yakın, hatta zaman zaman onun düşüncelerini kendi kalemiyle yansıtan, gazetecilerden biri olması; Serbest Fırka lideri Fethi Bey'in önemli açıklamalarının çoğunlukla Yarın gazetesinde yer alması ve bu partinin önde gelen düşünce adamlarından Ağaoğlu Ahmet'in yazılarını Son Posta'da yayınlaması gibi nedenler de, adı geçen gazetelerin seçilmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu dört gazetenin dışında, haber kaynakları bakımından önemli, ülke çapında dağıtımları olan, sahip ve başyazarları TBMM üyesi Vakit ve Akşam gazetelerinden de yararlandı. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, amacın gazeteleri tanıtmak değil, SCF olayının gazetelerdeki yer alış biçimini ve bu olayda oynadıkları rolü ortaya koyabilmektir.

Bu arada yaklaşık yüz günlük siyasal yaşama sahip olan bir partinin nasıl olup da kuruluşundan hemen sonra iktidar alternatifi durumuna gelebildiği ve halktan büyük destek gördüğünün altını çizilebilir. Serbest Cumhuriyet Fırkası öncesi dönemin koşullarına kısaca değinilecektir. Bunun yanı sıra, bu partinin neden kurulduğu, program hedefleri ve ortaya koyduğu görüşler ana hatlarıyla ele alınacak ve bu partiyi yaşama geçirenlerin daha sonra neden onun kapatılması düşüncesine yöneldiklerinin de üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Son söz olarak şunu da belirtmek gerekir ki, olayların günlük gazetelere yansımaları yönlerini ve konunun çeşitli açılardan daha iyi görülebilmesini sağlayabilmek açısından, başta o dönemin canlı tanıklarının anıları olmak üzere, daha genel içerikli eserlerden de geniş bir kaynak çalışması yapılmıştır.

birinci bölüm

A) YENİ REJİMİN BASINA BAKIŞI VE ELE ALINAN GAZETELERİN ÖZELLİKLERİ

1. Cumhuriyet Yöneticilerinin Basın Karşısındaki Tavrı

İletişim bir bilginin, bir görüşün, bir davranışın yayınlanması süreci olarak tanımlanmaktadır.¹ İletişim araçları da “geniş insan yığınlarının değerlerini, inançlarını, alışkanlıklarını, yargılarını etkileme ve yürürlüktekilerden ayrımlı değer, inanış, alışkanlık ve yargılara koşullandırma olanağı sağlamaktadır.”² Dolayısıyla iletişim kaynaklarının kitleleri kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirme, biçimlendirme gücü vardır. Bu nedenle, belirli bir toplumsal yapıda siyasal egemenliği elinde tutanlar, kitle iletişim araçlarını kontrolleri altında bulundurabilmek için özel çaba gösterirler.

Cumhuriyet’in ilânından sonra yeni rejimin önderleri de, bu konuda oldukça duyarlı davranmışlar ve basın konusuna büyük önem vermişlerdir. Yöneticilerin basından beledikleri en önemli işlev, Cumhuriyet’i güçlendirici ve halka yeni yönetimi benimsetici bir yayın politikası izlemeleriydi. Nitekim Mustafa Kemal, 5 Şubat 1924’te dönemin gazete sahibi ve başyazarlarıyla yaptığı toplantıda bu bakış açısını şöyle açıklıyordu:

“Türk Basını, milletin gerçek seda ve iradesinin kendisini belirtmesi şekli olarak Cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale vücuda getirmelidir... Basın mensuplarından bunu istemek, Cumhuriyetin hakkıdır... Gerçekleri, milletin kulağına ve vicdanına gereği gibi ulaştırmakta basının vazifesi çok mühimdir... Milletin ve bilhassa aydın ve vatandaşların ortak davalarının etrafında olduklarını red ve cerh kabul etmeyen delillerle göstermeliyiz.”³

Atatürk daha sonra da, “*Matbuatın umumî hayatta ve Cumhuriyet’in terakkiyat ve tekamülünde hâiz olduğu vazifeler yüksektir*”⁴ sözleriyle bu görüşünün altını çizecektir. Atatürk ayrıca, yaşamının her döneminde yanında belirli sayıda gazeteciye yer vermiş , onlarla sık sık görüş ve düşünce alışverişinde bulunarak toplumun tutum ve davranışlarını

¹ ÖNDER ŞENYAPILI, *Toplum ve İletişim*, Çağ Matbaası, Ankara, 1981, .42.

² A.g.k., s.51.

³ HAYATİ TÜFEKÇİOĞLU, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını*, (Tez), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988, s. 2-3.

⁴ AFETİNAN, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1959, s.277. Atatürk’ün basının önemi ile ilgili daha önceki dönemlere ait görüşleri için bk. NİYAZİ AHMET BANOĞLU, *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, Sıralar Matbaası, İstanbul 1960, s. 95-96 ve KAZIM ÖZALP, “Atatürk ve Cumhuriyet” *Milliyet*, S.4819, 29 Ekim 1963, s.5.

öğrenmeye çalışmıştır.

Öte yandan basına karşı, bu dönemde iki türlü davranış sergilendiği görülmektedir. İktidardan yana olan gazeteler, malî ve siyasal çeşitli yollarla desteklenirken, muhalif kalanlar ise ya ikna edilerek kazanılmaya çalışılmış ya da bu tutumlarından vaz geçmeleri için caydırıcı önlemler alınma yoluna gidilmiştir.⁵ Bunun yanı sıra izlenen bir başka yol da, rejimin sözcüsü olacak gazeteleri bizzat çıkarmak - ya da çıkarttırmak- olmuştur.

Başlangıçta, özellikle Büyük Millet Meclisi yeni Türk devletinin alacağı şekli tartışırken gazetelerin yayınları büyük ölçüde serbestti. Öyle ki, Cumhuriyet'in ilânından kısa bir süre önce, 7 Ekim 1923'te, o dönem basınının merkezi olan İstanbul'da, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri süre gelen sıkıyönetim ve sansür kaldırılmıştı. Bundan yararlanan İstanbul basını yeni yönetime karşı sert muhalefet yapmaya başladı. Bu biraz da Meclis içinde geniş bir serbestliğin olması ve muhalefetin eleştiri dozunu arttırarak basına yeterli malzeme sağlamasından da ileri geliyordu. Basının bu dönemde ne ölçüde serbest olduğunu göstermesi bakımından, o günün iki önemli muhalif gazetesinin Cumhuriyet'in ilânını eleştiren yazıları dikkat çekicidir. Bunlardan **Tanin**'in başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın), "*Yaşasın Cumhuriyet!*" başlıklı bir yazısında, henüz ilânı üzerinden iki gün bile geçmemiş olan yeni rejimle alay ederken, Velid Ebüzziya 1 Kasım 1923 tarihli **Tevhid-i Efkâr**'daki başmakalesinin başlığını "*Bizi Korkutan Kırmızı Cumhuriyet Paçavrası mıdır?*" koyarak yeni karara açıkça meydan okuyordu.⁶

Ancak bu serbestlik uzun sürmedi. Ülkede yeni bir muhalif partinin (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) kurulmasıyla birlikte basına karşı sert önlemler alınmaya başlandı. Önce, 1924 yılının son gününde **Tokgöz** ve İngilizce yayın yapan **Orient News** gazeteleri kapatıldı. Daha sonra Şeyh Sait olaylarının başlamasıyla basının bu olayda rol oynadığı ileri sürülerek **Tanin**, **Tevhid-i Efkâr**, **Vatan**, **Sebil-ürreşat**, **Aydınlık**, **Resimli Ay** gibi değişik eğilimlerdeki etkili gazete ve dergiler başta olmak üzere, İstanbul ve taşrada bir düzineye yakın yayının faaliyetine son verildi. Böylece, 4 Mart 1925 tarihinde kabul edilen **Takrir-i Sükûn Kanunu** ile birlikte, siyasal alandaki muhalefetin yanında,

⁵ ALTAN ÖYMEN, *Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1982, s.33-34.

⁶ ERIC JAN ZÜRCHER, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. GÜL ÇAĞALI GÜVEN, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s.51.

basındaki muhalefet de son buldu ve uzun süren bir sessizlik dönemi başladı.

İnceleme konusu yapılan Serbest Fırka'nın kurulduğu 1930 yılına gelindiğinde, basının göreceli bir serbestliğe kavuştuğu görülmektedir. Ancak burada ilginç olan bir nokta, yeni bir muhalif partinin kurulmasından yaklaşık sekiz ay önce, tıpkı Cumhuriyet'in ilânı ve Terakkiperver Fırka'nın kurulmasından önceki dönemde olduğu gibi, basına belli bir serbestlik tanınmasıdır. Nitekim, o günkü ortamda oldukça ağır sayılabilecek eleştirilere karşın ciddi bir önleme başvurulmamış, basın tarafından yöneltilen suçlamalara karşı, dikkatleri çekecek ölçüde ılımlı davranılmıştır. Anlaşıyor ki, zihinlerde oluşmaya başlayan yeni bir siyasal muhalefet oluşturma düşüncesinin zemini, öncelikle basın yoluyla sağlanmaya çalışılmaktaydı.

2. Konu ile İlgili Ele Alınan Gazetelerin Özellikleri

2.1. Hakimiyeti Milliye Gazetesi

Mustafa Kemal tarafından kurulan Hakimiyeti Milliye, 10 Ocak 1920 tarihinde Ankara'da yayınlanmaya başladı. Önceleri haftada iki kez yayınlanan gazete, daha sonra haftada üç gün ve 1921 Şubat'ından itibaren de günlük olarak çıktı. Amacı, Anadolu'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararlarını halka duyurmaktı.⁷ Cumhuriyet'in ilânından sonra da, yeni rejimin ana sözcüsü oldu.

İlk yazı işleri müdürlüğünü Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu)'in yaptığı gazetede, Hüseyin Ragıp (Baydur), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gevher (Etili), Recep (Peker), Siirt Meb'usu Mahmut (Soydan), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfki (Atay) çeşitli dönemlerde başyazılar yazdılar. İnceleme konusu yapılan 1930 yılında ise gazetenin başyazıları çoğunlukla, üçü de milletvekili olan Falih Rıfki, Siirt Meb'usu Mahmut ve Yakup Kadri tarafından dönüşümlü olarak yazılmaktaydı. Falih Rıfki, ayrıca gazetenin imtiyaz sahipliğini de yürütüyordu.

Hakimiyeti Milliye, Serbest Fırka'nın kurulduğu döneme gelindiğinde tam anlamıyla Cumhuriyet Halk Fırkası'nın resmî bir organı haline dönüşmüş, Ankara hükûmetinin görüşlerini yansıtan bir parti -hatta devlet- sözcüsü görünümü almıştı.⁸ Bu

⁷ Gazeteye "*Hakimiyeti Milliye*" adını bizzat kendisi veren Mustafa Kemal, başlangıçta yazıların çoğunu not ettirerek kendisi yazdırıyor. ayrıca bütün yazı ve haberleri de gözden geçiriyordu. M. NURİ İNUGUR, *Basın ve Yayın Tarihi*, 2.Bs., Çağlayan Kitabevi, İstanbul. 1982. s.353.

⁸ ALİ GEVGİLİLİ, "Türkiye Basını", CDTA., C.I. s.213.

nitelik, gazetenin 4 Kanunusânî 1929 tarihli sayısında yer alan ve “*halk sütunu*” oluşturulması dolayısıyla yazılan bir yazıda açıkça görülmektedir:

“Halk sütununu halkımızın her türü dertleri, ihtiyaçları, istekleri için açtık. Bu hemen hemen sırf kendilerinin malıdır. Cumhuriyet idaresi her memnuniyet ve teşekkürle aynı hisle mukabele ettiği gibi, her türü dileklere, şikâyetlere de çok ehemmiyetle kulak verir.”⁹

Serbest Fırka döneminde ise, bu partinin kuruluşunu en ihtiyatlı karşılayan gazete Hakimiyeti Milliye oldu. CHF yanlısı gazeteler içerisinde yeni partiye karşı ilk sert muhalefet de yine Hakimiyeti Milliye tarafından başlatıldı. Örneğin gazetenin etkili ve güçlü yazarlarından Falih Rıfki, 20 Ağustos 1930’da “*Politika*” adlı bir sütun açmış, Serbest Fırka’ya karşı sert ve yıpratıcı eleştirilere başlamıştı. Oysa Falih Rıfki’nin anılarında belirttiğine göre, o sıralarda hem Atatürk hem de İnönü Hakimiyeti Milliye’nin tarafsız kalmasını istemişlerdi.¹⁰ Buna rağmen Hakimiyeti Milliye yazarının takındığı tutum, Serbest Fırka olayında basının oynadığı rol bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Falih Rıfki da, “*Politika*” sütununu niçin açtığıyla ilgili şunları söylemektedir:

“... *Politika* sütununu açarak, Serbest Fırka gazetecileri ve sözcüleri ile münakaşaya giriştim. Atatürk’ün kendi fırkasında böyle bir polemik’in başladığı görülmekle devrim cephesinin kuvvetleneceğini, bir takım tereddütlerin kalkacağını umuyordum.”¹¹

O dönemde Ankara’da yayınlanan tek gazete olan Hakimiyeti Milliye, 16 Ekim 1935’te “*Ulus*” adını aldı ve kapanış tarihi olan 1971’e kadar bu adla yayını sürdürdü.

2.2. Yarın Gazetesi

Serbest Fırka’nın basınla ilişkilerinde en önemli yayın organı belki de *Yarın* gazetesidir. Sahibi, aynı zamanda başyazılarını da yazan Arif Oruç’tu. Sol eğilimli bir gazeteci olarak tanınan Arif Oruç,¹² gazeteciliğe Birinci Dünya Savaşı yıllarından önce başlamıştı.¹³ Çerkez Ethem’in yanında yer aldığı Millî Mücadele sırasında da mesleğini

⁹ TÜFEKÇİOĞLU, A.g.k, s.6.

¹⁰ FALİH RIFKI ATAY, *Çankaya- Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, 2.Bs. Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1969, s. 463-464

¹¹ A.g.k., 464.

¹² Weiker, Arif Oruç’u SCF döneminde sıkça adı duyulan, fırsatçı, aynı zamanda becerikli ve insafsız bir propagandacı olarak nitelirmektedir. WALTER F. WEIKER, *Political Tutelage and Democracy in Turkey - The Free Party and its Aftermath*, E.J. BRILL, Leiden, 1973, s.56. Eskişehir’de yayınlanan “*Sakarya*” adlı gazetede ise Arif Oruç “*komünizmin mürevvici*” olarak nitelendirilmektedir. *Bk. N.H.*, “*Onu En İyi Tanıyanların Sesi*”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3238, 26 Teşrinievvel 1930, s.2.

¹³ ARİF ORUÇ, 4 Aralık 1930 tarihli *Yarın* gazetesinde kendisinden söz ederken, gazeteciliğe 1913 (1329) yılında başladığını ve 1920 (1336) yılından itibaren de kendisinin sahibi bulunduğu çeşitli gazeteler çıkardığını belirtmektedir.

sürdürmüş ve Eskişehir’de “Yeni Dünya” adlı bir gazete çıkarmıştı.¹⁴

Arif Oruç, Yarın gazetesini ise 6 Aralık 1929’da İstanbul’da yayınlamaya başladı. Gazete ilginç bir tavırla, ilk günlerinden itibaren hükûmeti eleştiren bir politika izlemeye başladı. Eleştiriler özellikle, hükûmetin yürüttüğü ekonomi politikasına yöneltiliyor ve buna dayanılarak, İsmet Paşa hükûmeti açıkça kötüleniyordu. Örneğin, gazetenin 18 Haziran 1930 tarihli sayısında yer alan bir yazıda, her kesimden insanın zorluklar içerisinde bunaldığı ileri sürülerek şöyle deniliyordu:

“Hükûmet ne mi yapsın? Esasen meydanda yapılmış bir şey yok ki.. Hep şimdiden sonra yapılacaktır.”¹⁵

Yine Yarın’a göre, halk zorluklar doğuran kötü yönetimden bıkmış ve “ciddetle bunalmış” bir durumdaydı.¹⁶

Serbest Fırka öncesi dönemde izlediği yayın politikasından dolayı gazete hakkında birçok dava açılmıştı. Örneğin 10 Nisan 1930 tarihli Vakıf’ta bu konuya ilişkin şöyle bir haber yer alıyordu:

“Yarın gazetesi aleyhine müdde-i umumilikçe yeni iki dava açılmıştır... Yeni açılan davalardan birisi B.M.M.’nin manevî şahsiyetini, diğeri hükûmetin manevî şahsiyetini tahkir davasıdır... Son dakikada haber aldığımız göre Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey de “Yarın” aleyhine Ankara’da bir hakaret davası ikame etmiştir. Bunlardan başka Herman Spirer Tütün Şirketi tarafından “Yarın” aleyhinde bir hakaret davası açılmış bulunmaktadır.”¹⁷

Ancak gazete bütün bu davalardan ceza almadan kurtuldu. Yarın’a yalnızca, 31 Mart 1930 tarihli bir yazıda İsmet Paşa hükûmetini “yiyicilikle” suçlaması üzerine ceza verilmiş, gazete kapatılırken, Arif Oruç da tutuklanmıştı. Ancak, yapılan bu ağır ithama karşın, Arif Oruç’un bir aya mahkûm edilerek gazetenin de sadece bir gün kapatılması, o günkü ortamda, herkesi şaşırtmıştı. Çünkü uygulanan ceza, yürürlükteki Matbuat Kanunu’nda¹⁸ öngörülen cezanın alt sınırıydı ve hükûmete yöneltilen suçlamanın reddi

¹⁴ Mete Tunçay, bu gazetenin daha sonra, Ankara’da kurulan resmi TKP’nin organı haline geldiğini, gördüğü en son sayının 1922 yılı Ocak ayına ait olduğunu söylemektedir. *Bk. Türkiye’de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s.276-277.

¹⁵ ARİF ORUÇ, “Açık Sözlü Olalım”, Yarın, S.179, 18 Haziran 1930, s.1.

¹⁶ ARİF ORUÇ, “Muhalefet Fırkası Teşekkül Ederken Biz Ne Düşünüyoruz?” Yarın, S.231, 9 Ağustos 1930, s. 1.

¹⁷ Vakıf, 10 Nisan 1930.

¹⁸ 16 Temmuz 1325 (1909) tarihli yasa. Kaynak, T.C. Dahiliye Vekâleti Vilâyetler Umum Müdürlüğü

açısından en az bu ceza verilebilirdi. Nitekim bu karar çeşitli çevrelerde, Arif Oruç'un yazdıklarının doğru olduğu ve İsmet Paşa'ya karşı Mustafa Kemal tarafından himaye edildiği söylentilerine yol açmıştı.¹⁹

Öte yandan Yarın gazetesi, hakkında açılan çeşitli davalara karşın, politikasında hiçbir değişiklik yapma gereksinimi duymuyordu. Hatta, hakkında dava açılmasını "*Türkiye'de hürriyet-i kelâm ya vardır, ya yoktur. Varsa iki de bir maruz kaldığımız muameleler ne oluyor?*" sözleriyle sert biçimde eleştiriyordu.²⁰

Gazete hükûmete yönelik eleştiri politikasını, dozunu daha da arttırarak, Serbest Fırka döneminde de sürdürdü. Bu dönemde gazetenin tirajı da, o zamana kadar görülmemiş bir ölçüde artarak seksen bine ulaştı.²¹ Öyle ki, birçok yerde bulunamadığı için, fiyatı 5 kuruş iken 2 liraya bile satılıyordu.²² Öte yandan gazete, Serbest Parti'nin kurulmasıyla birlikte, aşırı sayılabilecek bir ölçüde bu parti yanlısı politika izlemeye başlamıştı. Bunun gerekçesini ise "*...dokuz aydır yaptığımız mücadele ile SCF prensipleri arasında zerre kadar fark ve ayrılık görmüş, hissetmiş olsaydık, bu fırkayı ve mefkûrelerini kavramakta bir parça teenni eder, mütereddit bulunurduk.*"²³ biçiminde açıklıyordu. Ancak bu durum, gazetenin Serbest Fırka'nın sözcüsü olarak değerlendirilmesine yol açmış; bu nedenle hükûmete yaptığı sert eleştiriler yeni partiye mal edilerek, iktidar ve onun yanlısı basının, başlangıçta bu partiye karşı izlediği hoşgörülü tutumun değişmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim Son Posta gazetesinde yer alan "*Serbest Fırka'nın Hataları*" başlıklı bir yazıda, "*...Hükûmet gazeteleri taarruza geçince Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini yabancı ağızlarla müdafaa mecburiyetinde kaldı. Bu mecburiyet o gazeteye Serbest Fırka'nın organı rengini verdi. Onun yaptığı hatalar Serbest Fırka'ya atfedilmeye başlandı*" denilerek bu noktanın altı çizilmektedir.²⁴ Yine SCF ileri gelenlerinden Ağaoğlu Ahmet de, Yarın gazetesini Serbest Fırka'nın feshinde "*karanlık ve bozguncu*" bir rol oynamakla suçlamaktadır.²⁵ Öte

Kanunlarımız, C.II, 1930, s.1004-1019.

¹⁹ WEIKER, A.g.k., s. 56-57.

²⁰ ARIF ORUÇ, "Mahkemelerde mi Gezeceğiz?", *Yarın*, S.180, 19 Haziran 1930, s.1.

²¹ HIFZI TOPUZ, **100 Soruda Türk Basını**. Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s.145.

²² ŞAPOLYO, A.g.k., s.236.

²³ *Yarın*, 1 Eylül 1930.

²⁴ M. Zekeriya, "Serbest Fırka'nın Hataları", *Son Posta*, S. 90, 23 Teşrinievvel 1930, s.3.

²⁵ AHMET AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3.Bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.46.

yandan, Halk Fırkası'nın önde gelenlerinden biri olan Kütahya milletvekili Recep (Peker) Bey'in sözleri, iktidarı elinde tutanların bu gazeteden ne ölçüde rahatsızlık duyduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Recep Bey, "yüksek milletin her ferdinde asâleti asıl telakki ettiğini" belirttikten sonra şunları söylüyordu:

" Ancak bir takım kişiler şiddetli ve gürültülü tahrikat karşısında , o da muvakkaten, yollarını şaşırabilirler. Doğru yoldan şaşırılmış olanlara karşı vazife, onları ikna ederek, tekrar hakikatin karşısına getirmektir. "Yarın" gazetesinin yarattığı şahsiyetler bu bahsettiğim millî asaletin nâdir istisnalarındandır. Bunlar caniyâne bir cinnetle melûldurlar. Milletin henüz şuura tasallup etmemiş halk tabakasının ruhuna her gün karîhalı ifrazât saçarlardı.

Şu beyanatı ... ondan intibah umduğum için yapmıyorum. Bu millet, daha uzun müddet, devir devir isimleri değişen ve dâima aynı habis ruhu temsil eden böyle bir çok belâlarla uğraşacaktır. Asıl maksadım yazıları millî şeref için leke ve Cumhuriyetin şevket ve emniyeti için büyük bir tehlike olan bu gazete hakkında bütün mefkûreci Türklerin nazan dikkatini celbetmektir." ²⁶

Serbest Fırka faaliyette iken Yarın gazetesine yönelik hiç bir resmî yaptırım uygulanmadı ama bu partinin feshinden sonra çok sert bir tutumla karşılaşarak iktidarın hedefi durumuna geldi. Öyle ki Arif Oruç, CHF'na yakınlığıyla tanınan Ali Naci (Karacan)'nin sahibi bulunduğu İnkılâp gazetesi tarafından vatan hainliğiyle suçlanıyordu.²⁷ Kısa bir süre sonra da İzmit valisinin görevini kötüye kullandığı yönündeki yazıları gerekçe gösterilerek, Arif Oruç ve gazetesi aleyhinde dava açıldı ve Arif Oruç'a mahkûmiyet kararı verildi. Oysa bu yazılar SCF'nın feshinden önce yayınlanmıştı ve bu dönemde, bu ve benzeri daha sert eleştiriler karşısında bile gazeteye her hangi bir yaptırım uygulanmamıştı. Bu nedenle iktidarın yeni dönemdeki bu tavır dikkat çekicidir ve niçin daha önce Yarın'a karşı böyle bir önlem alınmadığı sorusunu akıllara getirmektedir.

Buna aydınlık getirebilecek bir yanıt, henüz SCF kurulmadan önce yayınlanan Arif Oruç'un bir yazısında görülebilir. "Mahkemelerde mi Gezeceğiz" başlıklı bu yazısında Yarın başyazarı, haklarında açılan davalar sürüp giderse, gazetesini kapatma tehdidinde bulunuyordu.²⁸ Ancak, olayın daha da ilginç olan yönü, o günden sonra Serbest Fırka kapanana kadar bu gazete hakkında hiçbir dava açılmamasıdır. Oysa kendisine bu kadar

²⁶ Hakîmiyeti Milliye, 13 Teşrinievvel 1930.

²⁷ Örneğin İnkılâp gazetesinin bir duvar ilânında şu ifadeler yer veriliyordu: "Vatan haini Arif Oruç'un dolandırıcılıklarına ait rezaletleri, İnkılâp gazetesinde okuyun." Vakit, 21 Teşrinisâni 1930. Bu konudaki diğer suçlamalar ve Arif Oruç'la ilgili bilgiler için bk. TUNÇAY, A.g.k., s.278-282.

²⁸ ARIF ORUÇ, "Mahkemelerde mi Gezeceğiz", Yarın, S.180. 19 Haziran 1930. s.1.

sert bir muhalefet yapan bir gazetenin kapanması, hükûmetin lehine bir durumdu ve böyle bir durumdan memnun olması gerekirdi. Diğer yandan Aġaoġlu Ahmet'e göre, Mustafa Kemal SCF lideri Fethi Bey'e Yarın'ı partinin yayın organı yapmasını tavsiye etmiştir.²⁹ Yine o dönemde, gazetenin M. Kemal tarafından himaye edildiği yaygın bir söylenti haline gelmişti³⁰ ve Arif Oruç'tan "*Mustafa Kemal'in adamı*" olarak söz ediliyordu.³¹

Bu açıklamalardan yola çıkararak, "*danişikli*" olarak kurulması düşünülen Serbest Fırka ncesi halkın bir muhalif partinin doġuşuna inandırılmak istendiği ve bunun toplumsal zemininin hazırlanması için de Yarın gazetesinden yararlanıldığı söylenebilir. Ancak, yeni parti denemesi başarısız olunca Yarın'a karşı yıpratıcı bir politika izlenmeye başlanmış ve gazete, 19 Aġustos 1931 tarihinde yayınına son vermek zorunda kalmıştır. Gazetenin sahibi Arif Oruç, daha sonra **Mücadele** adlı bir başka gazete çıkarmışsa da ilk sayısından sonra toplatılmıştır. Bunun zerine Arif Oruç Bulgaristan'a kaçmak zorunda kalmış ve 1948 yılına kadar yurda dönememiştir.³²

2.3. Cumhuriyet Gazetesi

Ele aldığımız dönemle ilgili en önemli gazetelerden biri de **Cumhuriyet**'tir. Çünkü, Cumhuriyet'in sahibi ve başyazarı olan Muġla milletvekili Yunus Nadi (Abalıoġlu), M. Kemal'in en yakınlarından biriydi, hatta zaman zaman onun düşüncelerini kendi kalemiyle kamuoyuna aktarıyordu.³³ Bu nedenle, gazetede yer alan yorumların bir lde **Gazi**'nin³⁴ de onayından geçtiği sylenebileceğinden, Cumhuriyet gazetesinin tutumu bir bakıma onun Serbest Fırka'ya bakışına da ışık tutacaktır.

Yunus Nadi aynı zamanda Millî Mücadele'de yer almış kıdemli bir gazeteciydi.³⁵

²⁹ AġAOĖLU, A.g.k., s.44.

³⁰ A.g.k., s.44 ve WEIKER, A.g.k., s.56.

³¹ GEVGİLİLİ, A.g.y., CDTA, s.213.

³² Arif Oruç Haziran 1931'de de bir parti kurma teşebbüsünde bulunmuş, ancak hkmete buna izin verilmemiştir. TUNÇAY, A.g.k., s.279. 1932 yılında Arif Oruç, Yarın gazetesini yazarlarından olan şemsi ile birlikte Bulgaristan'a kaçmıştır. Gazetenin önemli muhabirlerinden biri olan Burhanettin Ali ise tutuklanmış ve hapisteyken veremden lmştir. şAPOLYO, A.g.k., s.236. Arif Oruç, 19 Eylül 1948'de yurda dönmüş ve "*Müstakil Türk Sosyalist Partisi*" adlı bir parti kurmuştur. Bu partinin diğer kurucuları ve programı için bk. NAKİ CEVAT AKKERMAN, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ankara, 1950, s. 60, 81-83.

³³ WEIKER, A.g.k., s.82.

³⁴ O dönemde Atatürk'ten genellikle "Gazi" nvanı ile sözedilmektedir.

³⁵ Yunus Nadi, gazeteciliġe daha öğrencilik yaşlarında başlamıştı. Daha sonra İkdam, Tasvir-i Efkâr gibi gazetelerde yazarlık yaptı. 2 Eylül 1918'de İstanbul'da Yeni Gün gazetesini çıkardı. İstanbul iřġal

Zaferin kazanılmasından sonra da, Mustafa Kemal'in yakın mücadele arkadaşlarından biri olarak, yeni Türkiye'nin kuruluşunda ve birbirini izleyen devrimlerin başarılmasında önemli roller almıştı. Bu nedenle önemli haber kaynaklarına ulaşabilecek bir konumdaydı. Bu da gazeteyi farklı kılan bir başka noktadır.

8 Mayıs 1924 yılında İstanbul'da yayın hayatına başlayan ve amacı, “*yeni rejimi savunma ve halka benimsetme*”³⁶ olan Cumhuriyet gazetesi, Serbest Fırka'dan önceki dönemde çok aşırı olmasa da hükûmeti eleştiren bir politika izliyordu. Örneğin Yunus Nadi, “*Mahsul Para Etmeli*” başlıklı bir yazısında, İsmet Paşa hükûmetini çiftçinin ürününe değerlendiremediği için eleştirirken³⁷, bir başka yazısında da uygulanan yanlış politikalarından dolayı ülke insanlarının “*hâlimin müşkül*” olduğunu söylüyordu:

“...Hülâsa şu sebeple ve bu sebeple ortalıkta her gün artıp henüz eksilmeyen ve ne zaman eksilmek yüzü göstereceği dahi bilinmeyen bir buhran var. Ondan dolayı hâlimizin hayli müşkül şerait içinde bulunduğunu gizlemeye mahal yoktur.”³⁸

Cumhuriyet gazetesinin Serbest Fırka'nın ilk kuruluş günlerinde bu gelişmeyi onaylayan bir politika izlediği görülmektedir. Başlangıçta, Hakimiyeti Milliye'nin aksine yeni partiyle ilgili haberlere geniş yer ayırmış, belli bir döneme kadar yorumlarında da objektif olmaya çaba göstermiştir. Bu bağlamda Yunus Nadi SCF'nin ortaya çıkışını “*Fethi Beyefendi'ye bu samimi düşüncelerinde muvaffakiyet temenni etmek, memleketin siyasi terbiye itibarile de yükselmesini arzu etmek demektir*” sözleriyle karşılamıştı.³⁹ Şüphesiz Yunus Nadi'nin başlangıçtaki bu tavrında yeni partiyi M. Kemal'in kurdurduğunu bilmesinin de önemli etkisi vardı.

Ancak gazetenin, Serbest Fırka'ya bu sıcak yaklaşımı bir süre sonra değişti ve gazetede, Ağaoğlu'nun deyişiyle, “*(Serbest) fırka hakkında en ağır ithamlar*” yer almaya başladı.⁴⁰ Özellikle Yunus Nadi'nin İzmir olaylarının ardından Gazi'ye hitaben yazdığı ve ondan partiler karşısındaki tutumunu açıklamasını istediği açık mektup, SCF

edilince Ankara'ya kaçtı, orada da aynı adla gazetenin yayını sürdürdü. Milli Mücadele boyunca gazetesinin başlığına “*Yunanistan yıkılmalıdır*” manşetini koymuştur. İNÜĞÜR, A.g.k., 339-340.

³⁶ A.g.k., s.341.

³⁷ YUNUS NADİ, “Mahsul Para Etmeli”, *Cumhuriyet*, S.2223, 16 Temmuz 1930, s.1.

³⁸ YUNUS NADİ, “Hâlimiz Müşkül Fakat İstikbâlimiz Emindir”, *Cumhuriyet*, S.2235, 28 Temmuz 1930, s. 1.

³⁹ YUNUS NADİ, “Gazi Hazretleri ve Yeni Fırka Teşebbüsü”. *Cumhuriyet*, S.2253, 15 Ağustos 1930, s.1. Weiker'a göre, gazete bu dönemde açık fikirli ve âdildir. *Bk.* WEİKER, A.g.k., s.107.

⁴⁰ AĞAOĞLU, A.g.k., s.71.

için bir dönüm noktası oldu.

Gazete günümüzde de aynı adla yayını sürdürmektedir.

2.4. Son Posta Gazetesi

Serbest Fırka'nın basınla ilişkilerinde önemli yere sahip gazetelerden bir diğeri de **Son Posta**'dır.

Gazete, Serbest Fırka'nın kurulmasından yaklaşık iki hafta önce, 27 Temmuz 1930 tarihinde yayınlanmaya başladı. Kurucuları M. Zekeriya (SERTEL), Halil Lütfi (DÖRDÜNCÜ), Selim Ragıp (EMEÇ) ve Ekrem (UŞAKLIGİL)'di. Gazetenin yayın politikasını belirlenmesi M. Zekeriya'ya bırakılmıştı.⁴¹ Son Posta ilk günden başlayarak İsmet Paşa hükûmetine muhalif bir politika izlemeye başladı. Bunun nedenini Zekeriya Sertel anılarında şöyle açıklamaktadır:

"O dönemde halk içinde geniş hoşnutsuzluk vardı... Memleketin kaderini bir parti elinde tutuyor, bu da keyfî yönetime yol açıyordu. Yurttaş düşündüğünü söyleyemiyordu... Büyük Millet Meclisi halkı değil, Halk Partisi'ni temsil eden göstermelik bir kurum olmuştu. Halk Partisi'nin dışında siyasî parti kurmak yasaktı... tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu."⁴²

Gazetenin "*düstur*"ları, ilk sayısında iki madde halinde şöyle açıklanmıştı:

1. Hiçbir siyasî fırkaya intisap etmiyerek siyasî istiklâlini muhafaza etmek,
2. Hiçbir mâlî müesseseden para almıyarak mâlî istiklâlini feda etmemek."⁴³

Yine aynı tarihli sayıda, mevcut gazetelerin hemen hepsinin sahiplerinin milletvekili olmasından dolayı belli bir siyasal kuruluşun düşüncelerini yadıklarının, bu itibarla bu gazetelerin "*gözleri takma göz, kulakları takma kulak ve ağızları takma ağız*" durumuna geldiğinden, Son Posta'nın bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla çıkarıldığı belirtiliyordu.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu ilk günlerde gazetenin bağımsız bir politika izleyeceği duyuruldu. Buna gerekçe de, Serbest Fırka programının sağ bir parti programına benzemesiydi. Çünkü gazeteye göre, ülkenin CHF'ndan daha sol bir partiye

⁴¹ TOPUZ, A.g.k., s.146.

⁴² ZEKERİYA SERTEL, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1968. s.191-192.

⁴³ *Son Posta*, 27 Temmuz 1930.

ihtiyacı vardı.⁴⁴ Ancak yayınlarında Serbest Fırka'yı fazla eleştirmemesi ve İsmet Paşa hükûmetine karşı takındığı tavır, Son Posta'nın Serbest Fırka taraftarı olarak tanımlanmasına yol açtı. Buna gazetenin yanıtı ise şöyleydi:

"Hakikatin meydana çıkabilmesi için muhtelif nokta-i nazarların ortaya atılması lâzımdır. Muhtelif nokta-i nazarların sahnesi yine gazetelerdir. Gazeteler her gördüğü şeyi yalnız bir fırkanın gözüyle görüp söyledikleri müddetçe halkı tenvir etmeleri imkânı yoktur... İşte Son Posta bu vazifeyi yapmağa çalışmaktadır. Onun bitaraf görüş ve söyleyişlerini garazlı bir muhalefet addedenler, henüz uşaklıktan kurtulamayanlardır."⁴⁵

Ancak, halkın Serbest Fırka'ya büyük ilgi göstermesi, özellikle İzmir'de bunu somut olarak ortaya koyması, gazetenin politikasını etkiledi ve Serbest Fırka'ya açıkça desteklemeye başladı. Yine bu olaylardan bir müddet sonra, Ahmet Ağaoğlu gazetenin yazarları arasına katıldı. Bu ise Serbest Fırka'nın resmî görüşlerinin Son Posta'da yer alması demekti.

Gazete Serbest Fırka döneminde çeşitli yaptırımlara mâruz kaldı. Hakkında dava açılarak sorumlu müdürü tutuklandı. Serbest Fırka'nın feshinden sonra da gerek Meclis'te, gerekse diğer basın organlarında sert eleştirilerle karşılaştı; ancak, yayınına son vermeyerek kuvvetli bir bayii örgütü kurdu ve kısa bir zaman içerisinde, Anadolu'da en çok satılan gazete oldu.⁴⁶ Daha sonra ise önce Zekeriya Sertel, ardından Ekrem Uşaklıgil ve Halil Lütfü Dördüncü'nün ayrılmasıyla Selim Ragıp Emeç'in yönetimine geçti ve Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte bu partiyi desteklemeye başladı. Ancak, bu partiden milletvekili olan Selim Ragıp 1960 İhtilali sonrasında tutuklanınca, gazetenin yayın yaşamı sona erdi.

Bu dört gazetenin dışında ele alınan **Vakit** ve **Akşam** gazeteleri, sahipleri TBMM üyesi olan ve Cumhuriyet'ten önce de yayınlanan gazetelerdi. Bunlardan Hakkı Tarık ve Mehmet Asım (Us) kardeşlere ait olan Vakit, İsmet Paşa'ya yakınlığıyla tanınıyordu. Örneğin, diğer CHF yanlısı gazetelerde bile hükûmetin bazı icraatları zaman zaman eleştirilirken, gazetenin başyazarı M. Asım "*Yolumuzu Şaşırmiyalım*" diyerek İnönü'nün

⁴⁴ M. ZEKERİYA, "Yeni Fırka Sağ Mıdır, Sol Mudur", *Son Posta*, S.20, 15 Ağustos 1930, s.3. *Weiker*'a göre M. Zekeriya bu konuda, aşırı sol düşünceye sahip eşi Sabiha (SERTEL)'nin etkisindedir. *Bk. WEIKER, A.g.k., s.109.*

⁴⁵ M. ZEKERİYA, "Bitarafla Muhalifi Ayrılum", *Son Posta*, S. 36, 31 Ağustos 1930, s.3.

⁴⁶ FÜRÜZAN HÜSREV TÖKİN, *Basın Ansiklopedisi*, Kulen Basımevi, İstanbul, 1963, s.108.

eleştirilmesine karşı çıkıyordu.⁴⁷

Necmettin Sadık (Sadak), milletvekili ve Gazi'nin yakınlarından olmasına rağmen İsmet Paşa'yla arası iyi olmayan bir gazeteciydi. Bu nedenle başlangıçta Serbest Fırka'ya sempati göstermiş, hatta bu partinin çıkarmayı düşündüğü gazeteyi basmayı bile önermişti. Ancak sonraki dönemler de o da, yeni partinin en önemli muhaliflerinden biri olacaktır.

B) SERBEST CUMHURİYET FIRKASI ÖNCESİ TÜRKİYE'NİN DURUMU

1. 1930 Yılında Siyasal ve Sosyal Durum

1.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Saltanat ilgâ olunup, Cumhuriyet'in ilân edilmesiyle M. Kemal ve arkadaşları bir dizi reforma girişti. Önce hilafet kaldırıldı. Bunu Şeyhülislâmlık kurumunun feshi, Şer'îye Vekâleti'nin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü gibi bir dizi köklü değişiklikler izledi. Ancak, bu reformlar yanı başında bazı rahatsızlıklar da doğurmuştu. Buna Mustafa Kemal'in kişisel yükselişine olan muhalefet de eklenince⁴⁸ Milli Mücadele'de işbirliği yapan arkadaşlar arasındaki uzaklık iyice arttı. 1924 Anayasası'nın görüşülmesi sırasında yaşanan tartışmalar, bu ayrılıkların daha da keskinleşmesine yol açtı. Yeni yasama döneminin açılış tarihi olan 1 Kasım 1924'e gelindiğinde ise, artık saflar açıkça belli olmuştu.⁴⁹ Meclis'in yeni yasama dönemiyle birlikte bu tartışma ve eleştiriler tam bir bunalıma dönüştü.⁵⁰ Kısa bir süre sonra CHF'ndan ayrılmalar başladı ve 17 Kasım 1924'te Cumhuriyet sonrası ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Millî Mücadele'nin yedi önemli önderinden dördü, Kâzım

⁴⁷ MEHMET ASIM, "Yolumuzu Şaşırılmayalım - II", *Vakit*, S.4399, 6 Nisan 1930, s.4.

⁴⁸ Cumhuriyetin ilk yıllarında ABD'nin Türkiye Büyükelçisi olan Joseph Grew anılarında, Türk siyasal yaşamıyla ilgili şöyle bir saptamada bulunur: "Kişiler arasındaki küskünlük ve kırgınlıkların, Türk politikasında, politik inançlardan daha önemli rol oynamış ve hâlâ da oynamakta olduğunu gittikçe daha iyi anlıyorum. Anadolu millî mücadelesinin başladığı tarihten beri, liderler arasındaki anlaşmazlıklar, birçok durumlarda politik görüş ayrılıklarından çok, birbirlerinin kişiliklerine duydukları sempati veya antipatilerden doğmuştur." Atatürk ve İnönü - Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları, Çev. MUZAFFER ASLAN, Akşam Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 1966, s.99.

⁴⁹ Ulusal kurtuluş mücadeleleri sonunda, mücadeleyi yürüten önderler arasında meydana gelen bölünmeler konusunda bir değerlendirme için bk. İLTER TURAN, *Cumhuriyet Tarihimiz- Temeller, Kuruluş, Millî Devrimler*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1969, s.60.

⁵⁰ Bu dönemle ilgili ayrıntılı bir bilgi için bk. ERIC JAN ZÜRCHER, *A.g.k.*, s.57-72. Cumhuriyetin ilânından önceki Meclis içi muhalefet için de bk. TARIK ZAFER TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952, s.537-539.

Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Rauf (Orbay) ve Refet (Bele), partinin kurucuları arasındaydı ve CHF'ından istifa ederek bu partiye katılan milletvekillerinin sayısı kısa zamanda 28'e ulaşmıştı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş bildirgesinde göze çarpan en önemli noktalar firkanın diktatörlüğe karşı olduğu ve hükümetin sıkı şekilde denetlenmesi düşüncesinin savunulmasıydı. Parti programında ise, Türkiye Devleti'nin halkın egemenliğine dayalı bir Cumhuriyet olduğunun altı çiziliyor, liberal ve demokratik bir politika izleneceği vurgulanıyordu. Ayrıca programın 6. maddesinde de "*Fırka efkâr ve itikadat-ı dinîyeye hürmetkârdır.*" hükmü yer alıyordu. Bu ise TCF'nin kapatılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra, M. Kemal'in başlangıçta gerilimin artmaması için aldığı önlemlere rağmen,⁵¹ iktidar ve muhalefet partileri arasındaki mücadele şiddetlenmeye başlamıştı. Bu arada Meclis dışı muhalefetin de dozu yükselmekteydi ve bunların sözcülüğünü, ülkenin en etkili iletişim olanaklarına sahip İstanbul basını yapıyordu. Öte yandan iktidara muhalif diğer gruplar da Terakkiperver Fırka'nın çevresinde toplanmaya başlamıştı. Nitekim, TCF'nü destekleyenler arasında, İkinci Grup üyelerinden bazı İttihatçılara; Ankara'nın başkent olmasıyla önemini yitiren İstanbul burjuvasisinden, henüz etkisi devam eden dinî önderlerin çevresinde toplanan gruplara kadar çeşitli kesimlerden insanlar vardı.

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal başlangıçtaki ılımlı tavrını değiştirmeye başladı. Nitekim henüz yeni partinin kurulması üzerinden bir ay bile geçmeden *The Times* muhabirinin sorusuna verdiği yanıtta TCF'nin programında kayda değer bir görüş bulunmadığını belirtiyordu: "*Terakkiperver Fırka'nın programında mevcut firkanın umdelerinden hariç ve mevzu-i münakaşa olmağa esaslı bir prensip ve fikir görülmiyor.*"⁵²

Mustafa Kemal'in bu tavır değişikliği hükümeti de harekete geçirmişti. Bu öncelikle

⁵¹ Örneğin, TCF'in tescili için başvurulduğunda büyük kolaylık gösterilmişti. Yine, TCF'de bulunan Millî Mücadele'nin önde gelenleriyle İsmet Paşa arasında kişisel bir düşmanlık sözkonusu olduğundan İsmet Paşa'nın yerine, liberal olarak tanınan ve daha uzlaşmacı bir kişiliğe sahip olan Fethi (Okyar) Bey başbakanlığa getirilmişti.

⁵² 11 Aralık 1924 tarihli Hakimiyeti Milliye'den ZÜRCHER, A.g.k., s.184. Aynı röportajdan anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal'i en çok rahatsız eden konulardan biri de parti bildirgesinde yer alan diktatörlük imâlarıydı. Parti bildirgesi için *Bk.* ZÜRCHER, A.g.k., s.167-169.

basın alanında kendini gösterdi. Nitekim, ülkenin güvenliğini tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle, önce Adana'da yayınlanan **Tokgöz** ve İstanbul'da yayınlanan **Orient News** kapatıldı. Basına yönelik bu tutum 1925 yılının Ocak ayında Keskin'de yayınlanan **Keskin** ve Çanakkale'de yayınlanan **Örnek** gazetelerinin kapatılmalarıyla devam etti.

İktidarla muhalefet arası ilişkilerde asıl dönüm noktası olan olay, Şubat ayında başlayan Şeyh Sait Ayaklanması oldu. Önce, ayaklanmaya karşı alınacak önlemlerde aşırı gidilmesine ve Terakkiperver Fırka ile olay arasında ilinti kurulmasına karşı çıkan Başvekil Fethi Bey istifa etmek zorunda bırakıldı. Yerine yeniden, sertlik yanlısı olan İsmet Paşa getirildi. Bu arada hükûmete olağanüstü yetkiler veren Tahrir-i Sükûn Kanunu kabul edildi. Doğu illerinde ve Ankara'da özel İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. Ayaklanmanın bastırılmasından kısa bir süre sonra da, önce partinin Doğu illerindeki örgütleri, Nisan 1925'te de İstanbul örgütü, "dini siyasete âlet ettiği" gerekçesiyle kapatıldı.⁵³ Bazı üyeler de Şeyh Sait olayıyla ilgili görülerek tutuklandı. Sonunda, 5 Haziran 1925'te Tahrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak, partinin kapatılmasına karar verildi. Böylece, Cumhuriyet döneminin ilk örgütlü siyasal muhalefeti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, ancak yedi ay yaşayabildi.

1.2. Terakkiperver Fırka'nın Kapatılma Nedenleri

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na bu kadar sert davranılmasının temelinde, bu partinin CHF için tehlikeli bir rakip görülmesinin büyük etkisi olduğu söylenebilir. Bu yönüyle Terakkiperver Fırka, iktidar partisi açısından iki önemli sakınca taşıyordu: Birincisi, parti bünyesinde tıpkı iktidar partisinde olduğu gibi, kurtuluş mücadelesine önderlik etmiş kişiler, aydınlar, memurlar, özellikle de prestij sahibi askerler bulunuyordu. Bu ise Cumhuriyet Halk Fırkası'na ülkeyi kurtaran parti görünümünü kaybettirebilirdi ve

⁵³ Mustafa Kemal TCF kapatıldıktan iki yıl sonra Meclis'te yaptığı ünlü konuşmasında, bu konuyla ilgili olarak, "Fırka eskâr ve itikadâtı diniyeye hürmetkârdır" düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan, hüsnîyete intizar olunabilir miydi?... Efendiler, vakayî ve hâdisat dahi izhar ve ispat etti ki, 'Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası' programı en hain dimağların mahsulüdür... Tarih, mürettep, umumî, irticâî olan Şark isyanı esbabını tetkik ve teharri ettiği zaman, onun mühim ve bariz sebepleri meyanında 'Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dini mevaidini ve şarka gönderdikleri kâtibî mesullerin teşkilât ve tahrikâtını bulacaktır." diyecektir. *Nutuk*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s.889-891. Dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım (Özalp) de aynı fikirdedir: "Ne yazık ki, Terakkiperver Fırka mensupları, yıkıcı bir propagandaya giriştiler. Saltanatın ve hilâfetin kaldırılmasından gayrimemnun çevreleri tahrike, istismara başladılar, halkı kendi saflarına toplamak için kandırdılar. Terakkiperver Fırka'nın mürtecilerle yaptığı işbirliği ... mecliste bir murakabe değil, memlekette bir ayaklanma havası yaratmıştı." ÖZALP, A.g.y., *Milliyet*, 3 Kasım 1963, s.5.

*“Eğer başarıya ulaşırsa Kemalist kudretin temellerini eritecekti.”*⁵⁴

Öte yandan partiyi kuranlar rejim karşıtı olmasalar da, destekçileri arasında dinsel kurumların kaldırılmasını benimsemeyen, lâiklik karşıtları ağırlıktaydı. Muhalif bir partinin kurulması ve iktidar karşıtı basında yer alan ağır üsluplu yazılar, bu çevrelerde hükûmet otoritesinin sarsıldığı yönünde bir kanı uyandırmıştı.⁵⁵ Dolayısıyla böyle bir muhalefet partisinin varlığı, daha rejimin yerleşmediği bir ortamda ülkeyi yönetenlerin amaçlarına uygun düşmemiştir.

1.3. Terakkiperver Fırka Sonrası Gelişmeler

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması yeniliklere ve Batılılaşmaya karşı koyanların hâlâ güçlü olduklarını ve direnç gösterebileceklerini ortaya koymuştu. Bu direnci kırabilmek için hilâfetin ve çeşitli dinsel kurumların kaldırılması yeterli olmamıştı. Bunun için, eski düzenin gidip yeni bir düzenin geldiğini anlatıcı bir darbe zorunlu idi ve ilk yapılması gereken, halkın psikolojik olarak *“Batılılara benzemesini”* sağlayacak önlemler almaktı.⁵⁶ Zaten Mustafa Kemal de *Nutuk*'ta, yeni hukuk reformlarının amacını, *“...büsbütün yeni kanunlar vücûda getirerek eski esasat-ı hukukiyeyi temelinden kal'etmektir.”* şeklinde açıklamaktadır.⁵⁷ Nitekim, TCF sonrası yürürlüğe koyduğu önlemlerle iktidarını sağlama aldıktan sonra yeni rejimin ilk işi, sosyal kurumlar alanında düzenlemelere gitmek oldu. Bizzat Mustafa Kemal'in girişimleri ile başlatılan bu köklü değişim programı Cumhuriyet'in ilk on yılı içerisinde çeşitli aşamalarla uygulamaya konuldu.

İşe toplumun dış görünüşünü değiştiren kılık ve kıyafetle başlandı ve 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen bir yasayla fes giyilmesi yasaklanırken, şapka ulusal başlık olarak kabul edildi. Kısa bir süre sonra da, tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı. (30 Kasım 1925). 17 Şubat 1926'da da çok küçük değişikliklerle İsviçre Medeni Kanunu, Türk Medenî Kanunu olarak kabul edildi. Bunu yine Batılı ülkelerden alınan Borçlar, Ceza ve Ticaret kanunları izledi. Diğer yandan 1921 Anayasası'nda yer alan devletin dininin İslâm

⁵⁴ FREDERICK W. FREY, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, MA, M.I.T., 1965, s.334'ten aktaran TURAN, A.g.k., s.104.

⁵⁵ Örneğin Şeyh Said, İstiklâl Mahkemesi'ndeki sorgusunda, basında yer alan yazılardan böyle bir sonuç çıkardığını söylemiştir. TURAN, A.g.k., s.104

⁵⁶ BERNARD LEWIS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. METİN KIRATLI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.267.

⁵⁷ ATATÜRK, *Nutuk*, C.I. s.30

olduğu maddesi, Meclis'teki muhalefet gruplarının daha fazla tepkisini çekmemek amacıyla 1924 Anayasası'nda da aynen korunmuştu. Ancak dinin siyasal ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisini sınırlayan devrimler sonucu bu madde anlamsızlaşmıştı. Bu nedenle önce, 15 Ekim 1927 tarihinde toplanan CHF İkinci Büyük Kurultayı'nda kabul edilen yeni tüzüğün üçüncü maddesinde “devlet ve din işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmak” ilkesi kabul edildi,⁵⁸ 10 Nisan 1928'de de yapılan bir değişiklikle “Türkiye Devleti'nin dîni, Dîn-i İslâm'dır” hükmü Anayasa'nın 2. maddesinden çıkarıldı.

Bundan sonra, yine Batılılaşma yolunda ilk büyük adım olarak Latin harfleri kabul edildi. Nitekim, ilgili komisyonda görev alan Falih Rıfki bu devrimin temel amacını açıklarken, “Batı yazı âlemine girecek ve onun bütün kolaylıklarından yararlanacaktık. En ehemmiyetlisi, Türk kafasını köklerine kadar Arap kaynaklarından sökecek ve millî kılacaktık.” demektedir.⁵⁹ Böylece yeni çizilen yolda geçmişe ait önemli bir kapı daha kapatılmıştı. “Geçmişle ve Doğu'yla ilişkin kesin olarak kesilmesi -Türkiye'nin nihai olarak modern Batı uygarlığı içine alınması- için şimdi yol açıktı.”⁶⁰

Bu arada, 15 Haziran 1926'da İzmir'de ortaya çıkan bir olay, halk içindeki muhalefeti örgütleyebilecek olanların bütünüyle ortadan kaldırılmasına fırsat verdi. Bu tarihte, bir ihbar sonucu, Mustafa Kemal'e yapılması planlanan bir suikast planı ortaya çıkarılmıştı. Olayla ilgili yürütülen soruşturmalar sırasında, içlerinde İttihat ve Terakki'nin bazı yöneticileriyle kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önde gelenlerinin de bulunduğu birçok insan, “geniş çapta bir hükümet darbesi içinde buldukları” gerekçesiyle tutuklandı. Yargulamalar sonucu bazı İttihat ve Terakkicilerle birlikte TCF'nin altı milletvekili idama mahkûm edildi. TCF'nin kurucularından Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) çeşitli hapis cezalarına çarptırılırken, Kazım Karabekir ve Ali Fuat (Ceibesoy) gibi paşalar aklanmalarına karşın, siyasal yaşamları bir daha düzelmeyecek bir konuma itildiler. Böylece toplumsal muhalefeti örgütleyebilecek tüm karizmatik güçler sindirilmiş oldu.⁶¹

⁵⁸ HİKMET BİLA, *CHP Tarihi (1919 - 1979)*, Ankara, 1979, s. 83.

⁵⁹ ATAY, A.g.k., s.439.

⁶⁰ LEWIS, A.g.k., s.278.

⁶¹ RECEP PEKER, bu önlemlerin mantığını şöyle açıklayacaktır: “İnkılâpları yapmak için çok kere zor kullanmak lâzımdır. Saydığım anlamda bir değişiklik yapılırken, mukavemet ve irtica unsurları, yerine

Ancak, Cumhuriyet öncesi dönemde belli bir sanayinin, buna bağlı olarak da bir işçi sınıfının bulunmayışı ve nüfusun yüzde yetmişinden fazlasının kırsal alanda yaşıyor olması Millî Mücadele'nin sivil, asker aydınlar, eşraf ve yer yer din adamlarının öncülüğünde yürütülmesi sonucunu doğurmuştu. Bu nedenle, Cumhuriyet'in kurucuları ilk yıllarda öncelikle, kendilerine destek veren seçkinlerin yerini sağlamlaştırmaya çaba göstermişlerdi.⁶² Böylece bürokratik seçkinler önderliğinde, Türk ticaret burjuvazisi, taşra eşrafi ve toprak sahipleri arasında bir uyum meydana getirilerek, bunların dışındaki geniş halk kitleleri daha edilgen bir duruma itilmişlerdi. Bunun sonucu olarak da, 1923 - 1930 arasında ülke yönetimi, bir tür *seçkinler yönetimi* niteliğine bürünmüştü. Bu yöneticilerin temel özelliği, yapılan devrimlerin niteliğinde görüldüğü gibi, çıkış yolunu "*halka karşı olma anlamı taşıyan*"⁶³ Batılılaşmada aramasydı. Buna ek olarak, halkın büyük kesiminin yoksulluktan kurtulamamasından doğan hoşnutsuzluk potansiyel bir toplumsal muhalefetin sürekli ayakta kalmasını sağlayacaktı.

2. 1930 Yılına Gelindiğinde Ekonomik Durum

Türkiye, 1923 Şubat'ında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nden sonra özel girişime önem veren ve yabancı sermayeye ılımlı davranan bir ekonomi politikası izlemeye başlamıştı. Kendisi "*devletçilik görünümündeki liberal politika*" olan yöntemin adı "*millî iktisat*" tı.⁶⁴

Gerek zaman gerekse geniş bir katılım ile toplanması açısından İzmir İktisat Kongresi, temelleri yeni atılmakta olan Türkiye Cumhuriyeti için, önemli bir yere sahiptir. Bir ölçüde çiftçi grubunun, ama özellikle İstanbul sanayici ve tüccarlarının etkisi altında çeşitli kararların alındığı bu kongre, 1930'ların başına kadar sürecek dönemin ekonomi politikasını büyük ölçüde oluşturmuş ve yönlendirmiştir.⁶⁵ Bu bağlamda 1924 yılında ulusal kuruluşların kredi ihtiyaçlarını karşılamak, ulusal bankacılığı oluşturmak

göre silahla ve cebinde kitapla, kafasında eskiye alışmış somurtkanlık, dilinde işfal ve tehevvürle gelip karşınıza dikilirler. Bunları vurup devirmediğe inkılâbı yapmanın ve hattâ uzun devirler korumanın imkânı yoktur... Bu bakımdan da Türk inkılâbı en ziyâde zor kullanmayı gerektiren bir hususiyet gösterir." **İnkılâb Dersleri Notları**, Ulus Basımevi, Ankara, 1936, s.8.

⁶² İLTER TURAN, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Haz.ERSİN KALAYCIOĞLU-ALİ YAŞAR SARIBAY, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s. 465.

⁶³ İSMAİL CEM, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1970, s.231.

⁶⁴ **A.g.k.**, s.211.

⁶⁵ YÜKSEL ÜLKEN, **Atatürk ve İktisat , İktisadî Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Modeli"**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981, s. 88.

amacıyla İş Bankası kurulmuş ve özel teşebbüse büyük avantajlar sağlayan Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edilmiştir.⁶⁶

İzmir İktisat Kongresi'nde “*devlet ferdin yapamadığını yapar*” ilkesi doğrultusunda kararlar alınmıştı ama ülkede millî tüccar ve girişimci mevcut olmadığından, devlet bu sınıfları oluşturmak amacıyla ekonomiye müdahale etme durumunda kaldı ve 1920'ler boyunca, özellikle ihracatçı çiftçilerin ve tüccarların taleplerine karşılık verici bir politika izledi. Örneğin Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla,⁶⁷ belediye sınırları dışında kalan arazilerin, gerekirse istimlak edilerek devlet tarafından parasız olarak dağıtılması sağlanırken, belediye sınırları içerisindeki arazilerin 10 yıllık taksitlerle sanayi kuruluşlarına tahsis edilebilmesi öngörülmüyordu. Bunların yanı sıra söz konusu yasayla, hammadde, makine ve donanımlarına gümrük bağışıklığı, belediye resim ve harçları ile kazanç vergisinden bağışıklık, en önemlisi devlet daireleri ve belediyelere, fiyatı ithal mallardan %10 daha fazla da olsa, yerli malı kullanma zorunluluğu getiriliyordu. Ancak, tanınan bu önemli ayrıcalık ve desteklemelere rağmen özel sektörün 1923-1929 arasındaki dönemde daha çok tüketim malları üreten hafif sanayiye yöneldiği görülür.⁶⁸ Öte yandan bu dönemde büyük bir ithalat furyası da yaşanıyordu. Örneğin, 1929 yılında ithalatın gayr-ı safi yurtiçi hasılaya oranı, 1948 yılı fiyatlarıyla, %20'ye ulaşmıştı.⁶⁹ Öte yandan devletin de büyük yatırımlar yapacak gücü yoktu. Bu nedenle özel sektör yatırımlarının yetersizliği, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırdı. Zaten İzmir İktisat Kongresi ile başlayan dönemde, yabancı sermayeye yakınlık gösteren bir politika izlenmeye başlanmıştı.⁷⁰ Fakat, yabancı sermaye de bu dönemde büyük

⁶⁶ 1920'li yılların ekonomik kararları arasında üzerinde durulmasında yarar olan iki kuruluş daha vardır. Bunların ilki, 1927 yılında kurulan *Ali İktisat Meclisi*, ikincisi de 1929'da oluşturulan *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*'dir. Bu iki kuruluşunda ana görevi, 1923'teki kongrede saptanan ilkeler doğrultusunda, ekonomi politikalarının yürütülmesine yardımcı olmaktır.

⁶⁷ 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 sayılı yasa.

⁶⁸ 1927 yılına kadar faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının %90.81'i 1-5 arası işçi çalıştırıyordu. 50'den fazla işçi çalıştıran kuruluşların sayısı ise, 56.245 sanayi kuruluşu içerisinde sadece 321 adetti. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü 1930 İstatistik Yıllığı, Ankara, 1931, s.187'den, YILDIZ SERTEL, *Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız*, Ant Yayınları, İstanbul, 1965, s.23.

⁶⁹ Y. SEZAI TEZEL, “1923-1938 Dönemi Türkiye'nin Dış İktisadî İlişkileri”, *Atatürk ve Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)*, İTİA Mezunları Derneği Yayınları, İstanbul, 1977, s.194. İthalatın bu boyutlara ulaşmasında kuşkusuz, Lozan'da imzalanan ve Osmanlı Devleti zamanındaki dış ticaret koşullarının altı yıl daha uzatılmasını öngören anlaşmadan dolayı, hükümetin gümrük tarifeleri üzerinde değişiklik yapamamasında büyük etkisi varsa da, tüccarın böyle bir eğilim taşımasının rolü de inkâr edilemez.

⁷⁰ Örneğin M. Kemal “*kanunlara riayet etmek şartıyla*” yabancı sermayeye karşı olmadıklarını ve her türlü güvenciyi verebileceklerini belirtirken, İsmet Paşa da benzer şeyler söylüyordu: “*Bizim*

yatırımlar yapmak yerine, bazı anonim şirketler⁷¹ ve devlet tekelleri yoluyla ülkeye girmeyi tercih etti. Sözgelimi tuz, petrol ve benzin tekeli Amerikan, kibrit ve çakmak tekeli Türk-Amerikan, alkollü içki tekeli de bir Polonya şirketine aitti.

2.1. 1929 Dünya Ekonomi Bunalımı ve Etkileri

1920'li yılların sonuna gelindiğinde patlak veren ekonomik bunalım, zaten zor durumda bulunan Türk ekonomisini büyük ölçüde etkilemişti. Bunalım ihraç ürünlerine olan talebin daralmasına neden olmuş,⁷² böylece temel ihracat maddeleri olan tarımsal ürünlerin⁷³ fiyatları, ülke içinde ve dışında hızla düşmeye başlamıştı. Öyle ki, 1928 yılında buğdayın kilosundan 13.6 kuruş elde eden bir çiftçi, 1930 yılında, yarı yarıya bir düşüş ile ancak 7.3 kuruş alabiliyordu. Aynı şekilde arpadan elde ettiği 7.8 kuruş 3.7 kuruşa, pamuktan elde ettiği 65.5 kuruş ise 49.4 kuruşa gerilemişti.⁷⁴ Bu da birinci derecede, ülke nüfusunun büyük kısmını oluşturan tarım kesimini etkilemiştir. Örneğin, Çukurova çiftçileri, düşen tahıl fiyatlarından dolayı, kendilerine yetecek zahireyi ve hayvanlarına yetecek samanı ayırdıktan sonra mahsulu tarlada bırakıyor,⁷⁵ “*mahsûlün para etmemesi yüzünden satın alma gücü ... düşen köylü, şeker yememek, gazyağı yakmamak, entarisi üzerine seksen yama vurarak idare etmek*” zorunda kalıyordu.⁷⁶

Diğer taraftan, 1929 bunalımıyla birlikte, Türk parasının değerinde meydana gelen düşüş, Türkiye'nin geleneksel ithalatını da aksatmıştır. Bu döneme gelindiğinde, Türkiye'nin un, şeker ve dokuma gibi en temel tüketim maddelerini bile ithal ettiği

memleketimize gelip sermaye dökecek ve teşebbüsâtı iktisadiyata girişecek erbab-ı teşebbüse müşkülât... İka etmek zihniyetinde değiliz... Arzu ediyoruz ki gelsinler, iş yapsınlar, meşru istifade etsinler. Bu yalnız erbab-ı teşebbüsün istifadesini temin etmez... Memleket için de mucib-i istifade olur.” KORKUT BORATAV, *Türkiye'de Devletçilik*, 2.Bs., Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.65-66.

⁷¹ Örneğin 1923- 1930 arası dönemde kurulan anonim şirketlerin toplam sermayesinin %75'i yabancılara aitti. TEZEL, A.g.y., s.221.

⁷² Dış ticaret içinde ihracatın payı 1928'de % 43.70 iken, 1929'da 37.72'ye gerilemiştir. Daha geniş bir karşılaştırma için bk. YALÇIN KÜÇÜK, *Türkiye Üzerine Tezler*, C.I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s.126-127.

⁷³ Örneğin, 1928 yılında toplam ihracatın % 96'sı tarımsal nitelikliydi. Kaynak, ÜLKEN, A.g.k., s. 100'deki tablo.

⁷⁴ KÜÇÜK, A.g.k., s.117'deki tablodan. Diğer yandan, 1929 ile 1932 yılları arasında fındığın ihraç fiyatı % 73, buğdayınki % 63, tütününkü % 50, pamuğunki % 48 oranında düşmüştür. STEFANOS YERASİMOS, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye-1.Dünya Savaşı'ndan 1971'e*, Çev. BABÜR KUZUCU, C.III, 2.Bs., Gençlik Basımevi, İstanbul, 1977, s.1287.

⁷⁵ BARBAROS BAYKARA, HULUSİ YAVAŞLAR, M. ZİYA TÜTÜNCÜ, *Tarih Adam Atatürk*, C.II, Özgür Matbaası, İstanbul, 1970, s.352.

⁷⁶ YORGAKİ EFFİMİANİDİS, *Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye*, C.II, İstanbul, 1936, s.185'ten KÜÇÜK, A.g.k., s.118.

dikkate alınır, bu düşüşün meydana getirdiği etkinin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır.

Bu arada ülkenin zaten zayıf olan ekonomik dengesi bunalım dolayısıyla iyice bozulmuştu. Ticaret şirketleri, sanayiciler, üretimi arttırmak için kredi almış olan çiftçiler borçlarını ödeyemiyorlar, bunun yanı sıra talebi kısmak suretiyle, başka iflâslara da neden oluyorlardı.⁷⁷ Böylece tarım kesimindeki sıkıntıya ek olarak, özellikle İstanbul, İzmir, Samsun gibi şehirlerde işsizlik de artmaya başlamıştı.

Öte yandan ticaret kesimi, aynı yıl uygulamaya konulan yeni gümrük tarifelerinden de etkilenmişti. Bir yıl öncesinde 109.5 olan ticaret hasılası endeksi, 1930 yılında 78.4'e düşmüştü.⁷⁸ Sanayi ve tarım kesimlerinde daha önce de hasıla düşüşleri görülmüştü ama, dünya ekonomi bunalımından sonra ortaya çıkan bu durum, ticaret kesimindeki ilk ciddi düşüştü.

Serbest Fırka'nın kuruluşu öncesi ekonomik durumla ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer konu da "*inhisarlar*" olarak anılan devlet tekelleridir.

Eskiden var olan tekellerin dışında, malî ihtiyaçlar dolayısıyla ya da çeşitli gruplardan gelen baskılar altında⁷⁹ devlet, ekonominin bazı alanlarında yeni tekeller kurmuş; ancak bunlar genellikle özel şirketlere devredilmişti. Bu ise onları, devlet parası ile yürüyen ancak, nüfuz sahibi birtakım kişilerin rekabet kaygısı olmadan yüksek kazançlar elde ettikleri birer kuruluş haline getirmişti. İstanbul limanının yönetimini elinde bulunduran şirketin başkanı A. Hamdi Başar'ın anılarında bu işe niçin talip olduklarını belirten sözleri, inhisarların hangi amaç ile kullanıldığını göstermesi bakımından ilginçtir: "*...Şimdi ben İstanbul Liman Şirketi'ni kurma işine, surf limanı millileştirmek gayesi için giriştiğimizi söylersem, hakikati açıklamış olacağımı sanmaktayım. Fakat bunun böyle olmaması, hattâ o zaman belki bizi daha çok işin ticarî yönü ilgilendirmiş olması mümkündür... Galiba işin doğrusu biz para kazanmak, zengin olmak üzere harekete geçtik.*"⁸⁰

⁷⁷ ÇAĞLAR KEYDER, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", CDTA, C.IV, s.1068.

⁷⁸ Cari fiyatlarla ticaret hasılası endeksi. 1926'da 105.0, 1927'de 104.6, 1929'da 109.5 iken 1930 yılında ani bir düşüşle göstererek 78.4 olarak gerçekleşmiştir. Bk. T.BULUTAY, Y.S.TEZEL. N.YILDIRIM, *Türkiye Millî Geliri 1923-1948* adlı kitaptan. KÜÇÜK, A.g.k., s.122'deki tablo.

⁷⁹ DOĞAN AVCIOĞLU, *Türkiye'nin Düzeni*, C.I, Tekin Yayınevi, (İst), 1987, s.400.

⁸⁰ A.g.k., s.404-405.

Başar'ın da belirttiği gibi, inhisarları devralan şirketlerin öncelikle kâr amacı gütmeleri, tekel altına alınan önemli mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmesine neden olmuş, bu da halkta inhisarlara karşı önemli bir tepki oluşturmuştu. Nitekim, Serbest Fırka'nın en çok üzerinde durduğu ve eleştirdiği konulardan biri de bu işletmeler olacaktır.

Serbest Fırka öncesi dönemde halkın şikâyetlerine yol açan konulardan bir diğeri de hükûmetin uyguladığı vergi politikasıydı. 1925'te âşar vergisi kaldırılmıştı ama, onun bütçede bıraktığı boşluğu doldurmak için "*dahilî istihlâk*" vergileri ihdas olunmuştu. Öyle ki vergi gelirlerinin 2/3'ü vasıtalı vergilerden elde ediliyordu.⁸¹ Yine bu boşluğu kapatabilmek için arazi vergisi de yükseltilmişti. 1926 yılında kaldırılan temettü vergisinin yerine getirilen kazanç ve dahilî istihlak vergileri kentli nüfusun vergi yükünü arttırmıştı. Böylece toplumda uygulanan vergi politikalarına karşı genel bir hoşnutsuzluk uyanmıştı. Nitekim, Serbest Fırka'nın kapanışından sonra, Mustafa Kemal'in yanında yurt gezisine çıkan Ahmet Hamdi Başar, konuyla ilgili gözlemlerini anlatırken, "*Vergi işi... Her nereye gitmişsek vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu suretle yapılan zulümlerden şikâyet edildiği görülüyor... Ekseriya vergisini ödeyemediği için tarlası, evi barkı satılmış olanların geçirdiği hayat faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı akisler yaptığı halde, konmuş kanunlar ve usûllere göre bir şey yapılmıyor*" diyerek vergi politikalarının toplumda meydana getirdiği tepkiyi ortaya koyuyordu.⁸²

Serbest Fırka'nın kurulduğu 1930 yılına gelindiğinde, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorluklardan yakınan yalnız halk değildi. Bir başkası daha vardı. O da, bu tür sorunlara pek yatkın olmayan ve bu konularla ilgili çözümleri İsmet Paşa'ya bırakan⁸³ Mustafa Kemal'di. Mustafa Kemal, Serbest Fırka kurulmadan kısa bir süre önce, ülke içinde yaptığı bir gezi sonrası duygularını genel sekreterine şöyle aktarıyordu:

"Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırab içinde bunaliyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen derd, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddî - manevî perişanlık

⁸¹ YERASİMOS, A.g.k., s.1265.

⁸² AHMET HAMDİ BAŞAR. Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye, 2.Bs., AİTİA Yayını, Ankara, 1981, s. 45.

⁸³ PARASKEV PARUŞEV. Atatürk. Çev. NAİME YILMAER, Cem Yayınevi, İstanbul. 1981, s.32 ve LORD KINROSS. Atatürk , Bir Milletın Yeniden Doğuşu, Çev. NECDET SANDER. 9.Bs.. Sander Yayınları, İstanbul. 1984. s.672.

içerisinde...⁸⁴

1930 yılı başlarında bu ekonomik zorluklara, Doğu Anadolu sınırında meydana gelen bazı başkaldırma olayları da eklendi. Bu olaylar, önce Ağrı'nın İran sınırında başladı. "Zeylan Ayaklanması" diye ünlenen bu girişim yirmi gün kadar sürdü ve bastırıldı. Sonra, Irak sınırında, bu ülkenin Barzan bölgesinden Türkiye'ye girmeye çalışan bazı çetelerle çatışmalar oldu. Yine bu dönemde, Suriye sınırının birkaç noktasından sızma teşebbüsleri oldu. Olaylar sırasında, her ne kadar isyancıların beklediği çapta bir iç ayaklanma meydana gelmediyse de bunlar, gündemi oldukça meşgul etti ve iç huzursuzluğun artmasına yol açtı.

3. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Durumu

Millî Mücadele sırasında eşrafla işbirliği yapmış olan yeni rejimin, dolayısıyla CHF'nin yöneticileri Cumhuriyet'in ilânından sonra da, halkın Batılılaşmaya karşı muhtemel tepkisini engellemek için, "yerel eşrafla" işbirliği yapmak durumunda kalmıştı. Çünkü, Turan Güneş'in sözleriyle, "Batılılaşma ameliyesine en yakın zümreler... mahallî eşraf ve memurlardı."⁸⁵ Bu ise CHF'nin halktan kopmasına yol açtı. 1930'lara gelindiğinde iktidar partisi, "...halkın dışında, dar, basit bir bürokrat hizbi ile bu hizbe ancak seçim ve menfaat bağıntıları olan, mahallî fakat dar bir taşralı taraftarlar kadrosundan ibaretti. Partiyi vilâyetlerde yüksek kademede temsil eden 'mutemetler'... ne merkezin ne de halkın benimsediği insanlardı... Merkezde ve taşrada partili olmak demek, gelecekte bir şey, bir menfaat ve kariyer bekleyen insan demek olmuştu. Hülâsa inkılâp partisi, bir klik haline gelmişti. Kapalı, dar bir klik..."⁸⁶

Hikmet Bilâ da "CHP Tarihi" adlı eserinde, 1923-1930 döneminde işçi haklarını ve sendikal faaliyetleri kısıtlayan, köylülüğü yerel ağalığa terkeden bir CHP'nin iktidarda olduğunu söylemektedir. Bilâ'ya göre, "Millî İktisat adına milyonerler yetiştiren politika, kısa bir süre içinde mutlu bir azınlık yaratmağa başlamıştır ama, ülkenin kalkınmasından eser yoktur"⁸⁷

⁸⁴ HASAN RIZA SOYAK. Atatürk'ten Hatıralar, C.II. Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973, s.405.

⁸⁵ A.g.k., s.231.

⁸⁶ ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR. Tek Adam (1922-1938), C.III. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965.s.386.

⁸⁷ BİLÂ. A.g.k., s.100.

Sonuç olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası düşüncesinin nasıl bir siyasal, toplumsal ve ekonomik ortamda belirdiği konusuna ilişkin şunlar söylenebilir: 1930 yılına kadar yapılan devrimler, oluşturulmaya çalışılan yeni kimlik ve izlenen ekonomik politikalar, hükûmete karşı bir tepki ve hoşnutsuzluk meydana getirmişti. Buna, CHF'nin işbirliği yaptığı sosyal sınıflara tanınan ayrıcalıklarla bu parti üyesi bazı kimselerin, konumlarından yararlanarak sağladıkları kişisel çıkarlar da eklenince geniş bir toplumsal muhalefet oluşmuştu. 1928-1929 yıllarında alınan kötü mahsül ve dünya çapındaki ekonomik bunalım bu tepki ve hoşnutsuzlukların daha da artmasına neden olmuştu. Kısacası, *Serbest Fırka, ülkeyi yönetenlerle geniş halk kitlesi arasında, gerek sınıfsal gerekse düşünsel bir fark olduğu ve halkın yoksulluk içinde bulunduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır.*

ikinci bölüm

A) SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI

1. Haberin Basına Yansımaları

Yeni bir parti kurulacağına ilişkin ilk haber **Vakit** gazetesinde yayınlandı. Gazetenin başyazarı Mehmet Asım, Yalova'da verilen bir balo sırasında, Fethi Bey'in parti kuracağını öğrenmiş ve bu önemli gelişme ikinci baskı yapılarak okuyuculara duyurulmuştu. "*Siyasi hayatımızda çok mühim ve yeni bir safha*" manşetiyle verilen habere göre, kurulacak parti "*cumhuriyetçilik*" ve "*lâiklik*"te Cumhuriyet Halk Fırkası ile aynı; idarî, ekonomik ve siyasal alanlarda farklı bir programa sahip olacaktı.⁸⁸

Bu olağanüstü gelişme, *Takrir-i Sükûn*'la birlikte hareketliliğini yitiren basında büyük bir canlılık meydana getirmiş ve Hakimiyeti Milliye dışında ertesi gün yayınlanan tüm gazetelerin birinci sayfaları bu gelişmeye ayrılmıştı.

Yeni bir parti kurulacağı haberini en heyecanlı ve coşkulu karşılayan ise **Yarın** gazetesi oldu. İlk sayfasını bütünüyle bu habere ayıran gazete, partiye ait olduğunu söylediği bir program bile yayınlamıştı. Yarın'a göre, en az 65 milletvekili bu partiye katılacaktı ve "*fırkaya memleketin bütün münevverlerinin iştirak etmesi kuvvetle tahmin*" ediliyordu.⁸⁹ Böylece gazetenin, daha ilk günden Serbest Fırka lehine kamuoyu oluşturma çabasına koyulduğu görülüyordu.

1.1. Olayın Basına Yansımalarından Önceki Gelişmeler

Gazetelerin okuyucularına duyurduklarının aksine, yeni bir parti kurma düşüncesi Fethi Bey'e ait değildi; öneriyi de kendisi getirmemişti. Paris Büyükelçisi olan Ali Fethi (Okyar) Bey, 22 Temmuz 1930 günü yıllık iznini geçirmek üzere İstanbul'a gelmeden önce, "*Bu defa Gazi, Fethi Bey'i Paris'e göndermeyecek ve mühim bir vazife ile Türkiye'de alıkoyacaktır*" şeklinde sözler işitmiş ancak bunun ne anlama gelebileceğini

⁸⁸ **Vakit**, 8 Ağustos 1930. M.Asım (Us) anılarında, haberi kendisine ilk olarak Salih (Bozok)un verdiğini, Atatürk'ün ise. "*gel seni 'inisive' edeyim. Git İsmet Paşa'yı bul, ona sor!..*" diyerek kendisine yol gösterdiğini anlatır. *Bk. ASIM UŞ, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Vakit Matbaası, İstanbul, 1964, s.127-132.* Öte yandan **Vakit**'te yer alan haber aslında, Asım Us'a bizzat M.Kemal tarafından dikte ettirilmiştir. *Bk. ALİ FETHİ OKYAR, Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi, İstanbul, 1987, s.26.* Bu sırada ülkenin önde gelen gazetecileri Bulgaristan gezisi nedeni ile yurt dışındaydılar.

⁸⁹ **Yarın**, 9 Ağustos 1930.

öğrenememişti.⁹⁰ Ertesi gün saygılarını sunmak ve “*ihtiyakını teskin eylemek*” amacı ile o sıralarda Yalova’da bulunan Mustafa Kemal’in yanına gittiğinde bile, kendisini nelerin beklediğinden habersizdi.

Gazi ile görüşmeleri sırasında Fethi Bey, ülkenin yurt dışındaki imajı ve İsmet Paşa hükûmeti hakkındaki düşüncelerini aktarma olanağı elde etmiş, hatta bu konuda Gazi kendisini teşvik etmişti. Fethi Bey’e göre, ülkenin malî ve ekonomik durumu yurt dışından çok kötü görünüyordu. İçeride ise, hükûmetin izlediği yanlış politikalarından dolayı halk büyük zorluklar içine düşmüştü. Bunun çözüm yolu ise “*Meclis(in) murakabesini bihakkın ifa et(mesi), noksanları alenî münakaşada ortaya (koyması) ve müsebbiplerin mes’ul tutul(masıydı).*”⁹¹ Bu ve benzeri birçok konuşmayı dikkatle dinleyen Mustafa Kemal, sonunda “*Ben bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lâzımdır. Böyle bir fırka vücûda gelirse mecliste münakaşa daha serbest olur. Meselâ siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz bildiklerinizi Meclis’te söylersiniz; bu suretle tatbikatta görülen birçok hataların önü alınmış olur*” diyerek Fethi Bey’e bir parti kurmasını önerir.⁹² İşte Serbest Fırka düşüncesi görünürde böyle bir olayın ardından ortaya çıkmış ve Fethi Bey Yalova’da ilk kez gerçekleşmişti.

Aslında, lâik ve cumhuriyetçi yeni bir partinin kurulması düşüncesi, Gazi’nin sofrasında, çok öncelerden beri sık sık ele alınan bir konuydu⁹³ ve Mustafa Kemal, Fethi Bey’e öneride bulunurken bu konuda önceden kesin bir karara varmıştı. Nitekim, bu gerçeği bizzat Fethi Bey de dile getirmiştir.⁹⁴ Aynı şekilde İsmet Paşa, Serbest Fırka kurulmadan çok önce, 17 Haziran 1930’da gazeteci Asım Us’a, “*gelecek intihabatta bir muhalefet partisi de gelecek. Memleketi normal şekilde idare için bu lâzım... Fethi Bey ile aramızda telakki farkı vardır. Onun böyle bir fırka başına geçmesini düşündük, fakat bilmiyoruz kabul eder mi?*” demişti.⁹⁵ Öyle anlaşılıyor ki Mustafa Kemal, yeni bir parti

⁹⁰ OKYAR, A.g.k., s.8. Fethi Bey’in Türkiye’ye gelişini 23 Temmuz günkü sayılarında duyuran gazeteler, bu habere geniş yer ayırdılar. Hatta Cumhuriyet gazetesi Fethi Bey’in çeşitli konulardaki görüşlerine yer veren bir mülakat yayınladı.

⁹¹ A.g.k., s.11.

⁹² A.g.k., s. 12 ve AFETİNAN, A.g.k., s.263.

⁹³ AVNİ DOĞAN, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*. Dünya Yayınları, İstanbul, 1964, s. 211.

⁹⁴ Fethi Bey’in anlattığına göre, Yalova’ya gittiği ilk gün yakın arkadaşlarından Fuat (Bulca), “*Sana bir muhalif fırka teşkili teklif olunacaktır. Sakın bu teklife kapılma, sana yazık olur*” demiştir. OKYAR, A.g.k., s.8.

⁹⁵ ASIM US, 1930-1950 (Atatürk, İnönü, 2. Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri

kurulması konusunu yakın çevresiyle çok önceden tartışmaya başlamış, hatta başına kimin geçeceğini, temel ilkelerinin ne olacağını bile kararlaştırmıştı. Fethi Bey'e ise, bu kararı kabul edip etmemekten başka bir seçenek kalmamıştı. O da önce önce tereddüt etmiş, ama Gazi'nin bu işte kararlı olduğunu görünce bu öneriyi kabul etmek zorunda kalmıştı.⁹⁶ Böylece, haber gazetelere intikal etmeden partinin kurulmasıyla ilgili tüm hazırlık, görüşme ve uzlaşmalar tamamlanmış, Vakıf başyazarı da baloya, büyük bir olasılıkla, bunun kamuoyuna duyurulması için çağrılmıştı.

B) KURUCULARI

1. Partinin Resmî Kurucusu

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın tüzüğü olan "Fırka Yasası"na göre, "(Partinin) müessisi, sabık Başvekil ve Paris Büyükelçisi Fethi Bey'dir" (md.6).⁹⁷ Bu nokta, Emniyet Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan "Türkiye'de Siyasi Dernekler" adlı kitapta da açıkça belirtilmiştir.⁹⁸ Zaten o günkü gazetelerde de Fethi Bey dışında başka bir isimden kurucu olarak söz edilmediği gibi, partinin kapatılış bildirisinde de Fethi Bey, "... Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim" diyerek bunun altını çizmektedir. Bu nedenle burada kullanılan kurucu terimi, partinin yapısının oluşturulmasında etkili olan "idare heyeti" olarak anlaşılmalıdır.

2. Kurucuların Seçilmesi

Maurice Duverger, "Kemalist tip" tek partiler ile ilgili olarak, bu partilerin çok belirsiz bir yapıya sahip olduklarını ve bütün üyelerinin kabul zorunda olduğu bir doktrinlerinin bulunmayışından dolayı, yumuşak bir yapıda örgütlendiklerini söyler. Bu nedenle, gelecekte birçok partinin çekirdeği olan çeşitli eğilimler, bu tek partinin

Hatıraları), İstanbul, 1966, s.13-14. İsmet Paşa, Abdi İpekçi'ye de "Atatürk...Serbest Fırka kurulmasını kendi teşebbüsü olarak kararlaştırdı ve itimat ettiği yakın arkadaşlarıyla böyle bir fırka kurmamızı emniyetli bir teşebbüs saydı" demiştir. ABDİ İPEKÇİ (Haz.), "İsmet İnönü'nün Hatırası", **Milliyet**, 18 Kasım 1961, s.5. Ayrıca, daha önce söz edildiği gibi, SCF öncesi hükümet karşıtı basına verilen göreceli bir serbestlik de bu bağlamda değerlendirilebilir.

⁹⁶ Fethi Bey tereddütüne neden olarak İsmet İnönü'ye duyduğu güvensizliğini göstermiştir. OKYAR, A.g.k., s.12 ve 19.

⁹⁷ Serbest Fırka'nın kurulduğu dönemde siyasal partilerle ilgili ayrı bir yasa olmayıp, kuruluşları ve faaliyetleri bakımından siyasal partiler de 3 Ağustos 1925 (1909) tarihli Cemiyetler Kanunu'na tâbiydi. Daha geniş bilgi için bk. TUNAYA, A.g.k., s.547-550.

⁹⁸ T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Türkiye'de Siyasî Dernekler**, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1950, s.72.

içerisinde oluşurlar.⁹⁹ Gerçekten, Türk siyasal yaşamının önemli muhalefet partileri olan *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, *Serbest Cumhuriyet Fırkası* ve *Demokrat Parti*'nin önde gelen kurucularının hemen hepsi, ya CHP listelerinden milletvekili seçilmiş ya da o oluşumun içerisinde görev almış kişilerdi.

Ancak Serbest Fırka'yı farklı kılan bir özellik daha vardır: Kurucularının kendi iradeleri ile ortaya çıkmayıp, Mustafa Kemal tarafından belirlenmeleri.

2.1 Kurucuların Belirlenme Yöntemi

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularını seçerken Mustafa Kemal'in onlarda iki önemli özelliğin bulunmasına dikkat ettiği görülür: Kendisine yakın ama şu ya da bu şekilde İsmet Paşa hükûmetine karşı kimseler olmaları.

Nitekim ileride üzerinde durulacağı gibi, yeni fırkaya geçen milletvekillerinin hemen hepsi M. Kemal'e bağlı kişilerdi. Böylece, yeni partinin rejim karşıtı bir harekete önderlik etmesi ve kışkırtmalarda bulunmasının engelleneceği düşünülmüştü.¹⁰⁰ Ayrıca, *“(bu kişilerin kendisine olan) bağlılığı Atatürk için bir emniyet ve hatta icabında fırkayı kaldırabilme tedbiri mahiyetinde idi.”*¹⁰¹ Ancak, kurucuların özelliği sadece Mustafa Kemal'e yakınlıkları olsaydı yeni parti CHF'nin bir uzantısı gibi görülebilir ve inandırıcılıktan uzak kalırdı. Bu nedenle, kurucuların aynı zamanda İsmet Paşa'ya karşı kimseler olmasına da dikkat edilmiştir. Kurucuların bu özelliğini ortaya koyması bakımından Mustafa Kemal'in Fethi Bey'e söylemiş olduğu şu sözler ilginçtir:

“Siz bilmezsiniz... Bunların çoğu İsmet Paşa'ya ve siyasetine aleyhtardır. Ben rastgele teklifte bulunmadım... Sizin teşebbüsünüz onlar için nimet oldu.”¹⁰²

Anlaşıyor ki, Serbest Fırka kurulurken, kurucuların seçilmesinde izlenen doğal olmayan yöntem karşılık, iktidardaki partiye muhalefet edebilme potansiyeline sahip bir oluşum sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu seçim yapılırken, nasıl davranacakları

⁹⁹ MAURICE DUVERGER, *Diktatörlük Üstüne*, Çev. BÜLENT TANÖR, Dönem Yayınları, İstanbul, 1965, s.75.

¹⁰⁰ ÖZALP, A.g.y., *Milliyet*, 3 Kasım 1963, s.5.

¹⁰¹ HİLMİ URAN, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s.218.

¹⁰² KUTAY (Haz.), *Fethi Okyar..*, s.537. Yine, en yakınında yer alanlardan biri olan Fuat Buca'ya da *“ısmarlama muhalefet olur mu? Bunu, tatbik edilen sisteme karşı felsefe ve prensip benimsemiş olan bir insanın yapması gerek(ir)”* demişti. A.g.k., s.381.

¹⁰² Hepsi de kurmay ve ordunun kilit noktalarında görev yapan bu subayların Cemiyet'e girişi Fethi Bey'e göre *“...(diğer) subaylar arasında cemiyetin benimsemesine geniş ölçüde yardım et(mişti).”* A.g.k., s.21.

bilinmeyen -özellikle rejime karşı çıkabilecek- kişiler yerine, İsmet Paşa hükûmetine muhalif ama rejim açısından güvenilir kimselerin partinin karar organında bulunması arzu edilmiştir.

2.2. Kurucuları

2.2.1. Ali Fethi (OKYAR)

1880 yılında doğan Ali Fethi Bey, 1904 yılında da Erkân-ı Harbiye'yi bitirerek kurmay yüzbaşı rütbesiyle orduya katıldı. 1908'e kadar Selanik, Manastır ve Edirne'de görev yaptı. Manastır'da iken o zamanlar gizli faaliyet gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kaydoldu. M. Kemal ile Enver ve Cemal Beyler de aynı dönemde Cemiyet'e katılmışlardı.¹⁰³

Meşrutiyet'in ilânından sonra kurmay binbaşı oldu. Bir yıl sonra da Hareket Ordusu'na katılarak İstanbul'a geldi. Padişah II. Abdulhamid tahttan indirilince onun muhafızlığına atandı ve yeniden onunla Selanik'e gitti. Padişaha "*tahtta imişcesine*" davrandığı için güvenini kazandı ve böylece birçok olayın perde arkasını bizzat padişaktan öğrenme olanağı elde etti. Fethi Bey'in Cemal Kutay tarafından hazırlanan anılarından öğrendiğimize göre, bu görüşmeler onun ordunun politikaya karışmaması yönündeki inancı kuvvetlendirmiştir.¹⁰⁴

Ali Fethi Bey bir süre sonra da, kendisine önerilen Paris Büyükelçiliği Askerî Ataşeliği görevini kabul ederek Fransa'ya gitti. Orada iken Fransız demokrasisi üzerine araştırmalar yapma ve parlamentosunun iç yapısıyla işleyişini öğrenmek fırsatı buldu.

1911 yılında Trablusgarb işgâl edilince, oraya giderek İtalyanlar'a karşı savaştı. Yeniden Fransa'ya döndüğünde ise politikaya atılmak amacıyla, hem ataşelik hem de askerlik görevlerinden istifa etti ve İstanbul'a geldi.¹⁰⁵

Boş bulunan 14 sandalye için 30 Aralık 1911'de yapılan ara seçimlerde, Manastır Milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Bir süre sonra İttihat ve Terakki'nin genel

¹⁰³ A.g.k., s.31.

¹⁰⁵ Fethi Bey, ordunun politikaya karışmaması düşüncesine çok önceden varmıştı. Bunu Paris'ten ayrılırken Büyükelçi Rifat Bey'e "*Askerlikle politika birarada olmuştur ve ben böylesine ilk günden karşıyım*" biçiminde açıklamıştı. KUTAY (Haz.), **Fethi Okyar...**, s.143. Zaten Fethi Bey'in Fransa'ya gönderilme nedeni, üniformalarını bırakmadan politikaya atılmak isteyenlere "*iki yoldan birine*" -ya yurtdışı ya da istifa seçeneklerinden birine- daha kolay sevk edebilme konusunda örnek olması içindi. A.g.k., s.119.

sekreteri oldu. 1912 yılında Balkan Savaşı çıkınca yeniden askerî hizmet istedi ve görevinden ayrılarak Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın kurmay kadrosuna katıldı. Ancak, Enver Paşa ile görüş ayrılığına düştüğünden, savaş sonunda Sofya Büyükelçiliği'ne atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı.

Fethi Bey İstanbul'dan ayrılmadan önce, M. Kemal'e kendisiyle birlikte çalışmayı önermişti. M. Kemal bunu kabul etmiş ve askerî ataşe olarak Bulgaristan'a gitmiştir. Fethi Bey'in anılarından öğrendiğimize göre, Mustafa Kemal'i birlikte götürmek istemesinin nedeni, onun yaşamından duyduğu endişeydi.¹⁰⁶ Fethi Bey'in bu tavrı, M. Kemal ile aralarındaki dostluğun derecesini göstermesi bakımından, dikkat çekici bir davranıştır.

Fethi Bey'le M. Kemal'in Sofya'da buldukları süre içerisinde Batı'nın liberal kurum ve değerlerini daha iyi tanımak olanağı buldukları ve Batılı düşünceye daha çok yakınlaştıkları söylenir.¹⁰⁷ Ayrıca bu dönemde aralarındaki dostluk da iyice gelişmiştir. Nitekim, İttihat ve Terakki'nin önemli liderlerinden Cemal Paşa'ya gönderdiği bir mektupta M. Kemal, "...Fethi Bey'in doğrudan doğruya refakatinizde göstereceği gayret size yardım ve vatana hizmet bakımından son derece yararlı olacaktır... böyle bir durumda Fethi Bey'in Sofya Büyükelçiliği'nde tutularak ihmâl edilmesi, kabul edilemeyecek bir durumdur" diyerek, dolaylı da olsa, onu bakanlığa aday göstermesi,¹⁰⁸ aralarındaki dostluk ve güvenin ne ölçüde ilerlemiş olduğunu ortaya koyuyordu.

Ali Fethi Bey, 1917 yılında yurda döndüğünde Enver Paşa ile aralarındaki gerginlik devam ediyordu. Hatta onun en güçlü muhaliflerden biri olmuştu. Buna rağmen İstanbul Milletvekili olarak yeniden Osmanlı Meclisi'ne girdi. İttihat ve Terakki Ekim 1918'de hükümeti Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'ne devretmek zorunda kalınca, varılan bir uzlaşma sonucu¹⁰⁹ Dahiliye Nazırı oldu. Kısa bir süre sonra da Mondros Ateşkes Anlaşması

¹⁰⁶ Kendisinden sonra İttihat ve Terakki'nin genel sekreteri olan Eyüp Bey, Fethi Bey'e, Enver Paşa hakkındaki düşüncelerinden dolayı, M. Kemal'in yaşamının tehlikede olduğunu söylemişti. KUTAY (Haz.), *Fethi Okyar...*, s.205. Fethi Bey'le Atatürk arasında meydana gelen tarihsel öneme sahip olduğu söylenebilecek bir başka olay da, Balkan Savaşı'nın sonlarında "*doğru bildiklerini uygulama ve tatbik için, askerlikten istifa ve meb'us olma düşüncesi*" ile ordudan ayrılmaya karar veren M. Kemal'i, bu düşüncesinden vazgeçirmesidir. *Bk. A.g.k.*, s.203.

¹⁰⁷ WEIKER, *A.g.k.*, s.73.

¹⁰⁸ MURAT BARDAKÇI, "Bilinmeyen Mektuplar", *Hürriyet*, 10 Kasım 1995, s.1 ve 31.

¹⁰⁹ Talât Paşa iktidarı devretme koşullarından biri olarak, İçişleri Bakanlığı'na Fethi Bey, Maliye Bakanlığı'na da Cavit Bey'in getirilmesini istemiştir. Çünkü Talât Paşa'ya göre. "*(Adıgeçen kişiler)*

imzalandı (30 Ekim 1918).

Artık Fethi Bey, İstanbul'un en aktif politikacılarından biri olmuştu. A. İzzet Paşa Kabinesi 8 Kasım 1918'de görevi bırakınca, "*Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*" adı altında, liberal görüşlere sahip bir parti kurdu.¹¹⁰ Bu arada M. Kemal'in de zaman zaman yazılar yazdığı, "*Minber*" adlı bir gazete çıkardı.¹¹¹ Fakat, *Hürriyet ve İtilâf* yanlısı gazetelerde kendisini hedef gösterici yayımlar başlayınca, 10 Mart 1919'da işgâl kuvvetlerince tutuklanarak, Bekirağa Bölüğü'ne konuldu.¹¹² 27 Mayıs 1919'da da Malta'ya sürgün edildi.

Fethi Bey, iki yıl süren Malta sürgünlüğü sırasında, özellikle Avrupa'nın siyasal ve ekonomik gelişmesi üzerine çeşitli kitaplar okumak ve çevirme yapmak fırsatı buldu.¹¹³ Fethi Bey bu dönemle ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Başta 'Kusca Versay Sistemi' denilen ve bizim Sevr Anlaşması'nı da içine alan düzenin içyüzünü öğrenmeye çalışıyor ve ençok muhtaç olduğuna inandığım ekonomik yapısını dilimize çeviriyordum. (Böylece) bizim devlet hayatımızda en büyük boşluğun ne olduğunu daha iyi kavnyordum ve bir daha tasdik ediyordum ki, Cihan Harbi'nin esas sebebi ve kaynağı iktisadî muhtevadır. Bizim Osmanlı İmparatorluğu da, bu sahada çok geri olduğu için, elinde tuttuğu geniş topraklar kendisine lâyük görülmemiştir. Bu teşhis, zannediyorum ekonomik ve sosyal alanda çağa erişinceye ve değişen zamanın getirdiklerini kendi

itidâlleri, bîtaraflıkları ve şahsiyetleri ile her muhit ve mahfilde itibâr ve muhabbet gören" insanlardı. KUTAY (Haz.), *Fethi Okyar...*,s.239.

¹¹⁰ Daha geniş ilgi için bk. TUNAYA, A.g.k., s.406-407.

¹¹¹ Fethi Bey'in anılarında söz ettiğine göre, askerî üniforma taşıdığından kendisinin gazete çıkarmasını sakıncalı bulan M. Kemal, "*memleketi perişân eden ve muhalefet adı altında irtikâp eden taarruz ve tahripler, daha çok gazeteler vasıtasıyla oluyor. Bunlara karşı milleti uyandırmak için en iyi vasıta, aynı yoldan mukabele etmek yani yeni bir gazete çıkarmaktır...Hakikatları halka, hatta düşmanlarımıza anlatabilmek için gel birlikte gazete çıkartalım*" diyerek bir gazete yayınlama konusunda Fethi Bey'i iknâ etmiştir. KUTAY (Haz.), *Fethi Okyar...*,s.268.

¹¹² İki arkadaş arasındaki dostluğu gösteren bir başka olay da bu sırada yaşanmıştır. M. Kemal Fethi Bey'i görebilmek için, tutuklanma pahasına onu ziyarete gitmiştir. Atatürk bu olayı Falih Rifki'ya anlatırken, "*Merdivenlerden çıkarken, kendi ayağımla geldiğim hapisyanede kalmak korkusu hatırıma geldi*" sözleriyle o gün ne denli endişe duyduğunu dile getirmiştir. FALİH RIFKI ATAY, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.102. Olayın dikkat çekici bir başka yönü de bu ziyaretin, Atatürk'ün Samsun'a çıkmadan hemen önce, 14 Mayıs 1919'da gerçekleşmesidir.

¹¹³ Başta İngilizce olmak üzere çeşitli Avrupa dillerinden çeviriler yaptı. Bunların arasında dikkat çekici isimlerden biri de John Maynard KEYNES'ti. KINROSS, A.g.k., s.679. Lord Kinross bu kitabın Keynes'in hangi eseri olduğunu belirtmemektedir. Ancak Fethi Bey anılarında "*Versay Sistemi*" üzerinde çalışmalar yaptığından bahsettiğine göre bu kitap, büyük olasılıkla Keynes'in 1919 yılında yayınlanan ve "*Versailles Anlaşması'nın ekonomik hükümlerini cleştirdiği*" "*The Economic Consequences of the Peace*" (Barışın Ekonomik Sonuçları) adlı eseri olmalıdır. Nitekim Tevfik ÇAVDAR, Lozan'daki barış görüşmeleri öncesi, Fethi Bey'in çevirdiği bu kitabın Türkiye'de yayınlandığını belirtmektedir. Bk. "*Cumhuriyet Dönemi Türk İktisadî Düşüncesi*", CDTA, C.IV, s.1076.

millî yapımıza yoğurarak, öne ve ileriye çıkıncaya kadar, değişik ad ve şekillerde devam edecektir.”¹¹⁴

Fethi Bey 1921 Nisan’ında serbest bırakılınca Ankara’ya gelerek Millî Mücadele’ye katıldı. İstanbul Milletvekili olarak TBMM’ne girdi ve M. Kemal tarafından Fevzi (Çakmak) Paşa Kabinesi’nin İçişleri Bakanlığı’na getirildi. Bu görevini yürütürken, Bakanlar Kurulu kararıyla, Batı ülkelerinden Türkiye lehine bir sonuç çıkarma olanağının olup olmadığını araştırmak, özellikle görüşmeler yoluyla İngilizler’in yardımını engellemek, böylece Yunanlılar’ı durdurmak için zaman kazanmak amacıyla,¹¹⁵ Londra başta olmak üzere çeşitli Avrupa başkentlerinde barış girişimlerinde bulunmakla görevlendirildi. Lozan Anlaşması’nın imzalanmasından sonra, 14 Ağustos 1923’te başbakanlığa atandı. Fakat bu görevi uzun sürmedi. Cumhuriyet’in ilânından hemen önce, 27 Ekim 1923 tarihinde başbakanlıktan istifa etti.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduktan kısa bir süre sonra, yeniden başbakanlığa atandı (21 Kasım 1924). Böylece Mustafa Kemal ikinci kez, kritik bir dönem öncesi Fethi Bey’i bu göreve getiriyordu. Çünkü, “*Mustafa Kemal, hükûmet reisi olarak, kendi davasını birlikte yürütebileceği bir ikinci aradığı vakit, aklına ilk gelen İsmet Paşa olmamıştır; Fethi Bey olmuştur.*”¹¹⁶ Diğer yandan bu dönemde yeniden Fethi Bey’in başbakanlığa getirilmesinin nedeninin onun uzlaşmacı kimliğinden kaynaklandığı söylenmiştir. Buna göre, kurucularının çoğunun İsmet Paşa ile kişisel kırınlıkları olan muhalefetle iktidar arasında ortaya çıkabilecek kişisel gerginlikler, daha başlangıçta engellenmiş oluyordu.¹¹⁷ Gerçekten, zor bir dönemde hükûmet sorumluluğunu üstlenen Fethi Bey, muhaliflerinden de saygı gören bir kişiydi. Nitekim kurduğu kabine, onların da desteğiyle güven oyu aldı. Fakat, Fethi Bey’in ikinci başbakanlığı da kısa sürdü. Şubat 1925’te çıkan Şeyh Sait Ayaklanması üzerine alınan önlemlerin tüm yurt düzeyine yaygınlaştırılmasına ve Terakkiperver Fırka’nın bu olaydan sorumlu tutulmasına karşı çıktığı için, CHF grubunda kendisine güvensizlik oyu verilince istifa etti.¹¹⁸ Yerine yeniden İsmet Paşa getirildi. Fethi Bey de daha önce askerî ataşe olarak görev yaptığı Paris’e büyükelçi atandı.

Fethi Bey ilkeli, ağırbaşlı, uyuşmazlıkların ılımlı politikalarla çözülmesinden yana bir insandı ama mücadelecisi değildi. Özgürlükçüydü; değişimlerin fazla müdahale olmadan, kendi doğal süreçleri içerisinde gerçekleşmesinden yanaydı. Falih Rıfkı, Fethi

¹¹⁴ KUTAY (Haz.). *Fethi Okyar...*, s.287.

Bey'in bu yönünü şöyle tanımlamaktadır:

"...Fethi Bey şüphesiz Batı medeniyetçisi idi. Fakat bir devrim diktasına akli yatmayacak kadar liberaldi. Ona göre 'şeyler' zorlanmamalı idi, olmadı idi."¹¹⁹

Oysa, başbakanlığa getirildiği her iki dönem de, önemli değişimlerin yaşandığı dönemlerdi ve radikal önlemler gerektiriyordu. Bunun için, Mustafa Kemal'in çok eski ve vefakâr bir arkadaşı olmasına karşın, yerini ikinci kez İsmet Paşa'ya bırakmak durumunda kaldı.

Halef - seleflik dışında, Fethi Bey'le İsmet Paşa arasındaki ilişkilerde değinilmesi gereken bir başka nokta da, aralarında çok önceden beri süregelen kişisel anlaşmazlıklardır. Nitekim, Fethi Bey kendisine parti kurulması yönünde ilk öneri geldiğinde "*İtiraf edeyim ki İsmet Paşa'nın samimiyetine aslâ itimat edemiyordum. Bir vesile bulup beni kabahatli mevkie düşürmek ve Gazi ile aramı bozmak isteyeceğinden emindim*"¹²⁰ diyerek görevi kabul etmek istememişti. ¹²¹ Oysa, Fethi Bey'le İsmet Paşa'nın ilişkileri İkinci Meşrutiyet öncesine dayanıyordu. Hatta İsmet Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmesine Fethi Bey aracı olmuştu.¹²² Anlaşıyor ki, Terakkiperver Fırka kurucuları gibi, Fethi Bey'in de İsmet Paşa ile olan ilişkileri Millî Mücadele yıllarında bozulmuştur.

¹¹⁵ KAZIM ÖZALP, *Millî Mücadele (1919-1922)*, 2.Bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s.230. Ayrıca bk. KUTAY (Haz.), *Fethi Okyar...*, s.300.

¹¹⁶ ATAY, *Çankaya...*, s.396.

¹¹⁷ ZÜRCHER, A.g.k., s.81 ve TUNÇAY, A.g.k., s.106.

¹¹⁸ Bu toplantıda M. Kemal, sertlik yanlılarını destekleyici bir konuşma yapmıştır. Bk. ALİ FUAT CEBESÖY, *Siyasî Hatıralar*, C.II, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1960, s.145, KUTAY (Haz.), *Fethi Okyar...*, s.368.

¹¹⁹ ATAY, *Çankaya*, s.396.

¹²⁰ OKYAR, A.g.k., s.12.

¹²¹ Bu anlaşmazlık dolayısıyla zaman zaman Gazi'nin sofrasında bile tartıştıkları olurdu. Bu tartışmalardan birine tanık olan Kılıç Ali, olayı şöyle anlatmaktadır:

İsmet Paşa sofrada hükümetten çok acı şikâyetlerde bulundu. Rauf Bey'in çıkardığı haksız zorluklardan bahsederek heyet-i vekile erkânını şiddetle tenkit ediyordu. Fethi bey'in heyet-i vekileye dahil (Dahiliye Vekili) olduğu için İsmet Paşa'nın bu tenkitlerinden sinirlendiği görülmüyordu. İsmet Paşa devamla ve Gazi'ye hitaben:

"Hallâl-ı müşkülâtsın. Burada da beni sen kurtardın. Yüksek direktiflerin ile imdâdına yetişmeseydin, Lozan'dan benim tabutum gelecekti, tabutum!" diye bağırırdı. Fethi Bey dayanamadı, tevehhürle:

"Tenkit ettiğin hükümet içinde ben de varım." dedi.

İsmet Paşa bu müdahaleye daha çok sinirlendi. Fethi Bey'e ağır bir şekilde mukabelede bulundu. İki taraf yerlerinden kalktılar, sofrada bulunan hanımlar bayılacak hâle geldiler. Araya girerek hâdiseyi önledik... Gazi bütün yemek esnasında hiç konuşmadı. Belliydi ki bu kavgadan hiç hoşlanmamıştı." ALİ KILIÇ, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, İstanbul, 1965, s.105-106.

¹²² SABAHATTİN SELEK, *İnönü, Hatıralarım*, C.II, Bilgi Yayınları, Ankara, 1987, s.232.

Fethi Bey birçok konuda da, siyasal ve ekonomik açıdan İsmet Paşa'dan farklı düşünüyordu ve bunu Serbest Fırka kurulmadan önce de açıkça söylüyordu.¹²³ Nitekim Fethi Bey'le İsmet Paşa arasındaki bu görüş ayrılığı, yeni bir parti kurulacağı haberinin yer aldığı 9 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “*Fethi Bey'in öteden beri İsmet Paşa liderliğindeki Cumhuriyet Halk Fırkası hükûmetine karşı, idare tarzı itibarile bazı nokta-i nazar farkları tecelli ettire gelmiş olduğu zaten malûm bir keyfiyettir*” sözleriyle dile getirilmişti.¹²⁴ Çünkü Fethi Bey, İsmet Paşa'nın aksine, tam bir liberalizm yanlısıydı.¹²⁵

2.2.2. Aġaoġlu Ahmet (AHMET AġAOĖLU)

Serbest Fırka olayında en renkli, en çok tartişılan isimlerden birisi, belki de en önde geleni Aġaoġlu Ahmet'tir.

1869 yılında Azerbaycan'ın şusa kentinde doġan Aġaoġlu, St. Petersburg Politeknik Enstitüsü'nü bitirdikten sonra Paris'e giderek Sorbonne Üniversitesi'nde tarih ve filoloji eğitimi gördü; siyasal bilimler derslerine katıldı. Bu öğrenimi sırasında bazı Fransız dergilerinde “*şark Meselesi*” ile ilgili yazıları yayınlandı. Aynı konuda çeşitli kongrelere katılarak tebliġler sundu. İnan tarihi ve uygarlıġı uzmanı olan *Dermasteter* ile *Scheffer* ve *Barbier de Meynard*'dan Doġu dilleri ve tarihi üzerine dersler aldı. *Ernest Renan* ile tanıştı ve Renan'ın Aġaoġlu'nun düşünceleri üzerinde büyük etkisi oldu.¹²⁶

Öğrenimini tamamladıktan sonra Azerbaycan'a döndü. Rusya'da yaşayan müslümanların haklarını savunabilmek amacıyla mücadeleye başladı.¹²⁷ Bu faaliyetlerinden dolayı Rus makamlarınca izlenmeye başlanınca, İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra Türkiye'ye geldi.

Batı'da öğrenim gören ilk Azerbaycan Türklerinden olan Ahmet Aġaoġlu,

¹²³ SOYAK, A.g.k., s.411, AFETİNAN, A.g.k., s. 263 ve OKYAR, A.g.k., s.11.

¹²⁴ Cumhuriyet, 9 Ağustos 1930.

¹²⁵ Fethi Bey'in liberal kimliğinin anlaşılması bakımından M. Kemal'in Fethi Bey'e söylediġi şu sözler dikkat çekicidir: “*Sen liberal sistemi 'la issez faire laissez passe'i kabul ediyorsun. Ama bize murakabeli bir sistem lâzımdır.*” AFET İNAN, *Atatürk Döneminin Ekonomik Toplumsal Sorunları (1923-1938)*, İ.T.İ.A. Mezunları Derneġi Yayınları, İstanbul, 1977, s.79.

¹²⁶ AġAOĖLU, A.g.k., s.14.

¹²⁷ Aġaoġlu bu dönemde çeşitli dergi ve gazetelerde görev aldı. “*Difai*” adında bir dernek kurdu (1906). Aynı yıl, Türkçülük düşüncesinin öncülerinden olan *Hüsevinzade Ali* ile *Füyûzât* adında haftalık bir dergi, 1908'de de *Terakki* adında bir gazete çıkardı.

Türkiye'ye geldikten sonra, önceleri *Şehbenderzade Hilmi*'nin yayımladığı *Hikmet* ve *Eşref Edib*'in çıkardığı *Sebil-ürreşat* gibi İslâmcı politikaların savunulduğu gazetelerde yazılar yazdı. Fransızca çıkan *Jeun Turc* gazetesinde çalıştı. *Tercüman-ı Hakikat*'ın başyazarı oldu.

Bir süre sonra ise Ağaoğlu Ahmet, *Ziya Gökalp*, *Yusuf Akçura* gibi Türkçülük akımının önde gelenleri arasında görülmektedir. Bu düşüncenin en önemli örgütlerinden biri olan *Türk Ocağı*'nin kurucuları arasında yer aldı ve *Bilgi Mecmuası*, *Türk Yurdu* gibi Türkçü yayın organlarında yazılar yazmaya başladı.

Ağaoğlu, Paris'te öğrenim gördüğü sıralarda, İttihat ve Terakki'nin orada bulunan Ahmet Rıza gibi ileri gelenleriyle ilişki kurmuş ve onların düşüncelerini yakından tanıma fırsatı elde etmişti. Türkiye'ye gelince İttihat ve Terakki ile yeniden irtibata geçti ve bir süre sonra da bu örgüte kaydoldu. Genel merkez üyeliğine kadar yükseldi. 1912 yılında Afyonkarahisar'dan milletvekili seçilerek Meclis-i Mebusan'a girdi.

Birinci Dünya Savaşı sona erince, "Kafkas Orduları Siyasal Danışmanı" sıfatıyla bağımsızlığını ilân eden Azerbaycan'a gönderildi. Bu ülkenin parlamentosuna seçildi. İngiltere-Azerbaycan görüşmelerinde Azeri heyetine başkanlık etti. Türk ordusu çekilmek zorunda kalınca, bu ülkeye Batılıların desteğini sağlamak için Paris Barış Konferansı'na giderken uğradığı İstanbul'da, İngilizler tarafından tutuklandı ve 1919'da Malta'ya sürgün edildi. İki yıl orada kaldı.

Sürgünlüğü sona erdiğinde Anadolu'ya geçerek, Milli Mücadele'ye katıldı. Ankara'da Matbuat Umum Müdürlüğü, Hakimiyeti Milliye gazetesi başyazarlığı görevlerini üstlendi. Serbest Fırka kurulduğunda ise, **Kars milletvekili** idi.

Dönemin en önemli yazar ve düşünce adamlarından biri olan Ağaoğlu, İslâm birliği ülküsünden, Batılaşmanın zorunluluğunu savunma noktasına gelen bir düşünce çizgisi izlemiştir. Rusya'da iken, bu ülke sınırları içerisinde bulunan müslümanların ilerlemeleri ve birleşmeleri için çaba gösteren Ağaoğlu, Türkiye'ye geldiğinde de Hizmet, Sebil-ürreşat gibi İslâmcı yayınların yazar kadrosu içinde yer almıştı. İttihat ve Terakki'ye katılıp oradaki Türkçü kadroyla çalışmaya başladıktan sonra, yazıları Türkçülük düşüncesi etrafında yoğunlaştı ve İslâmcı görüşlerinden uzaklaşma dönemi başladı.¹²⁸

¹²⁸ **İslâm Ansiklopedisi**, "Ahmet Ağaoğlu", C.I. TDV Yayını, s.465.

Ahmet Ağaoğlu'nun hayatındaki üçüncü dönem ise, Malta'ya sürülmesiyle başlayıp Cumhuriyet'le devam eden dönemdir. Artık Ağaoğlu, ülkenin kurtulması ve varlığını sürdürebilmesi için tek kurtuluş yolu olarak Batı uygarlığının her yönüyle benimsenmesi gerektiğine inanmaktadır:

"Batı hayatı bütünüyle, bizim hayatımızın bütününe galebe çalmıştır... yaşamak istiyorsak, hayatımızın bütünüyle -yalnız elbiselerimiz ve bazı müesseselerimizle değil- kafamız, kalbimiz, görüş tarzımız, zihniyetimiz ile de ona uymalıyız. Bunun dışında kurtuluş yoktur."¹²⁹

Cumhuriyet'in ilânından sonra Ağaoğlu'nun birikim ve düşüncelerinden geniş ölçüde yararlanmıştı. Batılılaşma yolundaki reformların, özellikle de lâikliğe ilişkin devrimlerin "haklılaştırılmasında" Ziya Gökalp ile birlikte önemli katkıları olmuştur.¹³⁰ Daha sonra ise, CHF içinde bireysel özgürlüklerin savunucusu olmuş, bu partinin politikalarına zaman zaman ciddi eleştiriler getirmiştir.¹³¹

Gerçek bir liberal olan ve İsmet Paşa tarafından "*hülyaperest bir idealist*" olarak nitelendirilen¹³² Ağaoğlu'ya göre, Batılı ülkelerin gelişmesinde en önemli etken, uyguladıkları ekonomi politikalarıydı. Doğu ülkelerinin kalkınabilmesi için de ekonomik süreçlerle siyasal süreçler birbirinden ayrılmalı, ekonomi kendi kuralları içinde yürümeliydi.¹³³

Hükûmetin izlediği çeşitli politikalara karşı olmasına, onlara zaman zaman önemli eleştiriler getirmesine rağmen Ağaoğlu, Serbest Fırka'ya kendi isteğiyle girmemiş, M. Kemal tarafından zorlanmıştır.¹³⁴ Nitekim Ahmet Ağaoğlu'nun yeni partiye katılımı, birçok milletvekilinden sonra olmuştur. Örneğin Fethi Bey, 12 Ağustos 1930 tarihinde, bir gazetecinin yeni partiye kimlerin katıldığı sorusunu yanıtlarken, Ağaoğlu'dan söz

¹²⁹ AHMET AĞAOĞLU, *Üç Medeniyet*, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul, 1972, s.13.

¹³⁰ UFUK ÖZCAN, "Önsöz", *Serbest Fırka Hatıraları*, 3.Bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.9.

¹³¹ Ağaoğlu, 1930 yılında yazdığı "*Serbest İnsanlar Ülkesinde*" adlı eserinde özgürlüklerin olduğu yerde, düşünce ayrılıklarının da doğal olduğunu, önemli olanın bireyleri özgür olan bir toplumu yönetmek olduğunu savunarak şunları söylemektedir: "*İdare etmek sanatı... fikirlerin ayrı olduğu yerde kendini gösterir. Asıl hüner serbest insanları idare etmektir. Yoksa gözleri bağlı, eli, kolu, ağız, kafası bağlı insanları herkes idare eder.*" Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 1930, s.76. Ayrıca, 1926 tarihinde M. Kemal'e ve İsmet Paşa'ya iktidarın aksayan yönlerini dile getiren bir rapor sunmuştu. *Bk. AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları*, s.141-148.

¹³² AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.38.

¹³³ AYŞE TRAK, "Liberalizm ve Devletçilik Tartışmaları (1923-1939)", *CDTA*, s.1085.

¹³⁴ Bu konuda M. Kemal'le yaptığı tartışmalar için *bk. AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları*, s.35-45.

etmeyecektir.¹³⁵ Buna rağmen partiye katıldıktan sonra başarısı için büyük çaba göstermiş, Serbest Fırka'nın "*fikir ve inanış bakımından tek ağırlığını teşkil etmiş*"tir.¹³⁶

2.2.3 Kütahya Meb'usu Nuri (CONKER):

Serbest Fırka'nın genel sekreteri olan Nuri Bey, Gazi'nin en yakın arkadaşlarından ve bu görevine de bizzat M. Kemal tarafından tayin edilmişti.

1881'de Selanik'te doğdu. 1905 yılında Harp Akademisi'ni bitirdi. Gönüllü olarak Hareket Ordusu'nda yer aldı. 1911'de M. Kemal ile birlikte Trablusgarp'ta İtalyanlar'a karşı savaştı. Başarılı bir kurmay subay olan Nuri Bey, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'nda da çeşitli cephelerde görev yaptı. Haziran 1920'de Millî Mücadele'ye katıldı. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü, Ankara ardından Adana'da vali ve komutanlık görevlerinde bulundu. 1921 yılında TBMM temsilcisi sıfatıyla Berlin'e gitti. Bu görevde iki yıl kaldı. Türkiye'ye döndükten sonra **Kütahya milletvekili** olarak Meclis'e girdi.

M. Kemal'le aynı mahallede büyüyen Nuri Bey, askeri rüştiyeden itibaren erkân-ı harbiye, oradan Trablusgarp, Arnavutluk Harekâtı, Anafartalar, Conkbayırı gibi pek çok yerde yine onunla birlikte oldu. Bu birliktelik M. Kemal'in Salih Bozok'a yazdığı mektupta, "*benim için hatırası kalp ve vicdanımdan bir an çıkmayan bir öz kardeş varsa Nuri'dir*" diyecek kadar ileri bir dostluğa dönüşmüştü.¹³⁷ Cumhuriyet döneminde de M. Kemal, Nuri Bey'i hiçbir zaman yanından ayırmadı ve ona samimî bir dostluk gösterdi. Bu nedenle Nuri Bey'in Serbest Fırka'ya katılması, Gazi'nin bu partiye gösterdiği yakınlık ve içtenliğin en önemli kanıtlarından biri olarak kabul edildi.

M. Kemal ile olan bu yakın dostluğuna karşın, İsmet Paşa ile ilişkileri hiç de olumlu değildi ve o da İsmet Paşa'ya muhalif olanlardan biri olarak tanınıyordu.¹³⁸

2.3 Serbest Fırka'nın Diğer Kurucuları ve Milletvekilleri

Serbest Fırka'yı kurması için Fethi Bey'e öneride bulunduğu Gazi ondan, yeni

¹³⁵ Fethi Bey'in belirttiğine göre, o tarihe kadar SCF'na katılan milletvekilleri şunlardır: Nuri (Kütahya), Reşit Galip (Aydın), Tahsin (Erzurum), Ali Haydar (İstanbul) ve Talât (Ankara). *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930.

¹³⁶ ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR, *İkinci Adam*, C.I, 6.Bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s.386.

¹³⁷ M. NURİ CONKER, *Zabit ve Kumandan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.11.

¹³⁸ Örneğin Nuri Conker'in de tıpkı Fethi Bey gibi, birçok kereler İsmet Paşa ile şiddetli tartışmalar yaptığı biliniyordu. AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.44.

partie geçmesini arzu ettiği milletvekillerini içeren bir liste hazırlamasını istemiş, Fethi Bey de 70 kişilik bir liste sunmuştu.¹³⁹ Daha sonra bu 70 milletvekilinin CHF'ndan istifa ettirilerek SCF'na geçmelerinin sağlanması konusunda Gazi, İsmet Paşa ve Fethi Bey arasında bir uzlaşmaya varılmıştı. Buna göre, geçişi kolaylaştırmak için iktidar partisi bu milletvekillerinin seçim bölgelerinde aday göstermeyecek, örgütlerine de SCF adaylarını desteklemeleri yönünde talimat verecekti. Böylece bir sonraki seçimde, yeni partie katılacak olan milletvekillerinin Meclis'e girmeleri güvence altına alınmış oluyordu. Ne var ki, bütün bunlara rağmen Serbest Fırka'ya katılan Millet Meclisi üyelerinin sayısı on dördü geçmeyecektir.

2.3.1. Serbest Fırka'ya Kendi İstekleri Dışında Katılanlar

M. Kemal'in emriyle yeni fırkaya katılanlardan biri olan **Erzurum meb'usu Tahsin (Uzer)**, aynı zamanda onun çocukluk arkadaşıydı. TBMM'nin kuruluşundan sonraki her dönemde Meclis'te yer almıştı. Fethi Bey ile de İkinci Abdulhamid'in muhafızlığı döneminden beri tanışıyordu. 9 Ağustos 1930'da SCF'na katılan Tahsin Bey, SCF'nın *idare heyeti* üyelerindendi.¹⁴⁰

Talimatla Serbest Fırka'ya katılan ve bu partinin *idare heyetinde* yer alan bir diğer milletvekili de **Talât (Sönmez) Bey**'di. İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra Meclis-i Mebusan'a seçilen Talât, Cumhuriyet döneminde de **Ankara**'dan **milletvekili** seçilmişti. Zaman zaman hükûmetin denetimsiz kaldığından ve milletvekillerinin görevlerini gereğince yerine getiremez duruma geldiklerinden şikâyet ederdi. Yine böyle şikayette bulunduğu bir sırada, sınırlanan Gazi'nin emriyle SCF'na geçti.¹⁴¹

Serbest Fırka'ya ilk katılanlar arasında yer alan **Dr. Reşit Galip**'in asıl mesleği tıp doktorluğuydu. Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında sağlık ekiplerinde görev yapan Reşit Galip, Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında önemli rol oynamıştı. Daha sonra Ankara'ya giderek Sağlık Vekâleti'nde çalıştı. 1923 yılında **Aydın**'dan **milletvekili** seçildi. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra kurulan

¹³⁹ OKYAR, A.g.k., s.22, AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.29.

¹⁴⁰ Fethi Bey, Nuri ve Tahsin Beyler'in Serbest Fırka'ya katılmasını şu şekilde anlatır: "Gazi ile beraber sofraya inmiştik, sofrada huzuru mütad olan arkadaşlar birer birer yemek salonuna girdikleri esnada, Kütahya meb'usu Nuri ve Erzurum meb'usu Tahsin Beylere Gazi, benim fırkama girmeleri için emir verdi. Onlar da 'Emredersiniz Paşam' diyerek kabul ettiler." OKYAR, A.g.k., s.36.

¹⁴¹ A.g.k., s.38. Talât Bey'in Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa dilekçesi de bizzat M. Kemal tarafından dikte ettirilmiştir.

İstiklâl Mahkemeleri'nin üyeleri arasında yer aldı. Ziya Gökalp'in etkisiyle Türkçülük düşüncesini benimsemiş olan Reşit Galip, Türk Ocakları'nın da aktif üyelerinden biriydi.

Onun da Serbest Fırka'ya katılması öncekiler gibi, Gazi'nin isteğiyle olmuştu. SCF'nin *idare heyeti* üyesi de olan Galip, CHF iktidarından hoşnut olmayanlardandı. Nitekim bu partiden ayrılma gerekçelerini açıklarken, Millet Meclisi'ndeki denetim eksikliğinden yakınarak, SCF'na katılmasının bir "*vicdan borcu*" olduğunu söylemişti.¹⁴²

SCF'na katılanlar içerisinde, kamuoyunda en çok tanınan belki de **Mehmet Emin** (Yurdakul) Bey'di. Millî Edebiyat ve Türkçülük akımının önde gelen temsilcilerinden biri olan M. Emin Bey, Türk Yurdu ve Türk Ocağı'nın kurucularındandı. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de üyelerinden olan Mehmet Emin Bey, 1921'de Anadolu'ya geçerek ulusal mücadeleye katılmış, 1923 yılında da **Şebinkarahisar milletvekili** olarak Meclis'e girmişti.

M. Emin (Yurdakul) Atatürk'e çok bağlı insanlardan biriydi. Onun da kendisini çok sevdiğine inanırdı. Bu nedenle Ahmet Ağaoğlu'ya "*Gazi'nin bu işteki samimiyetinin en kuvvetli delili beni de sizin aranızda katmasıdır. Bu suretle Gazi millî muhalefet yaratıyor, elbette farkındasınız*" demişti.¹⁴³

2.3.2. Serbest Fırka'ya Kendi İstekleri İle Katılanlar

Serbest Cumhuriyet Fırkası'na kendi iradeleri ile katılanlar arasında en dikkat çeken iki isim **İstanbul milletvekilleri Ali Haydar** (Yuluğ) ile **Süreyya** (İlmen) Paşa'dır.

Millî Mücadele yıllarında Bolu mutasarrıflığı, Mahallî İdareler Umum Müdürlüğü ve Sivas valiliği görevlerinde bulunan **Ali Haydar Bey**, Cumhuriyet döneminin de ilk İstanbul valisidir. Daha sonra sırasıyla İstanbul ve Ankara belediye başkanlıkları görevlerini üstlenmiş, bu iki önemli kentin yönetiminde söz sahibi olmuştu. Buralarda görev yaparken , tek parti sisteminin yerel yönetimler üzerinde olumsuz rol oynadığı sonucuna varmıştı. Bu nedenle hükûmete bu konudaki düşüncelerini içeren çeşitli raporlar sunmuş ama bir sonuç alamamıştı.¹⁴⁴ Nitekim Serbest Fırka'ya katılma nedenini

¹⁴² **Akşam**, 14 Ağustos 1930. Ancak Dr. Reşit Galip, Serbest Fırka'ya ilk terkedenlerden oldu ve olaylı İzmir gezisinden sonra partisinden istifa etti.

¹⁴³ **SAMET AĞAOĞLU**, **Babamın Arkadaşları**, 2.Bs., Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, Tarihsiz, s.106.

¹⁴⁴ **KUTAY** (Haz.), **Fethi Okyar...**, s.450.

CHF'nin "vadettiği umdeleri" yerine getirmemesi olarak açıklayan¹⁴⁵ Ali Haydar, kendi isteği ile katılanlar arasında parti idare heyetinde yer alan tek kişidir.

Köklü Osmanlı ailelerinden birine mensup olan Süreyya (İlmen) Paşa ise, yeni Türkiye'nin ilk özel girişimcilerinden biriydi. Meclis'e 1927 yılında 3. Dönem milletvekili olarak girmişti. Serbest Fırka'ya katılması ise Fethi Bey'in davetiyle oldu.¹⁴⁶ Süreyya Paşa'ya göre bu öneriyi kabul etme gerekçesi, "*Halk Fırkası'nın programı(nun olmaması), Halk Fırkası'nın programı(nun) elyevm birkaç zatın kafasının içinde (olması ve bu kişilerin) akıllarına ne eserse onu yap(maları)*" ve görülen aksaklıkları dile getirmek isteyenlerin "*fırka disiplini, fırka menâfi-i âlisi diyerek*"¹⁴⁷ susturulmalarıydı.¹⁴⁸

Bunların dışında, SCF'na katılan milletvekilleri şunlardır:

- Rasim (Öztekin) : Bilecik Milletvekili¹⁴⁹
- Nakiyettin (Yücekök) :Elazığ Milletvekili¹⁵⁰
- Refik İsmail (Kakmacı) : Sinop Milletvekili¹⁵¹
- Ali Galip : Niğde Milletvekili¹⁵²
- Senih (Hızıroğlu) : Bursa Milletvekili¹⁵³
- İbrahim Süreyya (Yiğit) : Kocaeli Milletvekili¹⁵⁴

¹⁴⁵ **Vakit**, 15 Ağustos 1930.

¹⁴⁶ SÜREYYA İLMEN, **Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka**, Ahmet Sait Basımevi, İstanbul, 1951, s.67.

¹⁴⁷ **Yarın**, 2 Eylül 1930.

¹⁴⁸ Süreyya Paşa anılarında, Meclis'e girdikten sonra çeşitli konularda görüşlerini belirten öneriler getirdiğini ancak hükümetin denetimsiz kaldığı yolundaki bu eleştirilerinden dolayı birkaç kez M. Kemal tarafından uyarıldığını anlatır. İLMEN, A.g.k., s.68. Süreyya Paşa'nın siyasal görüşlerini ortaya koyması bakımından SCF sonrası dönemdeki faaliyetleri de dikkat çekicidir. Paşa, 30.9.1949 yılında *Toprak-Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi* adında bir partinin kurucuları arasında yer almıştır. Parti tüzüğüne göre, adındaki *Toprak* kelimesi "mukaddes vatan", *emlâk* kelimesi "mülkiyet ve tasarruf", *serbest teşebbüs* ise "hürriyet ve şahsî teşebbüs"ü simgelemektedir. Mülkiyet ve tasarruf haklarını sınırlandırmasına karşı mücadele edeceğini belirtilen bu parti ayrıca, "...dini maksatlarla cemiyet kurmak, din kitaplarını ilim dersi olarak ilâhiyat fakültesinde okutmak, aile içinde, ilk ve orta okullarda fazilet ve ahlâk dersi adı ile öğrencilerin ruhunda kutsal ve manevî duygular aşulamak taraflıdır." AKKERMAN, A.g.k., s.61-62.

¹⁴⁹ Fethi Bey'in Selanikte 2. Abdulhamid'in muhafızlığını yaparken birlikte çalıştığı Rasim Bey, M. Kemal'in sevdiği bir gençlik ve silah arkadaşıydı. SCF'na Gazi'nin isteği ile katılmıştır.

¹⁵⁰ Partiyeye kendi isteği ile katılanlardan Nakiyettin Bey, Atatürk'ün liseden Fransızca öğretmeni idi.

¹⁵¹ Gazi'nin yakın arkadaşlarından olan Refik İsmail Bey, aynı zamanda eski İttihatçılardan ve "Karakol Cemiyeti"nin kurucularındandır.

¹⁵² II. Meşrutiyetten önce Selanikte iç güvenlikte çalışan bir subay olan Ali Galip Bey de M. Kemal'in yakın arkadaşı olarak bilinmektedir.

¹⁵³ Hukukçu ve emekli yargıç.

¹⁵⁴ Gazi'nin güvendiği arkadaşlarından biri olan İbrahim Galip Bey, Derne'de M. Kemal'in "Muamelât

Bu milletvekillerinin dışında Serbest Fırka'ya, siyasal olmaktan çok simgesel önem taşıyan bir isim daha katılmıştı: Gazi'nin kızkardeşi **Makbule** (Atadan) **Hanım**. M. Kemal tarafından SCF'na geçmesi istenen Makbule Hanım, partinin *idare heyetinde* yer alıyordu.¹⁵⁵

Görüldüğü gibi Serbest Fırka'ya, çoğu Gazi'nin emriyle olmak üzere sadece 14 milletvekili katılmıştır. Oysa başlangıçta milletvekillerinin yeni partiye geçmeleri konusunda, İsmet Paşa bile teşvikçi bir yol izlemişti.¹⁵⁶ Bu nedenle Millet Meclisi üyelerinin bu davranışları ilginçtir. Anlaşıyor ki, daha ilk günlerde bile milletvekilleri yeni bir siyasal partinin tutunabileceğine inanmamışlardı. Nitekim Gazi tarafından kendisine, Serbest Fırka'ya katılması söylendiğinde Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'in verdiği yanıt, bu düşünceye ışık tutar niteliktedir:

"Hiçbir zaman emirle muhalefet partisi kurulmaz. Memlekette muhalefet vardır. İmkân veriniz, cesaret veriniz. Muhalefet kendi kendine çıksın meydana, o zaman düşünürüm."¹⁵⁷

Öte yandan, 70 milletvekilinin yeni partiye geçmesini sağlayacağını söyleyen Gazi'nin de bu konuda fazla ısrarcı olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Meclis'e, Gazi tarafından hazırlanan listelerden giren bu milletvekillerinin ona karşı çok fazla direnç göstermeleri düşünülmemeyeceği için, Gazi isteseydi daha çok milletvekilinin bu partiye geçmesini sağlayabilirdi. Bu arada Fethi Bey de anılarında, kendiliklerinden yeni partiye katılacak milletvekillerinin cesaretini kırmak için "*Kulaktan kulağa sözler ve talimatlar fısıldanmağa*" başladığından söz etmekte, bunu "*Yalova Kaplıcaları'na gidip vaziyete göre fırkaya iltihak etme arzusunu taşıyan meb'usların avdetlerindeki sözlerinden*" anladığını söylemektedir.¹⁵⁸

C) SERBEST FIRKA'NIN KURULUŞ AMACINA İLİŞKİN YORUMLAR

Partinin ilk günlerinden beri "*Serbest Fırka'nın niçin kurulduğu*" tartışma konusu

Şubesi"nin başında bulunmuştu.

¹⁵⁵ Makbule Hanım'ın SCF'na verilmesi de M. Kemal'in SCF olayındaki samimiyetinin kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Örneğin *The Times*'tan alıntı olarak Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan "Yeni Türk Fırkası" başlıklı bir yazıda, "*Bilhassa Gazi tarafından bir fırka tesis edilmesi ve hemşiresi hanımın yeni fırkaya ilk kadın aza olarak kaydedilmesine müsaade etmesiyle hâdisenin kıymeti bir kat daha artmıştır.*" denilmektedir. *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930, s.3. Öte yandan Makbule Hanım'a göre, kendisinin Serbest Fırka'ya kaulması, İnönü'yü tedirgin etmiştir. *Bk. ŞEMŞİ BELLİ (Haz.), Makbule Atadan, Ağabeyim Mustafa Kemal, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s.78.*

¹⁵⁶ ATAY, *Çankaya...*, s.464.

¹⁵⁷ MUSTAFA BAYDAR, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, Mentş Kitabevi, İstanbul. s.314.

¹⁵⁸ OKYAR, *A.g.k.*, s.64.

olmuş ve bu konuda birçok görüş ortaya atılmıştır. Öyle ki, çoğu kez aynı kaynaktan bile birden fazla gerekçe SCF'nin kuruluş nedeni olarak ileri sürülebilmektedir. Gerçekten, o günlerin tanıklarının anılarına ve belgelere bakıldığında, bu olayın en ön sahnesinde bulunanların dahi, doyurucu bir neden gösteremediklerini görürüz. Bu bağlamda partiyi kurma düşüncesinin M. Kemal'e ait olması ve onun da bu konuda net bir açıklama yapmamış olması bu alandaki spekülasyonların temel nedeni olabilir. Burada ise Serbest Fırka'nın kuruluş amacının basında nasıl değerlendirildiğini ortaya konulmaya çalışacaktır. Ancak daha önce, bir karşılaştırma yapılabilmesi bakımından konu hakkında yapılan diğer yorumlara da kısaca değinilecektir.

1. Genel Yorumlar

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın neden kurulduğu yolundaki yorumların ilki, bu partinin, Meclis'te var olduğu söylenen denetim eksikliğini gidermek için kurulduğu görüşüdür. Bu görüş sahiplerine göre, tek partinin bulunduğu bir mecliste, milletvekilleri onaylamasalar bile, hükûmetin bazı uygulama ve kararlarına çeşitli nedenlerle karşı çıkamamaktadırlar. Böylece meclisin hükûmet üzerinde yapması gereken denetim görevi yeterince yerine getirilememektedir. Öyleyse, hem hükûmeti hem de iktidar partisini denetleyecek en az ikinci bir siyasal partinin varlığı zorunludur.

Afetinan'a göre, Mustafa Kemal'i Serbest Fırka'yı kurdurmaya yönelten asıl neden budur. Gazi, tek partiden oluşan bir mecliste hükûmet icraatlarının yeterli ölçüde tartışma ve eleştiri konusu yapılamadığı görüşündedir. Çünkü böyle bir meclis, ya kendi partilerinden olan cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanlara duyduğu güvenden ya da aynı partiden olma aynı çatı altında bulunmaktan dolayı gördüğü eksiklikleri dile getirmekten kaçınmaktadır. Bu ise, *"...ülkeyi yönetenlere, önemli kararları alırken gereksiz yetkiler kullanmalarına ve kendi başlarına buyruk olmalarına yol açabilmektedir."*¹⁵⁹ Ayrıca Mustafa Kemal halkın düşünce ve eğilimlerini öğrenebilmekten uzak kalıyor, tek parti yüzünden hükûmetin yaptığı hatalar ona yükleniyordu.¹⁶⁰ Bunun yanı sıra, kendisine yöneticiler tarafından gerçek durumla ilgili yeteri kadar bilgi verilmediğinden, hükûmetin politikasını denetleyebilmesi ve ona yol gösterebilmesi güçleşiyordu.¹⁶¹ Bu nedenle ikinci

¹⁵⁹ AFETİNAN, *Atatürk Hakkında...*, s.264-265.

¹⁶⁰ SOYAK, *A.g.k.*, s.406.

¹⁶¹ Nitekim, bir milletvekili hakkında CHF yöneticilerinin, sürekli kendilerini eleştirdiği yolundaki şikâyetleri üzerine Mustafa Kemal Celal Bayar'a şunları söylemiştir: *"Gelip şikâyet ediyorlar. Fakat ben*

bir siyasal partiye ihtiyaç vardı. Serbest Fırka'nın kuruluşu da, "...hatıra gelen (bu) mahzurların vücut bulmaması için esaslî bir tedbirdir."¹⁶²

Fethi Bey'e de Gazi, birçok milletvekilinin eksiklikleri bilmelerine rağmen, "neme lâzım diyerek sustukları"ndan yakınlıkla, muhalif bir partinin kurulmasını bunun tek çözüm yolu olarak gördüğünü söylemiştir.¹⁶³

Serbest Fırka'nın niçin kurulduğuyula ilgili olarak ileri sürülen ikinci yorum, cumhuriyet rejiminin böyle bir olayı zorunlu kıldığı şeklindedir. Bu görüşü savunanlara göre, bir ülkede cumhuriyetten söz edilebilmesi için orada birden çok siyasal parti olmalıdır. Dolayısıyla çok partili yaşam bu rejimin vaz geçilemez ögesidir. Millî Mücadele'nin ilk günlerinden beri halk egemenliğini savunan, bu yolda önemli adımlar atan Mustafa Kemal de, koşulların uygun olduğunu gördüğü anda çok partili yaşama geçilmesine karar vermiştir. Öte yandan zaten o, genellikle Avrupalı yazarlarca öne sürülen ve "yeni rejimin görünürde demokrasi olmasına karşın aslında 'diktatörlük' olduğu" yolundaki sözlerden de son derece üzgündü ve Fethi Bey'e "Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vaki bir meclis vardır, fakat dahilde ve hariçte bize 'dictateur' nazariyle bakıyorlar" diyordu.¹⁶⁴

Serbest Fırka'nın niçin ortaya çıktığına ilişkin üçüncü yorum ise, devrimlerin halk tarafından benimsenme düzeyini ölçmek için kurulduğu yolundaki görüşlerdir. Bu görüşün savunucularına göre, ülkeyi yöneten tek partinin yanı sıra bir muhalif partinin olması, o zamana kadar çeşitli nedenlerle suskunluk içerisinde bulunan halk kitlelerinin suskunluklarını bozacak, böylece devrimlerin halk içerisinde ne ölçüde benimsenmiş

daimâ Meclis'te bulunamam...Gazeteler ise hiçbir şey yazmıyorlar...(Yöneticilerin ise) istisnasız hepsi etrafi loz pembe görür ve göstermeğe çalışır...Tenkit ve murakabe hakkını...kullanan bu ve bunun gibi memurlar da olmazsa, ben devlet reisliğini ne dereceye kadar ifa edebilirim?" CELAL BAYAR, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.111.

¹⁶² AFETİNAN, A.g.k., s.265.

¹⁶³ OKYAR, A.g.k., s.12. Yine M. Kemal, Hamdullah Suphi'nin, artık milletvekillerinin Meclis'e dahi gelmediklerini söylemesi üzerine " - Ne için gelsinler, Meclis'te dinlenecek ne var? Elbet kimse gelmez!" demişti. BAYDAR, A.g.k., s.312. Ayrıca bk. SOYAK, s.410, NEJAT SANER, *Atatürk Dönemi, 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975, s.168, GREW, s.102, TUNÇAY, s.247, YETKİN, A.g.k., s.85-86

¹⁶⁴ OKYAR, A.g.k., s.14. SCF milletvekillerinden Süreyya (İlmen) Paşa da "Nihayet cumhurreisliğinin yedinci senesinde Gazi Mustafa Kemal, memlekette cumhuriyet idaresinde diğer partilerin de mevcudiyetine ihtiyaç olduğunu idrak edebildi. Serbest Fırka'yı yarattı." demektedir. İLMEN, s.9. Bu görüşün savunulması için ayrıca bk. TURAN, *Cumhuriyet Tarihimiz*, s.105, DIETRICH GRONAU, *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu*, Çev.GÜLDEREN KORALP PAMİR, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s.244, DOĞAN, s.210-211, SABİH İZZET, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Türk Milleti*, İstanbul, 1930, s.14, YETKİN, A.g.k., s.86.

olduğu anlaşılacaktır. Bunun yanı sıra, o ana kadar açığa çıkmamış sorunlar da belirlenecek ve çözüm yolları aranacaktır. Öyleyse, kurulan bu parti ciddi bir siyasal oluşum olmayıp bir “deney”dir.¹⁶⁵ Serbest Fırka lideri Fethi Bey’in de sahip olduğu en son görüş budur ve parti kapatıldıktan sonra Ağaoglu’ya “*Gazi'nin ikinci fırkayı sırf memleketteki vaziyeti anlamak, halkın nabzını tutmak için kurdurduğu*” ve bunun için “*kendisini feda etmeye*” karar vermiş olduğu kanısına vardığını söylemiştir.¹⁶⁶

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulma nedenleriyle ilgili bir başka görüş ise, bu partinin kuruluş amacının M. Kemal'in İsmet Paşa'nın elde ettiği nüfuzu kırmak ve onu saf dışı etmek istediği görüşüdür. Çünkü İsmet Paşa, BMM'inde eleştirilemez bir devlet adamı haline gelmişti ve Gazi bundan rahatsızdı. Ancak, İsmet Paşa'yı doğrudan görevden almak yerine, Meclis'te tartışmalar yoluyla düşürülmesini istiyordu.

Bu görüşün en önemli savunucusu Süreyya (İlmen) Paşa'dır denilebilir.¹⁶⁷ Paşa'ya göre, “*Halk Fırkası sivriye sivriye bir gün İsmet Paşa lehine ve Gazi aleyhine işi büyüteceği ve bu gidişle yine bir gün, Reiscumhur intihabında, İsmet Paşa lehine oy verilebileceği ihtimal dahilinde olduğu cihetle, herhalde Gazi için bunu önlemek lâzımdı... her ne ise, hep bu gibi emareler, birçok zamandan beri Gazi ile İsmet Paşa'nın sûret-i zahirede gayet dost göründükleri halde, gizli bir rekabet-i siyasiye bulunduğunu gösteriyor. Binaenaleyh, Serbest Fırka'nın doğmasının bu rekabet-i siyasiyeden geldiği muhakkaktır.*”¹⁶⁸ Yakup Kadri'ye göre de Mustafa Kemal'i böyle bir karar vermeye sevkeden “*...belki İsmet Paşa'nın gittikçe şahsileşen politikasını frenlemek arzusu idi*”¹⁶⁹

¹⁶⁵ EMRE KONGAR, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Bilgi yayınları, Ankara, 1979, s.123. Ayrıca bk. YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1955, s.101, US, *Gördüklerimiz...*, s.134, GREW, s.103, MAHMUT GOLOĞLU, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Başnur Matbaası, Ankara, 1972, s.276. Çünkü Mustafa Kemal'in bakış açısından “*ülkenin yararları ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yararları özdeştir.*” TUNÇAY, A.g.k., s.247.

¹⁶⁶ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.102.

¹⁶⁷ YETKİN, A.g.k., s.71.

¹⁶⁸ İLMEN, s.36-37.

¹⁶⁹ KARAOSMANOĞLU, A.g.k., s.101. Dönemin ABD Büyükelçisi Grew de günlüğüne o günlerde düştüğü nota “*İnsan kendi kendine soruyor: Bu olayların ne kadarını politik idealerin gelişmesinde, ne kadarını da İsmet Paşa ve hükümetinden kurtulmak için başvurulmuş oportunist bir politika manevrasına bağlamak mümkündür?*” demektedir. GREW, A.g.k., s.103. THE DAILY TELEGRAPH gazetesinde yer alan bir yorumda da aynı düşünce ileri sürülüyordu: “*Bir müddetten beri kuvvetli bir şahsiyet olan İsmet Paşa'nın, Kemal Paşa nezdinde haiz olduğu itimadı zâyi ettiği şayi idi.*” *Vakit*, 13

2. Basındaki Yorumlar

Serbest Fırka'nın kuruluş günlerinde basında, bu partinin niçin kurulduğu yolunda iki temel görüş ileri sürülmüştür ve bunlar "genel yorum"larda değinilen görüşlerden ilk ikisiyle çakışmaktadır. Diğer taraftan o günkü gazetelerin SCF'nin kuruluş amacını nasıl yorumladıkları, yeni partiye karşı tavırlarının belirlenmesinde de önemli bir rol oynayacaktır.

"Serbest Fırka Cumhuriyet ve demokrasinin bir gereği olarak kurulmuştur" şeklindeki görüş genellikle iktidar yanlısı gazetelerce ortaya konulmuştur ve bunun önemli savunucularından biri o dönemin etkili yazarlarından olan Yunus Nadi'dir. Nadi'ye göre, *"Türkiye'nin hayat şartı"* olarak ortaya çıkan Serbest Cumhuriyet Fırkası, her şeyden önce ülkede gerçek demokrasinin kurulmasına ve gelişmesine yarayacaktır.¹⁷⁰

Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadık ise tek partili yaşamın cumhuriyet rejimini zayıflattığını ve Meclis'in tek parti yüzünden ulusun temsilcisi olma özelliğini yitirdiğini belirtiyor; Serbest Fırka'nın gerçek bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıktığını söylüyordu.¹⁷¹

Basında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın neden kurulduğu yolundaki yorumların ikincisi, bu partinin *"ülkedeki denetim eksikliğini tamamlamak üzere kurulduğu"* görüşüdür ve genellikle CHF'na karşı olan basın tarafından savunulmuştur. Buna göre, halk hükümetin uyguladığı yanlış politikalarından dolayı son zamanlarda büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştı. Sorunlara çözüm bulunamamasının temel nedeni ise, *"Millet Meclisi azalarının gafletleri...bilgisizlikleri"* değil *"hükümetin her yaptığıının fırka meselesi addedilerek müstacelen ve olduğu gibi kabul edilmesi"* ve *"(meb'usların) bir fırkaya bağlı oldukları... idi."*¹⁷² İşte bunun için *"... doğrudan doğruya memleketin idaresi etrafında yapılan ve yapılmakta olan hataların tekerrürüne meydan vermemek, vatandaşlar arasında gittikçe çoğalan, günden güne artan şikâyetlerin önüne geçmek"*

Ağustos 1930, s.2. Bu görüşün o dönemde yaygın bir söyleyiş olduğu hakkında bk. US, *Gördüklerimiz...*, s.133-134, AYDEMİR, *İkinci Adam*, s.389.

¹⁷⁰ YUNUS NADI, "Cumhuriyet Halk Fırkası'na Gelince", *Cumhuriyet*, S.2249, 11 Ağustos 1930, s.1. Aynı görüşler için bk. "Yeni Fırka'nın Umumi Telâkkisi", S.2255, 17 Ağustos 1930,s.1, "Fırkacılık Münakaşaları", S.2258, 20 Ağustos 1930, s.1.

¹⁷¹ NECMETTİN SADIK, "Yeni Fırka Hakiki Bir İhtiyacın Sonucudur", *Akşam*, S.4258, 19 Ağustos 1930, s.1.

¹⁷² ARIF ORUÇ, "Muhalefet Fırkası Teşekkül ederken Biz Ne Düşünüyoruz", *Yarın*, S.231, 9 Ağustos 1930, s.2.

amacıyla Serbest Fırka kurulmuştur.¹⁷³

Serbest Fırka'nın kurucuları da, daha çok bu görüş üzerinde duruyorlardı. Örneğin Fethi Bey, "*hükümet işlerinde hata olduğunu zannettiği cihazları Büyük Millet Meclisi'nde açıkça tenkit edeceği(ni)*" söylerken¹⁷⁴, Ağaoğlu Ahmet de, "*Ben ötedenberi söylüyorum ki, hükümet uzun müddettenberi murakabesiz kalmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir idare tarzı mevcut değildir. Fırkasız murakabe, murakabesiz cumhuriyet olmaz*" diyerek partinin asıl kurulma amacının, hükümeti ve dolayısıyla iktidar partisini, denetlemek olduğunu öne sürüyordu.¹⁷⁵

Konuya en dikkat çekici yaklaşım Hakimiyeti Milliye'ninkiydi. İlk gün "*siyasi bir grup*" başlığı altında, "*memleketimizde iktisadi, mali ve içtimâî birçok yapılacak işler vardır. Yeni grubun gayesi bu işleri daha mazbut bir şekilde murakabe etmek olacaktır*"¹⁷⁶ diyerek Serbest Fırka'nın kuruluş amacının denetim olduğunu belirten gazete, daha sonra ilginç bir görüş değişikliği ile diğer iktidar yanlısı gazetelerle benzer şeyleri savunmaya başlamıştır. Örneğin Siirt Meb'usu Mahmut'a göre "*...yürüyen hakikat, Cumhuriyet'in icaplarından başka birşey*" değildi.¹⁷⁷ Falih Rıfki da, "*Yeni Fırka Doğarken*" başlıklı yazısında CHF'nin, Türkiye'de Batılı anlamda bir "*hükümetçilik anânesi*" kurduğunu belirterek, "*Eğer yeni fırkada bu memlekette Garpli muhalefet anânesi kurmağa muvaffak olursa, cumhuriyetin siyasi tarihinin kemal bulmasına yardım etmiş olacaktır*" diyordu.¹⁷⁸ Hakimiyeti Milliye'deki bu görüş değişikliğinde, muhalif gazetelerin Serbest Fırka'nın denetim amacıyla kurulduğu tezinden yola çıkarak ileri sürdüğü, "*hükümet başarısızdır*" anlayışını güçlendirmekten duyulan endişenin rolü olabilir. Çünkü Serbest Fırka'nın kurulmasıyla birlikte, muhalif basında artan eleştirilerin en önemli gerekçelerinden biri bu olmuştur.

D) SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN PROGRAMI VE ÜZERİNDE DURDUĞU TEZLER

Serbest Fırka'nın kuruluşuna ilişkin dilekçe, 12 Ağustos 1930 tarihinde Yalova'dan

¹⁷³ ARİF ORUÇ, "Hakikat Budur" Yarnı, S. 244, 22 Ağustos 1930, s.1.

¹⁷⁴ Cumhuriyet, 10 Ağustos 1930.

¹⁷⁵ Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930.

¹⁷⁶ Hakimiyeti Milliye, 9 Ağustos 1930.

¹⁷⁷ SİİRT MEB'USU MAHMUT, "Bir Hakikat", Hakimiyeti Milliye, S. 3272, 22 Ağustos 1930, s.1.

¹⁷⁸ FALİH RIFKI, "Yeni Fırka Doğarken", Hakimiyeti Milliye, S. 3267, 17 Ağustos 1930, s.1.

İstanbul'a gönderilerek İstanbul valiliğinden partinin tescili istendi.¹⁷⁹ Ertesi gün işlemler tamamlanarak, hazırlanan ilmühaber Fethi Bey'e iletildi. Böylece Cumhuriyet dönemi siyasal yaşamımızın ikinci önemli muhalefet partisi, "*Serbest Cumhuriyet Fırkası*" adıyla resmen varlık kazanmış oldu. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Serbest Fırka kurucularının, tıpkı partinin kurulmasında olduğu gibi, adının belirlenmesinde de hiçbir inisiyatifleri olmamış, partiye "*Serbest Cumhuriyet*" adı Gazi tarafından verilmiştir.¹⁸⁰ Ayrıca partinin kurulması için gerekli para da onun tarafından sağlanmıştır.¹⁸¹

1. Partinin İdare Heyeti

Parti *idare heyetinin* kimlerden oluştuğu konusunda, dönemin kaynaklarında farklı bilgiler yer almaktadır. Örneğin Fethi Bey Serbest Fırka'nın tescili için İstanbul valiliğine yaptığı başvuruda "*(Partinin) Reisi Fethi, Katib-i umumisi Kütahya Meb'usu Nuri, Heyet-i idare azaları Aydın Meb'usu Reşit Galip, Ankara Meb'usu Talât, Ardahan (Erzurum olmalı) Meb'usu Tahsin Beylerdir*" derken, Ağaoğlu Ahmet anılarında, kendisi henüz Serbest Fırka'ya katılmadan önceki bir olayla ilgili olarak, "...*fırkanın idare heyetini teşkil eden Fethi, Nuri ve Tahsin Beyler...*" ifadesini kullanmaktadır.¹⁸² 17 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre ise, partinin idare heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı: "*Fethi Bey (lider), Kâtib-i Umumî Nuri (Kütahya), Reşit Galip (Aydın), Tahsin (Erzurum), Ağaoğlu Ahmet (Kars), Talât (Ankara), Haydar (İstanbul) ve Makbule Hanımefendi.*"

Anlaşıyor ki önceleri, Ağaoğlu Ahmet gibi bazı önemli isimler henüz partiye resmen katılmadığı için, geçici bir idare heyeti oluşturulmuş, daha sonra bu genişletilmiştir. İzmir olaylarından sonra ise Reşit Galip'in istifasıyla, idare heyeti 7 kişiye düşecektir.

2. SCF'nin Programı

Partinin önemli fikir adamı Ağaoğlu Ahmet o tarihte henüz partiye katılmadığı ve İstanbul'da bulunduğu için, Serbest Fırka'nın programı tek başına Fethi Bey tarafından

¹⁷⁹ Cumhuriyet, Yarın, Hakimiyeti Milliye, Vakit, Akşam ve Son Posta, 13 Ağustos 1930.

¹⁸⁰ OKYAR, A.g.k., s.17. Ancak, Recep Peker Ağaoğlu'na, bu adı kendisinin önerdiğini söylemiştir. AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.41.

¹⁸¹ OKYAR, A.g.k., S.22 VE AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.29.

¹⁸² AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.29.

hazırlanmış, Genel Sekreter Nuri ile Dr. Reşit Galip ve Tahsin Beyler “*tertip, tanzim ve tahrir*”inde kendisine yardımcı olmuşlardır.¹⁸³ Program tamamlandıktan sonra M.Kemal’e sunulmuş ve onun tarafından metne, “*Cumhuriyet’in menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayr-i kâfi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır*” (madde 5) ifadesi ile kadınlara da siyasal haklar sağlanmasına (madde 11) ilişkin fıkraları eklettirildikten sonra¹⁸⁴ onaylanmış ve 13 Ağustos tarihli gazetelerde yayınlanmıştır.¹⁸⁵

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın programı, kendisinden önce kurulan *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*’ninki ile karşılaştırıldığında özet bir program niteliği taşır. Ayrıca, sadece 11 maddeden oluşmasına rağmen, dengeli ve özenli bir program da değildir. Programda partinin temel politikasına uygun olarak ekonomik konulara ağırlık verilmiş ve altı madde bu alandaki hedeflere ayrılmıştır. İç ve dış politika, adli düzenlemeler, seçim sistemi vb. siyasal hedefler ise sadece beş maddede ele alınmıştır. Fethi Bey bunun nedenini, daha program metni gazetelerde yayınlanmadan önce şöyle açıklıyordu:

“Neşredeceğim program, şimdiye kadar emsali çok görülen ve fakat tatbiki hiçbir kıymetleri olmayan uzun vaatler ve nazariyelerle dolu değildir.”¹⁸⁶

Ekonomik hedeflerin ağırlıkta olması hakkında ise, “...en çok önem vererek tatbikine çalışacağımız umdeler iktisadi ve mali vaziyeti ıslaha müteveccih olanlardır.” diyordu.¹⁸⁷

2.1. Program Maddelerinin İçeriği

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın programı, konu ve maddeleri itibarıyla şöyle sınıflandırılabilir:

- a- Partinin ilkeleri (madde 1)
- b- Ekonomik ve mali hedefler (madde 2-7)
- c- İç politika ile ilgili hedefler (madde 8-9 ve 11)
- d- Dış politika ile ilgili hedefler (madde 10)

Programın birinci maddesine göre, partinin ilkeleri cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâikliklerdir.

¹⁸³ OKYAR, A.g.k., s.56, AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.41.

¹⁸⁴ OKYAR, A.g.k., s.57.

¹⁸⁵ Programın tam metni için bk. Ek I.

¹⁸⁶ *Yarın*, 10 Ağustos 1930.

¹⁸⁷ *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1930.

Bu ilkelerden özellikle *lâiklik*, Serbest Fırka'nın kuruluşunda üzerinde en çok durulan ve ödünsüz uygulanması istenen bir ilkeydi. Nitekim, daha kuruluş aşamasında Fethi Bey'in mektubuna verdiği yanıtta M. Kemal, lâikliğin "*siyasi hayatta bir taraf olarak*" aradığı temel özellik olduğunu belirtiyordu. Fethi Bey de gazetelere verdiği demeçlerde SCF'nin lâiklik konusundaki duyarlılığı üzerinde özellikle durmuş, lâikliğe karşı olabilecek bir davranış karşısında, CHF ile işbirliği yapmaktan kaçınmayacaklarını ilân etmişti.¹⁸⁸ Ayrıca, 28 Ağustos tarihinde yayımlanan, Serbest Fırka'nın tüzüğü niteliğindeki "*Fırka Yasası*"nda partinin adı, lâiklik sözcüğü de eklenerek "*Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası*" olarak değiştirilmiştir.¹⁸⁹

Programın en önemli bölümünü oluşturan ekonomik ve malî konulardaki esaslara programın 2 ve 7. maddeleri arasında yer verilmiştir. Liberal bir modelin çizildiği bu maddelere göre, vergiler hafifletilecek, özel girişime hükümet müdahalesi engellenecek, yabancı sermayenin girişini kolaylaştıracak önlemler alınacak, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun tam anlamıyla uygulanmasına çalışılacak, ayrıca liman tekelleri kaldırılacaktı. Ne var ki, programın tümüyle liberal bir nitelik taşıdığı da söylenemez. Nitekim 6. maddede köylü ve çiftçiye "*çok ucuz faizle ve zor olmıyan usullerle*" para sağlanması ve tefecilikle mücadele gibi sosyal amaçlı hedefler yer alırken, 7. madde "*himayecilik*"ten söz ediyordu.

SCF programında ayrıca, rüşvet ve suistimalle mücadele edileceği (md.8), mahkemelerle ilgili yeni düzenlemeler yapılacağı (md.9) yer alıyordu. Programın 11. maddesinde ise, o zamana kadar iki dereceli olarak uygulanan seçim sisteminin yerine tek dereceli sistemin getirilmesi ve siyasal hakların kadınları da kapsayacak şekilde genişletilmesi öngörülüyordu.¹⁹⁰

2.2. Programa Gösterilen Tepkiler

Açıklandıktan sonra program çeşitli eleştirilere uğradı. Örneğin, yayınlandığı gün

¹⁸⁸ *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

¹⁸⁹ *Fırka Yasası için bk. Ek II.*

¹⁹⁰ Gerçekte tek dereceli seçim sistemi ve kadınlara siyasal haklar tanınması konusu Serbest Fırka ile birlikte ortaya çıkmış değildi. Bu konular önceden beri gündemdedi. Nitekim, kadınlara siyasal haklar tanınması ile ilgili ifade programa Gazi'nin isteği ile alındığı gibi, onun düşüncelerini kalemiyle dile getirmekle tanınan Afetinan da, SCF'den çok önce çeşitli konferans ve derslerinde, kadınlara siyasal haklar tanınması ve seçimlerin tek dereceli olarak yapılmasını savunuyordu. *Bk. AFETİNAN, İntihap, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.*

Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haberde, M. Kemal'in programı Halk Fırkası'ninkinden farklı görmeyerek Fethi Bey'den açıklama istediği belirtiliyordu. Buna karşılık Fethi Bey'in savunması ise, farkın faaliyete geçtikten sonra ortaya çıkacağı olmuştur.¹⁹¹ Basında da programın zayıf olduğu yolunda görüşler öne sürülüyordu. Örneğin Yunus Nadi, programın hazırlanmasında acele edilmiş olduğunu kabul etmek gerektiğini, aslında bu metni program olarak nitelenmek yerine, "...ileride fırkanın herhangi bir heyet-i umumiyesinde tetkik ve münakaşa olunarak hakiki şekillerini alacak umumî hatlar" demenin daha uygun olacağını belirtiyordu.¹⁹² Hatta Ağaoğlu bile programı "gayet basit ve sade" bulmuştu.¹⁹³

Ancak Serbest Fırka'nın amaçları bu on bir maddelik programla sınırlı görülmemelidir. Çünkü, Fethi Bey'in Gazi'ye sunduğu mektupla Ağaoğlu tarafından hazırlanan *Fırka Yasası*, yeni partinin hedef ve ilkelerini gösteren metinler olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁴

Her üç metnin genel yapısına bakıldığında, daha önce de belirtildiği gibi, partinin temelde liberal nitelik taşıdığı görülmektedir. Ancak bu genel niteliğinin yanı sıra, adı geçen metinlerde çeşitli kesimleri hedefleyen bazı farklı amaçlar da yer alıyordu. Bu ise, yeni parti lehine bir durum meydana getirecek, bu esaslara dayanarak yaptığı eleştirilerle Serbest Fırka, çıkarları birbirleriyle çelişik olan çeşitli sınıfları ardından sürüklemesini bilecektir.¹⁹⁵

3. SCF'nin Başlıca Ekonomik Konular Hakkındaki Görüşleri

Serbest Fırka ilkesel olarak İsmet Paşa hükümetinin izlediği ekonomik politikaya tümüyle karşıdır. Bu partiye göre, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntının en önemli nedeni uygulanan ekonomi politikalarının yanlışlığıdır. Nitekim Fethi Bey, M. Kemal'e yazdığı mektupta şöyle diyordu:

¹⁹¹ Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930.

¹⁹² YUNUS NADİ, "Yeni Fırkanın Umumi Telakkisi", Cumhuriyet, S.2255, 17 Ağustos 1930, s.1.

¹⁹³ AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.41.

¹⁹⁴ SİİRT MEB'USU MAHMUT, "İsmet Paşa Yeni Fırka Hakkında Ne Düşünüyorlar", Hakimiyeti Milliye. S.3261, 11 Ağustos 1930, s.1. Fethi Bey de 12 Ağustos tarihli gazetelere verdiği demeçte "Gazi Hz.'ne yazdığım mektuptaki nokta-i nazarlar programın esas hatlarını göstermiştir" demektedir. Örneğin bk. Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930. Ayrıca bk. OKYAR, A.g.k., s.60.

¹⁹⁵ NÜKHET TURGUT, "Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı", Türkiye'de Siyasal Hayatın Gelişmesi, s.441. Ayrıca bk. TANER TİMUR, Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946). Doğan Yayınları. Ankara. 1971, s.209 ve YETKİN, A.g.k., s.97.

“İlk anda göze çarpan ve umumiyette hissolunan bir sıkıntı vardır ki, bu da malî ve iktisadî vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır ...memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla hissolunan iktisadî kayba ...hükûmetin beş seneden beri takip etmekte olduğu malî ve iktisadî siyasetin âmîl olduğuna kaniim.”

Fethi Bey’in “yanlış” olarak nitelediği bu politikaların başında ise vergiler, demiryolu yapımı, inhisarlar, para politikası ve yabancı sermaye uygulamalarına ilişkin konular gelmektedir.

3.1. Vergiler

Daha önce değinildiği gibi,¹⁹⁶ Serbest Fırka öncesi dönemde, vergiler halkın en çok yakınmasına yol açan konulardan biriydi. Devlet gelirlerinin çok önemli bir bölümünü meydana getiriyordu ve bu, vergilerin toplanması konusunda hükûmeti katı davranmaya sevk ediyordu. Öyle ki, 5 Ağustos 1325 tarihli *Tahsil-i Emval Kanunu*’nun vergi borcunu ödemeyenlerin hapsedilebilmelerini öngören hükümleri uygulanmaya devam ediyordu. Ayrıca, yürürlükteki İcra ve İflâs Kanunu da benzer hükümler içeriyordu ve İsmet Paşa 2 Ekim 1930 tarihli Meclis görüşmeleri sırasında “*İcra ve İflâs Kanunu’nda borç için hapsin kalkması... mutasavver değildir*” diyerek uygulamanın sürdürüleceğini belirtiyordu.¹⁹⁷ İşte bu ve benzeri nedenlerle Serbest Fırka en önemli eleştiri konularından biri olarak hükûmetin uyguladığı vergi politikasını hedef almış, konuya ekonomik ve toplumsal etkileri açısından yaklaşarak halkın ilgisini çekmesini bilmiştir.

Fethi Bey’e göre, vergiler halkın “*tahammül(ünün) fevkinde*”dir ve vergi sistemi berbattır. Bunun en açık göstergesi “*Vergi vermediklerinden dolayı hapishaneye girenlerin adetleri(nin) ziyade*” olmasıdır.¹⁹⁸ Hükûmet vergi adı altında halkın sermayesine el uzatmaya başlamıştır. Boş arsalardan, kiraya verilmeyen evlerden bile vergi alınmaktadır.¹⁹⁹ Serbest Fırka liderine göre, vergilerin ağırlığından dolayı halkın ekonomik girişim yapabilme yeteneği yok olmaktadır. Bunun için de bir an önce, devlet

¹⁹⁶ *Bk.* Bölüm I, s. 21.

¹⁹⁷ TBMM Z.C., Devre 3. C.XXI, İçtimâ 9, 84. İn’ikat.

¹⁹⁸ *Yarın*, 14 Ağustos 1930.

¹⁹⁹ *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930. 26 Haziran 1326 tarihli Müsakkafat Vergisi Kanunu’na göre, yasa kapsamına giren yerlerden alınacak vergiler gayr-i sâfi irat esasına dayanıyordu. Bu ise özellikle boş kalma ve tamir masraflarının karşılanmaması gibi durumlarda mükellefleri mağdur durumda bırakıyordu. Ayrıca 18 Mayıs 1929 tarihli Arazi Vergisi Kanunu’na göre de, ziraate elverişli olan arazilerle olmayanlar aynı hükme tâbi tutuluyor, bunun yanı sıra belediye sınırları içerisindeki iratsız arsalar da ziraat arsaları oranında vergilendiriliyordu. Bu konuda daha geniş bilgi için *bk.* CEZMİ EMİROĞLU, *Türkiye’de Vergi Sistemi*, C.I-II, Damga Matbaası, 1932.

eliyle yapılan masraflar azaltılarak vergiler hafifletilmeliydi.²⁰⁰ Diğer taraftan, insanları hapsederek vergi toplamak bir marifet olmadığı gibi,²⁰¹ hükûmetin alacakları için hapis cezası uygulaması da “*gayr-ı medenî bir hareketti...*” Bunun için Ceza ve İflâs yasasında bu yaptırımı öngören maddeler, içinde bulunulan ekonomik bunalım göz önünde bulundurularak değiştirilmeliydi.²⁰²

Serbest Fırka'nın vergi konusunda ileri sürdüğü bu gibi görüşler Cumhuriyet Halk Fırkası ve ona bağlı basında büyük tepkiyle karşılanmıştır. İktidar yanlısı gazetelere göre, Serbest Fırka'nın bu konuda izlediği tutum “*ülkede vergiler kalkacaktır*” şeklinde bir hava uyandırmıştı. Artık halk, vergi vermek istemiyordu. Örneğin, Necmettin Sadık, “*İstanbul kahvelerinin birinde*” meydana geldiğini söylediği bir olayı şöyle anlatıyordu:

“...fırka musahabeleri arasında söz vergilere intikal etmiş. Orada bulunanlardan biri yana yakıla anlatmış:

-Sorma başıma geleni. Bir ev satın aldım, ferağ muamelesi yapılırken bir kaç senelik birikmiş vergileri de aldılar, ben de budala gibi verdim. .

Bu sözlere muhatap olan zat hayretle sormuş:

-Vergileri verdiği ne den yanıyor sun?

-Nasıl yanmazsın...yeni fırka çıktı, vergileri kaldıracakmış...²⁰³

Falih Rifki da Hakimiyeti Milliye'deki “Politika” sütununda, vergi konusundaki görüşlerinden dolayı Serbest Fırka'ya sert eleştiriler yöneltiyordu. Ona göre, muhalefetin öne sürdüğü gibi az vergi almak -hatta hiç almamak da- mümkündü. Ancak, “*Hiç vergi vermeyen bir milletin bundan son derece sevineceğine şüphe yoksa da sevinebilmek için yaşamasına imkân yoktur.*”²⁰⁴ Öyleyse, ülkenin gelişmesinin durdurmadan Serbest Fırka'nın görüşlerine hak verebilmek mümkün değildi.²⁰⁵ Ancak, Falih Rifki bu eleştirilerle kalmıyor, aynı yazısında Fethi Bey'i dolaylı olarak, ülkenin aleyhinde bulunmakla da suçluyordu. Ona göre, Fethi Bey'in bu düşünceleri Avrupalılar'ınki ile aynıydı; oysa, Avrupalılar bu yolla ülkenin bağımsızlığını yok etmeye çalışıyorlardı.

Basının bu tutumu Meclis'in 2 Ekim tarihli birleşiminde iktidar sözcülerince de sürdürülecektir. Nitekim, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Serbest Fırka'yı, “*vergi kalkmıştır,*

²⁰⁰ **Hakimiyeti Milliye**, 13 Ağustos 1930.

²⁰¹ **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1930, s.4.

²⁰² **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1930. Fethi Bey'in 2 Ekim 1930 tarihinde yaptığı Meclis konuşmasından.

²⁰³ NECMETTİN SADIK, “İş Çılgırından Çıkmasın!”, **Akşam**, S.4276, 6 Eylül 1930, s.1.

²⁰⁴ FALİH RIFKI, “Vergi Meselesi”, **Hakimiyeti Milliye**, S.3270, 20 Ağustos 1930, s.1.

²⁰⁵ FALİH RIFKI, “Hiçbir Tehlike Yoktur”, **Hakimiyeti Milliye**, S.3285, 4 Eylül 1930, s.1.

vergi vermeyin, vermeyiz” şeklinde propagandaya yol açmakla suçlarken,²⁰⁶ Konya Milletvekili Refik (Koraltan) ise, çok daha sert bir eleştiri getiriyordu.:

“Vergiler artık verilemez, tediyesi, tahammülü gayr-i kabil hale geldi, bunlar kaldırılacak... sesleri, her yerde söylendi, her ağızdan tekrar edildi. Yer yer vergiler tahsilinde müşkülât başladı. Mal memurlarına, hükûmet kuvvetlerine karşı geldiler... *Arkadaşlar; maazallah bir gün devletin umumî hayatında, dahilî ve haricî vaziyetlerinde olacak herhangi bir sarsıntı -kabil olmak lâzımdır ki-bu kâbil tahrikâtın neticesidir.*”²⁰⁷

Fethi Bey ise İzmir söylevinde, amaçlarının vergileri kaldırmak değil, onları hafifletmek olduğunu belirtmiş, bunun aksini düşünmenin “*fırkaya karşı suinîyetle hareket etmek*” olduğunu söylemiştir.²⁰⁸ Fethi Bey’e göre ayrıca, vergilerin ağır olduğunu söylemeyi “*propaganda*” olarak nitelemek, “*cumhuriyet mefhumunu anlamamak demek*”tir.²⁰⁹

3.2. Demiryolları

Cumhuriyet’in ilânıyla birlikte demiryolu yapımı konusuna özel önem verilmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası’na ait ilk resmî belge olan “*dokuz umde*”de, “*müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için hemen teşebbüsât ve fiiliyata başlanacaktır*” (umde 5, md.7) ifadesiyle konu, resmî bir devlet politikası haline getirilmişti.²¹⁰ Halk Fırkalarına göre demiryolları yapımının dört temel amacı vardı ve bunlar şöyle açıklanıyordu:

1. Ankara’yı Sivas’a bağlamak
2. Karadeniz’i Akdeniz’e bağlamak
3. Kömür havzasını memleketin merkezine akıtmak
4. Ergani’nin kıymetli maden servetini bir iskeleye götürmek.²¹¹

İktidara göre ayrıca, demiryollarının ulusal bağımsızlığın korunması açısından da büyük önemi vardı. Nitekim İsmet Paşa Sivas demiryolunu açış konuşmasında, “*millî devlet için şimendifer ihtiyacı millî vahdet, millî müdafaa ve millî siyaset meselesi(dir)*”

²⁰⁶ TBMM., Z.C., Devre 3, C. XXI, İçtima 3, 84. İn’ikat.

²⁰⁷ TBMM., Z.C., Devre 3, C.XXII, İçtima 4, 84. İn’ikat.

²⁰⁸ Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.

²⁰⁹ TBMM Z.C. Devre 3, C.XXI, İçtimâ 9, 84. İn’ikat.

²¹⁰ Dokuz Umde için bk. TUNAYA, A.g.k., s. 580-582, ZÜRCHER, A.g.k., s.153-156.

²¹¹ SİİRT MEBUSU MAHMUT, “Şimendifer Siyasetimiz”, Hakimiyeti Milliye, S.3256, 6 Ağustos 1930, s.I.

diyerek bu konudaki siyasal bakış açılarını ortaya koymuştu.²¹²

Ne var ki, demiryollarına yapılan harcamalar devlet bütçesinin önemli bir bölümünün bu işlere ayrılması zorunluluğuna yol açıyordu. Örneğin 1926-1929 yılları arasında demiryolları yapımı için 90 milyon lira harcanmıştı. Bu ise aynı dönemdeki toplam yıllık giderlerin %11.2'si demekti.²¹³ Gerçi İsmet Paşa'nın belirttiğine göre, 1920'den sonra 1800 km.lik demiryolu yapılmıştı²¹⁴ ama, yatırım harcamalarının yüksekliği ve bunun çeşitli yollarla halka yansıtılması, toplumda belli bir hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Serbest Fırka ise, bu durumu çok iyi değerlendirmiş ve önemli eleştiri konularından biri olarak, uygulanan demiryolları politikasını seçmiştir.

Aslında Serbest Fırka, demiryollarının yapılmasına karşı değildi. Eleştirdiği nokta, büyük yatırım gerektiren bu işin yalnızca bir nesle yüklenerek ve en önemlisi, ülkenin ekonomik gücünün üstüne çıkararak yapılmasıydı:

"Açık söyleyeyim ki, bu memlekette şimendifer yapılmasın diyen yoktur, şimendifer yapılmalıdır. Lâkin fazla masraflar kısaltılmalı, malî iktidarımızdan fazlaya geçmemelidir. Bilhassa masrafları, bugünkü hatlardan istifade edecek müstakbel nesillere taksim ve tahmil etmek vasıtalarını aramak lâzımdır."²¹⁵

Aynı şekilde İzmir konuşmasında da, demiryollarının gerek savunma gerekse ekonomik yönden önemini inkâr etmediklerini ancak "*gayet ağır şartlarda*" yapılmasına karşı olduklarını söylüyordu.²¹⁶ Serbest Fırka liderine göre, ülkenin ekonomik durumunu sarsıntıdan korumak en az demiryolu yapmak kadar önemliydi. "*Hatta... bu ikinci vazife her şeyden üstündür. Zirâ demiryoluna lâzım olan masraflar çiftçiden, esnaftan, tüccardan alınmaktadır. Demiryollarını emin bir surette hudutlarımıza kadar ulaştırmak için çiftçinin, esnafın ve tüccarın malî kabiliyetini göz önünde bulundurmak ve bu vergi menbalarını korumak lâzımdır... Masraf memleketin iktisadî tahammül kudretini aşınca, halkın iktisadî kabiliyet ve inkişafı durmağa mahkûmdur.*"²¹⁷

Serbest Fırka'nın hükûmetin yürüttüğü demiryolları politikasına yönelttiği bir başka eleştiri de, demiryolları yapımının yabancı şirketlere yüksek komisyon ve faizle

²¹² Cumhuriyet ve Hakimiyeti Milliye, 31 Ağustos 1930.

²¹³ YERASİMOS. A.g.k., s.1282.

²¹⁴ Cumhuriyet ve Hakimiyeti Milliye, 31 Ağustos 1930. Sivas söylcünden.

²¹⁵ Cumhuriyet, 15 Ağustos 1930. Fethi Bey'in demecinden.

²¹⁶ Son Posta, Cumhuriyet ve Yarın, 8 Eylül 1930.

²¹⁷ Cumhuriyet, Son Posta ve Yarın, 8 Ağustos 1930.

verilmesiydi. “(Hükümet) Türk köylüsü gelirinin yüzde otuz beşini elinden alıp ecnebî sermayesine ver(miş) ve aynı zamanda da gene ecnebî sermayesine yüzde yedi faiz vererek işletme masrafını da yüzde dört yüz arttırarak devlet hazinesini çıkmaz bir yola sevk(etmiştir)”²¹⁸ Ayrıca demiryolları yapımı için gerekli malzeme Avrupa’dan satın alınmakta ve arada bir çok komisyoncu bulunmaktaydı. Böylece Serbest Fırka’ya göre, demiryollarını hükümet yapıyor görünmekteyse de aslında Avrupa’nın ve komisyoncuların hesabına çalışılmaktaydı.²¹⁹

Uyguladıkları demiryolları politikasını “ülkenin savunması” gibi vaz geçilemez bir noktaya dayandırarak savunmayı tercih eden Cumhuriyet Halk Fırkası ise, başlangıcından itibaren Serbest Fırka’nın bu konudaki eleştirilerini “demiryolu yapımına karşı çıkmak” şeklinde göstermeye çalıştı. İktidara göre, böyle bir şey mümkün değildi ve “*millî müdafaa hakkı bittabi yaşamak haklarından (olduğu için)... Türkiye’nin... vaziyetine göre bu büyük masraflardan vazgeçil(emezdi).*”²²⁰ Bu yüzden iktidar partisi Serbest Fırka’nın eleştirileri noktasında gördükleri eksiklikleri açıkça kabul etmese de küçümsemeyi tercih etmiştir.²²¹

3.3. İnhisarlar (Devlet Tekelleri)

Serbest Fırka öncesi dönemde “inhisarlar” denilen devlet tekelleri, Bölüm I’de değinildiği gibi, genellikle özel şirketlere devredilmiş, bunun yanı sıra inhisar kuruluşlarına, satışlar üzerinde de tekel hakkı tanınmıştı. Diğer yandan devlet de, tekelleri bir gelir kaynağı olarak görüyordu.²²² Bu nedenlerle tekel altına alınan temel ihtiyaç maddeleri iç piyasaya yüksek fiyatlarla sürülüyordu. Örneğin o dönemin iki önemli tüketim maddesi olan şekerle petrolün ihraç ve iç piyasa fiyatlarına göz gezdirildiğinde bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Şekerin kilosu 1928 yılında 20.0 kuruşa ithal edilirken iç piyasada 45.2 kuruştan satılıyordu. 1929’da ise 17.6 kuruştan alınarak 43.6 kuruşa satılmıştı. 1930’da da 14.5 kuruşa karşılık 42 kuruş olarak

²¹⁸ Yarın, 18 Ağustos 1930. Ağaoğlu’nun demeci.

²¹⁹ Yarın, 19 Ağustos 1930. Ağaoğlu’nun demecinden.

²²⁰ TBMM Z.C., Devre 3. C.XXI. İçtimâ 9,84. İn’ikât.

²²¹ BORATAV, A.g.k., s.44. Halbuki, Serbest Fırka kurulmadan önce, hükümetin demiryolları politikasının halka yüklediği zorluklar zaman zaman CHF yanlısı basında da eleştiri konusu oluyordu. Örneğin bk. FALİH RIFKI, “Asker Olmayan Yerde Halk Cumhuriyeti Müdafaa Etmiştir”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3233, 14 Temmuz 1930. s. 1

²²² BORATAV, A.g.k., s.50.

gerçekleşecektir. Aynı şekilde, petrolün fiyatı da litre başına 1928’de 8.3’e 21.3, 1929’da 7.6’ya 21.9, 1930 yılında ise, 9.9’a 19.2 kuruş olarak gerçekleşmiştir.²²³ İşte devlet tekellerinin bu durumu halkın tepkisine yol açarken, Serbest Fırka’nın eleştirileri için de uygun bir ortam meydana getirecekti.

Aslında, Serbest Fırka inhisarlara bütünü ile karşı çıkmıyordu. Nitekim Serbest Fırka lideri, ülke güvenliği açısından önemli olan posta, telefon ve telgraf tekelinin sürdürülmesinden yana olduğunu, hatta zararı açıkça görülmemiş tekellere de karşı olmadığını açıklamıştı. Serbest Fırka’nın kaldırılmasını istedikleri pahalılığa yol açan ve devletin olanaklarıyla kuruldukları halde, bazı özel kişilerin çıkarına kullanılanlardı. Partinin bu konudaki görüşünü Fethi Bey, Meclis’te liman inhisarı hakkında konuşurken “...tamamen sermayesi devlet hazinesinden çıkarak teşkil edilen şirket... devlet tarafından idare ettirilecek yerde bir takım... adamların yedd-i idaresine bırakılmıştır. Bu hareket bu adamların cep doldurmasından başka bir şey midir?” sözleriyle dile getiriyordu.²²⁴ Çünkü Serbest Fırka’ya göre bu tür inhisarlar “...milletin sırtına yüklenmiş ağır bir vergiden başka bir şey değildir.”²²⁵

Öte yandan Serbest Fırka en çok liman inhisarları²²⁶ üzerinde durmuş, hatta programına bile bunun kaldırılacağı yönünde bir madde koymuştu. Partinin bu davranışının temelinde halkın bu konudaki şikâyetlerinin yanı sıra, ticaret kesiminin çıkarlarını korumak endişesinin de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Fethi Bey liman inhisarına neden karşı olduklarını açıklarken şöyle demektedir.:

“...Memleketin ticaretine ve umumî inkişâfına zararı aşikâr olan bu inhisardan halkın, esnafın ve tüccarın mütemadiyen şikâyet etmesi fırkamızı bununla iştigale sevketmiştir.”²²⁷

²²³ Kaynak, ŞEVKET RAŞİT HATİPOĞLU, *Türkiye’de Ziraî Buhran*, Ankara, 1936, s.55-60’dan KÜÇÜK, A.g.k., s.159’daki tablo.

²²⁴ TBMM Z.C., Devre 3, C.XXI, İçtimâ 9, 84. İn’ikat.

²²⁵ *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1930.

²²⁶ 14 Nisan 1925 tarih ve 618 numaralı “Limanlar Kanunu” ile limanlarda tekeller kurulmasına olanak sağlanmıştı. Yasaya göre, sermayesinin bir bölümü devletçe karşılanmak yoluyla hükûmete, her limanda bir “Türk Anonim Şirketi” oluşturma yetkisi tanınıyordu. Böylece limanlarda yükleme-boşaltma, gemilere su ve yakıt verme, dalgıçlık yapma, deniz kıyılarında gazino, plaj, fabrika vb. tesisler kurma işi kurulacak bu şirketlere devredilebilecekti. Ancak bu yetkiyi diğer limanlarda hükûmetin inisiyatifine bırakırken en önemli liman olan İstanbul limanının işletme hakkının kurulacak bu anonim şirkete devredilmesini zorunlu kılıyordu. Bu ise, ülkede zengin bir sınıf oluşturmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmiş. (AVCIOĞLU, A.g.k., s.409 ve YERASİMOS, A.g.k., s.1264) ve bu nokta, İstanbul limanının işletmesini alanlarca da itiraf edilmiştir. *Bk.* Bölüm I, s.21.

²²⁷ Fethi Bey’in İzmir konuşmasından.

3.4 Yabancı Sermaye

Yabancı sermayenin gelmesi için gerekli önlemlerin alınması Serbest Fırka'nın en önemli hedeflerinden biriydi. Öyle ki, bu hususa parti programında bile yer verilmiş ve parti lideri tarafından sıklıkla gündeme getirilmişti. Çünkü yeni partiye göre, ülkenin kalkınmasında yabancı sermayenin büyük önemi vardı. Yabancı sermayenin gelmesi için birinci koşul ise, onlara güven sağlamaktı. “*Bir kere bu itimadı telkin ettikten sonra elbette ki hariçte boş duran büyük sermayedarlar memleketimize gelmeğe can atacaktlardır. Hariçte itimat uyandırmak memleketin şerefi ve haysiyeti meselesidir.*”²²⁸

Serbest Fırka'ya göre, yabancı sermayenin ülkeye gelmesini sağlayacak bir başka koşul Türk parasının istikrarının sağlanabilmesiydi. Çünkü, “*hiç kimse sağlam parayı gayr-ı müstakar bir paraya tahvil etmek istemez*”di.²²⁹ Bu nedenle paranın istikrarını sağlamak için önlem almak ve bunu yürürlüğe koymak gerekiyordu. Nitekim, parti programının 4. maddesinde paranın “*değer tesbiti*”nden söz edilirken bu konu yabancı sermaye ile ilintilenerek, “*bu suretle (onlara) yol açmak kararında*” olduklarının altı çiziliyordu.

Yabancı sermayenin niçin gerekli olduğuna ilişkin olarak ise, o dönemde Serbest Fırka'yı desteklemek için yayınlanan bir broşürde şöyle denilmekteydi:

“...Memleket ziraatinin sınıileşmesi, haricî pazarların temini, mahsulâtın istandarize edilmesi ve muntazam ambalaj ile nakliyesi için milyonlarca sermayeye ihtiyaç vardır. Bu işleri yapmadıkça ihracatımızın ziyadeleşmesi değil, gittikçe azalması gibi bir akıbetle karşılaşacağız. Nitekim... ihracat emtiamız şöhretlerini fena halde kaybetmişler... hariçteki Türk pazarlarını rakiplerimiz işgal etmişlerdir...Binaenaleyh beynelmîel sermayeyi memleketimize getirmekten, onu burada işletmekten başka yapılacak şey yoktur.”²³⁰

3.5. Düyun-u Umumiye

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet yönetimine intikal eden *Düyun-u Umumiye* borçlarının ödenmesine dair görüşmeler o zaman Paris Büyükelçisi olan Fethi Bey tarafından yürütülmüş ve 1928 yılında alacaklılarla bir anlaşma imzalanmıştı. Buna göre diğer ülkeler alacaklarında indirim yaparken, Türkiye borçlarını altınla ödeyecekti.

1929 yılında taksitin ilk dilimi ödendi. Ancak aynı yıl başlayan Dünya Bunalımı

²²⁸ Akşam, 17 Ağustos 1930. Fethi Bey'in demecinden.

²²⁹ Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930. Fethi Bey'in demecinden.

²³⁰ SABİH İZZET, A.g.k., s.8.

diğer taksitlerin ödenmesini güçleştirdi. Çünkü, bu olağanüstü durum güçlükler içerisinde bulunan Türkiye'nin bütçesini daha da zor duruma düşürmüştü. Zaten ödenen ilk taksit de bütçe için önemli bir yük tutmuştu.²³¹ Bunun üzerine hükümet, altınla ödemenin Türk parasının değerini düşüreceğini ileri sürerek borçların kâğıt parayla ödeneceğini duyurdu. Bu tutum *Düyun-u Umumiye* 'yi yeniden tartışma konusu yaparken, anlaşmayı imzalayan Fethi Bey ile İsmet Paşa arasında da gerginlik meydana getirdi.

Fethi Bey anlaşmanın imzalandığı şekliyle uygulanmasını istiyordu. Aksi halde Türkiye'nin iflâs ettiği dünyaya ilân edilmiş olurdu.²³² Bunun yanı sıra, "*Haricî borçlar için yapılan itilâfname üzerinden az zaman geçtikten sonra hükümetin borçları vermeyeceğim demesi, malî itibarımızı fena halde sarsmış(tı)... (ve) itimadın bu şekilde kaybolması diğer işlerimize de tesir edecek(ti).*"²³³

Diğer yandan Fethi Bey'in dış borçlar konusundaki tutumu onun yurtseverliğiyle ilgili tartışmalara neden olmuş²³⁴ ve özellikle Meclis'te Cumhuriyet Halk Fırkası sözcüleri tarafından Fethi Bey'i yıpratmak için kullanılmıştır.²³⁵

Bunların dışında SCF'nin ekonomik konular üzerindeki dikkate değer görüşlerinin başlıcaları olarak faizlerle Ziraat Bankası'nın işlevine ilişkin olanları sayılabilir.

Serbest Fırka'nın kurulduğu dönemde Ziraat Bankası'nın tarımsal kredilere uyguladığı faiz oranı % 12 idi.²³⁶ Öte yandan, gerçi 1926 yılında 18 milyon lira olan Ziraat Bankası kredileri 1930 yılında 30 milyon liraya çıkmıştı.²³⁷ Ne var ki bu kredilerden büyük oranda, büyük çiftçiler ve tüccar yararlanmıştı²³⁸ Çünkü, bankanın

²³¹ Anlaşmaya göre, 1929'dan başlanarak ilk yedi yıl için her yıl 2 milyon lira ödenecek, 1936'dan sonra ise taksitler gitgide yükselmek suretiyle 1952 yılında 3.4 milyon altın lira olacaktır. Ancak, 1929 yılında ödenen ilk taksit aynı yılki ihracat gelirlerinin % 10'nuna, genel bütçe gelirlerinin ise % 8'ine denk düşüyordu. TEZEL, A.g.y., s.212.

²³² OKYAR, A.g.k., s.9.

²³³ A.g.k., s.11. Fethi Bey, dış borçların altınla ödeneceği maddesini SCF'nin programına da koymuş, ancak Atatürk'ün uyarısıyla çıkarmıştır. US, *Gördüklerimiz...*, s. 136.

²³⁴ YETKİN, A.g.k., s. 149.

²³⁵ Meclis'teki tartışmalarda, Fethi Bey'in yabancı sermayeye ilişkin görüşleriyle, ülke çıkarlarına aykırı davrandığı ve yabancı sermaye çevreleri ile işbirliği içinde hareket ettiği şeklinde suçlamalar yapılmıştır. Tartışmalar için bk. TBMM ZC., C.XXII, Devre 3, İçtima 3, s.45-62 ve İçtima 4, s.41-61.

²³⁶ YERASİMOS, A.g.k., s.1257. Fethi Bey ise en aşağı % 15 demektedir. Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.

²³⁷ KÜÇÜK, A.g.k., s.99.

²³⁸ BAŞAR, A.g.k., s.40.

tüzüğü uyarınca, kredi almak isteyenlerin gayr-ı menkul teminatı göstermeleri gerekiyordu. Bu konuda kredi alanların bunu geri ödemek istememelerinin de büyük etkisi olmuştu²³⁹ ama bu karar, özellikle küçük çiftçileri zor durumda bırakmıştı ve köylü tarlasını ekebilmek için, tefecilerden yüksek faizle borç almak zorunda kalıyordu.

Serbest Fırka halkın huzursuz olduğunu gördüğü diğer konular gibi, bu alanda da hükümet politikalarına eleştiriler getirmiş ve programına bununla ilgili çeşitli hedefler de koymuştur. Yeni partiye göre uygulanan faiz oranları çok yüksekti ve bu kadar yüksek olduğu başka yer de yoktu. Ayrıca kredi almak için öne sürülen koşullar nedeniyle köylü başka yerlerden “% 30, 40, 50 ve hatta 100 faizle para bulmak” zorunda kalıyordu²⁴⁰ ve bu durum “*iktisadî derter(in) en büyük menbai, halkı kasıp kavurmakta olan*” tefeciliğe yol açmıştı.²⁴¹ Bu nedenle Serbest Fırka Ziraat Bankası'nın yalnız çiftçiye yardım etmek dışında başka bir işle ilgilenmemesini sağlayacaktı. (SCF programı md. 6)

Dönemin basını incelendiğinde, Serbest Fırka'nın ekonomik görüşlerinin genellikle Fethi Bey tarafından dile getirildiği görülür. Ancak bu görüşler daha çok eleştirel bir niteliktedir. Somut çözüm önerileri azdır. Zaten partinin ekonomik görüşleri çoğunlukla basına verilen demeçler biçiminde dile getirilmiştir. Bunun dışında kalan İzmir ve 2 Ekim 1930 tarihli Meclis konuşmalarında da yine, hükümetin uygulamakta olduğu ekonomik politikalar şiddetle eleştirilmiş ancak, Serbest Fırka'nın çözüm önerileri net bir biçimde ortaya konulmamıştır.²⁴² Ayrıca bu demeç ve konuşmalar sırasında partinin “liberal” kimliği ile çatışan bazı görüş ve düşünceler de öne sürülmüştür. Anlaşıyor ki öteden beri liberal görüşlerin savunucusu olarak bilinen Fethi Bey düşüncelerini henüz bir parti programı ve söylemi olacak biçimde sistemleştirememiş,²⁴³ çoğu kez inandığı ilkelerle çatışmasına karşın, o günkü ortamda halkın şikâyetçi olduğu konuları partisi adına savunma yolunu seçmiştir.

²³⁹ BAŞAR, A.g.k., S.40.

²⁴⁰ Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930. Fethi Bey'in demecinden.

²⁴¹ Cumhuriyet, 10 Eylül 1930. Fethi Bey'in Manisa konuşmasından.

²⁴² Hatta Meclis konuşması iktidar yanlısı basın tarafından yeni partinin CHF ile aynı şeyleri savunma biçiminde değerlendirilmiştir. Örneğin bk. NECMETTİN SADAĞ, “Meclis'teki Münakaşalardan Çıkan Netice”, Akşam, S.4306, 6 Teşrinievvel 1930, s.1.

²⁴³ Nitekim, Zekerîya Sertel'in “-Devletçiliğe karşısınız. İsmet Paşa'nın ekonomi politikasını beğenmiyorsunuz. Liberalizm istiyorsunuz, fakat bundan ne kastettiğinizi ve bunu nasıl gerçekleştireceğinizi söylemiyorsunuz. Beni biraz aydınlatın” demesi üzerine Fethi Bey ona somut bir yanıt verememiştir. ZEKERİYA SERTEL, A.g.k., S.195.

4. SCF'nin Siyasal Konumu ve Görüşleri

4.1. Siyasal Konumu

Yeni bir parti kurulması yolunda Fethi Bey'e öneri geldiğinde partinin hangi siyasal kanatta yer alacağı henüz belli değildi. Bu durumu Fethi Bey Ahmet Ağaoğlu'ya şöyle açıklamıştı:

"Benim fırkam Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir yanı olacaktır. Sağ mı sol mu olacağını zaman gösterecektir."²⁴⁴

Nitekim yeni bir fırka kurulduğu yolunda ilk haberlerin yer aldığı gazetelerde, bu partinin CHF'ndan farklı bir program izleyeceği duyurulmasına karşın, siyasal yelpazenin neresinde yer alacağı belirtilmiyordu.

Konuyla ilgili ilk açıklama, Akşam gazetesinde yayımlanan bir röportajda yer aldı. Fethi Bey'le yapılan bu röportajda²⁴⁵ Necmettin Sadık'ın "*Teşkil etmek kararını verdiğiniz muhalif fırkanın temayülâtı, Garb âleminin fırka tasniflerine nazaran sağa mı sola mı müteveccih olacaktır?*" sorusuna, "*isminden de anlaşılacağı gibi fırkamız Halk Fırkası'nın sol cenahında liberal, lâik ve cumhuriyetçi bir fırka olacaktır*" şeklinde karşılık veriliyordu.²⁴⁶ Partinin sol kanatta yer alma gerekçesi ise, SCF sözcüleri tarafından özgürlükçü bir düzene taraftar olmak şeklinde açıklanıyordu. Fethi Bey'in aşağıdaki sözleri bunun tipik bir örneği sayılabilir:

"Münakaşa hürriyetinin tesisine taraftar olmak ve hakikatte bu gibi hürriyetlerin cari olmasını istihdaf etmek itibarile tamamen sola müteveccihiz."²⁴⁷

Partinin sol konumunun sınırı ise "*milletin seviye ve temayülü ve efkâr-ı umumiyenin gündün güne tenevvürü ile*" belirlenecekti,²⁴⁸ ama hiçbir zaman sosyalizmi

²⁴⁴ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.28.

²⁴⁵ Fethi Bey'in anılarından öğrendiğimize göre bu röportajda, Gazi'ye övgülerin yer aldığı satırlar dışında kalan ifadelerin tamamı Mustafa Kemal'e aitti ve bizzat onun tarafından yazdırılmıştı. Fethi Bey olayı şöyle anlatmaktadır: "*Necmettin Sadık Bey Akşam gazetesi ile neşretmek istediği bir mülâkat için tertip ettiği sualleri bana göstermişti. Ben de kısaca suallerin cevaplarını yazmağa başladım. Gazi işe müdahale etti ve Necmettin Sadık Bey'e ertesi günü Akşam gazetesinde intişar eden... makaleyi dikte ettirdi.*" OKYAR, A.g.k., s.42 ve 48. Bu da gösteriyor ki, partinin kuruluşuna karar veren M. Kemal, partinin adından, siyasal yelpazedeki yerine kadar birçok hususu kendisi saptamıştır.

²⁴⁶ Akşam, 12 Ağustos 1930. Burada dikkat çeken bir başka nokta, partinin adındaki "*serbest ve cumhuriyet*" sözcüklerinin sol bir içerikle tanımlanmasıdır.

²⁴⁷ Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye, 15 Ağustos 1930.

²⁴⁸ Vakıf, 11 Ağustos 1930.

içine almayacaktı.²⁴⁹

O yıllarda “sağ” kavramı “devrimlere karşı olmak” biçiminde değerlendiriliyordu. Nitekim Akşam’da yayınlanan mülâkatta Necmettin Sadık, “*Fırkanıza şimdi intisap edeceklerden bazıları, bilâhare sağa, yani irticaya temayül ederse ne yaparsınız*” diyerek bu anlayışı açıkça ortaya koyuyordu. Bu nedenle SCF sözcüleri *sağcı* olarak nitelendirilmekten özenle kaçınmışlardır. Örneğin Yarın gazetesinde çıkan bir yazıda Serbest Fırka’nın, “*Cumhuriyetin faziletini kavrayamamış, lâik olmıyan herhangi sağ fikirli adamların kendilerine müzaheretlerinden bir fayda*” ummadığı belirtilirken²⁵⁰ Fethi Bey de bir demecinde, “*Eğer birgün sağ cenahta prensiplerimize mugayir bir teşekkül meydan alırsa hasm-ı cânım olacak olan irtica hareketi ile mücadele edeceğim... Bu takdirde lâik ve cumhuriyet prensiplerile idare olduğumuz için Cumhuriyet Halk Fırkası ile teşrik-i mesai ederim*” diyordu.²⁵¹ Zaten M. Kemal de daha Serbest Fırka’nın kuruluş günlerinde “*...bugünkü fırkanın sağında hiçbir teşekküle müsaade edemem*”²⁵² diyerek CHF’nin sağında bir oluşuma yaşama şansı vermeyeceğini belirtmişti.

Buna karşın, Hakimiyeti Milliye ve Son Posta, değişik gerekçelerle, SCF’nin *sağ* bir parti olarak tanımlanmasına karşı çıkmışlardır. Olayı yapılan devrimler açısından ele alan Hakimiyeti Milliye’ye göre, “*...padişahlığı, halifelîği, şarklılığı kaldıran, dini dünya işlerinden ayıran, Latin harflerini alan, şapka giydiren bir fırkanın*” solunda bir partinin olması mümkün değildi.²⁵³ Serbest Fırka’yı program hedefleri açısından değerlendiren Son Posta yazarı M. Zekeriya’ya göre ise, programında yer alan hedeflerinden dolayı, Serbest Fırka’nın solcu olarak tanımlanamazdı. SCF “*sağ bir fırka(ydı).*”²⁵⁴

Serbest Fırka aslında, program hedefleri bakımından her ne kadar CHF’nin sağında bir parti görünümünde ise de, özellikle iktidarın yoksul halka dayanarak yürüttüğü vergi, inhisarlar, kredi politikaları gibi konulara yönelttiği eleştiriler, düşünce ve basın

²⁴⁹ Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye, 15 Ağustos 1930.

²⁵⁰ ARİF ORUÇ, “Hakikat Budur”, Yarın, S.244, 22 Ağustos 1930, s.1.

²⁵¹ Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930.

²⁵² OKYAR. A.g.k., s.16.

²⁵³ Hakimiyeti Milliye, 21 Ağustos 1930.

²⁵⁴ M. ZEKERİYA. “Yeni Fırka Sağ mı, Sol mu?”, Son Posta, S.20, 15 Ağustos 1930, s.3.

özgürlüğüne yaklaşımı vb. noktalardaki görüşleriyle iktidar partisinden daha sol bir söyleme sahipti denilebilir.²⁵⁵

4.2. Siyasal Konulardaki Görüşleri

Serbest Fırka temel siyasal konularda iktidar partisiyle aynı görüşlere sahipti. Bu nokta, partinin program metinlerinde açıkça ifade edildiği gibi, basına verilen demeçlerde de sıkça dile getiriliyordu. Ayrıca, örneğin, milli eğitimle ilgili olarak “*maarif siyasetimiz cumhuriyetçi, milliyetçi ve lâik bir maarif sistemidir ki, bu konuda büyük bir farkımız olmayacaktır*” denilirken²⁵⁶ dış politika konusunda da “*...arada ihtilâf-ı efkâr olmasına imkân görmüyorum. Bu konuda hükûmete müzaheret etmek tabiidir*”²⁵⁷ açıklaması yapılıyordu. Serbest Fırka siyasal alanda, yalnızca uygulamalardaki yanlışlıklara karşıydı ve bunları düzeltteğini açıklamıştı.

SCF'nın bu alanda en dikkate değer eleştirilerinden birisi, bazı yasaların anayasaya aykırılığını öne sürmeleridir. Söz konusu yasalar şunlardı: *Belediye Kanunu, Tekaüt Kanunu ve Barem Kanunu*.

30 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen 1580 sayılı “*Belediye Kanunu*”nun 94 ve 95. maddeleri Ankara ve İstanbul’unkiler zorunlu olmak üzere, belediye başkanlarının merkezî yönetim tarafından atanabilmelerine olanak sağlıyordu. Serbest Fırka’ya göre, bu durum belediye başkanlarının kendilerini, hizmet verecekleri halktan çok iktidara karşı sorumlu görmelerine yol açmakta ve yerel yönetim sorumlularını hükûmetin emrinde çalışmaya zorlamaktadır. Bu ise anayasaya aykırı bir durumdur.²⁵⁸

Yeni emeklilik yasası²⁵⁹ ise milletvekili ve bakanlara emeklilik hakkı getirmesi nedeniyle anayasaya aykırı bulunuyordu. Yasaya göre, “*daha önce mesleği memuriyet olan*” milletvekillerinin Meclis’te buldukları süreler emekliliklerine eklenirken (md. 23), “*emeklilik sürelerini doldurup doldurmadıklarına bakılmaksızın*”, TBMM’nin kuruluşundan itibaren Meclis Başkanlığı ya da bakanlık yapanlara da, birinci dereceden

²⁵⁵ “Sağ ve sol” kavramlarına ilişkin bir değerlendirme için bk. TARIK ZAFER TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, 5. Bs., Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, İstanbul, 1992, s.21-27.

²⁵⁶ *Yarın*, 14 Ağustos 1930. Fethi Bey’in demecinden.

²⁵⁷ *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930. Fethi Bey’in demecinden. Dr. Reşit Galip de, Serbest Fırka’nın siyasal tavrı ile ilgili şunları söylüyordu: “*Halk Fırkası ile Serbest Fırka’nın ana ve temel sayılabilecek siyasî prensipleri arasında hiçbir fark yoktur.*” *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1930.

²⁵⁸ *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930. Ağaoğlu’nun demecinden.

²⁵⁹ 3 Haziran 1930 tarih ve 1683 sayılı “Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu”.

emekli olabilme hakkı tanınıyordu (md. 25). Oysa Serbest Fırka'ya göre, “*meb'uslarla vekillerin tekaüt maaşı almaları dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş bir uygulamadır.*”²⁶⁰ Ancak Fethi Bey, Ağaoğlu'nun bu görüşlerini 2 Ekim 1930 tarihli Meclis konuşmasında tashih ederek, konunun kendisine değil, “*rütbe ve memuriyeti*” dikkate almaksızın herkese eşit maaş bağlanmasına karşı olduklarını söylemiştir. Çünkü bu, “*hiçbir hakka sığmayan bir garibe*”dir.²⁶¹

Ağaoğlu, devlet memurlarının derece ve aylıklarını yeniden düzenleyen Barem Kanunu'nu ise,²⁶² yüksek ve küçük dereceli memurlar arasında maaş bakımından eşit olmayan bir düzenleme yaptığını ileri sürerek,²⁶³ daha çok halkçılık ilkesi açısından eleştirmiş ve bu yasanın “*her memurun hakkı gözetilerek yeniden düzenleneceği*”ni açıklamıştır.²⁶⁴

Serbest Fırka'nın bu iddiaları iktidar ve iktidar yanlısı basın tarafından sert eleştirilere uğramıştır. Yalnızca barem ve emeklilik yasalarına yöneltilen eleştirilere karşılık vermeyi tercih eden hükûmete göre, Serbest Fırka'nın bu iddiaları önemsizdi ve bu önemsiz iddialar söz konusu yasaların “*mükemmel*” olduğuna en büyük kanıtı; ancak adı geçen yasaları tümüyle kötü gösteren bir anlayışa yol açmıştı. Kendilerini rahatsız eden asıl nokta da buydu.²⁶⁵

CHF yanlısı basın ise bu konuda çok daha sert davranmış ve bu konudaki görüşlerinden ötürü yeni partiye ağır eleştiriler yöneltmiştir. Örneğin Falih Rifki, “*Halk Fırkası cumhuriyetçileri, mukaddes millî davanın ilk saf bekçileridir. Cumhuriyet, demokrasi, halk ve her satırlarında geçen daha nice lügatleri bu efendilere Halk Fırkası cumhuriyetçileri öğretti... Bize verecek başka dersler arayınız.*”²⁶⁶ diyordu. Yine Falih Rifki'ye göre söz konusu yasalar, iktidarın halk için yaptığı işlerin en önemlilerinden

²⁶⁰ *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930. A. Ağaoğlu'nun demeci.

²⁶¹ *TBMM Z.C.*, Devre 3, C. 21, İçtima 9, 84. İn'ikat. Fethi Bey'in konuşmasından.

²⁶² 29 Mayıs 1929 tarih ve 1452 sayılı “Devlet Memuru Aylıklarının Teaddülüne Dair Kanun”

²⁶³ Yasa devlet memurlarını 20 (daha sonra 7 ve 8. Dereceler birleştirilerek 19'a indirilmiştir) dereceye ayırıyor ve maaşları yeniden düzenliyordu. Buna göre, örneğin, 15. Derecedeki bir memur 20, 6.derecedeki 70 lira alırken 1. Derecedeki bir memura ise 150 lira veriliyordu.

²⁶⁴ *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1930. Ahmet Ağaoğlu'nun demeci ve *TBMM Z.C.* aynı yer. Fethi Bey'in konuşması.

²⁶⁵ *TBMM Z.C.* Devre 3, C.XXI. İçtimâ 9, 84. İn'ikat. Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey'in sözlerinden.

²⁶⁶ FALİH RIFKI. “İttihâm”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3274, 24 Ağustos 1930, s.1.

biriydi.²⁶⁷

Cumhuriyet başyazarı Yunus Nadi ise, “*bunun neresi hakimiyet-i milliyeye ve Teşkilât-ı Esasiye’ye muhalif anlıyamıyorum*” diyerek başladığı “*Teşkilât-ı Esasiye’ye Muhalif Kanun Var mı?*” başlıklı yazısında, “*işin hakimiyet-i milliyeye hesabına daha muvafık olduğunu isbat etmek belki daha kolaydır. Teşkilât-ı Esasiye’ye muhalefetini isbat etmek ise ancak manayı kulağından tutarak olmayacak yerlerde sürüklemeye mütevakıftır*” dedikten sonra söz konusu eleştirileri, “*siyasî amaçlı demagojiler*” olarak niteliyordu.²⁶⁸

Serbest Fırka’nın siyasal alanda dikkat çeken görüşlerinden biri de azınlıklarla ilgili olanıdır. “*Akalliyetlerin her sahada teşriki mesaisine ve bunu temine*” taraftar olduklarını söyleyen Fethi Bey’e göre, “*meşru bir şekilde*” seçildikleri takdirde azınlıkların TBMM’ne girebilmelerine hiçbir engel olmamalıdır.²⁶⁹ Nitekim Serbest Fırka katıldığı tek seçim olan 1930 yerel seçimlerinde, İstanbul ve İzmir’de yaşayan çeşitli azınlık mensuplarından belediye meclisine aday göstermiştir. Ancak Serbest Fırka, bu görüş ve davranışlarından dolayı sert eleştirilerle karşı karşıya kalacak ve devlet politikasına aykırı davranmakla suçlanacaktır.

O dönemin önemli siyasal ve sosyal sorunlarından biri de “mübadele” konusuydu. Çeşitli tarihlerde yapılan yasal düzenlemelere rağmen²⁷⁰ bu konu tam anlamıyla çözülememişti. Bu nedenle, Serbest Fırka’dan önceki dönemde gazetelerin en önemli tartışma konularından birisi de buydu ve Serbest Fırka da, sayıları yarım milyona yaklaşan bu insanların sorunlarını bir parti politikası olarak ele alacağını belirtmiştir. Fethi Bey’in sözleriyle, “*İktisadî hayatımızın mühim bir unsuru olan bu vatandaş kitlesinin meskeninden, tarlasından endişesiz ve istikbalinden emin olarak çalışabilmelerini temin*

²⁶⁷ FALİH RIFKI, “Üç Kanun”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3272, 22 Ağustos 1930, s.1.

²⁶⁸ YUNUS NADI, “Teşkilât-ı Esasiye’ye Muhalif Kanun Var mı”, *Cumhuriyet*, S.2261, 23 Ağustos 1930, s.1. Bu konuda Meclis’in 15 Ekim 1930 tarihli oturumunda da sert tartışmalar meydana gelmiş, özellikle Maliye Bakanı Saraçoğlu Şükrü. SCF’na karşı sert ithamlarda bulunmuştur.

²⁶⁹ Fethi Bey’in Ermeni gazetecilere verdiği demeçten. *Yarın*, 14 Ağustos 1930.

²⁷⁰ Örneğin, 18 Teşrinisani 1340 (1924) tarihli “Bilûmum Muhacirin Muamelâtunun Tedviri Vazifesinin Rüesayi Memurini Mülkiyeye Tevdiine ve Teferûatına Dair Tahrirâtı Umumiye”, 5 Kanunusani 1341 (1925) tarihli “Bilûmum Muhacir ve İstîlâzedelerin Şeraiti İskâniyesi ve Mebarinin Sureti Tahliyesi Hakkında Tahrirâtı Umumiye”, 5 Ağustos 1340 tarihli “Mübadeleye Tâbi Ahaliye Verilecek Emvali Gayrimenkulenin Takdiri Kıymetlerine ve İskânı Adi Muamelesinin Tatbikine Dair Tahrirâtı Umumiye”, 6 Temmuz 1340 tarihli “Muhacirlere Emlâk ve Arazi ve Eşçarı Müsmire Tevziyatına Dair Talimatname” vb. *Bk. T.C. Dahiliye Vekâleti Vilâyetler Umum Müdürlüğü, Kanunlarımız*, C.1, 1930.

etmek” Serbest Fırka’nın önemle üzerine eğileceği konulardan biri olacaktır.²⁷¹

Serbest Fırka’nın siyasal alanda hükûmete yönelttiği önemli eleştirilerinden biri de rüşvetle ilgiliydi. SCF’na göre bürokratik işlemlerin çokluğu ve yavaşlığı nedeniyle devlet dairelerinde rüşvet yaygınlaşmıştı. Bu hususu partinin genel sekreteri Nuri Bey şöyle açıklıyordu:

“Birçok hükûmet dairelerinde rüşvet usûlü umumî bir hal almıştır. Meselâ, gümrüklerde kendisinden evrak ve muamele geçen her memurun 5 kuruşa kadar tenezzül ettiği muhakkaktır... Ufak mertebelere kadar inen bu rüşvet âdetinin tabiatile büyük miyarları da bulunması lâzımdır”²⁷²

5. Serbest Fırka’nın İlk Döneminde Basının Tavrı

5.1. Gazi’nin Durumu

CHF’nin resmî genel başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal,²⁷³ kendi düşüncesinin ürünü olan ve kendi isteğiyle kurulan bir muhalif partiye karşı acaba nasıl davranacaktı? Partiler karşısındaki konumunu nasıl belirleyecekti? Çünkü iktidar ve basının Serbest Fırka’nın kuruluşuna karşı nasıl bir yol izleyecekleri Mustafa Kemal’in bu konudaki tutumuna bağlıydı denilebilir.

Kendisine parti kurması önerisi geldiğinde, Fethi Bey’i belki de en çok düşündüren Gazi’nin tutumunun ne olacağıydı. Çünkü, onun karşı olacağı herhangi önemli bir adımın atılması mümkün değildi. Bu nedenle, öneriyi kabul etmeden önce Gazi’den partiler karşısında nasıl bir tutum izleyeceğine açıklık getirmesini ve bu konuda kendilerine güvence verilmesini istemişti. Bunun üzerine, M. Kemal’in partiler karşısındaki durumunu gösterecek karşılıklı mektup teatisinde bulunulması kararlaştırıldı. Buna göre, Fethi Bey parti kurmak istediğini belirten bir mektup yazacak, M. Kemal bu mektuba vereceği yanıtta, durumunun ne olacağını açıklayacaktı.

Önce mektupların içeriğinin ne olacağı konusunda Gazi, İsmet Paşa ve Fethi Bey arasında uzlaşmaya varıldı. Sonra, İsmet Paşa tarafından kaleme alınan mektuplar,²⁷⁴

²⁷¹ Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.

²⁷² Cumhuriyet, 25 Ağustos 1930

²⁷³ Mustafa Kemal cumhurbaşkanı seçildikten bir süre sonra, 19 Kasım 1923’te Cumhuriyet Halk Fırkası’nın fiili başkanlığını İsmet Paşa’ya devretmişti. Bu şöyle ifade edilmişti: “Halk Fırkası ile fiilen iştigale vazife-i hâliyem müsait olmadığından zat-ı devletlerine tevki ediyorum.” Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleleri (1917-1938), C.IV, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, s.516.

²⁷⁴ AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.30.

Anadolu Ajansı tarafından gazetelere geçildi ve 11 Ağustos tarihli gazetelerde Fethi Bey'in, ertesi gün de M. Kemal'in mektupları yayınlandı.

İlk mektupta Fethi Bey, ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili görüşlerini açıklıyor ve "... Cumhuriyet Halk Fırkası'nın malî ve iktisadî ve haricî siyasetlerinin bir çok noktalarına muarız bulunan ayrı bir fırka ile mücadele sahnesine atılmak azmindeyim" diyerek kendisine parti kurma izni verilmesini istiyordu.²⁷⁵

Mustafa Kemal de cevabî mektubunda, "*Reisicumhur bulunduğum müddetçe Reisicumhurluğun bana verdiği yüksek ve kamunî vazifeleri, hükûmette olan ve olmıyan fırkalara karşı adilâne ve tarafsız ifâ edeceğime ve lâik cumhuriyet esası dahilinde firkanızın her nevi siyasî faaliyet ve cereyanlarının bir maniyaya uğramıyacağına emniyet edebilirsiniz*" diyerek tarafsız kalacağı güvenceşi veriyordu.²⁷⁶ Ancak mektupta dikkati çeken önemli bir nokta daha vardı. M. Kemal, Fethi Bey'in mektubunu iki sıfatla, *cumhurbaşkanı* ve *CHF genel başkanı* olarak yanıtlıyor ve şunları söylüyordu:

"Malûmdur ki, resmî vazifem dolayısıyla ben bugün Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumî reisliğini fiilen ifa etmemekteyim. Fiilî riyaset, İsmet Paşa tarafından ifa olunmaktadır. Reisicumhurluk vazifemin hitamında bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet Halk Fırkası reisliğini fiilen idare edeceğim tabiidir."

Bu Mustafa Kemal'in 1924 yılında Trabzon'da yaptığı konuşmada da özellikle üzerinde durduğu bir konuydu ancak, o zamanlar ülkede tek parti vardı.²⁷⁷ Şimdi ise kendisinin kurdurduğu ikinci bir parti olmasına rağmen o zaman söylediği sözlerin hemen hemen aynısını tekrarlıyordu. Öyleyse, kuruluşuna kendisinin öncülük ettiği bir partiye daha baştan tavır mı alacaktı?

Şüphesiz mektup Fethi Bey'in de onayıyla kaleme alındığından, en azından başlangıç için, böyle bir şey söz konusu olamazdı. Nitekim Ağaoglu'ya Fethi Bey, "... iki

²⁷⁵ Mektubun tam metni için bk. Ek III.

²⁷⁶ Mektubun tam metni için bk. Ek IV.

²⁷⁷ Bu söylevinde, CHF'nun ülke için ifade ettiği anlam üzerinde duran M.Kemal, fırka reisliğini fiilen İsmet Paşa'nın yürüttüğünü, ancak resmi olarak kendisinin hâlâ bu partinin genel başkanı sıfatını taşıdığını belirtiyor ve "Bu münasebelle bir reisicumhurun fırka reisliği ile cihedi alâkasını ikide bir tekrar edenler ve bütün cihan bilsin ki, benim için bir taraflık vardır. Cumhuriyet taraftarlığı, fikrî ve içtimâî inkılâp taraftarlığı. Halk Fırkası'nın mefkûresi, esas umdesi olan bu noktada yeni Türkiye camiasında bir ferdi hariç tasavvur etmek istemiyorum. Onun için riyaset-i cumhurda bulunduğum halde firkanızın riyaset-i umumiyesini de fahrile muhafaza ediyorum. Bu suretle yeni Türk devletinin genç Türk cumhuriyetinin takviye ve tarsinine hizmet etmekte olduğum kanaatindeyim" diyordu. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.191'den ZÜRCHER, A.g.k., s.159.

fırkanın da yüksek idare ve nezareti kendi elinde olacaktır. Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılmamakla beraber benim fırkamın da taraftarı olacak, seçimlerde her iki fırkanın da namzetlerini tayin edecek" demişti.²⁷⁸ Yine o günlerde gazetelerde yer alan bir habere göre Gazi, "... şimdiden söyleyebilirim ki, en çok kavgalı olduğumuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı herbirinize soracağım: Sen ne dedin ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi, neye istinat ediyordun?.. Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için büyük bir zevk olacaktır"²⁷⁹ diyerek mücadele sertleştiğinde bile her iki partiye aynı şekilde davranacağını altını çiziyordu. Buna benzer bir başka açıklamayı da henüz Serbest Fırka resmen kurulmadan önce yapmış ve İsmet Paşa ile Fethi Bey'e yönelik, "*Ben bir babayım. Siz ikiniz de benim evlâdımsınız. İkiniz arasında benim nazarımda hiçbir fark yoktur*" demişti.²⁸⁰ Serbest Fırka milletvekillerinden Süreyya (İlmen) Paşa'nın anlattığına göre de Mustafa Kemal, SCF ve CHF'nin birbirleriyle mücadele etmelerinin normal olduğunu, böyle bir durumda cumhurbaşkanı sıfatıyla bu iki partiye karşı daima tarafsız kalacağını söylemiş ve orada bulunan iki generale de, "*Ordu! Siz de benim gibi daima bîtaraf kalacaksınız, bu iki fırkanın mücadelelerine karışmayacaksınız*" demişti.²⁸¹

Bu gerçeklerden yola çıkarak şunlar söylenebilir: Bu ilk dönemde Mustafa Kemal, her ne kadar tarihsel ve ideolojik bağlarla bağlı olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan, ilişkilerini bütünüyle kesmek istemese de, kendisine partiler üstü bir statü belirlemiştir. Buna göre, her iki partiye aynı uzaklıkta duracak, sorunlar karşısında tavrını her iki tarafı da dinledikten sonra belirleyecek ve hakem rolü oynayacaktır.

Gazi'nin gazetelere yansıyan tarafsız kalacağına ilişkin sözleri, tüm basını ikna etmiş görünüyordu. Örneğin CHF yanlısı basın bile "*Gazi tarafsız kalacaktır*" şeklinde yorumlar yapıyordu. Nitekim Cumhuriyet'te yer alan bir haberde,²⁸² "*Cumhuriyet Halk ve Serbest Cumhuriyet Fırkaları en geniş faaliyetleri ile çalışacaklar, münakaşa, münaza, mücadele edecekler fakat, herşeye rağmen Gazi'mizin hariminde en sıcak ve*

²⁷⁸ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 20.

²⁷⁹ *Akşam*, 10 Ağustos 1930. Haber ertesi günkü hemen tüm gazetelerde aynen alını yapılarak yayınlanmıştır.

²⁸⁰ US, *Gördüklerim...*, s. 132.

²⁸¹ İLMEN, *A.g.k.*, s.8.

²⁸² *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

en rahim bir anlaşma kaynağı bulacaklardır” deniliyordu.

Gazi'nin tarafsız kalacağı biçiminde yorumlanan bu sözleri en çok hükümet karşıtı basını sevindirmişti. Çünkü, M. Kemal tarafsız kalmadıkça, Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı yeni partiyi destekleyebilmenin olanağının olmadığı açıktı. Öte yandan yeni partinin halkın desteğini sağlayabilmesi için de, Gazi'nin partiler üstü kalması büyük önem taşımaktaydı. Nitekim bu konu Arif Oruç tarafından şöyle dile getiriliyordu: “*Serbest Fırka'nın teşkil arefesinde, vatandaşları ehemmiyetli surette düşündüren, 'hassasiyetlerini harekete getiren gizli bir kudret' vardı: Reisicumhur Mustafa Kemal Hz. 'nin yeni fırkaya karşı olmaları muhtemel bulunan vaziyetleri.*” Çünkü, Gazi'nin hem Halk Fırkası'nın kurucusu hem de genel başkanı olması nedeniyle, onunla karşı karşıya gelinebileceğine dair bir endişe, “*vatandaşları şüphe ve tereddüte düşür(üyordu).*” Ancak, Gazi tarafsız kalacağı güvencesi vererek, bu endişeleri yok etmiştir.²⁸³ Arif Oruç ertesini gün bir adım daha ileri giderek Gazi'nin sözlerini, “*bir daha fiili olarak CHF'nin başına dönmeyeceğinin bir işareti kabul etmek*” gerektiğini de öne sürmüştür.²⁸⁴

5.2. Yeni Durum Karşısında CHF Yanlısı Basının Tavrı ve Nedenleri

Serbest Fırka'nın cumhuriyet rejiminin bir gereği olarak kurulduğu düşüncesini savunan CHF yanlısı basın, M. Kemal'in başlangıçtaki tavrının da etkisiyle ilk günlerde, SCF'na karşı ılımlı bir politika izliyordu. Bu davranışlarında hemen hepsi milletvekili ve Gazi'nin yakın çevresinden olan bu gazetelerin sahip ve başyazarlarının gelişmelerin iç yüzünü bilmeleri ve olayların Gazi'nin kontrolünde gelişeceğine inanmalarının rolü olduğu açıktır. Öte yandan partinin başında Fethi Bey'in bulunması da onlar için önemli bir güvenceydi. Nitekim Yunus Nadi, “*Fethi Bey'in ciddiyeti ve vatanperverliği aziz Türkiye'mizin bu hayat şartının nihayet muvaffakiyetle tatbik edileceği anların geldiğine inandıracak kuvvettir*” diyordu.²⁸⁵

²⁸³ ARIF ORUÇ, “Ona Yaraşan Vecizeler”, *Yarın*, S. 233, 11 Ağustos 1930, s. 1. Yazar aynı yazıda Gazi'den zaten böyle bir davranış beklediklerini de şöyle ifade etmektedir: “*Zira Gazi'ye yalnız tek fırka şefi olmak vakıymazdı. O evvelce Halk Fırkası'nı yüksek himayesine almış olabilirdi. Fakat vatanın ve Türklüğün tabii reisi olduğunu unutamazdı. İkinci vazife birincisinden çok daha ulvî idi. Biri arzı idi. Diğeri aslı.*”

²⁸⁴ ARIF ORUÇ, “Reisicumhur Gazi, Fırka Lideri Gazi”, *Yarın*, S.234, 12 Ağustos 1930, s.1. Diğer taraftan hükümet yanlısı basının en önemli kalemlerinden Yunus Nadi de, Gazi'nin tarafsızlığını desteklemişti. Örneğin bk. YUNUS NADİ, “Reisicumhur Hz.leri Dahili Siyasette Bitarafurlar”, *Cumhuriyet*, S. 2251, 13 Ağustos 1930, s.1.

²⁸⁵ YUNUS NADİ, “Cumhuriyet Halk Fırkası'na Gelince”, *Cumhuriyet*, S.2249, 11 Ağustos 1930, s.4.

Bunun yanı sıra iktidar yanlısı basın başlangıçta Serbest Fırka'ya hoşgörülü davranmasında etkili olan bir başka etken, İsmet Paşa hükûmetinin sergilediği hoşgörülü ve endişeden uzak tavrıdır denilebilir.²⁸⁶ Çünkü gazeteler bu tavır karşısında SCF olayını bir "danışıklı dövüş" olarak görüyor ve onu desteklemekte tereddüt etmiyorlardı.²⁸⁷

Kuruluşunun ilk günlerinde, CHF yanlısı basının Fethi Bey'in partisine karşı izlediği ılımlı politikanın bir başka nedeni de, yapılacak eleştirilerin partilerini daha da güçlendireceği düşüncesiydi. Nitekim daha önce İsmet Paşa'nın dile getirdiği bu görüş,²⁸⁸ Falih Rıfkı tarafından da "...iki taraf arasında fikir kavgalarının CHF hükûmetini kuvvetlendir(ceği), ona daha müstakil daha sağlam çalışmak için imkân ver(ecek olması)"²⁸⁹ biçiminde açıklanıyordu. Öte yandan özellikle, partinin resmî yayın organı Hakimiyeti Milliye'ye tarafsız kalması ve "yeni fırka aleyhine hiçbir şey yazmaması" söylenmişti ve bunun diğerlerini de etkileyeceği açıktı.

İşte bu nedenlerden dolayı, ilk kuruluş günlerinde iktidar yanlısı gazeteler, yeni partiyle ilgili haberlere geniş yer ayırıyorlar; Serbest Fırka'nın eleştirilerine karşılık vermek bir yana, onun güçlenmesi için çaba bile harcıyorlardı. Örneğin, Yunus Nadi'ye göre, bu partiyi desteklemek, "ülkenin siyasî terbiye itibarıyla yükselmesini" arzu etmekle eşti.²⁹⁰ Hakimiyeti Milliye'de yer alan bir yazıda da, "Bir zamanlar fırka ismi altında ihtiraslar ve şahıslar çarpışır" iken, artık "fikirler... karşılıklı iki saf teşkil (edecek)" ve "denebilir ki fırka münakaşası ilk defa başlayacak" deniliyordu.²⁹¹

CHF yanlısı gazeteler tarafından izlenen bu politika, olayın arka planını bilmeyen CHF yanlıları, hatta bazı politikacılar arasında bile büyük bir şaşkınlık uyandırmıştı. Nitekim bu şaşkınlık Hakimiyeti Milliye'de "bir politikacı"nın görüşü olarak şöyle

²⁸⁶ Örneğin İsmet Paşa bir demecinde, "Yeni fırkayı pek tabii olarak telâkki ettim... Fethi Bey'in teşebbüsünü sevinçle karşıladım" diyordu. *Cumhuriyet ve Yarın*, 12 Ağustos 1930. Hakimiyeti Milliye'de yayımlanan ve kendi görüşlerine yer verilen bir başka yazıda da İsmet Paşa, "Fethi Bey'in müstakil bir fırka teşkil etmesi siyasî hayatımızda mühim bir tekâmül safhasıdır...Anlaşıyor ki eski arkadaşım ile ciddî münakaşalar yapacağız... Bugün bize düşen vazife bizi tenkit eden bir fırkanın zuhuruna karşı endişe ve çatik çehre göstermeksizin, onu güler yüzle karşılamaktır" diyordu. SİİRT MEB'SU MAHMUT, "İsmet Paşa Hz. Yeni Fırka Hakkında Ne Düşünüyorlar", *Hakimiyeti Milliye*, S.3261, 11 Ağustos 1930, s.1.

²⁸⁷ ABDİ İPEKÇİ, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 21 Kasım 1961, s.5.

²⁸⁸ *Cumhuriyet ve Yarın*, 12 Ağustos 1930.

²⁸⁹ FALİH RIFKI, "Yeni Fırka Doğarken", *Hakimiyeti Milliye*, S. 3267, 17 Ağustos 1930, s.1.

²⁹⁰ YUNUS NADİ, "Gazi Hz. Ve Yeni Fırka Teşebbüsü", *Cumhuriyet*, S.2253, 15 Ağustos 1930, s.1.

²⁹¹ F.N. "Bir Fırka Doğarken", *Hakimiyeti Milliye*, S. 3263, 13 Ağustos 1930, s.2.

yansıtılıyordu:

"-Doğrusu bütün gazetelerin rengini, mesleğini anlamak müşkül oluyor. Hükümet taraftarlığı ile tanınmış gazetelerde yeni fırka liderinin beyanâtı en ziyade göze çarpan sayfalara geçiriliyor. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın aleyhindeki yazılar baş köşelerde yer buluyor. Sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası liderinin Reiscumhur Hz.ine yazdığı mektup, hele bu fırkanın intişar eden programı baştan başa İsmet Paşa hükümetinin aleyhindedir. Bütün bu ithamlara cevap bile verilmiyor. Bu nasıl fırka zihniyeti?"²⁹²

Ancak bu bahar havası uzun sürmedi. Olayların beklenmeyen bir tarzda gelişmesi üzerine CHF yanlısı gazetelerin tavrı değişti. Muhalif partiye dozu gittikçe artan bir muhalefet başlatıldı. Bu tavır değişikliğinde, karşıt basının izlediği yayın politikası ile halkın Serbest Fırka'ya gösterdiği büyük ilgi ve bu partinin bir an önce iktidara gelmek istemesinin etkili olduğu söylenebilir.

5.3. CHF Karşıtı Basının Tavrı²⁹³

5.3.2. Son Posta

Serbest Fırka'nın kuruluşunun ilk günlerinde Son Posta, partiler arasında tarafsız kalacağını ve bağımsız bir yayın politikası izleyeceğini duyurmuştu. Nitekim başlangıçta böyle de yaptı. İktidarın yanı sıra, gerektiğinde, muhalefet partisini de eleştirdi. Ne var ki, iktidara daha fazla eleştiri yöneltmesi, o günkü ortamda Serbest Fırka taraftarlığıyla nitelendirilmesine yol açtı. Özellikle İktisat Vekili'ni nüfuzunu kötüye kullanmak ve suistimal yapmakla suçlaması üzerine, gazeteye ağır bir saldırı başlatıldı. Öyle ki bu tavır karşısında Son Posta, "*Bombardıman başladı. Son Posta'nın neşriyatından müteessir olanlar iki cepheden müştereken harekete geçtiler*" demek zorunda kalmıştı.²⁹⁴ Jandarmanın 80 yaşında bir adamı dövüp kızlarına tecavüz ettiği yolundaki bir okuyucu mektubuna yer vermesi ise, gazeteye olan tepkilerin iyice artmasına neden oldu. Örneğin CHF'nın en keskin kalemlerinden biri olan Falih Rıfki tarafından ordunun saygınlığını

²⁹² SİİRT MEB'USU MAHMUT, "Yeni Vaziyet", *Hakimiyeti Milliye*, S. 3266, 16 Ağustos 1930, s.1.

²⁹³ İnceleme konusu yaptığımız basın organları içerisinde Serbest Fırka yanlısı gazeteler olarak değerlendirdiğimiz Yarın ve Son Posta bu partinin ilk günlerinde farklı yayın politikaları izliyorlardı. Yarın gazetesi önceden beri sürdürüldüğü muhalif tutumunu şiddetlendirerek, partinin yayın organı gibi davranmaya başlarken; Son Posta, bu dönemde tarafsız kalacağını duyurmuş ve her fırsatta Serbest Fırka'nın organı olmadığını yineleme gereği duymuştur. Bu nedenle, SCF'nın ilk günlerini incelerken, bu iki gazetenin ortak özelliği olan "*CHF karşıtlığı*" başlığını kullanmayı uygun bulduk.

²⁹⁴ *Son Posta*, 25 Ağustos 1930. Nitekim, Falih Rıfki gazeteyi "*haysiyet, şeref hiçbir şey düşünmez*" olarak suçlarken. ("İkisi Arası", *Hakimiyeti Milliye*, S.3277, 27 Ağustos 1930, s.2). İktisat Vekili Şakir Bey de mahkemeye veriyordu.

yok etmeye çalışmakla suçlandı. Hakimiyeti Milliye yazarına göre, gazetenin yazıyı okuyucu mektubu şeklinde yayınlaması aslında bir kılıftı ve bu duruma derhal müdahale edilmeliydi:

"Nereye gidiyoruz? Memleketin namus, ırz ve emniyetini masun tutan sulh ordusunun nam ve şerefini korumakla mükellef olanları görmek istiyoruz. İskandal gazeteciliğinin de bir sınırı var."²⁹⁵

5.3.1. Yarın

SCF kurulduktan sonra kendiliğinden bu partiyi desteklemeye başlayan Yarın gazetesi, hükûmete karşı ilk "*hücum bayrağını* çeken" gazete oldu.²⁹⁶ Yarın'a göre ülkede bir buhran yaşanıyor ve nedeni, İsmet Paşa hükümetinin ekonomik ve mali politikalarındaki "*kavrayışsızlık*"tı. "*Pek muhterem Başvekil Paşa ile...vekil arkadaşlarımızın da itiraf etmeleri icab eder ki, memleket idaresine ait mesuliyetleri kabul ederek işbaşına geldikleri zaman, hükümetin sarih ve muayyen bir programı bile yoktu.*"²⁹⁷

Gazete bir yandan da, ülkenin her kesiminde karamsarlık ve umutsuzluğun egemen olduğunu yaymaya çalışıyordu. Bunun ilginç bir örneğine gazetenin 19 Ağustos 1930 tarihli sayısında tanık oluyoruz. Burada, İzmir'de meydana gelen bir intihar haberi verildikten sonra, "*İşte iktisadi buhran bir kurbanını daha böylece verdi gitti, yani öteki kurbanlara bir tane daha iltihak etti. Soruyoruz bu kurbanların mes'ulü kim?*"²⁹⁸ denilerek, çekilmez hale gelen zorluklar karşısında insanların kendi yaşamlarına son vermeye başladıkları ve bunun sorumlusunun da hükümet olduğu öne sürülüyordu.

Yine aynı gazetede yer alan bir habere göre, "*Ağır vergiler yüzünden köylü mütemadiyen çift hayvanını satmaya*" başlamıştı.²⁹⁹ Hükümetin "*idâre-i maslahatçı*" politikalarından dolayı tüccarın da durumu vahimdi: "*Eli kolu bağlı bulunan ticaret erbabının cebren tevkif edilen ihtiyaçları üst üste yığıla yığıla, öyle muazzam, öyle korkunç ve tehlikeli bir 'çığ' haline gelmişti... ki, bu çığın önüne komulan bütün sun'î setleri parçalayacağı gibi, birçok varlıkları ezip harap edeceğine zerre kadar şüphe*

²⁹⁵ FALİH RIFKI. "Bir Haddi Var", *Hakimiyeti Milliye*, S. 3281, 31 Ağustos 1930, s.1.

²⁹⁶ GREW. *A.g.k.*, s.107.

²⁹⁷ ARİF ORUÇ. "Türkiye Sanayi Memleketi Değildi, Fakat Ziraat Memleketidi". *Yarın*, S. 239, 17 Ağustos 1930, s.1.

²⁹⁸ *Yarın*, 19 Ağustos 1930.

²⁹⁹ *Yarın*, 25 Ağustos 1930.

edilmemek lâzımdı."³⁰⁰ Yarın gazetesi ortaya koyduğu bu karamsar tablodan kurtulmanın tek yolunu ise, Fethi Bey'e destek vermek olarak gösteriyordu. Çünkü Fethi Bey,

"1- Münakaşa edilmeyen siyasî hak ve menfaatlere Millet Meclisi kürsüsünde yer açmak şiarile ortaya atılan adamdır.

2- Umumun muayyen endişelerine, muayyen ve müsbet bir teselli sunan adamdır.

3. Vatandaşlara refaha doğru giden istikâmeti gösteren ve bu gösterişinde samimî olan adamdır. Öyle bir adam ki, müspet bir muvaffakiyete ulaşamaması için hiçbir sebep yoktur."³⁰¹

Yarın gazetesinin CHF ve onun yanlısı gazeteleri tedirgin eden bir başka tavnı da, Serbest Fırka'ya katılanlarla ilgili haberlerin veriliş tarzı olmuştur. Gazete her gün, "*istifa edecekler*" diyerek birçok milletvekilinin adını yayınlıyor; sanki iktidar partisi çözülüyor izlenimi uyandırmak istiyordu. Bunun yanı sıra sayfalarında, iktidar partisinin yerel örgütlerinden büyük kopmalar yaşandığı ve yeni partiye olağanüstü ilgi gösterilmekte olduğu yönündeki haberlere de sürekli yer veriyordu. Gazeteye göre, "*Meclis haricinde bulunan vatandaşlardan da (Serbest) fırkaya girmek isteyenler tasavvur edilemeyecek kadar çoktu*" ve halk yeni partiyi "*çölde suya hasret çekenler nasıl bir hâhiş beslerlerse... böyle bir hâhişle karşılaşmış*"tı.³⁰² Öte yandan gazetenin hükûmet ve onun partisine yönelik izlediği sert ve ağır eleştiri politikasına karşın, gazeteye herhangi bir yaptırım uygulanmaması, bir yandan kamuoyunda şaşkınlık meydana getirirken³⁰³ aynı zamanda, artık bir serbestlik döneminin başladığı izlenimi uyandırmaya da yetmişti.³⁰⁴

Ancak, Yarın'ın izlediği politika hükûmet yanlısı basında ciddî rahatsızlıklar doğuruyordu. Onlara göre, Yarın gazetesinin yayınlarına karşı bir önlem alınmadığı, iddialarına karşılık verilmediği takdirde bunlar, halk arasında gerçek gibi algılanabilir ve onların iktidara karşı muhalefet duygusunu körükleyebilirdi. Nitekim, Vakıf'te yer alan bir yorumda "*Hadd-i zatında çok yanlış olan birtakım fikir cereyanlarının hiç karşılıksız olarak sürüp gitmesi efkâr-ı umûmiyede memleket hesabına zararlı izler bırakabilir.*"

³⁰⁰ ARİF ORUÇ, "Eriyen Milyonlar", *Yarın*, S. 237, 15 Ağustos 1930, s.1.

³⁰¹ ENSARİ BÜLENT, "Fethi Beyefendiye Müracaat", *Yarın*, S.239, 17 Ağustos 1930, s.2.

³⁰² *Yarın*, 15 Ağustos 1930.

³⁰³ Örneğin, Son Posta'ya gönderilen bir okuyucu mektubunda şöyle deniliyordu: "*Trabzon'dan buraya kadar vapurda yalnız gazete okudum; hem de nasıl okuyuş! Neler okuyorum, neler işitiyorum! Acaba bizi tecrübe mi ediyorlar?*" *Son Posta*, 11 Eylül 1930.

³⁰⁴ GOLOĞLU, A.g.k., s.281.

denilerek bu endişe açıkça dile getiriliyordu.³⁰⁵ Kuşkusuz bunda, Yarın gazetesinin halk arasında büyük rağbet görmeye başlamasının da büyük etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü SCF kurulduktan sonra, muhalif gazetelerin özellikle Yarın'ın tirajı, o günler için çok büyük sayılabilecek rakamlara ulaşmış; hatta çoğu yerde karaborsa fiyatına satılır olmuştu.

Öte yandan Yarın'ın hükûmete karşı izlediği sert yayın politikasından rahatsız olan yalnız iktidar değildi. Gazetenin izlemekte olduğu yayın politikası, SCF cephesinde de hoş karşılanılmıyordu. Öyle ki, daha önce bu gazeteyi parti organı yapmak isteyen Fethi Bey³⁰⁶ hiçbir gazetenin kendi yayın organları olmadığı açıklamasını yapmak zorunda kalmış;³⁰⁷ hatta, Son Posta bile Yarın'ın izlediği politikadan rahatsız olarak bunu, “(Yarın'ın) bazen çok sert ve haşın bir renk alan neşriyatından yeni fırkanın ne derece memnun olduğu cay-i mülahazadır” sözleriyle dile getirmişti.³⁰⁸

Böylece Serbest Fırka'yı desteklediği kabul edilen basının tutumu özellikle iktidar yanlısı gazetelerin, Serbest Fırka'ya karşı izlemekte oldukları tutumlarını değiştirerek ona karşı cephe almalarında önemli bir rol oynamış; ayrıca, ortamı gerginleştirici bir etken olmuştur.³⁰⁹

5.4. Halkın Tutumu

O güne kadar kapalı bir rejimde yaşamak zorunda bırakılan halk, Serbest Fırka'nın kuruluşunu ilk günlerde tereddütle karşılamıştı. Ancak, bu oluşumun bizzat Mustafa Kemal tarafından desteklendiğini, hükûmetin de güler yüz gösterdiğini görünce, bir özgürlük döneminin başladığı düşüncesine kapılarak endişe ve korkularını bir tarafa bırakmış, yeni partiye dört elle sarılmıştı. Öyle ki, bir haftalık süre içerisinde SCF'na üye

³⁰⁵ MEHMET ASIM, “SCF Liderine Cevap”, *Vakit*, S. 4535, 24 Ağustos 1930, s.5. Ayrıca bk. SİİRT MEB'USU MAHMUT, “Hakikatı Unutmayalım”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3274, 24 Ağustos 1930, s.1.

³⁰⁶ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.46.

³⁰⁷ *Cumhuriyet ve Son Posta*, 16 Ağustos 1930.

³⁰⁸ *Son Posta*, 30 Ağustos 1930.

³⁰⁹ İktidar yanlısı gazetelerin muhalif basının yayınlarından ne derece rahatsızlık duyduğuna ilişkin verilebilecek tipik örneklerden bir diğeri de, Falih Rifki'nin *Hakimiyeti Milliye*'deki şu yazısı olabilir: “Ben olsam, yeni fırka liderinin yerinde olsam, şöyle bir beyanname neşrederdim: ‘Bugün... muhalefet eden gazeteler, bu memlekette benim herkes kadar nefret ettiğim ayak takımı anarşisini körükleyen fesat parçalarıdır. Benim Halk Fırkası'na tenkidim bir ise, bu anarşi ve fesattan nefretim ondur. Ben ona karşı Halk Fırkası'nın kuvveti ile cidal etmiş olanlardanım. Benimle çalışmak isteyenler bu anarşi ve fesat cereyanını benimsemek değil ondan iğrenmek ve onun zararlarından bu memleketi korumakla mükelleflerler. Ben fikir muhalefeti yapıyorum ve onun gazetesini de ben eli, dili ve kalbi temiz olanlara yaptıracağım.’” FALİH RIFKI, “Beyanname”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3281, 31 Ağustos 1930, s.1

olanların sayısı on bini aşmıştı³¹⁰ ve Serbest Fırka'ya girmek isteyenler, Son Posta'nın ifadesiyle, "teker teker değil, mahalle mahalle toptan" başvuruda bulunuyorlardı.³¹¹ Fethi Bey de, partinin resmen faaliyete geçmesinden sadece bir kaç gün sonra verdiği bir demeçte, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülü haberinin ilanı ile beraber halkımızın muhtelif sınıflarına mensup yüzlerce vatandaşın siyasî prensiplerimizin kabul ve hüsn-ü telâkki edildiğine dair tebrik telgraf ve mektupları almaktayım" diyerek partilerine gösterilen ilginin altını çiziyordu.³¹²

Serbest Fırka'ya daha ilk günlerden itibaren gösterilen bu büyük ilgi CHF'lilerin da dikkatinden kaçmıyordu. Örneğin, dönemin Hakimiyeti Milliye başyazarlarından Yakup Kadri anılarında: "Hiç umutmam... Fethi Bey'le birlikte, Atatürk'ün köşkünden her ikimizin oturmakta olduğu... otele vardığımız vakit, kapıcı yüzleri geçen bir sürü telgrafi kocaman bir deste halinde Fethi Bey'e ver(mişti)... Bunların hepsinde Fethi Bey bir kurtarıcı gibi alkışlanıyor ve hemen Serbest Fırka'ya yazılmak arzuları belirtiliyordu" derken,³¹³ Yunus Nadi de çeşitli yerlerde gelen haberlere dayanarak, yeni partinin, "her tarafta iyi bir tesir meydana getir(miş)" olduğunu söylüyordu.³¹⁴

Halkın Serbest Fırka'ya bu kadar yakınlık göstermesinde, gazetelerin izlemekte oldukları politikaların büyük payı olduğu açıktı. Çünkü halk, gelişmeleri büyük çoğunlukla gazetelerden öğreniyordu. Gazeteler ise SCF'ni ülkenin bir gereği, daha da önemlisi Gazi'nin hoşgörüsü ile kurulmuş bir parti olarak sunuyorlardı. Öte yandan, Gazi'nin gazetelerde yer alan çeşitli açıklamalarının yansıtılış biçimi de bu kanıyı destekler nitelikteydi. Bu ise halkın o zamana kadar yaşadıkları sıkıntıların ana nedeni saydıkları CHF'na karşı, yeni partiye yakınlık göstermesi için yeterli bir gerekçeydi denilebilir.

Ancak, küçük bir muhalefet partisi olarak kalacağı sanılan Serbest Fırka'nın gördüğü ilgi, CHF kanadında büyük bir şaşkınlık ve tedirginliğe yol açtı. Çok kısa bir süre önce, bu gelişmeyi Cumhuriyet'in zorunlu bir aşaması olarak gören iktidar partisi, tavrını değiştirmeye ve SCF'nin yanlış bir yola girmekte olduğunu söylemeye başladı.

³¹⁰ Yarın, 20 Ağustos 1930.

³¹¹ Son Posta, 20 Ağustos 1930.

³¹² Yarın, 16 Ağustos 1930.

³¹³ KARAOSMANOĞLU, A.g.k., s.102-103.

³¹⁴ YUNUS NADİ, "Yeni Fırkanın Umumi Telâkkisi", Cumhuriyet, S.2255, 17 Ağustos 1930, s.1.

Artık iktidar gazetelerinde Serbest Fırka'yı destekleyici yazı ve haberler yerine, onun toplumsal tabanıyla devrimler arasında ilinti kuran ve SCF'ni dolaylı olarak uyaran yazılar ağırlık kazanmaya başlamıştı. Örneğin, "Bu memlekette yalnız cumhuriyetçi partiler yaşayabilir. Cumhuriyetçilik fikri yaşayabilir. Bu hakikati gerek dahilde gerek hariçte hâlâ maziye bakan, irticâî politikalarından medet uman unsurların dikkâtini tahrik için tekrara lüzûm görüyoruz"³¹⁵ diyerek irticâ uyarısında bulunan Siirt Meb'usu Mahmut, "Liderlerinin, müesseselerinin bütün samimiyet ve hüsniniyetlerine rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası, hâlin zaruretlerine, ihtiyaçlarına cevap verecek yolda asilâne hareket edebilecek midir?"³¹⁶ sözleriyle de, kuruluşu üzerinden henüz bir hafta bile geçmemiş olan yeni partinin, kontrolden çıkabileceğini imâ etmeye başlamıştı. Hakimiyeti Milliye'de yer alan bir başka yazıda da, Serbest Fırka'ya destek verenler üç sınıfa ayrılarak yine, Cumhuriyet'e karşı olanlar ve CHF'nden çıkar elde edemeyenlerin partiyi ele geçirme olasılığına karşı SCF'nin dikkatli olması isteniyordu.³¹⁷

Oysa Serbest Fırka yöneticileri bu ilgiyi şahıslarına ve programlarına gösterilmiş olarak değerlendiriyor, bundan büyük sevinç ve heyecan duyuyorlardı.³¹⁸ Bu ise onları henüz erken sayılabilecek bazı düşüncelere yöneltecekti.

5.5. SCF'nin İktidara Gelmek Konusundaki Tavrı

Her siyasal partinin iktidara gelmek istemesi onun varlığının vaz geçilemez bir koşuludur. Ancak, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasında izlenen atipik yöntem dolayısıyla, Fethi Bey'in "ilk fırsatta iktidara gelmek istediklerini" açıklaması, büyük tepki ve tedirginliklere yol açtı. Çünkü bu partinin iktidara gelmesi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın öngörmediği bir husustu.

³¹⁵ SİİRT MEB'USU MAHMUT, "Bir Hakikat", *Hakimiyeti Milliye*, S.3272, 22 Ağustos 1930, s.1.

³¹⁶ SİİRT MEB'USU MAHMUT, "Yeni Fırka Etrafında", *Hakimiyeti Milliye*, S.3268, 18 Ağustos 1930, s.1.

³¹⁷ Bu üç sınıf insan şunlardı:

- 1- Cumhuriyetçi olmadıkları için Halk Fırkası'na karşı olanlar,
- 2- Halk Fırkası'nın kendi tarafından haklı olarak kırdığı yahut tatmin edemediği insan zümreleri,
- 3- Cumhuriyetçi olup da Halk Fırkası'nın tuttuğu yolun doğru olmadığına inananlar. FALİH RIFKI, "Yeni Fırka Doğarken", *Hakimiyeti Milliye*, S.3267, 17 Ağustos 1930, s.1 Yarın gazetesi ise, bu tutumu halkın iradesine ipotek koymak olarak değerlendirmiş ve "...memlekette idaresizlik var, hükümet muvaffak olamıyor, halk şikâyetçidir diyen bir fırkaya temayül gösteren vatandaşlar neden mürteci, muhteris ve menfaatperestler sürüsü olsunlar? Gene Halk Fırkası'nda olanlar neden vatanperver, temiz, menleketçi ve cumhuriyetçi görünsünler?" diyerek CHF yanlısı basını Serbest Fırka'ya ilgi gösteren halkı töhmet altında bırakmakla suçlamıştır. ARİF ORUÇ, "Başvekil Hata Ediyor ve Halk Fırkası Matbuatının Bugünkü Halî Bir Hayli Gariptir", *Yarın*, S.240, 18 Ağustos 1930, s.1.

³¹⁸ OKYAR, A.g.k., s.64.

Aslında, Serbest Fırka'nın iktidar olmak istediğine ilişkin ilk açıklama daha partinin kuruluş günlerinde yapılmıştı.³¹⁹ Ancak bu açıklama, büyük olasılıkla, yeni kurulan bir partinin yapaylık görüntüsünden uzaklaşmak için öne sürdüğü bir görüş olarak değerlendirilmiş ve pek üzerinde durulmamıştı. Ayrıca, o günlerde halkın yeni partiye bu kadar ilgi göstereceği de tahmin edilmiyordu. Bunun yanı sıra, daha önce belirtildiği gibi, Akşam'da yayınlanan bu yazı, M. Kemal'in yönlendirmesi ile yazılmıştı ve bunun iktidar yanlısı basın tarafından bilinmemesi düşünülemezdi.

SCF'nin iktidar konusundaki niyetlerinden CHF'lıları kuşku ve endişeye düşüren asıl olay, İsmet Paşa'nın bir demecine Fethi Bey'in verdiği yanıt sonucu meydana geldi. Söz konusu açıklamasında İsmet Paşa, yapılacak ilk genel seçimi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kazanacağını, bu nedenle daha beş yıl kesin olarak iktidarda kalacaklarını söylemişti.³²⁰ Bu sözler sert bir tartışmaya yol açtı. Ağaoğlu Ahmet konuşmayı, "muayyen bir zihniyetin eseri" olarak değerlendiriyor ve halka dayanan bir devlet adamının böyle konuşamayacağını öne sürüyordu.³²¹ Yarın'a göre ise İsmet Paşa "diktatörce hasbıhal" ediyordu.³²²

Ancak açıklamaya en umulmadık tepki Fethi Bey'den geldi. Serbest Fırka liderine göre İsmet Paşa, iktidarı elinde tuttuğu yedi yıl içerisinde ülkeyi adım adım ekonomik bir çıkmaza sokmuştu. Şimdi de hatalı konuşuyordu ve "...tuttukları yolla memleketi bugünkü vaziyete ulaştıranlar, yedi uzun seneyi az bulur ve çok sakat ve yanlış düşünceleri için daha beş sene müddet umarlarken" kendileri de "elbette" iktidara gelmek isteyeceklerdi.³²³ Ancak Fethi Bey'in sözlerinin asıl dikkat çekici bölümü şöyleydi:

"Memleketin her tarafında, geniş halk kitleleri arasına kök salacağız. Fırka hergün biraz daha kuvvetlenecek ve temel sağlamlaşacaktır... ve elbette ki mevki-i iktidara geleceğiz... İlk fırsatta ve en kısa zamanda."

Oysa bu sözlerin söylenmesi için vakit henüz erkendi. Çünkü, SCF daha örgütlerini bile kurmaya başlamamış, verileceği söylenen milletvekillerinin büyük bir bölümü

³¹⁹ Akşam, 12 Ağustos 1930.

³²⁰ Cumhuriyet, 18 Ağustos 1930.

³²¹ Cumhuriyet ve Yarın, 19 Ağustos 1930.

³²² ARİF ORUÇ, "Başvekil Hata Ediyor", Yarın, S.240, 18 Ağustos 1930, s. 1.

³²³ Yarın, 23 Ağustos 1930.

kendisine katılmamıştı; hepsinden önemlisi de gelişebilmesi, Yunus Nadi'nin sözleriyle, “Cumhuriyet Halk Fırkası'nın göstereceği ağabey müsaadekârlığına bağlı” idi.³²⁴ Bu nedenle Fethi Bey'in davranışı kendileri açısından büyük bir siyasal hata olmuş ve iktidar partisinin Serbest Fırka'nın niyetlerinden ürkmesine yol açarak, yeni partiye olan desteğini çekmesi ve ona karşı saldırıya geçmesinin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Nitekim Fethi Bey'in sözlerine en sert tepkilerden birisi, bu partinin kurulmasından büyük “şevk ve meserret” duyan³²⁵ Yunus Nadi'den gelmiştir. İlk kez doğrudan Serbest Fırka'ya eleştiri yönelten Nadi, yeni partiyi “Liderinin intihabı bile... ekseriyet fırkasının müsamahasına bağlı” olarak nitelendirdikten sonra, şöyle devam ediyordu:

“Fırka demek memleket dahilinde teşkilât demektir... Gayrı memnunların iltihakı ile hiçbir fırka kuvvet bulamaz... Olacak iş fırka fikrinin memlekette makul esaslar dahilinde müsbet ve feyizli inkişâflar göstermesini görebilmekliğimizdedir. Cumhuriyet Halk Fırkası bu itibarla ortaya bir fırka olduğunu gösterecek yalnız bir program değil, bir tarih koyabilir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, bizce, henüz programını tanzim etmedi. Fırka olmaktan hükûmete çıkmağa kadar mesafenin hayli uzun ve pek fazla çalışmağa mütevakkıf olduğunu kabul etmek lâzımdır ve bunu herkesten ziyade yeni fırkanın takdir etmesi makûl ve muvafıktır.”
326

Tansiyonun iyice yükselmesine yol açan bir başka olay da, Ağustos ayının son günlerinde meydana geldi. CHF İstanbul il yönetim kurulundan Cevdet Kerim (İncedayı), Serbest Fırka'yı yıkıcı yayınlara yol açmakla suçlayarak şunları söylüyordu:

“Düne kadar bir programı olmıyan ve yalnız bir makale hülasası mahiyetinde üç-beş madde neşreden Serbest Cumhuriyet Fırkası'na gelince... teessürle görmekteyiz ki, memlekette Derviş Vahdetî, Serbestî, Silâh ve Volkan tarzlarını andıran neşriyata kapı açmış ve lüzumsuz yere çok kısa zamanda kaldırım politikacılığı vaziyetine düşmüştür.”³²⁷

Bu sözler içeriğinin yanı sıra, o zamana kadar tartışmalara doğrudan katılmaktan kaçınan iktidar partisinin resmî bir yetkilisi kanalıyla, ilk kez Serbest Fırka'yı doğrudan hedef alması bakımından da dikkat çekiciydi.

Cevdet Kerim'e yanıt, Yarın gazetesinden geldi. Gazetenin başyazarı Arif Oruç, bu sözleri Serbest Fırka'nın başarılarını bulanık göstermeye yönelik “adî bir zihniyet” ve CHF'nin uygulamaya çalıştığı “iflâs etmiş usûl” olarak nitelendirdikten sonra, “...Birinci

³²⁴ YUNUS NADİ, “Yeni Fırka'nın Umumî Telâkkisi”, *Cumhuriyet*. S.2255, 17 Ağustos 1930, s.1.

³²⁵ OKYAR, A.g.k., s.63.

³²⁶ YUNUS NADİ, “İktidar Meselesi”, *Cumhuriyet*. S.2262, 24 Ağustos 1930, s.1.

³²⁷ *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1930.

gününden beri, işide işide vatandaşların çıymak hassalarını inciten bu hücumların hâlâ bütün iğrençliği ile devam edip gittiği görülüyor. Memlekette İsmet Paşa hükümetinin idarî, malî ve iktisadî hatalarından canı yanan, varı yoğu ellerinden giden, tırnakları kanyaraktan verdiği vergilerin yok yere israf edilip gittiğini gören millet, artık iğrenç entrikalardan iğrenmektedir” diyordu.³²⁸ Aynı günkü gazetede yer alan bir başka yazıda ise, CHF’nın “rehavet denizine düşerek boğulduğu” iddia ediliyor ve yazı iktidara meydan okurcasına şu sözlerle noktalanıyordu:

“Hükmen hitam bulan mevcudiyetinizin tespitine tarih memur edildi.”³²⁹

Böylece gelişmelerin yönü değişiyor ve saflar iyice belirginleşiyordu. Gazeteler arasında başlayan gerginlik artık, partilerin de açıkça taraf oldukları bir mücadele biçimine dönüşüyordu. İşte böyle bir ortamda, İsmet Paşa’nın Sivas’ta yaptığı konuşmada söylediği sözler, iki parti arasındaki iplerin tamamen kopmasına neden oldu.

6. Sivas Söylevi ve Bunun Basında Yankıları

İsmet Paşa, Büyük Taarruz’un yıldönümü olan 30 Ağustos 1930 günü Sivas demiryolunun açılışı dolayısıyla bu kente gitmişti. Burada yaptığı konuşmada ısrarla sürdürdüğü suskunluğunu bozarak konuşmasına siyasal bir renk verdi ve ilk kez Serbest Fırka’yı doğrudan eleştirdi. Oysa o güne kadar, kendisinin de belirttiği gibi³³⁰ en ağır suçlamalar karşısında bile suskun kalmayı yeğlemişti.

İsmet Paşa konuşmasında, önce demiryollarının ülke için taşıdığı önem üzerinde durdu. Sonra konuyu Serbest Fırka’ya getirerek, bu partiyi demiryollarının yapımından vazgeçerek verginin hafifletileceği yolunda propaganda yapmakla suçladı. İsmet Paşa’ya göre, SCF bu yolla halkı “*teshir*” etmeye çalışıyordu. Ancak bunlar “*yalnız kendilerini aldatan hayaller*”den başka bir şey değildi.

Sonunda sözü liberalizme getirdi. “*Liberalizm nazariyatı bütün memleketin güç anlayacağı bir şeydir*” dedikten sonra da uygulayacakları yeni politikayı açıkladı:

“Biz iktisadiyatta... ‘*mutedil devletçi*’yiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu memleketin fikri temayülüdür. ...Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir

³²⁸ ARİF ORUÇ, “Kaldırım Politikacılığı”, *Yarın*, S. 252, 30 Ağustos 1930, s.1-2.

³²⁹ APTÜLREZZAK, “Bugünden Niçin Memnun Değilim”, *Yarın*, S.252, 30 Ağustos 1930, s.2.

³³⁰ TBMM Z.C., Devre 3. C.XXI. İçtima 9, 84. İn’ikat

şey midir.³³¹

İsmet Paşa konuşmasında ayrıca iktidarda kalma konusıyla ilgili olarak da şunları söylüyordu:

“İktidar mevkiinin teşnesi değilim. İktidar mevkiinde yaptıklarımıza dayanarak, milletvekillerimizin itimatlarıyla duruyoruz. İktidar mevkiinde bizi tutan maziden aldığımız kuvvet değil, istikbale ait fikirlerimizin sağlamlığıdır. Bizi düşürmek için hiçbir şey yapmamış olduğumuzu iddia etmek kısır bir yoldur. Eğer birgün milletvekilleri bizi vazifeden affederlerse, nefes almak imkânını vermiş oldukları için kendilerine yalnız müteşekkir oluruz.”

İsmet Paşa'nın Sivas konuşması basındaki kutuplaşmaya uygun olarak iki biçimde yorumlandı. İktidar yanlısı basına göre, konuşma eğer birkaç hafta önce yapılsaydı, Serbest Fırka'nın kurulması için hiçbir neden kalmayacaktı. Konuşma, “*Halk Fırkası cumhuriyetçilerinin yolunu bulandıran bütün sisleri silip süpürücü bir ışık*” olmuştu³³² ve bundan sonra CHF, “*yeniden millî mücadele devrim, ruh ve heyecanı ile çalışmaya başlayacak*”tı.³³³

CHF karşıtı basında ise İsmet Paşa'nın konuşması alaycı bir tarzda ele alındı. Yarın'a göre, “*...nutkun İsmet Paşa'nın vereceklerini vaadetmiş oldukları hesaplâ alâkası görülememişti...(nutuk) bir idare adamının vereceği riyazî, maddî hesaplardan ziyade, İtalyan şairi Gabriyel Danonçiyon'un hislere hitap eden zarif şiirlerine benziyordu.*”³³⁴ Son Posta ise “*yapılanlarla kötüye giden durum*” arasında bir karşılaştırma yapıyor ve İsmet Paşa'nın konuşmasını hükûmetin başarısızlığını örtmek için sıralanan bir gerekçeler dizisi olarak değerlendiriyordu:

“Yedi senelik mesainin bilançosunu şu surette hülâsa edebiliriz: Şimendiferlerimiz Sivas'a vardı. Fakat... paramız istikrarını kaybetti... Memleket malî bir buhrana sürüklendi. Hariçte itibarımız kalmadı...Avrupa sermayesine ricacı bir vaziyet aldık... Bu netice Avrupa'nın beklediği ve bizim korktuğumuz mağlubiyetten başka birşey midir? İsmet Paşa'nın nutku bu neticeye düşüşü mazur göstermek için

³³¹ **Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye, Son Posta, Vakit ve Akşam**, 31 Ağustos 1930. Bu tarihten sonra Türk ekonomisini yönlendirecek olan “devletçilik”, ilk kez resmî bir ağız tarafından kullanılıyordu. Nitekim, Aġaoġlu bu konuda şunları söylemektedir: “...İsmet Paşa'nın Sivas'ta söylediği nutuktan evvel, benim de o zamana kadar mensup olduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın devletçi olduğunu ne ben ve ne de kimse biliyordu. Bu nutuktan sonradır ki, fırka devletçi oldu.” AġAOġLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.41-42.

³³² FALİH RIFKI, “Sivas Nutku”, **Hakimiyeti Milliye**, S.3283, 2 Eylül 1930, s.1.

³³³ SİİRT MEB'USU MAHMUT, “Karşı Karşıya”, **Hakimiyeti Milliye**, S.3281, 31 Ağustos 1930, s.1.

³³⁴ ARİF ORUÇ, “Şimendifer Nutku”, **Yarın**, S.254, 1 Eylül 1930, s.1.

tertip edilmiş bir mazeretname değil midir?"³³⁵

Diğer yandan Sivas konuşmasından sonra CHF yanlısı gazetelerde, Serbest Fırka'ya karşı eleştirilerinde varlığı sezilen tereddüdün tümüyle ortadan kalktığı ve bu konuşmanın Serbest Fırka'nın varlığına yönelik bir saldırı için kapı araladığı görülmektedir. Nitekim konuşmanın hemen ertesinde Hakimiyeti Milliye'de yer alan bir yazıda, tüm devrim yanlıları yeni partiye karşı ortak hareket etmeye çağrılıyordu:

"...Biz henüz inkılâp devrindeyiz.... *Nezih muhalifliğe* gösterilen aşırı hürmet inkılâba karşı hürmetsizlik olur... Halk Fırkası, daha doğrusu Türk inkılâbı susuyor. Bu nasıl şey?.. Vakit geçirmeyelim! İnkılâp için, yalnız inkılâp için çalışalım! Şimdi hüküm süren sessizlik, canlı bir ruhla ürpersin!"³³⁶

³³⁵ M. ZEKERİYA, "İmtihandan Nasıl Çıktık", *Son Posta*, S.39, 3 Eylül 1930, s.3.

³³⁶ FALİH RIFKI, "Bir Mektup - İnkılâp Susmamalıdır", *Hakimiyeti Milliye*, S.3285, 4 Eylül 1930, s.2. Bu yazı "*Türk inkılâbını en iyi anlayan ve onun fikir kısmı üzerinde en iyi çalışan Nermi Bey*"in gönderdiği bir mektup olarak sunulmuştur.

üçüncü bölüm

İZMİR OLAYLARI

A) İZMİR GEZİSİ

1. Gezinin Amacı

Serbest Fırka kurulduktan sonra partinin yurt çapında örgütlenmeye gidip gitmeme sorunu önemli bir parti içi tartışma konusu olmuştu. Özellikle Ağaoğlu Ahmet, kendilerine verilecek milletvekilleriyle yetinilerek belli bir döneme kadar, Meclis içi muhalefet partisi gibi çalışılmasını ve taşrada örgütlenmeye gidilmemesini savunuyordu.³³⁷ Ancak, Fethi Bey başta olmak üzere *idare heyetinin* benimsememesi üzerine, partinin her yerde örgütlenilmesine karar verilmiş ve bu karar, “...taşrada şubeler açıp, teşkilât tevsi olunacaktır” sözleriyle kamuoyuna da açıklanmıştı.³³⁸ Zaten yoğun olan partinin şubesini açma istekleri bu açıklamayla daha da artmış ve ülkenin her yerinden bu yönde talepler gelmeye başlamıştı. Bu konuda en ısrarlı illerden biri de İzmir’di. Partiye İzmir’den sürekli mektup ve telgraflar geliyor, heyetler gönderiliyor; örgütlenme için kendilerine izin verilmesi isteniyordu. Sonunda Gazi’nin de onayı alınarak³³⁹ başta İzmir olmak üzere Ege Bölgesi’nin bazı il ve ilçelerini kapsayan bir örgütlenme gezisine çıkılmasına karar verildi. Nitekim Fethi Bey de anılarında Ege gezisinin amacını “*memleketin dört bir yanından teşkilât için müracaatların âdeta baskı halini alması*” biçiminde açıklamaktadır.³⁴⁰ Ancak, İsmet Paşa’nın Sivas yaptığı konuşmasının hemen ertesine denk gelmesi dolayısıyla gazeteler tarafından bu gezinin amacı, söz konusu konuşmaya bir karşılık biçiminde yorumlanmıştır. Örneğin Yarın’a göre, “*Türkiye ve cihan efkâr-ı umumiyesine hitap edecek olan*” Fethi Bey, İsmet Paşa’ya “*itiraza itiraz kabul etmeyecek müskit bir cevap*” verecekti.³⁴¹ Aynı tarihli Cumhuriyet gazetesi ise ayrıca, Fethi Bey’in o güne kadar öne sürdüğü görüşleri daha geniş bir biçimde anlatarak, iktidara geçtiklerinde neler yapacağını açıklayacağı yorumunda bulunuyordu.

³³⁷ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.48.

³³⁸ *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930.

³³⁹ KUTAY (Haz.), *Fethi Okyar...*, s.497. ve AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.56.

³⁴⁰ KUTAY (Haz.), *Fethi Okyar...*,s.496.

³⁴¹ *Yarın*, 3 Eylül 1930.

1.1. Fethi Bey'in İzmir'e Varışı ve İlk Olaylar

Gezi, Mustafa Kemal'in onayı, hatta cesaretlendirmesiyle gerçekleşiyor olmasına karşın,³⁴² Cumhuriyet Halk Fırkası bu geziye taraftar değildi. Bundan hoşnut olmamıştı. Nitekim partinin resmî yayın organı sayılan Hakimiyeti Milliye gezi günü yayınlanan sayısında Fethi Bey'in İzmir'e gidişiyile ilgili okuyucularına hiç bir şey duyurmuyordu. Bunun yanı sıra iktidar kanadında gezinin önlenmesine yönelik bir faaliyet de göze çarpıyordu. Örneğin, Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Serbest Fırka heyetinden önce İzmir'e gitmiş ve Ankara'ya Fethi Bey'in güvenliğinin tehlikede olduğu yolunda telgraflar çekerek, onun gelmemesini sağlamaya çalışmıştı.³⁴³ Halk Fırkalarının bu niyeti Gazi'nin de gözünden kaçmamış ve bunu Fethi Bey'e "Anlıyorum ki senin oraya gitmene mümanaat etmek istiyorlar" sözleriyle dile getirmişti.³⁴⁴ Ancak Gazi, gezinin yapılmasından yana ağırlığını koymuş; gerekli önlemlerin alınması için İzmir Valiliği'ne emir vererek gezinin gerçekleşmesini sağlamıştır.³⁴⁵

İşte bu ortamda, Fethi Bey ve arkadaşları³⁴⁶ Konya adlı vapurla İzmir'e doğru yola çıktılar. 4 Eylül 1930 günü İzmir'e ulaştıklarında ise, söylenenlerin aksine limanda toplanmış büyük bir kalabalık tarafından karşılandılar. Bu anı Ağaoğlu Ahmet şöyle anlatır:

"Diyebilirim ki, o gün evlerde kadın, erkek, ihtiyar, genç, çocuk kimse kalmamıştı. Bütün rihtim boydan boya süslü, şen şatır, pürheyecan ve pürmeşe bir izdihamla kapanmıştı. Her taraftan mendiller sallanıyor, eller çırpılıyor, yaşasın Gazi! Yaşasın Fethi Bey sadaları yükseliyor. Meğer ki, bütün bu izdiham sabahtan beri vapuru bekliyormuş.³⁴⁷

Gerçekten karşılama çok heyecan ve coşku dolu olmuştu. Bütün İzmir bayraklarla donanmış, halk saatler öncesinden limanda toplanarak, Fethi Bey'i beklemeye başlamıştı. Nitekim Akşam gazetesi olayı "...binlerce halk, esnaf ve cemiyetler, önlerinde

³⁴² ÖZALP, A.g.y., 3 Kasım 1963, s.5 ve AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.56.

³⁴³ Örneğin Fethi Bey'in anlattığına göre, Gazi kendisine Mahmut Esat Bey'den bir telgraf aldığı ve telgrafta, "Fethi Bey'in İzmir'e geleceği söyleniyor. Halbuki halk Fethi Bey aleyhinde çok müteheyyiçtir. Gelirse belki hakarete uğrar. Gelmemesi muvafiktir..." denildiğini söylemiştir. AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.57.

³⁴⁴ A.g.k., s.57.

³⁴⁵ ÖZALP, A.g.y. Milliyet, 3 Kasım 1963, s.5.

³⁴⁶ Fethi Bey beraberinde parti ileri gelenlerinden Ağaoğlu Ahmet ve Erzurum milletvekili Tahsin Beyleri götürmüş. genel sekreter Nuri Bey de daha sonra kendisine katılmıştır. OKYAR, A.g.k., s.497.

³⁴⁷ AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.58.

davul zurnalar olduğu halde Pasaport İskelesi'ne gidiyorlar(dı)... Pekçok kimseler motorlar, sandallarla vapura doğru gitmeye başladılar. Konya Vapuru demir attığı zaman etrafında sandallardan mürekkep bir ada teşkil etti.”³⁴⁸ sözleriyle anlatırken; dönemin ABD Büyükelçisi de günlüğüne, “Fethi Bey'in İzmir'e gelişinde şehir alt üst oldu. Bütün İzmirliiler hükümetin politikası ve çalışması hakkındaki hoşnutsuzluklarını açığa vurmak için sonunda bir fırsat bulmuş olmanın coşkunluğu içinde kendisini bir fatih gibi karşıladılar.”³⁴⁹ notunu düşüyordu.

Fethi Bey'e İzmir'de gösterilen bu ilgi, basında iki farklı tepki meydana getirdi. Bu yolla, o zamana kadar sayfalarında sık sık yer verdikleri Serbest Fırka'nın büyük ilgi görmekte olduğu iddiasının kanıtlanması iktidar karşıtı basında gözle görülür bir sevinç uyandırmıştı. Yarın, karşılamayı “kelimelerle anlatılamayacak kadar heyecanlı ve içten gelen bir duygunun eseri” olarak tanımlarken,³⁵⁰ Son Posta “halkın kalbinde yer alan hürriyet heyecanının göstergesi” olarak niteliyordu.³⁵¹ Yerel gazetelerden Hizmet'e göreyse, “Kaç senedir inhisarın ve mutemetler saltanatının altında inim inim inleyen halk bu günü bekliyordu, elbette içindeki hissi meydana vuracaktı.”³⁵²

CHF yanlısı gazetelerden Cumhuriyet ve Akşam, yalnızca Fethi Bey'in binlerce kişi tarafından karşılandığını duyurarak bir yorum yapmaktan kaçınırlarken,³⁵³ Hakimiyeti Milliye karşılayanların sayısı ile ilgili herhangi bir bilgi vermiyor ancak, İzmir'deki SCF taraftarı gazetelerin halkı kıskırttığını iddia ediyordu.³⁵⁴ Gerçi CHF'nun geziyi önleme çabalarından, iktidarın yeni partiye ilgi gösterileceğini tahmin etmiş olduğu söylenebilir; ama yine de, bu ölçüde bir ilgi beklemedikleri de açıktı. Nitekim, bu olaydan hemen sonra iktidar ve onun yanlısı gazeteler, Fethi Bey'e gösterilen ilgiye gölge düşürmek için çaba göstermeye başladılar.

³⁴⁸ Akşam, 6 Eylül 1930. Dönem gazetelerinin İzmir olaylarını okuyucularına yansımalarında şöyle bir nokta dikkati çekiyordu: Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye, Yarın ve Vakit gelişmelere hemen ertesi günü yer verirlerken, Akşam ve Son Posta ise gelişmeleri ancak bir sonraki gün okuyucularına ulaştırabiliyorlardı.

³⁴⁹ GREW, A.g.k., s. 197.

³⁵⁰ Yarın, 5 Eylül 1930.

³⁵¹ M. ZEKERİYA, “Halk Ne Zaman Sevinir”, Son Posta, S.42, 6 Eylül 1930.

³⁵² Hizmet gazetesinden Son Posta, 8 Eylül 1930.

³⁵³ Karşılayanların sayısı Akşam ve Yarın gazetelerine göre 50 bin. Cumhuriyet'e göre ise 30-40 bin civarındaydı.

³⁵⁴ Hakimiyeti Milliye, 5 Eylül 1930.

Serbest Fırka ileri gelenleri İzmir'e gelmeden önce, onları karşılamak isteyen halkla güvenlik güçleri arasında bazı sürtüşmeler meydana gelmişti. Bunda güvenlik güçlerinin de önemli payı vardı. Nitekim, bu nokta iktidar yanlısı Akşam gazetesinde de dile getiriliyordu. Gazeteye göre olayın nedeni, "*Fethi Bey'in gelmesi münasebetile... bayrak asmak isti(yen)*" halkı polisin engellemeye çalışmasıydı.³⁵⁵ Polis ayrıca, Fethi Bey'i karşılamak için limana girmek isteyenleri de engellemeye çalışmış, bu arada birkaç polis denize yuvarlanmıştı. İşte bu olay, iktidar yanlısı gazetelerce karşılamamanın coşkusunu azaltmak ve Serbest Fırka'yı destekleyenleri töhmet altında bırakmak için iyi bir malzeme oldu. Örneğin, Vakıf'e göre, olay çıkarmak isteyen bazı kimseler Fethi Bey'in gezisini bahane ederek polise "*taarruz*" etmişlerdi.³⁵⁶ Ayrıca, karşılayıcılar arasında "*ayak takımından*" birçok insan vardı ve bunlardan 300 kadarı polis tarafından tutuklanmıştı.³⁵⁷

Öte yandan Serbest Fırka'ya gösterilen ilgi, yerel yöneticilerin de yeni partiye tavır almasına yol açmıştı. Vali ve belediye başkanı kendilerini ziyarete gelen Fethi Bey'le görüşmek istememiş, hatta vali bir "tezkere" göndererek, ondan ertesi gün yapacağı konuşmayı ertelemesini istemişti. Gerekçesi ise kentlin güvenliğinin sağlanamayacağı idi. Ancak bu istek Fethi Bey'i sinirlendirdi ve Gazi'ye durumu bildiren bir telgraf çekmeye karar verdi.³⁵⁸ Bu kez de telgrafın çekilmesine çeşitli yollarla engel olundu. Sonunda Fethi Bey'in, aksi takdirde kendilerini Gazi'ye şikâyet edeceğini söylemesi üzerine telgraf çekilebildi. Gazi ise, o sırada yanında bulunan Celal Bayar'ın anlattığına göre, Fethi Bey'in mektubu kendisine ulaşır ulaşmaz hemen harekete geçmiş ve karalamalarını bizzat kendisinin yaptığı üç telgraf yazdırmıştı.³⁵⁹ Bunlardan biri İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'ya, ikincisi İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya, sonuncusu da Fethi Bey'e hitaben kaleme alınmıştı. Mustafa Kemal İzmir valisinden muhalefetin çalışmalarına engel olunmamasını isterken, Fethi Bey'e de şunları söylüyordu:

"Anlıyorum ki sana nutkuna söyletmek istemiyorlar, fakat sen behemehal nutkunu söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir manıayı derhal bildireceksin... Asayişin temini için; Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisi lâzım olan tedbirleri almakla

³⁵⁵ Akşam, 6 Eylül 1930.

³⁵⁶ Vakıf, 5 Eylül 1930.

³⁵⁷ Cumhuriyet, 5 Eylül 1930 ve Akşam, 6 Eylül 1930.

³⁵⁸ Çünkü Gazi Fethi Bey'e eğer bir engelle karşılaşırsa kendisini aramasını söylemişti. AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.57.

³⁵⁹ BAYAR, A.g.k., s.114.

Bunun üzerine daha önce, konuşma yapmaması için çeşitli engeller çıkaran vali Kâzım Paşa Fethi Bey'e haber göndererek, "*istediği zaman, istediği yerde tam bir kelâm hürriyeti içinde*" konuşma yapabileceğini bildirmişti.³⁶¹ Fakat o sırada artık vakit çok geç olduğundan ertesi günü yapılacağı duyurulmuş olan miting ertelenmek zorunda kalmıştı.

1.2. Anadolu Gazetesinin Yayını ve Sonun Başlangıcı Olan Olaylar

Gelişmelerden habersiz olan halk ise ertesi sabah Fethi Bey'in kaldığı İzmir Palas Otelinin önünde toplanmaya başladı. Öte yandan aynı gün CHF, Fethi Bey'in karşılanması sırasında yaşanan olayları protesto etme gerekçesiyle bir miting düzenlemeye karar vermiş ve halkı Bahri Baba Parkı'nda toplanmaya çağırmıştı. Aslında iktidar partisinin kendi gücünü göstermek isteğiyle düzenlediği açık olan ancak sönük geçtiği anlaşılan bu mitinge, önemli sayıda Serbest Fırka taraftarı da katılmıştı. "*Yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey!*" biçiminde sloganlar atmaya başlayan bu grup,³⁶² Mahmut Esat Bey konuşmaya başlayınca da onu protesto ederek mitingi terketmiş ve Fethi Bey'in kaldığı otelin önünde toplananlara katılmıştı. Böylece otelin önünde büyük bir kalabalık oluşmuştu. Bu ise, iktidar ve muhalefet partileri arasındaki son bağları da koparacak olayların başlangıcı olacaktır.

İzmir'in etkili gazetelerinden olan **Hizmet**'in, Fethi Bey'in gelişinden hemen önce Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılmaya karar vermesiyle bu kentte iktidar yanlısı olarak yalnızca Denizli milletvekili Haydar Rüştü (Öktem)'in sahibi bulunduğu **Anadolu** gazetesi kalmıştı. İşte bu gazete 5 Eylül 1930 tarihli sayısında, Serbest Fırka taraftarlarını aşağılayan bir yazı yayınlamıştı. Bu yazıda Fethi Bey'e yapılan karşılama "*para ile tutulmuş sarhoşlar tarafından yapılan taşkınlıklar*" olarak nitelendiriliyordu.³⁶³ Ayrıca

³⁶⁰ SOYAK, A.g.k., s.432 ve AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.61.

³⁶¹ SOYAK, A.g.k., s.432 ve AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.61

³⁶² **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1930. Yarın gazetesine göre, Bahri Baba Parkı'nda toplanan kalabalık CHF'liler tarafından Fethi Bey konuşacak diye kandırılarak getirilmişti. **Yarın**, 6 Eylül 1930.

³⁶³ Birinci sayfada manşetten büyük harflerle verilen haber şöyleydi:

"HALK TEESSÜR İÇİNDE

Dün İzmir'de para ile tutulmuş bazı sarhoşlar tarafından yapılan taşkınlıklar İzmir eskâr-ı umûmîyesini fena halde sinirlendirmiş ve Fethi Bey'in nabemevsim olarak söylediği sözler İzmir ve mülhakatta çok fena tesirler icra etmiştir. İzmir ve bütün Garbî Anadolu halkı bu teessürlerini izhar yolunda gazetemize binlerce telgraf yazdırmışlardır." **Son Posta**, 8 Eylül 1930.

gazetenin başyazarı Haydar Rüştü de aynı gün, Fethi Bey'e hitaben bir açık mektup yayınlamıştı. Mektupta yeni partiye yakınlık gösteren yerel basın hakkında, "... *Serbest Fırka'yı destekleyen basın arasında işgâlde Rumlarla işbirliği yapan, Millî Mücadele'den kaçan, kimisi Yunan işgâlinde onların emrinde çalışan, kimisi arkadaşları Millî Mücadele'ye katılırken yerlerinden kımıldamayıp, düşman hâkimiyeti altında keyif ve safasına dalmış, kimisi Frenk mahallesinde Yunan zabıtları ile hemhâl olup gezip tozmuş insanlar vardır.*" denilirken Serbest Fırka'yı destekleyenler de "*Bulanık suda balık avlamak isteyenler*" olarak nitelendiriliyordu. Haydar Rüştü daha sonra da Fethi Bey'e, "*(Onların) döktükleri gözyaşlarına inanmayız... Bugün feryat edenler çünkü alkışçılardır. Bizden arta kalanlar kâselerini size uzatacaklardır... Bunlar ayaklarınızın altında dolaşacaklar ve sizden ümitleneceklerdir. Bu adamlar bize de aynı yalıtıklıkları yapmadılar değil. Yapıtlar fakat yüz bulamadılar*" diye seslenerek,³⁶⁴ Serbest Fırka'ya yakınlık gösterenleri aşığılıyordu.

Bu sözlerin otel önünde toplananlar arasında yayılması, zaten gerginleşen tansiyonun daha da yükselmesine neden olmuştu ve "...*hakarete tahammül edemeyen*" halk³⁶⁵ Anadolu gazetesinin yazılarını protesto etmek amacıyla gazetenin binasına doğru yürüyüşe geçmiş; burada gazeteyi bir süre protesto ettikten sonra, CHF il merkezine doğru yönelmişti. Ancak bu sırada bardağı taşıran bir olay oldu. "*Halk Fırkası azasından Sabri Bey ahaliye 'namussuzlar' deyince*"³⁶⁶ halk galeyana geldi ve CHF binasına saldırarak camlarını kırdı. Ancak olaylar bununla bitmedi. Öfkesi dinmeyen kalabalık yeniden Anadolu gazetesine doğru yöneldi ve burayı da taşlamaya başladı. Bu gelişmeler olurken, Fethi Bey kaldığı otelin balkonundan "*Arkadaşlar yapmayınız. Cumhuriyeti seviyorsanız, muvaffakiyetimi istiyorsanız dağılımız, sakın olunuz.*" sözleriyle onları sakinleştirmeye çalışıyordu³⁶⁷ ancak başarılı olamadı. O sırada, bina içerisinde mevzilenmiş güvenlik güçleri tarafından kalabalığa doğru ateş edilmeye başlandı ve bunun sonucunda bir çocuk başından vurularak öldü, 15 kişi yaralandı. Böylece Serbest Fırka'nın henüz ilk gezisinde kan dökülmüş ve halka güvenlik güçleri karşı karşıya gelmiş oldu.

³⁶⁴ **Cumhuriyet ve Vakit**, 6 Eylül 1930.

³⁶⁵ **Son Posta**, 7 Eylül 1930.

³⁶⁶ İzmir Mutemedi. (Mutemetler o dönemde merkezden gönderilen ve örgütü yöneten kimselerdi.)

³⁶⁷ **Cumhuriyet ve Yarın**, 6 Eylül 1930.

Olayların bu boyutlara ulaşmasında vali de içinde olmak üzere CHF İzmir yöneticilerinin büyük rolü olduğu açıktır. Ancak, halkı asıl harekete geçiren etkenin Anadolu gazetesinin SCF'ni destekleyenleri aşağılayıcı ve kışkırtıcı yazıları olduğu söylenebilir. Nitekim Cumhuriyet gazetesi bile, olayların başlamasında "*Anadolu Gazetesi'nin... muhaliflere bulunduğu tarizatin*" etkisi olduğunu belirtmektedir.³⁶⁸ Yine Vakit'te yer alan "*İzmir Hadiseleri*" başlıklı imzasız bir yazıda, "*Anadolu gazetesinin... yazısında hatalı yerler olabilir*" denilerek adı geçen gazetenin bu olaydaki sorumluluğu kabul ediliyordu.³⁶⁹ Öte yandan Son Posta "*Anadolu gazetesi(nin) halkı tahkir eden yazılar yaz(dığını) ve halkı (gazetenin) idarehanesini taşlamaya mecbur*" ettiğini söyleyerek olaylardan açıkça Anadolu gazetesini sorumlu tutuyordu.³⁷⁰ Olayın tanıklarından Ahmet Ağaoğlu da konuyla ilgili olarak, "*Kalabalığım... hareketini anlatmak için şurasını ilave etmeliyim ki, gazete o gün çıkardığı nüshasında İzmir halkını şiddetle tahrik etmişti.*" diyerek gazetenin olaylarda oynadığı rolün altını çizmektedir.³⁷¹

Diğer yandan CHF ve Anadolu gazetesi binalarının taşlanması ve bu sırada yaşanan olaylar, her iki taraf basın tarafından kendilerinin tuttıkları taraf haklı gösterilecek biçimde yorumlanıyordu.

Yarın gazetesinde yer alan Burhanettin Ali imzalı haberde olay, "*Size şu telgraftı ağlayarak çekiyorum...Çok feci bir vaka oldu. Yeni fırkayı ve onun aziz liderini selamlayan 12 yaşında bir mektepli vatandaş ...şehit edildi. Bir polisin öldürdüğü bu vatan yavrusu al sancağımıza sarılarak Fethi Bey'e gösterildi. Zavallı yavrumun beyni parçalanmıştı. Bayrakta da iki kurşun deliği vardı.. Halk : 'Biz bayrağımızı Yunan'a bile deldirtmedik!' diye feryat ediyor*" biçiminde duyguları tahrik edici bir üslupla

³⁶⁸ Cumhuriyet, 6 Eylül 1930.

³⁶⁹ Vakit, 7 Eylül 1930.

³⁷⁰ M. ZEKERİYA, "İzmir'deki Hadiselerin Hakiki Sebebi", Son Posta, S. 44, 8 Eylül 1930, s.3.

³⁷¹ AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.57. Ağaoğlu, gelişmelerin devamını şu şekilde anlatır: "...Kalabalığın ortasından ihtiyar bir adamcağız kucağında taşıdığı bir çocuğu birdenbire Fethi Bey'in ayaklarına atarak: '-İşte size bir kurban ! Başkalarını da veririz ! Yalnız sen bizi kurtar!' dedi ve ağlayarak Fethi Bey'in ellerine sarıldı. Manzara müthiş, tüyler ürpertici idi. Kanlara bulanmış körpe mektepli bir çocuk Fethi Bey'in ayakları altında son nefesini veriyordu. Babası da Fethi Bey'in ellerine sarılarak yakıcı bir lisanla daha başka evladını da kurban vermeye hazır olduğunu söylüyordu. '-Yalnız bizi kurtar. Kurtar bu zalim mutemetlerin ellerinden!' diye yalvarıyordu. Herkes başını aşağı dikmiş ezici bir sıkıntı içinde ne yaptığını bilemiyor. Fethi Bey'in gözleri yaşarmış, bazıları hüngür hüngür ağlıyorlar."

verilmişti.³⁷² Gazete ayrıca, “*Tabii Fethi Bey’in İzmir mülhakatından da akın eden elli bini mütecaviz bir halk kitlesi tarafından karşılanması, halka muarız tarafça hoş görülecek şeylerden olamazdı. Herşeyde olduğu gibi İzmir meselesinde de, bir bulandırıcılık yapmak isteyeceklerdi.*”³⁷³ diyerek çıkan olaylardan hükûmeti sorumlu tutuyordu.

Hakimiyeti Milliye ve Vakit’te ise olay, Yarı’nın haberinden çok farklı biçimde yer alıyordu. Adı geçen gazetelere göre olayın nedeni, Serbest Fırkalarının taşkınlıkları ve güvenlik güçlerine karşı gelmeleri idi. Örneğin Vakit, Serbest Fırkalarının, “*Kahrolsun Anadolu muharrirleri! Öldüreceğiz!*” diye bağırarak gazetenin matbaasını taşlamaya başladıklarını, bunun üzerine polis ve jandarmanın havaya ateş açmak zorunda kaldıkları, çocuğun yeni parti taraftarlarının silahlarla güvenlik güçlerine ateş etmesi sırasında öldüğünü öne sürüyordu.³⁷⁴ Hakimiyeti Milliye ise, gösterilere katılan halkı “*hapishane kaçkını*” olarak niteliyor ve olaylar sırasında “*devlet kuvvetlerine*” silahla karşı koyulduğu iddia ediliyordu. Gazeteye göre bu, gerçek anlamda bir “*başkaldırı*” idi.³⁷⁵ Oysa olaylar sırasında hiçbir güvenlik görevlisi silahla yaralanmadığı gibi silahla yakalanan bir kimse de olmamıştı.³⁷⁶ Anlaşıyor ki, iktidar yanlısı basın bu olayları bu tarzda ele alarak halkın büyük desteğini kazandığı açıkça ortaya çıkan Serbest Fırka ile onun taraftarlarını gözden düşürmek ve yetkilileri yeni partiye karşı harekete geçirmek için, gerçekleri değiştirmeyi bile göze almıştı. Aslında onları bu davranışa yönelten temel etkenlerden biri de Gazi’yi etkileme çabasıdır denilebilir. Nitekim Hakimiyeti Milliye’nin yansıtış biçiminde görüldüğü gibi, meydana gelen olaylar M. Kemal’in en duyarlı olduğu “*devlete*” ve “*kendi partisine*” yönelik olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Öte yandan, izlenen bu taktik başarıya ulaşacak ve Gazi’nin yeni partiye olan tutumunun değişmesine yol açarak SCF’nin yaşamında bir dönüm noktası olacaktır.

1.3. Hükûmetin Tutumu

Hükûmet İzmir olaylarının sorumlusu olarak yeni partiyi görüyordu. Nitekim Meclis’in 2 Ekim tarihli toplantısında İsmet Paşa “*...İzmir’de... kendi fikirlerini ve*

³⁷² Yarı, 6. 9. 1930.

³⁷³ Yarı, 6. 9. 1930.

³⁷⁴ Vakit, 6 Eylül 1930. Akşam da aynı görüştedir. Bk. Akşam, 7 Eylül 1930.

³⁷⁵ FALİH RIFKI, “1925-1930”, Hakimiyeti Milliye. S.3288, 7 Eylül 1930, s.2.

³⁷⁶ YETKİN, A.g.k., s.172

taraftarlarını bir an hâkim edince” Halk Fırkası gazetesi ve merkezinin taşlandığını belirtecektir.³⁷⁷ Ayrıca, İsmet Paşa “...(olaylar) maksatlarını gizleyenlerin araya karışmasından” dolayı çıkmış olabilir diyerek, kendi partililerinin kışkırtıcı davranışlarını göz ardı etmeye çalışıyordu.³⁷⁸ Olaya bu gözle bakan hükûmete göre ayrıca, güvenlik güçleri de davranışlarında haklıydılar. Nitekim başbakan, olayların hemen sonrasında basına verdiği demeçte, “Fikirlere muhatap olanların alışmağa mecbur oldukları şey hiç bir sebep ve suretle kamuna muhalif harekette bulunmamaktır. Çünkü bu halde devletin kanunları kendi kendine derhal harekete geçerler” diyerek, onların davranışlarını onaylıyordu.³⁷⁹

Ancak hükûmet yalnızca Serbest Fırka yanlılarını suçlamakla yetinmedi. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya devrimlerin tehlikede olduğunu ileri sürerek, gerekli önlemlerin alınması için valiliklere bir genelge gönderdi. Genelgede, “*Son zamanlarda bazı neşriyat ve işfaat üzerine vergiler kaldırılacak, askerlik olmayacak, fes giyilecek, yeni Türk harfleri kalkacak gibi makus ve menfi propagandalar*” ile halkın “*kamuni mükellefiyetlerini ifadan kaçmaya tahrik*” edildikleri belirtilerek, güvenlik güçlerinin böyle durumlara derhal müdahale etmeleri ve bunlara kapılabilecek vatandaşların uyanık tutmaları isteniyordu.³⁸⁰

Öte tandan alınan tüm önlemlere karşın, İzmir’deki kargaşalıklar sona ermemişti. Kanlı olayların hemen ertesi günü, 6 Eylül 1930’da liman işçileri greve başladı. Görünürdeki neden Liman şirketinin Fethi Bey’i karşılamaya gidenleri işten çıkartmak istemesiydi. Ancak grevin asıl amacının Serbest Fırka taraftarlarına karşı izlenen politikayı protesto etmek olduğu söylenebilir. Nitekim, Son Posta’da yer alan bir haberde grevin, olaylar sırasında ölen çocuğun cenazesinin halka teslim edilmemesi nedeniyle patlak verdiği söyleniyordu.³⁸¹ Bu arada devreye askerin de girmesine rağmen grevler engellenemiyor, aksine dalga dalga yaylıyordu. 8 Eylül günü beş bin incir işçisi işi bırakırken bunu, yemiş çarşısı hamallarının eylemleri izlemişti. Grevler ancak askerin

³⁷⁷ İNÖNÜ, *Söylev ve Demeçleri -TBMM’de ve CHF Kurultayları’nda (1919-1946)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946, s.230.

³⁷⁸ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

³⁷⁹ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

³⁸⁰ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

³⁸¹ *Son Posta*, 8. 9. 1930.(Çocuğun cenazesi, 150-200 kişilik bir müfreze tarafından ailesine bile haber verilmeden gömülmüştür.)

doğrudan müdahalesiyle sona erdirilebildi; ancak bu sırada yine kan aktı ve sekiz işçi yaralandı.³⁸²

2. Olayların Basındaki Yorumu

Fethi Bey'i karşılama ile başlayıp çeşitli biçimlerde devam eden halkın Serbest Fırka'yı destekleme gösterileri, gazetelerde değişik yorumlar biçimlerde yorumlanmıştır.

İktidar karşıtı basın bu gösterileri halkın baskılara karşı bir tepkisi olarak değerlendiriyordu. Örneğin M. Zekeriya'ya göre, "...nasıl bugünkü tezahürat altı sene milletin his ve fikirlerini boğmanın bir aksülameli ise, İzmir'deki kanlı hadiseler de fiil haline gelmiş bir heyecanı boğup öldürmek istemenin neticesi" idi.³⁸³ Diğer yandan Arif Oruç, olayların bu boyuta tırmanmasında CHF'nin büyük rolü olduğunu öne sürüyordu. "Muarız gazeteler" in olayları başka yönler çekmeye çalıştıklarını söyleyen Arif Oruç'a göre, "İzmir Hükûmeti ve Halk Fırkası Rüesası emrivaki olan vaziyeti soğukkanlılıkla kabul etmiş olsaydı, bugün temiz İzmir çocuklarını gene kendi vasıta-i neşr-ü efkârları olan gazetelerle; serserilik, dolandırıcılık, haydutluk gibi ağır isnatlarla tahkir etmek haksızlığı irtikap etmemiş olurdu...Bilhassa son facia müsebbiplerinin İzmir Halk Fırkası erkânı olduğu"ndan şüphe etmemek gerekirdi.³⁸⁴

Hükûmet yanlısı gazeteler ise, daha öncede değinildiği gibi, Serbest Fırka'yı destekleyenleri aşağılamaya ve karalamaya çalışıyorlardı. Örneğin, 6 Eylül 1930 tarihli Vakit gazetesindeki şu haber bu tutumun tipik bir örneği sayılabilir:

"Fethi Bey'i karşılayanlar arasında nedense zabıtaca maruf serseriler, komünistler, lekeli ve sabıkalılar ekseriyeti teşkil ediyorlar. Bunlar arasında 'Yaşasın Fethi Bey bize rakıyı on kuruşa içirecek!' diye bağırın, Şen Gazino garsonlarından İsmail, sahibi Hakkı, sabıkalı hırsız Ahmet, çorbacıbaşı Tataroğlu, papelci Ahmet gibi adamlar vardı."

Hükûmet yanlısı basına göre, İzmir olaylarının gösterdiği bir başka gerçek de, Serbest Fırka'nın özgürlükçü sloganlarının ülkede devrim güçlerini zaafa uğratarak, Cumhuriyet'i tehlikeye düşürmekte olduğuydu. Bu görüş özellikle, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın güçlü ve etkili kalemlerinden Falih Rıfkı tarafından savunuluyordu. Ona göre,

³⁸² Cumhuriyet, 9. 9. 1930.

³⁸³ M.ZEKERİYA, "İzmir'deki Hadiselerin Hakiki Sebci", Son Posta, S.44, 8.Eylül 1930, s. 3.

³⁸⁴ ARIF ORUÇ, "İzmir Meselesi", Yarı, S. 259, 7 Eylül 1930, s.1.

Fethi Bey'e tezahürat yapanlar "*kara kalabalık*" ve "*bulanık su sergüzeşt ve anarşi adamları*" idi.³⁸⁵ Asıl amaçları da Serbest Fırka'yı iktidara getirmek değil, yapılan devrimleri yıkmaktı. Bu nedenle bir an önce gerekli önlemler alınmalıydı:

"Cumhuriyetçiler aklınızı başınıza alınız! Bunlar şeriat istiyorlar, şeriat!"³⁸⁶

İzmir olayları sonrasında en dikkate değer tutum değişikliği Yunus Nadi'de meydana gelmiştir denilebilir. O güne kadar Serbest Fırka'ya çeşitli eleştirilerde bulunmasına karşın olabildiğince ılımlı sözcükler kullanmaya çalışan Cumhuriyet başyazarı, artık yeni partinin en katı muhaliflerinden biri olacaktı. Bunun gerekçesi de Yunus Nadi'ye göre, SCF lehine yapılan propagandanın "*makul hudutları*" aşması ve hatta "*yapılan inkılâpların ilga edileceği propagandasına*" varmasıydı.³⁸⁷ Yine ilk kez, Fethi Bey'e doğrudan sert eleştiriler yönelten Nadi, onun halka hitap etmek için neden İzmir'i seçtiğine de bir anlam veremediğini söylüyordu. Cumhuriyet başyazarına göre, Fethi Bey'in hükûmete yönelttiği ekonomik ve malî yöndeki eleştiriler de "*demagojiye pek müsait*" idi.³⁸⁸ Yunus Nadi'nin tutumundaki bu değişiklik, onun Mustafa Kemal'e yakınlığı göz önüne alınırsa, Serbest Fırka lehine bir durum sayılamazdı.

3. Fethi Bey'in İzmir Söylevi ve Sonrası

Sonunda, Fethi Bey'in halka hitap günü gelmişti. Konuşmasına amaçlarının "*Cumhuriyet'i ebedileştirmek*" olduğunu belirterek başlayan Fethi Bey, partisinin devrim karşıtları için uygun bir ortam meydana getirdiği yolundaki iddiaları yalanlayarak bu gibi kimselerle mücadelede "*ön safta bulunmak hak ve vazifesinde kendilerine tekaddüm edilmesine dahi razı olmayacaklarını(n)*" altını çizdi.³⁸⁹ Daha sonra, ekonomik konulardaki görüşlerini açıklayan Fethi Bey, iktidar yanlısı basın tarafından ileri sürülen Serbest Fırka'nın vergileri kaldıracağı iddialarının doğru olmadığını ancak, vergilerin hafifletilmesini istediklerini söyledi. Aynı şekilde demiryolları konusunda da itirazlarının demiryolunun kendisine değil, "*gayet ağır şartlarda yapılmasına*" olduğunu belirtti.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın çeşitli konulardaki görüşlerinin Fethi Bey

³⁸⁵ FALİH RIFKI, "Tehlike Nerede?", *Hakimiyeti Milliye*, S.3289, 8 Eylül 1930, s.1.

³⁸⁶ FALİH RIFKI, "Tethiş", *Hakimiyeti Milliye*, S.3289, 8 Eylül 1930, s. 1.

³⁸⁷ YUNUS NADİ, "İzmir Hadiseleri", *Cumhuriyet*, S. 2276, 7 Eylül 1930, s.1.

³⁸⁸ A.g.y.

³⁸⁹ *Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye Son Posta ve Yarın*, 8 Eylül 1930.

tarafından özet sayılabilecek bir şekilde açıklandığı bu mitinge yaklaşık elli bin kişi katılmıştı.³⁹⁰ O güne kadar yaşanan birçok gerginliğe karşın, halk genelde sakindi. Bunda Serbest Fırka liderinin halkı yatıştırıcı biçimde konuşmasının ve İsmet Paşa hükûmetine karşı saygılı bir dil kullanmasının önemli etkisi olduğu söylenebilir. Yine Fethi Bey, İsmet Paşa'nın aleyhinde sloganlar atılmasına ve onun resimlerinin yırtılmasına da karşı çıkmış ve bunların tekrarlanmamasını istemişti.³⁹¹ Böylece “*CHF aleyhine tezahürat*” bile olmadan,³⁹² denetim altında geçmekte olan miting, beklenmeyen bir olay sonucu Serbest Fırka'nın tabanı üzerindeki kuşku ve endişeleri iyice artmasına neden olacaktı.³⁹³ Bu olay o günkü kalabalık içerisinde bulunan A. Tufan Yazman'ın anlattığına göre şöyle meydana gelmişti:

“...Devrimleri henüz kabullenmemiş olan bir çok softalar Fethi Bey'in eski gelenekleri tekrar geriye getireceği, devrimleri ortadan kaldıracacağı, şapkayı atıp fesi iade edeceği söylentilerini çıkarmışlar ve propagandaya başlamışlardı...Fethi Bey, bu söylentileri kesinlikle yalanlamak üzere ağzını açtı. Lider, sözlerinin Conker tarafından tekrarlanabilmesi için kelimeleri birer ikişer söylemek zorunluluğunda kalmış ve bakınız bu usül ne acı bir olaya sebep olmuştur:

Fethi Bey - Bazı kimseler!..

Nuri Conker - (daha yüksek sesle tekrar ederek) Bazı kimseler!..

Fethi Bey - Bizim!..

Conker - Bizim!..

Fethi Bey - Şapkayı atıp...

Conker - Şapkayı atıp...

Fethi Bey - Tekrar fesi getireceğimizi...

Conker - Tekrar fesi getireceğimizi!..

İşte tam bu sırada halk, cümlelerin tamamlanmasını beklemeden (şapkayı atıp fesi getireceğimizi) lâfını duyar duymaz, büyük uğultularla:

Yaşsa Fethi Bey!..

diye bağırmağa ve 50 bin kişinin belki 45 bini başlarındaki kasket ve şapkaları yere çalıp...çiğnemeğe başladılar. Stadyumu bir anda yerden yükselen bir toz bulutu kapladı. (SCF erkânında) büyük bir telâş başladı. Fethi Bey renkten renge giriyordu. Nuri Conker ve arkadaşları bağırıyor, tepiniyor... halkı uyarmağa çalışıyordu. Bu karışıklık bir kaç dakika sürmüştü... Ve... sonunda...Nuri Conker'in son derece gür sesi Alsancak Stadyumu'nun havasını çınlattı :-

Arkadaşlar!.. Yanlış anlaşıldı, cümleyi tekrar ediyoruz dinleyin!..

³⁹⁰ Cumhuriyet, Son Posta ve Yarın, 8 Eylül 1930.

³⁹¹ AYDEMİR, Tek Adam, s.398. İPEKÇİ, “İsmet İnönü'nün Hatırası”. Milliyet, 18 Kasım 1961, s.5.

³⁹² Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.

³⁹³ SELEK(Haz). İsmet İnönü..., s.228.

...Fethi Bey ve onu duble eden Nuri Conker yine deminki gibi kelimeleri birer ikişer tekrarlıyarak cümleyi şu şekilde tamamladılar :
"Bazı kimseler, bizim şapkayı atıp tekrar fesî getireceğimizi zannediyorlar. Yanılıyorlar. Gazi'nin inkılâpını devam edecektir!..."³⁹⁴

İzmir'de yaşanan olayların yankısı Ankara'ya geldikçe, CHF yöneticilerinde büyük bir telâş ve öfke meydana getiriyordu. İktidara göre bütün bunlara neden olan Fethi Bey'di. Öyle ki Fethi Bey "*bozgunculuk ve anarşi çıkarmakla*" bile suçlanmaya başlanmıştı.³⁹⁵ Ayrıca onlara göre gerekli önlemler alınmazsa bu gidişin sonu iyi olmayacaktı. Şükrü Kaya'nın özel kalem müdürlüğünü ve Atatürk döneminde bir süre İçişleri Bakanlığı yapmış olan Nejat Saner anılarında, İsmet Paşa'nın İzmir'den gelen çeşitli haberler üzerine çok sinirlendiğini ve Atatürk'e, "*Haysiyetim ve şerefim bahis konusudur, size dehalet ediyorum. Bu anarşiyi önlemek için Fethi Bey'i derhal tevkif etmeliğimi müsaade buyurumuz, başka çarem kalmadı*" diyerek bir anlamda Serbest Fırka'nın kapatılması için izin verilmesini istemiştir.³⁹⁶ İönü'ye göre ise, olayların asıl ürkütücü etkisi Mustafa Kemal üzerinde olmuş ve kendisine "... *bilesin herşey bitti, yeniden başlayacağız biz bu işe...*" diyerek, bizzat kendisinin kurdurduğu Serbest Fırka'dan umudunu kestiğini belirtmiştir.³⁹⁷

Bu iki anlatımdan hangisi doğru olursa olsun, ortaya koyduğu bir gerçek vardı: Olaylar ülkenin yöneticileri üzerinde Serbest Fırka'ya yönelik bir tepki oluşturmuş ve bu, onlara yeni partinin kapatılmasını düşündürtmeye varacak kadar ileri boyutlara ulaşmıştır. Bu İzmir olaylarından sonra gelinen noktayı göstermesi bakımından altı çizilmesi gereken bir durumdur.

3.1. Fethi Bey'in Konuşmasının Basındaki Yankıları

Bu gelişmeler olurken, Fethi Bey'in konuşmasına da elli bin civarında büyük bir kalabalığın katılması üzerine SCF yanlısı basın, artık yeni partinin halk arasında geniş bir taban bulduğuna inanarak, Serbest Fırka'ya desteğini ve iktidara eleştirilerini arttırmaya başlamıştı. Nitekim Son Posta bu noktanın altını, "*Buraya kadar 'Serbest Cumhuriyet'*

³⁹⁴ YAZMAN, A.g.k., s.229-230.

³⁹⁵ DOĞAN, A.g.k., s.211.

³⁹⁶ SANER, A.g.k., 176. (Metec Tunçay'ın Celal BAYAR olabilir dediği. Atatürk'e yakın, önemli bir kişi Samet Ağaoğlu'na da aynı şeyleri anlatmıştır. Bk. AĞAOĞLU, A.g.k., s.70 dipnottan)

³⁹⁷ SELEK (Haz.), *İsmet İnönü...*, s.229.

fırkası sun'i bir fırka idi. Davet ile vücuda gelmişti...İşte... Serbest Cumhuriyet Fırkası şimdi teşekkül etmiş oluyor...Arkasında bu kadar büyük bir halk kütlesi bulundukça, yeni fırkanın muvaffak olamamasına ... hiç bir sebep yoktur."³⁹⁸ sözleriyle çiziyordu. Ayrıca SCF yanlısı gazetelere göre, İzmir'de yaşananlar iktidarın halkın desteğini kaybettiğini açıkça ortaya koyuyordu ve bu rağbet bir referandum sayılmalıydı. Bu nedenle iktidar karşıtı gazeteler âdeta söz birliği etmişçesine, hükûmeti istifaya çağırıcı yayınlar yapmaya başladılar. Örneğin M. Zekeriya'ya göre, SCF'nın kurulmasından sonra bu partiye taraftar gazetelerin tirajının artıp, hükûmet yanlılarının ise düşmesi, halkın "*hükûmetin ve Halk Fırkası'nın neşrettiği gazetelere itimat etmediğinin*" bir göstergesi sayılırdı. Şimdi de halk, hükûmetle ilgili düşüncelerini ortaya koymuştu:

"Gazetelerde bilvasıta his ve fikrini ihsas eden halk, nihayet İzmir'de bizzat ortaya çıktı ve reyini doğrudan doğruya verdi...İzmir'deki nümayişlere bizzat halkın kendi kendine yaptığı bir referandum nazarile bakabiliriz. Halk doğrudan doğruya reyini veriyor ve Fethi Bey'i istediğini ilan ediyor.

Bu referandum karşısında İsmet Paşa hükûmetinin vaziyeti bizce çok nezaket kesbediyor. Halka istinat eden bir demokratik hükûmetin bu coşkun tezahürat karşısında yapacağı şey çekilmektir."³⁹⁹

İzmir'de yayınlanan Yeni Asır gazetesi de, halkın yeni partiye ilgisini bir "*plebisit*" olarak değerlendiriyor ve İzmirililer'in hep bir ağızdan "*Fethi Bey'i isteriz*" dediklerini, halkın "*eski fırkayı icraati üzerinde muhakeme ve mahkûm ettiği*"ni söylüyordu.⁴⁰⁰

İzmir'de Fethi Bey'e gösterilen ilgiyi "*İzmir'in işgâlden kurtarılışı sonrasındaki ikinci şahlanış*" olarak nitelendiren Yarın gazetesinde ise, "*Birinci şahlanış, istilaya karşı olmuştur. İkincisi ...hürriyete susayanların müşterek infialine tercüman oluyor*" denilerek Ege bölgesi milletvekillerine şöyle sesleniliyordu:

"Manisa, Aydın ve İzmir meb'usları, müntehiblerini takibe mecbur değiller midir?.. Kendisini apaçık gösteren umumi arzu karşısında, hususiyetle İzmir meb'uslarına düşen bir vazife vardır...Evet iki şekilli bir vazife:

- 1-Siyasî kanaatleri ile telif edebildikleri takdirde yeni fırkaya girmek,
- 2-Yeni intihabata kadar müstakil kalmak.

Akla üçüncü ve makul, hatta en münasip bir şekil daha geliyor: **İstifa**"⁴⁰¹

³⁹⁸ M. ZEKERİYA, "Yeni Fırka Şimdi Kuvvetlendi", *Son Posta*, S.49, 13 Eylül 1930, s.3.

³⁹⁹ M. ZEKERİYA, "Halk Reyini Veriyor", *Son Posta*, S.46, 10 Eylül 1930, s.3.

⁴⁰⁰ *Son Posta*, 8.9.1930, Yeni Asır'dan alıntı olarak.

⁴⁰¹ ENSARİ BÜLENT, "Üç Şekil", *Yarın*, S.259, 6 Eylül 1930, s.2.

Muhafif basının bu tutumuna karşılık iktidar yanlısı basın, Serbest Fırka'nın ülkedeki devrim karşıtı güçlerin amaçlarına ulaşabilmeleri için ortam hazırladığını öne sürüyor; bu bağlamda, yeni partiyi gözden düşürecek çeşitli iddialar ortaya atıyorlardı. Onlara göre Serbest Fırka ile birlikte, *“büyük bir demagoji dalgası, tıpkı eski şeriat dalgası gibi, memleket havasını sarsmaya”* başlamış ve *“Karşı fırkanın adamları daha şimdiden kara kalabalığın gerisinde kalmış(lardı).”*⁴⁰²

Yunus Nadi'ye göre, Fethi Bey'i dinlemeye gelenlerin ancak üç yüz kadarı *“meseleye inanan”* insanlardı. Geri kalanlar çeşitli *“propaganda ve tahriklerle”* gelmişlerdi.⁴⁰³ Ancak Yunus Nadi'nin neden bunları söyleme gereği duyduğuna açıklık getirebilecek bir neden, aynı yazıda, *“Fethi Bey'e ne kadar ilgi gösterilmiş olunursa olunsun, İzmir'de CHF'nin azınlıkta kalması mümkün değildir.”* sözleriyle ortaya konuluyordu. Anlaşılan iktidarı asıl ürküten ve böyle bir savunma durumuna iten neden, Serbest Fırka'nın kendi iktidarlarını ele geçirebilme olasılığıydı. Çünkü Serbest Fırka *“...her... yerde Halk Fırkası'nı söndüre söndüre”* gidiyordu.⁴⁰⁴

4. CHF Yanlısı Basının Gazi'yi Etkileme Çabaları ve Sonucu

İzmir olayları Gazi'nin partiler karşısında tarafsız kalmasının CHF'nin aleyhine bir durum meydana getirdiğini göstermişti. Anlaşılmıştı ki, Gazi bu tutumunu sürdürdüğü sürece Serbest Fırka'nın yükselişini engelleyebilmek mümkün değildir. Bu nedenle iktidar partisinin İzmir olaylarından sonra izlemeğe başladığı en önemli politikanın Gazi'nin partiler karşısındaki tutumunu değiştirebilmek çabaları olduğu söylenebilir. Bunun için de öncelikle bu konuda Serbest Fırka'nın hareket alanı daraltılmaya çalışılmış ve bu amaçla Serbest Fırka'nın Gazi'nin adını politikaya alet ettiği ileri sürülmeye başlanmıştır. Ayrıca *“Gazi'nin İsmet Paşa hükümetini düşürmek için yeni partiyi kurdurduğu”* söylentileri de bu konuda iktidar yanlısı basına önemli bir koz vermiştir. Örneğin Siirt Meb'usu Mahmut (Soydan) *“Gazi'nin büyük ismini bir politika vasıtası olarak kullanmaya hiç kimsenin hakkı yoktur”* diye başladığı *“Fırkalar Karşısında Gazi”* başlıklı yazısında, SCF'nı bu konuda çok laubali davranmakla suçluyor ve *“Bir hükümeti iskat için, Gazi'nin politika oyunlarına, fırka manevralarına tenezzül edeceğini düşünmek, onun aziz şahsiyetini,*

⁴⁰² FALİH RIFKI, “Tehlike Nerede?”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3291, 8 Eylül 1930, s.2

⁴⁰³ YUNUS NADİ, “İzmir ve Cumhuriyet Halk Fırkası”, *Cumhuriyet*, S.2277, 8 Eylül 1930, s.1.

⁴⁰⁴ ÖZALP, A.g.y., *Milliyet*, 3 Kasım 1963, s.5.

manevi kuvvet ve nüfuzumu tanımamak olur. Hakikati görmek için mugalata yollarına sapsmaya lüzum yoktur” diyordu.⁴⁰⁵ Aynı yazısında, Serbest Fırka'nın bu konuda izlediği politikayı “yolsuz” olarak niteleyen Hakimiyeti Milliye başyazarı ayrıca, “...Gazi Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumi Reisi'dir...Gazi, belli başlı bir devrin tarihini yapmış bir şahsiyettir; ondan kendi tarihini inkâr etmek beklenir mi? Herhalde tutulan yol yanlıştır. Devletin nizamını, gene devlet reisinin aziz ismini kullanarak kazmıya asla müsaade edilmez. Ergeç büyük hakikat bu harekete teşebbüs edenlerin önüne bütün mehabetile çıkar. O vakit bu yolsuz politikanın hesabını vermek ve tevîl yoluna sapsak da çok güç olur.” şeklinde tehdit içeren ifadeler kullanıyordu.

Öte yandan o günlerde başta Yunus Nadi olmak üzere, iktidarın önde gelen diğer yazarları Serbest Fırka'ya karşı izlemekte olduğu tarafsızlık politikasını değiştirmesi için Mustafa Kemal'e baskı yapıyorlardı.⁴⁰⁶ Onlara göre olay çok tehlikeli bir boyut almıştı ve eğer Gazi tutumunu değiştirmez ise, irticâ önlenemez bir duruma gelecekti. Ayrıca onun kendi kurduğu partinin iktidarı yitirmesi de söz konusuydu. Böylece Mustafa Kemal en duyarlı olduğu konular ileri sürülerek tutumunu değiştirmeye zorlanıyordu.

Aslında, Serbest Fırka'nın bu hızlı yükselişi tâ ilk günlerden beri Mustafa Kemal'i de tedirgin ediyordu.⁴⁰⁷ Bu tedirginlik İzmir olayları sırasında daha da artmış; hatta bu endişelerini İsmet Paşa'ya da açıkça söylemişti.⁴⁰⁸ Buna CHF ileri gelenleri ve gazetelerinin baskıları da eklenince,⁴⁰⁹ başlangıçta parti çekişmelerinde tarafsız kalacağını söyleyen Mustafa Kemal, sonunda tutumunu değiştirmeye karar verdi. Bunun ilk belirtisi Cumhuriyet gazetesinde yer alan Anadolu Ajansı kaynaklı şu haberde görülüyordu:

“ANKARA 8 (A.A.) Tebliğdir: Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Hz.nin yeni Serbest Cumhuriyet Fırkasına karşı Devlet Reisi olarak vaziyetleri kendi aleni mektuplarında musarrahtır. Buna rağmen şurada burada serahaten ve imaeen Reiscumhur Hz.nin yeni fırka ile beraber olduğu halka ifade ve işae edilmektedir. Bu gibi ifade ve işaalar tamamen ve kat'iyyen muhaliftir.”⁴¹⁰

⁴⁰⁵ SİİRT MEB'USU MAHMUT, “Fırkalar Karşısında Gazi”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3289, 8 Eylül 1930, s.1.

⁴⁰⁶ SOYAK, A.g.k., s.432 ve KUTAY (Haz.), *Fethi Bey...*, s.501-502.

⁴⁰⁷ OKYAR, A.g.k., s.68-69.

⁴⁰⁸ SELEK (Haz.), *İsmet İnönü...*, s.229.

⁴⁰⁹ KEMAL H. KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi -Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s.63.

⁴¹⁰ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930.

Bu haberi Yunus Nadi'nin aynı tarihli gazetede yer alan bir açık mektubu izledi. Gazi'ye hitaben yazılan bu mektupta Yunus Nadi, Serbest Fırka'nın onu kendisine mal etmeye çalıştığını belirterek, partiler karşısındaki durumuna açıklık getirmesini istiyordu.⁴¹¹ Mektupta bir önemli nokta daha göze çarpıyordu. O da Cumhuriyet başyazarının kullandığı "...zat-ı devletlerini başka ve yeni fırkalar mal etmeye çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen Cumhuriyet'in muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz..." ifadeleriydi. Yunus Nadi bu sözleriyle açıkça, eğer M. Kemal süre gelen tutumunu değiştirmesse, iktidar partisinin kendi başının çaresine bakacağını belirtiyordu. Bu önemli bir noktaydı ancak daha da önemlisi mektubun Gazi'nin bilgisiyle yazılmasıydı. Nitekim dönemin cumhurbaşkanlığı genel sekreteri Hasan Rıza Soyak bu mektubun, "*Hakikî durumu belirtmeye yol açmak için*" Gazi'nin onayıyla yazıldığını söylemektedir.⁴¹²

Mustafa Kemal'in bu yazıya yanıtı gecikmemiş ve mektuba hemen ertesi gün şu sözlerle karşılık vermişti:

"Cumhuriyet gazetesinde bana hitaben yazılan açık mektubu okudum; bu mektupta son günlerde İzmir'de vukua gelen hadiseler işaret olunarak, beni Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan başka fırkaların mal etmeye çalıştıkları görüldüğünden bahis ve vaziyetin tavazzuhu namına hakikati halin ifadesi talep olunuyor. Bu nokta üzerinde diğer bazı gazetelerdeki yazıları da okudum; her yerde, halk arasında da bu hususta şayialar ve tereddütler olduğunu işitiyorum...Hakikati hali bir defa daha ifade ve tasrih edeyim: Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumî Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mevlûdüdür. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiç bir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmî vazifemin hitamında, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında fiilen çalışacağım; bu konuda tereddüte mahal yoktur."⁴¹³

Serbest Fırka'nın kuruluş aşamasında Mustafa Kemal'in Fethi Bey'e yazdığı mektupta, niçin CHF'nin resmî genel başkanı olduğu ifadesinin çıkarılmasını istemediğinin önemli nedenlerinden birinin böylece ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü, Gazi Yunus Nadi'ye yazdığı mektupta partiler karşısındaki durumuna açıklık getirirken, "*Hakikati hali bir defa daha ifade ve tasrih edeyim...*" diyerek başlangıçtaki sözlerine

⁴¹¹ Mektubun tam metni için bk. Ek V.

⁴¹² SOYAK, A.g.k., s.432. Ayrıca bk. AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.74. Fethi Bey Gazi'nin bu davranışında Yunus Nadi başta olmak üzere, o sırada yanında bulunan bazı gazetecilerin büyük etkisi olduğunu söylemektedir. Bk. KUTAY (Haz.), Fethi Okyar..., s.501-502.

⁴¹³ Cumhuriyet, 10 Eylül 1930. Mektubun tam metni için bk. Ek VI.

atıfta bulunuyordu. Denebilir ki, başlangıçta Gazi olayların bu yönde gelişebileceği olasılığını göz önüne alarak, kendisine hareket serbestisi sağlamak istemişti ve Hilmi Uran'ın yeni parti kurucularının seçimiyle ilgili olarak söylediği gibi, bu da "...icabında fırkayı kaldırabilme tedbiri idi".

Öte yandan, Gazi'nin tavrını açıkça Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan yana koyduğunu gösteren bu sözleri yayınlandığında, yeni parti kurulalı henüz bir ay bile olmamıştı. Serbest Fırka da yeni örgütlenmeye başlamış ve kendisinin onayıyla bu amaç için çıkılan Ege gezisi hâlâ sürüyordu. Öte yandan Serbest Fırka lideri gazetecilerin konuya ilişkin sorduğu bir soruya "*Dünle bugün arasında değişmiş en küçük bir nokta yoktur*" karşılığı vermişse de,⁴¹⁴ bu danışıklı mektuplaşmanın Serbest Fırkalıları endişeye sürüklediği de muhakkaktı. Nitekim, ortaya çıkan durumun nedenini öğrenmek isteyen Fethi Bey, Ankara'ya dönerek Gazi ile görüşme ihtiyacı duymuştu. Ancak Gazi'nin Fethi Bey'e söyledikleri de SCF için pek umut verici değildi:

"Ben iki fırkaya yardım edeceğimi söylemişim. Görüyorsunuz ki, siz benim yardımına muhtaç değilsiniz. Halk size doğru akıyor. Desteğe öteki fırka muhtaçtır..."⁴¹⁵ "...ben artık biraz tarafgirlik yapacağım. Yoksa Halk Fırkası yıkılacak."⁴¹⁶

Gerek Fethi Bey'e söylenen bu sözler gerekse Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan mektup, Serbest Cumhuriyet Fırkası için "*sona gidiliyor*" anlamına geliyordu. Çünkü, o günkü ortamda Gazi'nin tavır alacağı bir siyasal oluşumun yaşaması mümkün olamazdı ve ayrıca böyle bir durumda Serbest Fırka'nın, tüm yönetim mekanizmasını elinde bulunduran iktidar partisiyle mücadele edebilmesi zordu. Nitekim bu gelişmeden sonra, hükûmet ve onu destekleyen basın Serbest Fırka'yı "*kardeş bir siyasi teşekkül*" olarak görme anlayışından vazgeçip, "*bir düşman*" yerine koyduğu⁴¹⁷ yeni partiyle şiddetli bir mücadeleye girişecekti. Örneğin basın cephesinin davranışını Ahmet Ağaoğlu şöyle anlatmaktadır:

"Bu arada karşı taraf gazeteleri kızmışlar, kükremişler, taşmışlar, ağızlarına gelen küfürleri, isnatları, iftiraları yazmaktan çekinmiyorlardı.

...İstanbul Fırka Reisi ... olan Cevdet Kerim (İncedayı) Serbest

⁴¹⁴ Cumhuriyet, 12 Eylül 1930.

⁴¹⁵ AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.69.

⁴¹⁶ OKYAR, A.g.k., s.73.

⁴¹⁷ İPEKÇİ, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", Milliyet, 22 Kasım 1961, s. 5.

Fırkayı irtica ile, ihanetle itham ediyordu.

Evvelce bu fırkanın dünyaya gelmesini memleket için bir nimet ve bereket alâmeti olmak üzere selamlamış olan ve benim hakkımda da :“Hangi fırkaya mensup olursa olsun, Ahmet Bey yine bizim kardeşimizdir.” diye yazmak gibi yüksek bir fedakârlık ve dostluk alâmeti gösteren Yunus Nadi Bey, şimdi fırka hakkında en ağır ithamları yazmaktan ve bana karşı da “sabık dostumuz” demekten çekinmiyordu.

(Akşam Gazetesi başyazarı) Necmettin Sadık ise gazetesinde Fethi Bey'e hitaben artık tereddüt etmeksizin : “Muhalefet yapmak için kaç para aldın?” diye yaz(abiliyordu).

Hatta Mahmut Bey (Siirt Meb'usu ve Milliyet başyazarı) gibi, her meselede büyük bir itidal ve soğukkanlılık göstermeği ve muvazenesini kaybetmemeği bilen bir arkadaş bile, hakkımızda envaî türlü imalar ile dolu yazılar yazmağa başlamıştı.⁴¹⁸

Sonuç olarak o günlerden sonra Serbest Fırka'nın üzerine gölge düştü. Partiye katılımlar azaldı, milletvekili katılımı ise hiç olmadı. Bu arada partinin denetimi de yöneticilerin kontrolü altından çıkmaya başlamıştı. Örneğin Fethi Bey “...*artık Serbest Fırka halkın malı olmuştur. Biz onun isteklerine boyun eğmek zorundayız.*” demek zorunda kalmıştı.⁴¹⁹ Böylece Fethi Bey'in başarılı Ege gezisi, her iki taraf özellikle CHF yanlısı basının da büyük etkisiyle, yeni parti aleyhine bir durum meydana getirdi ve Serbest Fırka olayının “*somunun başlangıcı*” oldu.

⁴¹⁸ AĞAOĞLU. A.g.k., s.65.

⁴¹⁹ ZEKERİYA SERTEL. A.g.k., s.194.

dördüncü bölüm

BELEDİYE SEÇİMLERİ

A) SERBEST FIRKANIN TABANI

Fethi Bey'in Ege gezisi Serbest Fırka'nın tabanının kimlerden oluştuğuyla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Ancak öncelikle söylenmesi gereken, halkın Serbest Fırka'yı başlangıcından itibaren gerçek bir siyasal oluşum olarak değerlendirdiğidir. Bu nedenle çoğu Terakkiperver Fırka deneyimini yaşamış olan bu insanlar, hükûmet güçlerinin çeşitli engellemelerine karşın, bu partiyi desteklemişlerdi. Yeni partinin kuruluşuyla ilgili bu kanının oluşmasında da kuşkusuz, Gazi ve Serbest Fırka ileri gelenlerinin çeşitli açıklamalarıyla, özellikle Serbest Fırka yanlısı basının bu konuyu duyuru biçimi ve halk arasında uyandırılan "*Gazi yeni partiyi İsmet Paşa'ya karşı kurdurdu*" düşüncesinin büyük etkisi vardı. Nitekim, Serbest Fırka'nın kapatılmasında sonra, CHF tarafından ankete dayanılarak hazırlanan bir raporda bu son nokta, "*Ebedî şefimizin yeni partinin kuruluşunu desteklemesi, İsmet Paşa ile aralarında ihtilâf bulunduğu ve Serbest Fırka'nın bu ihtilâf neticesinde maksatlı olarak teşkil edildiği şayialarının çıkması yeni partinin kurulur kurulmaz kuvvetlenmesine yol açmıştır*" sözleriyle dile getiriliyordu.⁴²⁰ Öte yandan Serbest Fırka ile Gazi ilişkisi hakkında halkın yürüttüğü mantık da çok basitti. "*Gazi istemeseydi yeni fırka kurulmazdı. Öyleyse yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey!*"⁴²¹

Bu arada Serbest Fırka'ya sağlanan desteğin en önemli özelliğinin "*tepkisel nitelikli*" olduğu söylenebilir. Öyle ki henüz partinin ilk kuruluş günlerinde, daha Serbest Fırka'nın amaçlarının ne olduğu tam olarak ortaya konulmadığı bir sırada, Fethi Bey, "*Fırkaya girmek isteyenler çoktur*" diyerek partilerine yoğun bir ilgi olduğunu söylüyordu.⁴²² Fethi Bey'in İzmir gezisi ve bu sırada yaşanan olaylar ise, bu tepkisel desteğin kimler tarafından sağlandığını somut olarak ortaya koymuştur.

Öncelikle söylenmesi gereken Serbest Fırka'nın kurulması ile birlikte ülkede büyük bir "*hürriyet*" havasının doğduğudur. Nitekim, CHF yanlısı basın ilk günlerden başlayarak özellikle bu nokta üzerinde durmuş ve yeni partiye yönelttiği en önemli eleştiri

⁴²⁰ İPEKÇİ, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi". Milliyet, 28 Kasım 1961, s.5.

⁴²¹ Cumhuriyet, 6 Eylül 1930.

⁴²² Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930.

konularından biri Serbest Fırka'nın “ölçüsüz bir hürriyet havası estirdiği” iddiası olmuştur. Örneğin Siirt MEB'usu Mahmut, “*Hakikati Unutmuyalım*” başlıklı yazısında, “*Bakıyoruz, yeni fırkanın doğuşu yeni bir hürriyet edebiyatına cereyan verdi. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın istibdatından, idaresindeki tazyikinden, yeni fırkanın bu ülkeye hudutsuz bir hürriyet... getireceğinden bahsediyor*”⁴²³ diyordu. İktidar yanlısı basının şikâyetlerine yol açan bu serbestlik havası baskılardan bunalan halkın, yeni partinin ne olduğunu tam olarak öğrenmeye gerek duymadan, içinde bulunduğu sıkıntıların nedeni olarak gördüğü iktidar partisine karşı Serbest Fırka'yı desteklemesine yol açmıştır. Nitekim, İzmir olayları sırasında çocuğunu kaybeden baba, bu acısını dile getirmek yerine Fethi Bey'e gerekirse başka çocuklarını da “*kurban*” verebileceğini, ancak kendilerini “*...zalim mutemetlerin ellerinden kurtarmasını*” istemiştir. Yine Serbest Fırka öncesi dönemde gittiği İzmir'le ilgili izlenimlerini soran İsmet Paşa'ya Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'nin anlattığı şu olay da halkın nasıl bir baskıyla karşı karşıya bulunduğunu göstermesi açısından ilginçtir:

“İzmir’de fırkamızın mutemedi olan zatı hayretle gördüm, birçok kimseleri yıldırılmış. Bir çiftçi bana ondan bahsederken namazda iki yana selam verir gibi başını mütemadi sağa sola çeviriyordu. Merak ederek sordum:

-Ne var? Ne için hep iki tarafa bakıyorsun? İşittiğim cümle şudur:

-Üç ekmeğim vardı, elimden ikisini aldı. Son ekmeği de alır diye korkuyorum.⁴²⁴

Serbest Fırka'ya sağlanan tepkisel desteğin kimler tarafından verildiğini gösteren bir başka olay da işçilerin sergilediği davranıştır. İşçiler Terakkiperver Fırka'nın kapatılmasından önce kısıtlı da olsa haklarını arayabilme olanağına sahipken,⁴²⁵ Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra, uzun sürecek bir sessizlik dönemine girmişlerdi. Bu süre içerisinde sendikalar kapatılmış, işçi birtakım cemiyetlerin eline bırakılmıştı. Nitekim Ahmet Hamdi Başar, işçilerin neden yeni partiyi desteklediği ile ilgili olarak “*... İstanbul’da (liman) amele(si) Serbest Fırka’ya rey veriyor. Çünkü bu amele Halk Fırkası namına istismar ediliyor. Amelenin bir cemiyeti vardır. Bu cemiyet onları korumak, hastalarına bakmak, muhtaçlarına yardım için kurulmuştur. Amelenin*

⁴²³ SİİRT MEB'USU MAHMUT, “Hakikati Unutmuyalım”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3274, 24 Ağustos 1930, s.1.

⁴²⁴ BAYDAR, A.g.k., s.316.

⁴²⁵ Örneğin, 1923 yılının Temmuz ve Kasım ayları içerisinde 7 önemli grev meydana gelmiştir. YERASİMOS, A.g.k., s.

yevmiyesinden yüzde üç kesilir. Reis, filan vekilin akrabası...kâtib-i umumî azledilmiş bir mülkiye âmiri, azalardan biri falanın diğeri filanın akrabasıdır... Sandığın gelirleri ancak masrafları karşılar, Cemiyet sadece bir yeyinti yeri olmuştur. Cemiyete kayıtlı olmayan ameleye iş verilmez. Onun için evinde çocuğu ilâç bekleyen amele bu tufeyli istismar yuvasını Halk Fırka'sının kendisi olarak görüyor ve ilk fırsatta bundan kurtulmak için Serbest Fırka'nın kucağına düşüyor." saptamasını yapmaktadır.⁴²⁶ Gerçekten İzmir'de başta liman işçileri olmak üzere çeşitli işçi gruplarının, yeni partiye destek vermek için başlattığı grevler işçilerin içinde buldukları durumla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Çünkü bu, dönemin koşulları göz önüne alınırsa, işçiler açısından çok riskli bir davranıştı.

İzmir'de yaşanan Serbest Fırka'nın tabanı hakkında ipucu verecek bir başka olay da, Fethi Bey'in Alsancak Stadi'nda yaptığı konuşma sırasında meydana gelen olaydır. Serbest Fırka her fırsatta devrimlere bağlılığını, lâikliğin savunucusu olduğunu, bu konuda iktidar partisinden farklı bir düşüncesi olmadığını belirtmesine; programında, tüzüğünde bu noktayı özellikle vurgulamasına karşın, elde olmayan bir durum bahane edilerek, devrimlerin en önemli simgelerinden biri olan şapka ayaklar altına alınmıştır. Demek ki, Serbest Fırka neyi savunuyor olursa olsun, devrimlere karşı unsurlar tarafından bir alternatif oluşum olarak görülmüştür. Bu ise, yeni partinin yıpratılabilmesi için CHF tarafından kullanılan gerekçelerden biri ve belki de en önemlisi olacaktır. Nitekim, İsmet Paşa "*Serbest Fırka... tamamen irtica çıktı*" derken,⁴²⁷ dönemin Meclis Başkanı Kâzım Özalp da, "*Serbest Fırka kurulur kurulmaz, fırsat bekleyen gerici unsurlar harekete geçtiler ve Fethi Bey'in etrafında toplanmaya başladılar*"⁴²⁸ sözleriyle aynı görüşü dile getirmektedir.

Rejime muhalif olup da, Serbest Fırka'ya destek verenler yalnızca devrimlere karşı olan güçler değildi; faaliyetlerine izin verilmeyen aşırı sol görüşlere sahip gruplar da tepkisel bir davranışla, ekonomik yönden CHF'ndan daha liberal görüşlere sahip olan yeni partiyi destekliyorlardı. Örneğin, Ağaoglu Ahmet konuyla ilgili şöyle bir olay anlatmaktadır: "*...gazeteci olduğumu hatırladığım birisi halk arasından fırlayarak bir mutuk vermeye başladı. Bu mutuk asla hoşuma gitmedi. Demagojik idi; yer yer sosyalist*

⁴²⁶ BAŞAR, A.g.k., s.7-8.

⁴²⁷ ABDİ İPEKÇİ (Haz.), *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1968, s.36.

⁴²⁸ ÖZALP, A.g.y., *Milliyet*, 3 Kasım 1963, s.5.

ve komünist kokuları geliyordu.”⁴²⁹ Ayrıca unutulmamalı ki, Serbest Fırka’ya destek veren iki önemli ulusal gazetenin sahip ve başyazarları da sosyalist görüşleriyle tanınan kimselerdi; hatta M. Zekeriya (Sertel), başlangıçta yeni partiye sol bir programa sahip olmadığı gerekçesiyle destek vermemiştir.

Bunların dışında Serbest Fırka’nın tabanını oluşturanlar arasında, şu ya da bu biçimde iktidar partisiyle ters düşen ya da çıkarları örtüşmeyen kimselerle; yeni oluşumun felsefesine inanan, bunu Cumhuriyet’in önemli bir ögesi sayan, devrimleri içtenlikle benimsemiş ancak, CHF ile düşünsel düzeyde uyuşmayan kimseler de vardı. Hatta denilebilir ki, yeni partinin örgüt temsilcileri genellikle bu ikinci tip insanlardan oluşuyordu.

Sonuç olarak Serbest Fırka’nın tabanının, “*gayr-ı memnun*” kitlelerin ağırlıkta olduğu; bunun yanında, bürokrasi dışında kalmış aydın kesimle birlikte bu partinin gerçek anlamda bir siyasal boşluğu dolduracağına inanan kimselerin de bulunduğu bir yapıdan oluştuğu söylenebilir.

B) SEÇİMLER ÖNCESİ DURUM

1. İktidarın Muhalif Basına Karşı Tutumu

İzmir olaylarından sonra iktidarın en önemli icraatlarından birisi basın üzerinde denetimini arttırıcı önlemler almak oldu. Daha önce, kendisine karşı yapılan ağır eleştirilere bile dikkat çekecek biçimde hoşgörülü ve yumuşak davranan iktidar, Serbest Fırka’ya olan ilginin somut olarak ortaya çıkmasından sonra, bu politikasını değiştirmişti. Bunun ilk göstergesi olarak İsmet Paşa imzasıyla İçişleri ve Adalet Bakanlıklarına bir genelge gönderildi ve ülkenin huzurunu bozucu yayınlara karşı önlem alınması istendi. İktidar karşıtı basın üzerinde baskı kurmaya yönelik yaptırımların başlangıcı olacak olan bu genelgede şöyle deniliyordu:

“Asayişî muhil ve türlü maksatlarla kanuna muhalif neşriyât, tahrikât ve harekât yapanlar hakkında kanunun emrettiği takibât bilâ tereddüt icra olunmalıdır. Fikir münakaşalarının masuniyeti ancak zabıta ve adliyenin memleketin nizam ve asayişini mahfuz tutması ile mümkündür.”⁴³⁰

Bu genelge muhalif basının sert tepkisine yol açtı. Örneğin bunu anti - demokratik

⁴²⁹ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.67.

⁴³⁰ *Hakimiyeti Milliye, Cumhuriyet ve Akşam*, 13 Eylül 1930.

bir gelişme olarak niteleyen Son Posta başyazarı M. Zekeriya, genelgenin iktidarın halktan çok “*zabıta kuvvetlerine*” dayandığını kanıtı olduğunu söylüyordu.⁴³¹ Yarn başyazarı Arif Oruç’un tepkisi ise çok daha dikkat çekiciydi. “*Gayelerinin tahakkuku*” için idamı bile göze alabileceğini imâ eden bir ifadeyle hükûmete açıkça meydan okuyan Yarn başyazarı, Serbest Fırka öncesi dönemde yaptığına benzer bir davranışla, eleştirilerinin dozunu arttırma tehdidinden de geri kalmıyordu:

“İdeal sahibi adamlar için, gayelerinin tahakkuku yolunda; tevkif, hapis ve hatta idam edilmenin bile zerre kadar kıymeti, ehemmiyeti olamayacağına göre bu neşriyattan... gazetecilerin müteessir olmalarına ihtimal verilemez... Muhterem Başvekil Paşa'nın şu şekilde tehdit edici ihtarında bulunmaları, kendilerinin zannedildiği derecelerde idare ve siyaset rucülü olmadıklarını, maalesef en canlı surette gösteriyor... Bir defa İsmet Paşa'nın emirleri, demokratlık iddiasında bulunan idarelere yakışmayacak kadar, vatandaş hukukunu anlamayan, hatta kanunların direktifle tatbik edildiğini gösteren bir emir idi. Eğer neşriyatımız dahi, türlü maksatlara atfedilmek istenenler arasında bulunuyorsa, lüzumunda daha ileriye gitmemizin teşvik edilmeyeceğini ümit etmek isteriz.”⁴³²

Muhalef basının bu sert tepkisine karşın hükûmet uygulamaya karar verdiği yeni politikadan vazgeçmedi. İzmir olayları sırasında halkı kışkırtıcı yayın yaptıkları ve TBMM'nin manevî kişiliğine hakaret ettikleri gerekçesiyle bazı gazeteler hakkında soruşturma başlattı. Daha sonra İzmir’de yayınlanan Hizmet, Yeni Asır ve Halkın Sesi gazetelerinin başyazar ve sorumlu müdürleriyle, bunların yazılarını alıntılararak yayınlayan Son Posta gazetesinin sorumlu müdürü tutuklandı. Oysa olayların çıkmasında en büyük rol iktidar yanlısı Anadolu gazetesine aitti ve diğer gazetelere soruşturma açılırken, bu gazete hakkında her hangi bir işlem yapılmamıştı. Fethi Bey bu tutumu sert bir biçimde eleştirmeye başlayınca, Anadolu gazetesi de soruşturma kapsamına alındı ancak, öteki gazeteciler ağır cezada yargılanıp tutuklanmalarına karar verilirken, Anadolu gazetesi sorumlularının asliye ceza mahkemesinde ve tutuksuz yargılanmaları kararlaştırıldı. Bu, söz konusu genelgenin gerçek amacını ortaya koyması bakımından ilgi çekici bir göstergedir.

İktidarın SCF yanlısı basına takındığı tavır, bu parti tarafından kendilerine karşı yöneltilmiş bir hareket olarak değerlendirildi. Serbest Fırka’ya göre aslında bu davranışıyla hükûmet, Cumhuriyet Halk Fırkası ile elele vererek yükselişlerinin önüne set

⁴³¹ M. ZEKERİYA. “Hükûmet Hangi Kuvvete İstinat Ediyor?”, *Son Posta*, S.48, 12 Eylül 1930, s.3.

⁴³² ARİF ORUÇ. “Başvekilin Emirnamesi”. *Yarn*, S.263, 10 Eylül 1930, s.1.

çekmek istiyordu. Bunun için de hükûmet Halk Fırkası erkânı, Halk Fırkası erkânı da hükûmet memurları gibi çalışıyordu. Elleriindeki tüm hükûmet ve parti örgütlerini de kendilerine karşı seferber etmişlerdi.⁴³³

Bu arada ilginç bir biçimde Yarı gazetesi yaptırım dışı kalmıştı ama, doğrudan olmasa o da gözdağı verilmekten kurtulamadı. Bursa Valisi Fatin Bey “komünist” olarak suçladığı Arif Oruç’la ilgili şunları söylüyordu:

“Efendiler, Yarın isminde bir gazete varmış. Onun sahibi olan Arif Oruç’u iyi bilirim. Bu firarî Çerkez Ethem’in kâtib-i hususisi idi. Zaten komünisttir. Ankara’da da bir zamanlar böyle bir paçavra çıkarırdı... Bu kepezelik meclis açılıncaya kadar devam edecektir. En ağır cezalar onlar içindir...Hükûmet müteyakkızdır.”⁴³⁴

Öte yandan Serbest Fırka’nın ilk günlerinde “...Gazi’nin emriyle yeni bir muhalefet partisi kurulmasının, öteki reformların yapılış şekillerine tamamen uygun olduğunu kabul etmek gerekir” diyen⁴³⁵ dönemin ABD Büyükelçisi Joseph Grew, İzmir olaylarından sonra hükûmetin yeni partiye karşı takındığı tutum ve onu destekleyen basına uygulanmaya başlayan baskı politikaları üzerine anılarına, 13 Eylül 1930 tarihinde şu dikkat çekici notları düşmüştür:

“Basına verilen özgürlük işte bu kadar. Durum son derece şaşırıcı; ilerde ne gibi sonuçlar baş göstereceğine dair herhangi bir kehanette bulunmaya imkân yok; bütün tahminler aynı derecede itibara şayan görünmekte. Kesin olarak bilinen bircik şey şu ki, Türkiye’de kendini gösteren değişimleri dış görünüşlerine göre değerlendirmekte nadiren isabet vardır; perde arkasındaki entrika ise durmadan ilerlemektedir.”⁴³⁶

2. Seçimler Öncesi Basın

İzmir olaylarından sonra, CHF ve onun yanısı gazeteler, Serbest Fırka’yı yıpratmaya -hatta yok etmeye- yönelik çabalarının dozunu daha da arttırmışlardı. Bunun için de öncelikle yeni partiyi gerçek kurucusu denilebilecek olan Gazi’nin gözünden düşürmeye çalışıyorlar; Serbest Fırka’nın tabanını *şeriatçı*, *inkılâp düşmanı*, *komünist vb.* sıfatlarla nitelendiriyor, bu partinin artık dönülemez bir yola girdiği ve kontrol edilemeyeceği düşüncesinin yayılması için uğraş veriyorlardı. Örneğin Falih Rıfkı’ya

⁴³³ Yarı, 16 Eylül 1930. Parti genel sekreteri Nuri Bey’in demeci.

⁴³⁴ Yarı, 19 Eylül 1930.

⁴³⁵ GREW, A.g.k., s.103.

⁴³⁶ A.g.k., s. 108.

göre, “cumhuriyetçilik ve lâiklik kayışından” kurtulan yeni parti, artık “cumhuriyetçilik kıyılarında görülüyordu.”⁴³⁷ Yine Falih Rifki, hükûmetin İzmir olayları nedeni ile gazetelere karşı izlediği politikayı eleştiren Fethi Bey’i mahkemeleri “tedhiş” altında bırakmaya çalışmakla suçluyor ve “...Bir devletin bütün mesuliyetlerini üzerine almayı göze kestiren bir fırka reisinin bu gafleti affedilemez” diyordu.⁴³⁸ Öte yandan Serbest Fırka kurucularının kişiliklerine de doğrudan sert eleştiriler yapılmaya başlanmıştı. Ayrıca, bir an önce Serbest Fırka’nın önüne geçilmesi için baskı yapıyorlardı: “Bu vaziyet, tabii bu şekilde devam edemez...Bunun için müracaat edilecek tedbir ise, kanun vasıtalarını, adliye mahkemelerini harekete geçirmektir.”⁴³⁹ İktidarca Serbest Fırkalılara bir yalnızlaştırma politikası da uygulanmaya başlanmıştı. Örneğin Bilecik Milletvekili Rasim Bey, Mustafa Kemal’in sevdiği bir arkadaşıydı ve onun emri ile Serbest Fırka’ya girmişti. Herkes ile de dost geçinirdi. Bir gün iktidar partisinden bir milletvekili arkadaşına “*Seni severim; sakın bugünlerde bana yaklaşma! Ben şimdi veba mikrobü gibi oldum.*” demek zorunda kalmıştı.⁴⁴⁰

Bu arada Serbest Fırka yanlısı gazeteler de kendilerine yapılan saldırılara aynı şiddette karşılık veriyorlardı. Ayrıca bu gazetelerin hükûmetin meşruiyetini tartışmaya açtıkları görülmektedir. Onlara göre, hükûmet halk desteğini yitirmişti, bundan dolayı da istifa etmeliydi. Bunun yanı sıra hükûmet, vatandaşlar arasında ayrımcılık yaparak anayasanın eşitlik ilkesine aykırı davranıyordu. Yine iktidar partisi, devlet yönetiminde tekelcilik zihniyeti meydana getirmekle de suçlanıyordu: “*Görülüyor ki, biz hâlâ memleketi bir çiftlik ve kendimizi o çiftliği idareye memur insanlar sanıyoruz. Hâlâ cumhuriyet ve inkılâp mefhumlarının, yalnız bir kısım vatandaş zümresinin malı olamıyacağına inanmıyoruz. Hâlâ memleketin evlâtlarının bir çoğuna memleketi için düşünmek ve söz söylemek hakkını vermemeye kendimizi selahiyatdâr görüyoruz. Bu memleket ve cumhuriyet inhisarcılığına artık bir nihayet vermek lâzımdır.*”⁴⁴¹

Gazete sayfalarında yer alan partilere yönelik bu sert eleştirilerin yanı sıra, gazetelerin kendi arasında da, çok ağır sözcüklerin kullanıldığı karşılıklı suçlamalar

⁴³⁷ FALİH RIFKI, “Tepeden İnen Dalgalar”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3298, 17 Eylül 1930, s.1.

⁴³⁸ FALİH RIFKI, “Protesto”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3299, 18 Eylül 1930, s.1.

⁴³⁹ M. ASIM, “Tezvirçiler ve Tahrikçiler”, *Vakıt*, S.4562, 20 Eylül 1930, s.4.

⁴⁴⁰ GOLOĞLU, A.g.k., S.285.

⁴⁴¹ M. ZEKERİYA, “Devlet İdaresinde İnhisarcılık Siyaseti”, *Son Posta*, S.58, 22 Eylül 1930, s.3.

yapılmaya başlanmıştı. Örneğin 14 Eylül tarihli Yarın gazetesinde Hakimiyeti Milliye'nin bir muhabiri “şaklaban”lıkla suçlanırken, Hakimiyeti Milliye de Son Posta'ya “gaz tenekesi” diyordu.⁴⁴² Bu ise, gerginliğin daha çok artmasına ve dalga dalga tabana yayılmasına yol açıyordu. Halk kamplara ayrılmaya, sert parti mücadeleleri yapmaya başlamıştı.

İşte ülke böyle bir ortamda iken, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın “ölüme gitmesini hızlandırmaktan başka bir işe yaramayacak”⁴⁴³ belediye seçimleri başladı.

3. Seçimlerin Başlaması ve Tartışmalar

O dönemde uygulanan seçim yasasına göre⁴⁴⁴ belediye meclisi seçimleri, “Eylül iptidasında başlıyor Ekim ayının 20'sinde sona eriyordu.”(md.31). Konu açısından önem taşıyan başta İstanbul ve İzmir gibi olmak üzere bazı önemli kentlerdeki seçimler Eylül sonu ve Ekim'de başladığı için, öncelikle o zamana kadar meydana gelen önemli bazı olaylara değinilecek ve bunların seçimlere etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1. Meclis'in Olağanüstü Toplantısı

Belediye seçimleri devam ederken, 22 Eylül 1930 tarihinde, Meclis olağanüstü toplantıya çağrılmıştı. Fethi Bey'in, “Aslında... İsmet Paşa'nın Halk Fırkası meb'uslarını etrafında sınımsız toplamak için sebep” olarak tanımladığı bu toplantının,⁴⁴⁵ hükûmete göre ise amacı, Türk parasının değerini korumak üzere hazırlanmış yeni malî yasa tasarısını görüşmekti.⁴⁴⁶ Muhalefet, zaten kendisinin de en çok üzerinde durduğu konulardan biri olan bu tasarıya destek verdi ve malî yasa tasarısı oy birliğiyle kabul edildi. Serbest Fırka'nın sergilediği bu davranış ortamı bir nebze yumuşatmıştı. Örneğin Hakimiyeti Milliye bu davranışı “ciddî ve samimî muhalefete güzel bir misal” diyerek

⁴⁴² FALİH RIFKI, “Hesap Yanlışı”, **Hakimiyeti Milliye**, S.3292, 11 Eylül 1930, s.1.

⁴⁴³ İPEKÇİ, “Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi”, **Milliyet**, 23 Kasım 1961, s.5.

⁴⁴⁴ 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu.

⁴⁴⁵ KUTAY (Haz.), **Fethi Okyar...**, s.504.

⁴⁴⁶ Bu sırada 24 Eylül 1930 tarihinde yapılan bir ara seçimde Fethi Bey, büyükelçi atanan Cemal Hüsnü Bey'in yerine Gümüşhane'den milletvekili seçilerek Meclis'e girmişti. O dönemde seçimler iki dereceli olarak yapıldığı ve ara seçimlerde, yalnızca genel seçimlerde belirlenen ikinci seçmenler oy kullandığından Fethi Bey'in milletvekili seçilmesi CHF desteğiyle gerçekleşmiştir. Bu konuda ikinci seçmenlere gönderilen CHF Kâtib-i Umumisi'nin yazısı şöyleydi: “Münhal olan Gümüşhane meb'usluğu için Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup müntehib-i sanilerin Serbest Cumhuriyet Fırkası Reisi Fethi Beyefendi'ye rey vermelerini rica ederim. Maksat programı ve fikirleri bizden tamamen ayrı olan karşı fırkanın, fikirlerini Büyük Millet Meclis'inde izah edebilmesine inkân vermektir.” **Hakimiyeti Milliye**, 22 Eylül 1930.

överken⁴⁴⁷ Cumhuriyet de buna benzer bir üslup kullanıyordu.⁴⁴⁸ Bu iktidarla muhalefet arasında uzun zamandır ilk kez görülen bir durumdu ve tansiyonu önemli ölçüde düşürmüştü.

Ancak, bu hoşgörülü ortam çok kısa sürdü. İsmet Paşa hükûmeti 26 Eylül 1930 tarihinde istifa edince sükunet bozuldu ve yerini, yeniden sert tartışmalara bıraktı.

3.2. Yeni Hükûmetin Programı ve Basındaki Yorumlar

İsmet Paşa başkanlığında kurulan VI. Cumhuriyet hükûmeti Adalet, İktisat ve Millî Eğitim Bakanlarının değiştirilmeleriyle oluşturulmuş; vergiler, Türk parasının değerinin korunması, adalet mekanizmasında iyileştirme yapılması gibi birçok konuda düzenlemeler yapmayı programına almıştı. Bunlar aynı zamanda, Serbest Fırka'nın da en önemli eleştiri konularıydı ve iktidarın bu yaklaşımı Serbest Fırka tarafından kendi görüşlerinin taklit edilmesi olarak yorumlandı.⁴⁴⁹

Program Serbest Fırka yanlısı basın tarafından da yeni partinin görüşlerinin hükûmet tarafından kabul edilerek uygulamaya geçirildiği biçiminde değerlendirildi. Örneğin, Son Posta bu gelişmeyi "*Yeni kabine Serbest Fırka tarafından yapılan ıslahat programını kendine maletti*" manşetiyle verirken iktidarın bu davranışının aslında Serbest Fırka'nın bir zaferi sayılması gerektiğini söylüyordu.⁴⁵⁰ Gazetenin başyazarı M. Zekeriya da aynı tarz bir yorumda bulunarak "*şayet Fethi Bey'in yerinde olsa*" Cumhuriyet Halk Fırkası'na şunları söyleyeceğini belirtiyordu: "*...Millet Meclisi'nde kürsüye çıkar, 'Efendiler!' derdim, bütün dediklerimizin, bütün şikâyetlerimizin doğruluğunu kabul ettiniz... Bununla bir buçuk aylık mevcudiyetimize rağmen, memlekete büyük hizmetler yaptığımızı kabul etmiş oldunuz, vücudumuzun lüzumunu bu eserle tasdik ve teyit etmiş oluyoruz. Şu halde sizi memlekete nafi olmıya sevk edebildiğimizden, hatalarımızı*

⁴⁴⁷ SİİRT MEB'USU MAHMUT, "İlk Temas", *Hakimiyeti Milliye*, S. 3307, 26 Eylül 1930, s.1.

⁴⁴⁸ YUNUS NADİ, "Serbest Fırka Umumi Kâtibi", *Cumhuriyet*, S.2292, 23 Eylül 1930, s.1.

⁴⁴⁹ Programın açıklandığı günlerde Cumhuriyet'te yer alan şu haber bu programla Serbest Fırka'nın eleştirileri arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından ilginçtir: "*Ankara'dan verilen habere nazaran İsmet Paşa kabinesinin programı hakkında verilen haberler Serbest Fırka erkânını havrete düşürmektedir. Bunun sebebi hükûmet tarafından kabul edilen ıslahat esaslarının birçok noktada Serbest Fırka tarafından ileri sürülen fikirleri ihtiva etmesidir. Serbest Fırka erkânı bu mesele etrafında beyan-ı müteala ederken 'Biz düşünelim, onlar tatbik etsinler' demektedirler.*" *Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel 1930.

⁴⁵⁰ *Son Posta*, 2 Teşrinievvel 1930.

*görüp düzeltmeye yardım ettiğimizden dolayı bize teşekkür etmelisiniz*⁴⁵¹

Arif Oruç da benzer bir yaklaşımla, programda Serbest Fırka'nın bazı görüşlerinin yer almasını, “*şuurlu, esaslı ve temiz bir muhalefetin verdiği turfanda meyveler*”e benzetiyordu. Yarın başyazarına göre bu davranış İsmet Paşa'nın hatalarını anlama ve onu düzeltmedeki aceleciliğini göstermekteydi.⁴⁵²

CHF yanlısı gazeteler de Serbest Fırka'nın eleştirdiği birçok konunun yeni hükûmet programında yer aldığını kabul ediyorlardı ancak, bunu farklı bir değerlendirme için kullanıyorlardı. Çünkü onlara göre, Serbest Fırka zaten tüm temel konularda Cumhuriyet Halk Fırkası ile aynı ilkelere sahipti. Farklı görüşler taşıdığı konular da bu programla ortadan kalkmıştı. Öyleyse, “*inkılâp düşmanlarının randevu yeri*” haline gelen ikinci partinin varlığına artık gerek kalmamıştı.⁴⁵³ Nitekim Yunus Nadi “*Yeni Fırkanın Mahiyeti*” başlıklı yazısında, “*...yeni fırkanın mevcudiyetinin sebebi kalmıyor...Yol yakın iken bu meseleyi ciddi surette tetkik ve halletmek lâzımdır kanaatinde bulunuyoruz. Lüzumsuz yere efkârın teşevvüş ve teşettüte sevki mahzurludur*” diyordu.⁴⁵⁴

Öte yandan bu düşüncenin özellikle Mustafa Kemal'e yakın isimler olarak bilinen Yunus Nadi ve Necmettin Sadık tarafından da savunulması Serbest Fırka yanlısı basın tarafından kuşkuyla karşılanmış ve “*Acaba yeni partinin kapatılması yönünde bir tutum mu var?*” sorusunun zihinler de uyanmasına neden olmuştu. Nitekim bu kuşku Son Posta gazetesinin ilk sayfasına “*Açık söyleyin! Serbest Fırka'nın ilga edilmesini mi istiyorsunuz?*” sözleriyle yansıtılmıştı.⁴⁵⁵

Ancak kendisine yakın yazarların bu görüşlerinin Gazi'nin de düşüncelerini yansıttığı biçiminde değerlendirmekten çok, basının siyasal otorite üzerinde bir baskı aracı olarak ortaya çıkmaya başlamadığının bir göstergesi olarak kabul etmenin daha doğru olacağı söylenebilir. Nitekim Serbest Fırka'nın en azından bir süre daha varlığını sürdürebilmesi için Gazi tarafından zaman zaman bazı girişimlerde bulunduğu

⁴⁵¹ M. ZEKERİYA, “Serbest Fırka Kazandı”, *Son Posta*, S.69, 3 Teşrinievvel 1930, s.3.

⁴⁵² ARİF ORUÇ, “Hataların Tashihi”, *Yarın*, S.284, 1 Teşrinievvel 1930, s.1.

⁴⁵³ VEDAT NEDİM, “Bu Ne Biçim Liberalizm”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3311, 30 Eylül 1930, s.3.

⁴⁵⁴ YUNUS NADİ, “Yeni Fırkanın Mahiyeti”, *Cumhuriyet*, S.2301, 2 Teşrinievvel 1930, s.1. Ayrıca bk. NECMETTİN SADIK, “Meclisteki Münaşakalardan Çıkan Netice”, *Akşam*, S.4306, 6 Teşrinievvel 1930, s.1.

⁴⁵⁵ *Son Posta*, 3 Teşrinievvel 1930.

görülecektir.

3.3. Son Posta'nın Yayını ve Gazi'nin Durumunun Yeniden Tartışma Konusu Olması

Hükûmetin istifasından sonra sert üsluplu ilk davranışlar SCF yanlısı basından gelmişti. Bu bağlamda önce Yarın gazetesi, kabine kurma görevinin yeniden İsmet Paşa'ya verilmesinin bir zorunluluk olmadığını öne sürerek, Fethi Bey'in başbakanlığını gündeme getirdi.⁴⁵⁶ Ancak gerginliği asıl tırmandıran ve Gazi'nin durumunu yeniden tartışma konusu yapan gelişmelere Son Posta'nın bir haberi neden oldu. M. Zekeriya imzalı haberde İsveç Haber Ajansı'na dayanılarak, M. Kemal ile Fethi Bey arasında gizli bir anlaşma yapıldığı öne sürülüyordu. Buna göre, cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesi ve ömür boyu bu görevde kalması konusunda ikisi arasında uzlaşma sağlanmıştı.⁴⁵⁷

Haber duyulduğunda bir şok etkisi yaptı. Çünkü böyle bir durum Serbest Fırka'nın iktidara gelmesine kapı açmak demektir. Bu nedenle, İzmir olayları sonrasında Gazi'nin yayınladığı mektupla rahatlayan CHF yanlısı gazeteler yeniden endişeye düştü ve öncelikle haberi yalanlamaya koyuldular. Cumhuriyet gazetesi kendisine atıfta bulunulan İsveç ajansının Türkiye'de temsilcisi olmadığını, diğer yabancı muhabirlerin de böyle bir bilgiye sahip olmadıklarını duyurdu. Hakimiyeti Milliye ise, haberin her iki partinin genel sekreterinin yanında bizzat M. Kemal tarafından yalanlandığını söylüyordu.

Öte yandan bu gelişmeler olurken Arif Oruç, M. Kemal'in ömür boyu cumhurbaşkanlığı konusunu destekleyici bir yazı yazdı. Zaten demokratik bir ülkede bu makama seçilmiş kişilerin partilerinden istifa etmelerinin anayasal bir zorunluluk olduğunu söyleyen Yarın başyazarına göre, Gazi'nin tarafsız kalmasını istemeyenler ülkeyi diledikleri gibi yönetmek sevdasında olanlardı ve M. Kemal Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından kendilerinin iktidarda kalabilmeleri için bir araç olarak kullanılıyordu.⁴⁵⁸ Ayrıca yine Arif Oruç'a göre, “...düne kadar memlekette bir ikinci fırka bulunmaması itibarile Mustafa Kemal Hz.nin böyle bitaraflığına lüzum hasıl bulunmayabilir(di). Fakat kendileri bizzat Fethi Bey'in fırka tesis etmesini memnuniyet

⁴⁵⁶ ARİF ORUÇ, “Başvekâlet”, *Yarın*, S.277, 24 Eylül 1930, s.1.

⁴⁵⁷ *Son Posta*, 24 Eylül 1930.

⁴⁵⁸ ARİF ORUÇ, “Gazi Hazretleri”, *Yarın*, S.278, 25 Eylül 1930, s.2.

ve zevkle karşıladıklarını bildirdikten sonra, tek fırka zamanındaki vaziyetlerinde” kalamazdı.

Ancak Son Posta'nın dayanak yaptığı haber kaynağının asılsız çıkması ve Serbest Fırka'nın parti organı olarak gördükleri Yarın gazetesinin bu konudaki tavrı, iktidar yanlısı basının, her ne kadar bu konuyu yalanlamışlarsa da, “*Acaba Gazi yeniden tutum mu değiştiriyor?*” kuşkusuna neden olmuştur. Bu nedenle öncelikle böyle bir şeyin mümkün olamayacağını ileri sürmeye başladılar. Bu bağlamda, kendi görüşlerine destek olması bakımından Ağaoğlu'nun 1924 yılında yayınlanan ve Gazi'nin tarafsız olamayacağını savunduğu bir yazısını yeniden yayınladılar.⁴⁵⁹ Diğer yandan, bu konuya bizzat kendisinin bir açıklık getirmesi için çeşitli yollarla Gazi'ye baskı yapıyorlardı. Gerçi Gazi'nin açıklamasından sonra yayınlanmıştı ama, onun üzerine ne ölçüde baskı yapıldığını göstermesi bakımından Yunus Nadi'nin “*Bîtaraflık Meselesi*” başlıklı yazısı ilginçtir. Yunus Nadi, cumhurbaşkanının tarafsız kalarak görevlerini yerine getirmemesi durumunda vatana ihanetle yargılabileceğini imâ ettiği bu makalesinde, önce Mustafa Kemal'in “*Cumhuriyet Halk Fırkası ile gene bu memleket ve milletin şart-ı bakası olan inkılâplara pişüva*” olduğunu belirtiyor, sonra da şunları söylüyordu:

“Cumhuriyete ve inkılâplara nezaret etmek ve onlar muvacehesinde azamî takayyüt göstermek Reiscumhurun yalnız gelişi güzel bir vazifesi değil, hattâ kanunî vazifesidir de. Eğer bunlara dikkat etmezse, Reiscumhurun yegâne cürüm olarak hıyanet-i vataniye ile itham olunabileceği teşkilât-ı esasiyede sarıhtir.”⁴⁶⁰

Bu yazı, iktidar yanlısı basının Gazi'nin partiler karşısındaki durumuna ilişkin ne kadar katı bir tutum sergilediğini ve onunla ilgili tartışmaların ne düzeye geldiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Nitekim konuyla ilgili tartışmaların yoğunlaştığı bir ortamda iktidar yanlısı gazetelerin sahip ve başyazarları Gazi ile bir görüşme yapmışlar,⁴⁶¹ bu görüşme sonunda Gazi bir açıklama yaparak, ömür boyu cumhurbaşkanlığı

⁴⁵⁹ *Cumhuriyet ve Akşam*, 27 Eylül 1930. Ancak bunun üzerine Ağaoğlu bir açıklama yaparak, o günün koşullarıyla içinde buldukları durumun farklı olduğunu, bu iki partinin aynı amacın gerçekleştirilmesi için elele vererek birbirini denetlemekle görevli iki yoldan başka bir şey olmadığını, Gazi'nin taraflı olmasını isteyenlerin aslında kendilerini ondan ayırmak isteyenler olduğunu savundu: “*Havır, hayır bir taraflığı biz istiyoruz...Bizi tasvip eden o; esaslarımız onunki; o halde nasıl biz bîtaraflık, yani bize karşı alâkasızlık isteriz. Hakikatte bizden bîtaraflık isteyenler bizi ondan ayırmak isteyenlerdir. Biz bîtaraflık istemiyoruz. Çünkü o büyük nur menbaından kimseyi ayırmak emelinde değiliz. Bizim istediğimiz, o büyük nur menbaının hepimizin fevkânde hepimizi aynı tarzda ve aynı miktarda aydınlatmasıdır*” *Son Posta*, 5 Teşrinievvel 1930, s.7.

⁴⁶⁰ YUNUS NADİ. “*Bîtaraflık Mes'elesi*”. *Cumhuriyet*, S.2298. 29 Eylül 1930, s.1.

⁴⁶¹ SOYAK. A.g.k., s.435.

konusunun kabul edemeyeceği bir durum olduğunu söylemiştir.⁴⁶²

Oysa M. Zekeriya (Sertel)'nin anılarında söz ettiğine göre, Gazi ile Fethi Bey arasında gerçekten böyle bir uzlaşma sağlanmıştı. Zaten Son Posta'da yer alan haber, SCF liderlerinin onayıyla hazırlanmıştı⁴⁶³ ve Gazi, bir süre bu anlaşmanın gizli tutulmasını istemişti. Anlaşıyor ki, konu basına sızınca üzerindeki baskılar artmış ve bu düşüncesinden vaz geçerek söz konusu açıklamayı yapmıştır. Nitekim olayın duyulmasından sonraki gelişmelere değinen Sertel, Fethi Bey'in kendisine "*Gazi'nin bu sırrın açıklanmasına çok kızdığını*" söylemiş olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁴

Yine Sertel'in anlattıklarına göre, gizli kalması istenen bir konunun açığa vurulması Gazi'nin Serbest Fırka yöneticilerine olan güvenini bütünüyle yitirmesine neden olmuştur.⁴⁶⁵ Nitekim bu olayların hemen arkasından görev yeniden İsmet Paşa'ya verilmiş ve Gazi, açıkça İsmet Paşa'nın yanında ağırlığını koyduğunu belirten şu açıklamayı yapmıştır:

"Eğer İsmet Paşa hükûmet teşkilini kabulden suret-i kat'iyyede imtina etseydi, başvekâleti bizzat deruhte etmekten başka çare kalmazdı. Ya ben, ya İsmet Paşa!"⁴⁶⁶

C) SEÇİMLER

1. 1930 Yılı Belediye Meclisi Seçimlerinin Özellikleri

3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen yeni Belediye Kanunu ilk kez bu seçimlerde uygulanacaktı. Yasaya göre seçimler, ülkenin değişik yerlerinde değişik tarihlerde başlayarak Eylül başlangıcından Ekim ayının 20'sine kadar yaklaşık bir buçuk ay sürüyor ve bugün olduğu gibi bir günde bitmiyordu. Bir "*intihap şubesi*"nde⁴⁶⁷ seçimlerin kaç gün süreceği ise, en büyük mülkî amirin onayını almak kaydıyla, o yerin belediye

⁴⁶² *Ayın Taribi*, C.23-54, S.79-81, Birinci Teşrin- Birinci Kanun 1930, s. 6646. Mustafa Kemal'in sözleri şu şekildeydi: "*Bana öteden beri bu yolda teklifte bulunanlar çok olmuştur. Siz ve eskâr-ı umumiye biliniz ki, bu gibi teklifler asla hoşuma gitmemiştir. Benim gayem yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde millet hakimiyetini kuvvetlendirmek, ebedileştirmektir. Bu itibarla dediğiniz gibi, bir teklif benim idealimi cidden rencide eden bir manada telâkki ederim. Bu veya şu tefsire giden sözleri beni çok iyi tanıyan Türk milleti elbette benden daha iyi telâkki eder.*"

⁴⁶³ ZEKERİYA SERTEL. *A.g.k.*, s.196-199.

⁴⁶⁴ *A.g.k.*, s.197.

⁴⁶⁵ *A.g.k.*, s. 199.

⁴⁶⁶ *Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye*, 28 Eylül 1930.

⁴⁶⁷ Yasa, nüfusu 500'den çok olan her belde veya belediye şubelerinin bir "*intihap şubesi*" olabileceğini öngörüyordu. (md.33).

meclisinin inisiyatifine bırakılıyordu. Ayrıca, sandık başkanlarının da ya o yerin belediye başkanı ya da belediye meclisi üyelerinden biri olacağı öngörülüyordu. Ancak yasanın bu hükümleri seçimler sırasında çeşitli yolsuzluk ve baskı iddialarına yol açarak meydana gelen olayların önemli nedenlerinden biri olmuş ve taraflar arası gerginliğin tırmanmasında önemli rol oynamıştır.

Öte yandan bu seçimi o zamana kadar yapılan diğer seçimlerden farklı kılan başka özellikleri de vardı. Öncelikle tek dereceli olarak gerçekleştiriliyordu. Kadınlara ilk kez oy kullanma hakkı tanınmıştı. Yine ilk olarak, genel nitelikli bir seçimde iki parti karşı karşıya geliyordu. Ayrıca iktidar partisi için o güne kadar uyguladığı politikaların halktaki tepkisini ölçmek bakımından, iyi bir gösterge de olacaktı denilebilir.

2. Serbest Fırka'nın Seçimlere Katılma Nedenleri

Serbest Fırka seçimlerin başlamasından kısa bir süre önce kurulmuştu. Bu yüzden yeni partinin seçimlere katılıp katılmayacağı konusu, bu partinin kuruluşunun hemen sonrasında gündeme gelmiş ve tartışılmaya başlanmıştı. Bu sırada üzerinde en çok durulan nokta, henüz yeni kurulmuş partinin bu kadar kısa bir zamanda seçime hazır duruma gelip gelemeyeceği, daha önemlisi katılmasının kendisine bir yarar sağlayıp sağlamayacağı olmuştu. Bu nedenle başlangıçta seçimlere katılma konusunda bir kararsızlık vardı. Nitekim Fethi Bey o günlerde basına yaptığı bir açıklamada *"arkadaşlarla henüz kat'i bir karar vermedik"*⁴⁶⁸ diyordu. Ancak bu uzun sürmedi ve Fethi Bey'in demecinden kısa bir zaman sonra, 18 Ağustos 1930 tarihinde toplanan parti *idare heyeti* seçimlere katılmaya karar verdi.

Ne olmuştu da, bu kadar kısa bir zaman içerisinde partinin görüşü değişmiş; kendisi için birçok risk taşıyan bir seçime, daha örgütlenme çalışmalarını bile başlatmadan katılmaya karar vermişti?

Fethi Bey'e göre bunun iki nedeni vardı: *"Ruhî ve fiilî... Ruhî sebepler fırkamızın felsefe ve prensipleri ile alâkalıdır. Biz ...tek dereceli seçimi ve buna kadınların katılmalarını istiyorduk. Bu iki temel talebimiz fırkamızın kurulmasından sonra, ilk defa 1930 belediye seçimlerinde tatbik ediliyordu. Teşkilâtımız noksan diye bu tatbikâtın dışında kalamazdık...(Öte yandan) Gazi, seçimler dolayısıyla '-İşte... hem tek*

⁴⁶⁸ Cumhuriyet ve Yarın, 18 Ağustos 1930.

dereceli ve hem de kadınların iştirak ettiği bir seçim meydana... kendinizi gösterin! demişti. ”⁴⁶⁹

Ancak Samet Ağaoğlu, babasının anılarına eklediği bir notta karşı bir görüş öne sürerek SCF'nın seçimlere girmesini Gazi'nin istemediğini belirtmiştir. Çünkü, “*o zamanlar Atatürk'ün çok yakınlarında bulunan ve bu itibarla bu hadiselerin içyüzünü bilmesi gereken bir zat*”⁴⁷⁰ kendisine şunları söylemiştir:

“Bir akşam Yalova'da sofrada Serbest Fırka erkânından Tahsin Bey'le yanyana oturuyorduk. Atatürk Serbest Fırka faaliyetinden malûmat istedi. Tahsin Bey fırkanın faaliyetini anlattıktan sonra, İstanbul belediye intihabına iştirak için Atatürk'ten müsaade istedi. Atatürk, ‘Henüz yeni teşekkül vaziyetindesiniz! Kendinizde kazanacak kadar bir kuvvet görüyor musunuz ki bu karara vâsıl oldunuz?’ diye sordu.

Tahsin Bey, ‘Siz intihaba müsaade ederseniz biz bu intihabı muhakkak kazanırız’ cevabını verdi. Atatürk ise, ‘Yeni teşekkül vaziyetinde iken böyle bir mücadeleyi kaybetmek aleyhinize olur. Fakat madem ki kendinizde kuvvet görüyorsunuz ve buna karar verdiniz, Allah muvaffak etsin’ dedi.

Bunun üzerine Tahsin Bey bir kâğıt istedi ve Fethi Bey'e şöyle bir telgraf yazdı:

'Fethi Beyefendi:

İstanbul belediye intihabına iştirak etmekteyiz Reiscumhur hazretlerinin iradeleri iktizasından bulunduğunu kemal-i hürmetle arz ederim.'

Tahsin Bey bu telgrafı imzalarken ben müdahale ettim ve ‘Affedersiniz Tahsin Bey, Reiscumhur Hazretleri size böyle bir emir ve iradede bulunmadı. Bilâkis itidal tavsiye etti. Bu telgrafla Fethi Bey'i fena bir yola sürüklüyorsunuz!’ dedim. Tahsin Bey bunun üzerine telgrafı göndermeden cebine koydu. Fakat sonra işittik ki, telgrafı göndermiştir.”⁴⁷¹

O yıllarda cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği görevinde bulunan Hasan Rıza Soyak da benzer bir örnekle, Serbest Fırka'nın seçimlere katılması isteğinin M. Kemal tarafından gelmediğini öne sürmüştür.⁴⁷²

Olayların gelişimine bakıldığında her iki iddianın da doğruluk payının olduğu görülmektedir. Öyle ki, Fethi Bey'in seçimlere katılma konusunda henüz bir karar vermediklerini açıklamasından bir gün sonra, parti *idare heyeti* toplanarak seçimlere

⁴⁶⁹ KUTAY (Haz.), *Fethi Okyar...*, s.509-510.

⁴⁷⁰ Mete Tunçay, sözü edilen kişinin Celal Bayar olabileceği görüşündedir. TUNÇAY, *A.g.k.*, s. 271.

⁴⁷¹ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.48-49. dipnot.

⁴⁷² SOYAK, *A.g.k.*, s.125.

katılma kararı vermişti. Gazetelerden öğrendiğimize göre, o günlerde Tahsin Bey Mustafa Kemal'in yanındadır.⁴⁷³ Bu ise Samet Ağaoğlu'nun söz ettiği olayı destekleyici bir durumdur. Çünkü daha bir gün önce henüz kesin bir karar verilmediği söylenirken, ertesi gün Serbest Fırka'nın seçimlere katılacağı açıklanmıştır ve bu kararın alınmasında Tahsin Bey'in telgrafi etkili olmuş olabilir.

Öte yandan da, idare heyetinin kararını açıklandığı gün Fethi Bey, görüşmelerde bulunmak üzere Yalova'ya gitmiştir. Bu olaydan sonra Nuri Bey yeni bir açıklama yaparak, ülke çapında seçimlere katılacaklarını duyurmuştur.⁴⁷⁴ Oysa Tahsin Bey'in telgrafında yalnızca İstanbul'da seçimlere katılmaktan söz ediliyordu ve parti idare heyeti açıklamasında da ülke genelinde seçimlere katılmak konusunda bir açıklık yoktu. Buradan yola çıkarak şu söylenebilir ki, önce Tahsin Bey'in telgrafi dikkate alınarak partinin seçimlere katılması yönünde bir ilke kararı verilmiş; Fethi Bey'in Gazi ile görüşmeleri sonucunda da her yerde katılması kabul edilmiştir. Zaten böyle önemli bir konuda, hem de gündemdeyken, Gazi'nin görüşleri alınmadan harekete geçilmiş olması zor bir olasılıktır. Nitekim Ağaoğlu Ahmet de, hem Fethi Bey hem de Nuri Bey'in bunu kendilerine bizzat Gazi'nin tavsiye ettiğini söylediklerini belirtmektedir.⁴⁷⁵ Ayrıca, “*seçimlere katılmayalım*” diyen Süreyya Paşa'ya da Fethi Bey, “*Ne yapayım, Serbest Fırka'yı teşkil eden o, parayı veren o, belediye intihabına karar veren de o!*” demiştir.⁴⁷⁶

Ancak Serbest Fırka'nın seçimlere katılma kararı vermesinde Fethi Bey'in de önemli rolü olduğu açıktır. Nitekim konuya girişte değinildiği gibi, Fethi Bey “*ruhi sebepler*” olarak nitelendirdiği gerekçelerle partinin seçimlere katılmasını bir zorunluluk olarak görüyordu ve daha idare heyetinin kararları açıklanmadan önce, “*vaktin darlığı mani olmazsa, belediye intihabına iştirak etmek isteriz*” diyerek bu konuya yaklaşımının altını çiziyordu.⁴⁷⁷ Ayrıca Ağaoğlu Ahmet'in, seçimler öncesi bir ilânla “*Serbest Fırka'nın seçimlere katılmadığını ve fakat... ister(lerse)... fırkaya mensup olanları da*”

⁴⁷³ Örneğin 19 Ağustos tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle bir haber yer almaktadır: “*Fethi Bey Yalova'ya gitti... Fırka katib-i umumiisi Nuri, Ağaoğlu Ahmet, Ankara Meb'usu Talât beylerle dün Yalova'dan gelen Erzurum Meb'usu Tahsin Bey de fırka merkezinde teşkilât işleriyle meşgul olmuşlardır... Yeni belediye intihabına karar veren Serbest Fırka namzetlerini pek yakında tesbit ve ilân edecektir.*”

⁴⁷⁴ *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930.

⁴⁷⁵ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatırları*, s.48.

⁴⁷⁶ İLMEN, *A.g.k.*, s.74.

⁴⁷⁷ *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1930.

seçebileceklerinin kamuoyuna duyurulması yönünde yaptığı öneri, yine Fethi Bey tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁷⁸ Bunlar da gösteriyor ki, her ne kadar Gazi'nin görüşleri Serbest Fırka'nın seçimlere katılması konusunda asıl belirleyici öge olmuşsa da, aslında Fethi Bey'in de bu yönde bir eğilim ve arzusu bulunmaktaydı.

Sonuç olarak siyasal partiler arasında gerçek bir güç yarışı demek olan seçimlere, kuruluşundan hemen bir hafta sonra ve gelecekte neler olabileceğini iyi hesaplamadan katılmaya karar veren Serbest Fırka, bu kararıyla önemli bir hata yapmış oluyordu.

3. Seçimlerin Başlaması

Gazetelerde seçimlerle ilgili ilk haberler Eylül'ün ikinci yarısından itibaren yer almaya başlamıştı ve seçimlerden çıkacak sonuçları bir varlık sorunu olarak gören gazeteler, daha ilk günden itibaren halkın kendi destekledikleri partiye oy vermesini sağlamak için kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdi. Bu ise hem kendi aralarındaki hem de halk arasındaki kutuplaşmaların keskinleşmesine yol açmıştır.

İlk oylama sonuçlarının alınmaya başlamasıyla birlikte iktidar yanlısı basın her yerde seçimleri Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ezici bir çoğunlukla kazanmakta olduğunu ileri sürmeye başladı. Serbest Fırka yanlısı basına göre ise, bu haberler gerçeği yansıtmıyordu, çünkü, iktidar partisinin kazandığı iddia edilen yerler yeni partinin aday göstermediği bölgelerdi. Örneğin, 20 Eylül 1930 tarihli Yarın'ın manşeti şöyleydi:

"Serbest Fırka'nın Teşkilâtı, Hatta Namzetlerinin Olmadığı Yerde Belediye İntihabatını Halk Fırkası'nın Kazanmış Olmasına Seviniyorlar. Bu Ne Gülünçtür!"

Gerçekten seçimlerin ilk sonuçları yeni alınmaya başlanmıştı ve açıklananlar genelde Serbest Fırka'nın katılmadığı ya da henüz örgütlerini kuramadığı yerlerden alınan sonuçlardı. Muhalefetin de aday gösterdiği yerlerden sonuçlar gelmeye başlayınca da, bu kez yoğun bir yolsuzluk ve baskı iddiaları gündeme getirildi. Muhalif gazetelere göre, seçimleri kaybetmeye başladığını gören iktidar, nüfuzunu kullanarak sonucu etkilemeye çalışıyordu. Örneğin 22 Eylül 1930 tarihli Yarın'ın manşeti şöyleydi:

"Böyle Yolsuzlukla ve Küstahlıkla Halk Fırkası İntihabatı Kazanabilir, Halkı Değil!"

Bu kez iddiaları yalanlamak sırası iktidar yanlısı gazetelere gelmişti. Onlara göre,

⁴⁷⁸ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.48.

seçimlere hiçbir şekilde müdahalede bulunulmamıştı ve bulunulması da mümkün değildi.⁴⁷⁹ Ancak bu gazetelerin seçimlerde yolsuzluk ve baskı yapıldığı iddialarını yalanlamanın yanı sıra, tartışmanın başka alanlara çekilmesi için gayret ettikleri de görülüyordu. Örneğin, Serbest Fırka'nın doğuşuyla birlikte ülkenin her yanında insanların "*halet-i ruhiyeleri(ni), mideleri(ni), telâkkileri(ni), elhâsıl maddî manevî her türlü mevcudiyetleri(ni)*" kaplayan bir buhranın ortaya çıktığını öne sürüyorlardı.⁴⁸⁰ Bu görüşü kaleme alan iktidar yanlısı basının önde gelen yazarlarından biri olan Siirt Meb'usu Mahmut'a göre ayrıca, Serbest Fırka kendisinden beklenen derecede iyilik getirmemiş, aksine ilk adımda ortaya attığı düşünce ve eleştiriler ruhlarda bir tür anarşi ortaya çıkarmıştı. "*Devletin adliyesi, maliyesi, iktisadiyatı elhâsıl umumî nizamı bozuktur manasında ardi arkası kesilmeyen beyanat ve nutukla, hem bir kısım halkın emniyetini kır(mış), hem de senelerden beri pusuda bekleyen fitneyi uyandır(mıştı)... İnkılâbın bir köşede sindirdiği kara kuvvetler, menfî unsurlar kımıldanmağa başla(mıştı).*"⁴⁸¹

Aslında Serbest Fırka yanlısı basın iddialarındaki doğruluk payı yüksekti. Nitekim daha ilk günlerden başlayarak ülkenin her yanında CHF ve hükûmet görevlileri seçimlere müdahale etmeye başlamıştı.⁴⁸² Örneğin henüz başlangıç sayılabilecek bir tarihte, Serbest Cumhuriyet Fırkası Bursa il örgütü bir bildiri yayımlayarak, karşı karşıya kaldıkları baskı ve yolsuzluklardan dolayı seçimlerden çekildiklerini açıklarken,⁴⁸³ İzmir'de oy verme hakkına sahip binlerce kişi seçmen listelerinde adlarını bulamadıkları için Mustafa Kemal'e şikayette bulunmaya karar vermişlerdi.⁴⁸⁴ Şüphesiz seçimler sırasında Halk Partilileri sinirlendirecek şekilde davranış ve sataşmalar olmuyor değildi. Ancak, onları seçmenler üzerinde baskıya yönelten asıl etken Serbest Fırka'ya gösterilen ilgiydi denilebilir. Bu ilgi, eğer önlem alınmazsa seçimi Serbest Fırka'ya kazandırabilir, böylece yalnızca kendi iktidarları değil rejim de sarsılabilirdi.⁴⁸⁵

Seçimler müdahale iddiası SCF liderlerince de daha ilk günden dile getirilmeye

⁴⁷⁹ *Hakimiyeti Milliye*, 24 Eylül 1930.

⁴⁸⁰ SİİRT MEB'USU MAHMUT, "Buhran", *Hakimiyeti Milliye*, S.3306, 27 Eylül 1930, s.1.

⁴⁸¹ A.g.y.

⁴⁸² İPEKÇİ, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 23 Kasım 1961, s.5.

⁴⁸³ *Yarın*, 22 Eylül 1930.

⁴⁸⁴ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1930.

⁴⁸⁵ KARPAT, A.g.k., s.62 ve MUZAFFER SENCER, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, Geçiş Yayınları*, İstanbul, 1971, s.150.

başlanmıştı. Nitekim, Fethi Bey memurların tarafsızlığının sağlanması için önlem alınmasını istemiş; ancak İsmet Paşa'nın yanıtı kendi partileri adına çalışan hiçbir memur olmadığı biçiminde olmuştur.⁴⁸⁶ Ancak tek partili sistemin doğası gereği, CHF ile ülkenin çıkarları eş görülüyordu ve devlete hizmet etmekle CHF'na hizmet etmek aynı şeyler kabul ediliyordu. Bu anlayışı ortaya koyması bakımından, kendisinin partiye bağlı olup olmadığının sorulması üzerine İstanbul Defterdarı Şefik Bey'in verdiği yanıt çok dikkat çekicidir:

"Bütün memurlar hükümetin mensup olduğu fırkanın adamıdır."⁴⁸⁷

Cumhuriyet Halk Fırkası ile devletin nasıl iç içe olarak görüldüğünün bir başka göstergesi de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Meclis'in 2 Ekim tarihli birleşiminde söyledikleridir. Kendisini, "*Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kanunlarını her yerde ve her zaman tatbik etmek*" ile görevli sayan Şükrü Kaya şöyle diyordu:

"Çünkü ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın millî, iktisâdî, mâlî siyasetlerini bu memleketin yegâne selâmeti olarak görüyorum. Bundan inhiraf olunursa bu memlekette büyük zararlar geleceğine kaniim."⁴⁸⁸

Bu anlayışın Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dışında bir partinin iktidara gelmesini ülke ve devrimler açısından ne derece tehlikeli kabul ettiği açıktır. Bu nedenle Serbest Fırka'nın önünün kesilmesine yönelik her önlemin doğal bir davranış olarak görüldüğü söylenebilir. Nitekim seçimler boyunca gündemi, baskı ve yolsuzluk söylentileri sürekli meşgul etmiş, gazete sayfaları böyle iddialarla dolmuştur. Örneğin Yarın gazetesi "*kaç günden beri gazetemize gönderilen şikâyet mektuplarının, telefonlarının haddi hesabı yok... Eğer hepsini dercetsek sütunlarımız kâfi gelmeyecektir*" diyerek halkın bu konudaki yakınmalarının ne boyutlara ulaştığını ortaya koyuyordu.⁴⁸⁹ Fethi Bey tarafından da Meclis'te dile getirilen⁴⁹⁰ ve gazete sayfalarına yansıyan bu yolsuzluk ve baskı iddialarının bazıları şunlardı: Adana'da seçmen listelerinde yer alanların sayısından daha fazla oy kullanıldığı ortaya çıkmış ama bu fazlalık vali tarafından, seçim yasasına aykırı olarak, geçerli sayılmıştır. Mersin'de, seçimin ilk günü oyların büyük bölümünü

⁴⁸⁶ Cumhuriyet, 23 Eylül 1930.

⁴⁸⁷ Cumhuriyet, 23 Eylül 1930.

⁴⁸⁸ TBMM Z.C., C.XXI, Devre 3, İctima 9, 84. İnikat, s.48.

⁴⁸⁹ Yarın, 24 Eylül 1930.

⁴⁹⁰ Fethi Bey'in iddiaları Meclis'in 15 Kasım 1930 tarihli birleşiminde dile getirilmiştir.

Serbest Fırka'nın aldığı görülünce, daha sonraki günler bu partiye oy verebilecek seçmenlerin sandık başına gitmeleri engellenmiş, gerilimin artması üzerine SCF il örgütü, "*partilerinin geleceği adına*" seçimlerden çekilmeye karar vermiştir.⁴⁹¹ Konya'da vali ve jandarma, halkı CHF'na oy vermeleri için zorlamış, hatta seçim sandığında görevli SCF yazıcılarını oradan uzaklaştırmak suretiyle, bu partiye oy verme olanağını ortadan kaldırmıştır. En üzücü olaylardan biri de Antalya'da meydana gelmiş, oylarını kullanmak için bekleyenlere izin verilmemesi üzerine halk olayı protesto etmeye başlamıştır. Bunun üzerine asker devreye girmiş, çıkan olaylar sonucunda pek çok insan yaralanmıştır. Ayrıca olaylar sonrasında Serbest Fırka Antalya Ocak Başkanı Dr. Burhanettin (Onat) ile birlikte 200 kişi tutuklanmıştır.⁴⁹²

Bu arada halkın çeşitli nedenlerle gösterdiği ve tahrikler sonucu yer yer çatışmalara dönüşen tepkileri, iktidar tarafından "*başkaldırı*" olarak değerlendiriliyor, özellikle Mustafa Kemal'e böyle sunuluyordu. Nitekim bu sırada Gazi Ağaoğlu'ya, "*...Her tarafta anarşi beliriyor. Antalya'da kumandanın başını kırmışlardır. Bu kumandan çok büyük ve sabırlı bir adammış! Ben olsaydım bir bölük mitralyöz getirip oradakileri biçerdim. Başka yerlerde de bunun emsali olmuştur*" diyerek olayların kendisine nasıl yansıtıldığının altını çizmiştir.⁴⁹³

3.1. İstanbul ve İzmir Seçimleri

Serbest Fırka, Ankara milletvekili Talât Bey'in önceden çalışmalarına başladığı halde, büyük olasılıkla Gazi'nin seçim bölgesi olduğu ve ona karşı mücadele etmiş olmamak için Ankara'da seçimlere katılmamıştı. Burası dışındaki diğer iki önemli kent olan İstanbul ve İzmir ise, Serbest Fırka'nın en güçlü görüldüğü illerin başında geliyordu. Ayrıca gerek sahip oldukları oy potansiyeli gerekse taşıdıkları anlam bakımında özel bir önemleri vardı. Örneğin Millî Mücadelenin ilk adımının atıldığı yer olan İzmir'den çıkacak sonuç, kendini Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı ve yeni devletin kurucusu kabul eden Cumhuriyet Halk Fırkası için ayrı bir öneme sahipti. Aynı şekilde İstanbul da sahip

⁴⁹¹ Cumhuriyet, 10 Teşrinievvel 1930.

⁴⁹² Serbest Fırka lideri Fethi Bey, baskı ve yolsuzluk yapılan yerler olarak şu illeri saymıştır: Adana, Mersin, Konya, Eskişehir, Balıkesir, Manisa, İzmir, Antalya, İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli, Aydın, Bursa, Denizli, Muğla, Kütahya, Isparta, Malatya, Trabzon, Bolu, Gaziantep, Kırşehir, Giresun, Rize, Niğde, Çankırı, Amasya ve buralara bağlı ilçe ve kasabalar.

⁴⁹³ AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.88.

olduğu 300.000 seçmenin yanı sıra, eski başkent olması dolayısıyla da iktidar için psikolojik bir önem taşıyordu. Bu nedenle CHF, bu iki ildeki seçimlere özel önem vermiş ve sonucun kendi lehine çıkması için yoğun çaba harcamıştır. Bunun için Gazi'nin adını bile açıkça seçim malzemesi yapmaktan çekinmemiş, CHF'na oy vermenin ülkeyi sevmekle eşdeğer olduğu propagandası yapılmıştır. Örneğin daha Eylül ortalarında Gazi'nin Cumhuriyet gazetesi başyazarına yazmış olduğu, CHF'nın başından ayrılmayacağına ilişkin mektup, daha İstanbul seçimlerinin başlamasından çok önce, kentten çeşitli yerlerine asılmaya başlanmıştı. Yine aynı günlerde Vakit gazetesinde yer alan bir yazıda, iktidar partisinden *"Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu İhtilâlini yapıp memleketi kurtaran Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mevlûdudur... Gazi daima ve her zaman Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başındadır... Memleketi kurtaran ve onun iyiliğine çalışanlar Cumhuriyet Halk Fırkası'ndandır."* denilerek seçmenler bu partiye oy vermeye çağrılıyorlardı.⁴⁹⁴ CHF il başkanlığı da İstanbul seçimleri öncesi yayınladığı bir bildiride, *"Aziz ve sevgili hemşeri, büyük inkılâbın, binlerce şehit kanı ile sulanan yurdun samimî hâdimi olan Cumhuriyet Halk Fırkası, İstanbul belediye intihabatında sana şu candan tavsiyede bulunuyor: Yurdunu seven vatandaş! Karanlık günlerin hicranını, dünkü mazinin seni esir eden sefaletini düşün ve sana ancak büyük Gazi'nin izinde yürüyen öz fırkanın yâr olacağını unutma. Onun mücerrep ve temiz namzetlerinin tereddütsüz intihap et. Çünkü senin için doğru yol bu yoldur"* diyerek,⁴⁹⁵ devrimleri desteklemekle kendi partilerine oy verilmesinin aynı şey olduğunu ileri sürüyordu.

Serbest Fırka'nın ise Gazi'nin adını kullanmamaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Nitekim Fethi Bey İstanbul seçmenlerine hitaben yayınladığı bildiride, Gazi'nin adına hiç yer vermiyor, yalnızca oy kullanmanın Cumhuriyet'e karşı bir görevleri olduğunu belirtiliyordu.⁴⁹⁶ Hatta Serbest Fırka'yı destekleyen gazetelerde bile aynı tutum göze

⁴⁹⁴ Vakit, 15 Eylül 1930.

⁴⁹⁵ Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1930.

⁴⁹⁶ Fethi Bey'in bildirisi şöyleydi:

"Aziz Türk Milleti'nin Cumhuriyetçi Evlâdı!
Biliniz ki Cumhuriyet kanunları serbest intihap hakkını size temin etmiştir. Vicdan ve kanaatinize tâbi olarak ve kanundan başka bir şey tanımayarak bu hakkı kullanmak Cumhuriyet'e karşı vazifenizi yapmak demektir. Cumhuriyet'in Türk Milleti'ne temin ettiği haklar ve menfaatlar ancak bütün vatandaşlardan onun talep ettiği vazifeleri yapmakla kazanılabilir. Cumhuriyet ve vatanınıza karşı

çarpıyordu.

Öte yandan Serbest Fırka liderinin yayınladığı bildiri de, doğrudan kendi partisine bile oy istemediği görülürken, İstanbul seçimlerinin başlamasından hemen önce Yarın gazetesi, halkın duygularını tahrik edici şu çağrıda bulunuyordu:

"İstanbullu Hemşeriler!

Gözünü aç, yarın İstanbulluların intihap günüdür. İntihaplarda ne hileler yapılıyor! Yarın İstanbul ahalisi imtihana giriyor, bu imtihani memleketin birçok yerlerinde elyevm geçirdiği için İstanbul'un onlardan ders alması şayân-ı temennidir. İstanbul'un hemşehrisi münevver ve uyanık olduğu için bu derslerden ve öteki vatandaşların görüp geçirdiklerinden hile, tuzak, iğfal oyunlarından bihakkın istifade edeceklerini ümit ederiz... İstanbullular intihap sandıklarının başında mütelyakkız olunuz!"⁴⁹⁷

İstanbul seçimlerinde partilerin gösterdikleri adaylar da dikkat çekiciydi. İktidar partisi eski üyelerinin önemli bir bölümünü değiştirerek, bunların yerine çeşitli meslek kuruluşlarının eski ve yeni başkanları, tüccarlar, kendi yanlısı gazetelerin yazı işleri müdürleri, avukat, doktor vb. meslek sahiplerini aday gösterirken; Serbest Fırka adaylarını daha çok işadami, avukat, emekli memur ve subaylar arasından seçmiştir.⁴⁹⁸ Ayrıca bu seçimlerde üç de kadın aday göstermişti. Ancak Serbest Fırka'nın asıl dikkat çekici davranışı Yarın gazetesi başyazarı Arif Oruç ile birlikte altısı Rum, dördü Ermeni, üçü de Yahudi olmak üzere toplam on üç azınlık mensubunu İstanbul Belediye Meclisi'ne aday göstermesiydi ve bu tutumu yeni partiyi sıkıntıya sokmuştur. Örneğin evlere dağıtılan bir bildiri de "*Serbest Cumhuriyet Fırkası Rumları, Ermenileri işbaşına getiriyor... Daha on sene önce yurdunda seni zehirlemek için her türlü melâneti yapan, namusuna, şerefine her zaman taarruz edenleri iş başına getirmek isteyen bir fırkaya*

borcunuzu vicdanınız dairesinde eda ediniz. Reyinizi kanaatinize göre serbestçe veriniz." Yarın, 5 Teşrinievvel 1930.

⁴⁹⁷ Yarın, 4 Teşrinievvel 1930.

⁴⁹⁸ Serbest Fırka'nın İstanbul'daki adaylarının mesleki dağılımı şöyleydi:

5 eski milletvekili, 1 emekli hakim, 2 öğretmen, 2 emekli büyükelçi, 1 eski adliye müfettişi, 13 tüccar, 1 başmühendis, 13 avukat, 2 çiftçi, 1 eski belediye başkanı, 1 mimar, 4 doktor, 1 profesör, 7 emekli asker, 1 emekli müsteşar, 1 eski kaymakam, 4 eski belediye meclisi üyesi, 1 emekli vali, 2 gazeteci, 1 ziraatçı, 1 emekli savcı, 3 bankacı, 12 memur (7'si çeşitli yöneticilik görevlerinde bulunmuş), 1 kabzımal, 1 noter muavini, 1 nakliyat şirketi sahibi, 5 esnaf temsilcisi, 3 fabrikatör, 1 spor kulübü başkanı (Rum Spor Kulüpleri), 1 büyükelçilik başkâtibi. (Diğerlerinin meslekleri belli değil.) Vakıf, 5 Teşrinievvel 1930, s.8'deki aday listesinden. Serbest Fırka'nın toplam aday sayısı 120 idi ve ilçelere göre dağılımı da şu şöyleydi: Adalar 2, Bakırköy 4, Beykoz 6, Beyoğlu 42, Beyazıt 20, Fatih 24, Kadıköy 8, Sarıyer 6, Üsküdar 8. Öte yandan bu adaylar arasından Profesör Yusuf Ziya Bey, eski belediye meclisi üyelerinden Cemal Bey, doktor Rifat Bey ile Osmanlı Bankası eski genel müdürü Keresteciyan Efendi adaylıklarından haberleri olmadığı gerekçesiyle çekilmişlerdir. Cumhuriyet, 7 Teşrinievvel 1930.

nasıl oy verirsin?" deniliyordu.⁴⁹⁹ Azınlıklardan hiç bir aday göstermeyen Cumhuriyet Halk Fırkası da, Serbest Fırka'yı ulusal çıkarlara aykırı davranışta bulunmakla suçlamıştır. Örneğin, Siirt Meb'usu Mahmut, Serbest Fırka'nın listesinde azınlıklara yer vermesini, Osmanlı ıslahatçılarının izlediği yola benzetiyordu. Oysa bu konuda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın politikası şöyleydi:

"Bizim bu meselede tek bir cepemiz vardır: Gayr-ı müslim Türk vatandaşları lisanımızı ve harsımızı aldıkları gün, kanunlarımızla teyit edilen haklarını, reylerimizle de tesbit etmemize hiçbir mani kalmaz."⁵⁰⁰

Vakit gazetesi yazarı M. Asım da SCF'nin bu davranışını "*ne bahasına olursa olsun, CHF'ından daha fazla oy alabilmek*" çabasına bağlıyordu.⁵⁰¹

Diğer yandan Arif Oruç'un bu partinin listesinden belediye meclis üyeliğine aday gösterilmesi, Yarın'ın Serbest Fırka'nın yayın organı olduğu yolundaki kanıların iyice pekişmesine yol açmış ve bu da daha sonraki dönemlerde yeni partinin güç durumlara düşmesine neden olmuştur.

İstanbul seçimleri oldukça gergin bir ortamda ve olaylı bir şekilde geçiyordu. Bunda, gelişmelerin baştan itibaren neredeyse dakika dakika gazetelere yansımalarının ve basın bunları işleyiş tarzının önemli etkisi oluyordu. Çünkü gazeteler İstanbul seçimlerini bir prestij sorunu haline getirdikleri için seçmenleri kendi görüşleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışıyorlardı. İlk günden seçim sandıklarına akın etmeye başlayan halk, polisin tüm müdahalelerine karşın sandık başından ayrılmıyor, biran önce oyunu kullanmak istiyordu. Bu da seçim bölgelerindeki tansiyonun yükselmesine yol açıyordu. Öte yandan özellikle Serbest Fırka yanlısı basının seçimlerde yolsuzluk yapılacağı yönündeki iddiaları bu konudaki duyarlılığı arttırmış ve ilk günden bu seçim sandıkları başında çeşitli tartışmalar yaşanmaya başlanmıştı. Örneğin, Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre, Beyazıt seçim sandığında görevli Serbest Fırkacı Suat Bey, bağırarak sandık kuruluna suçlamalarda bulunmuş, heyet üyelerinin Serbest Fırka'nın oylarını alarak yırttıklarını ve ceplerinde bulunan Halk Fırkası oylarını sandığa attıklarını öne sürmüştü. Bu davranış birkaç kez tekrarlanınca, kurul çekilmeye karar

⁴⁹⁹ Cumhuriyet, 9 Teşrinievvel 1930.

⁵⁰⁰ SİİRT MEB'USU MAHMUT, "Gayr-ı Müslim Türkler", Hakimiyeti Milliye, S. 3325, 14 Teşrinievvel 1930, s.1.

⁵⁰¹ M. ASIM, "Serbest Fırka'nın Namzetleri", Vakit, S.4578, 6 Teşrinievvel 1930, s.5.

vermiş, ancak kaymakam araya girerek tarafları yatıştırmış ve Suat Bey hakkında tutanak tutulmuştu.⁵⁰²

Henüz seçimlerin ilk gününde ortaya çıkan bu tür gerginlikler, her geçen gün artarak devam ediyordu. Kuşkusuz bunda, gazetelerin tansiyonu düşürücü yayınlar yapmak yerine, halkı daha da kışkırtıcı bir yol izlemelerinin büyük etkisi olduğu söylenebilir. Örneğin Yarın'ın kullandığı bazı başlıklar şöyleydi: “*Serbest Cumhuriyet Fırkası'na akın halinde rey veren İstanbul sopa ve dehşetile, hile ve tuzakla karşılandı*”, “*Kaymakam rey yırtıyor*”, “*SCF taraftarlarının kafasını yardılar*”, “*Serbest Fırkalı bir vatandaş polis tarafından kurşunla vuruldu*”. Bu tip yayınların gerginliği arttıracığı ve halkı “*haklarını aramak*” adı altında bir takım eylemlere sürükleyebileceği açıktı. Nitekim Arif Oruç bile “*Nereye Gidiyoruz?*” başlıklı yazısında, “*Ortadaki açık imkânsızlık, Halk Fırkası mensuplarının hükümet memurlarile birleşmeleri, halkı tehdit etmeleri, reylerini kullandırmamaları... vaziyeti devam ettikçe, halk hakkını aramakta elbet ısrar edecektir... etmekte devam etmiştir ve ediyor*” diyerek bunun farkında olduğunu ortaya koyuyordu.⁵⁰³

Öte yandan CHF organı gazeteler yolsuzluk söylentilerini, seçimleri her yerde kaybetmekte olan Serbest Fırkalıların “*teranesi*” olarak değerlendiriyorlardı.⁵⁰⁴ Onlara göre, şikâyet konusu yapılan her şey, aslında yasal bir gerekçeye dayanıyordu ve Serbest Fırkalıların şikâyette bulunmaları ya yasaların hükmünü bilmediklerinden ya da bilmek istemediklerinden ileri geliyordu; hatta muhalif parti ve yanlısı gazetelerin yakınmalarının önemli bir kısmı ilgili yasaların tam uygulanmasından kaynaklanıyordu. Bu gazetelerce ortaya sürülen bir başka iddia da, Serbest Fırka'nın “*politika hevesleri*”ne kapılarak ulusal bütünlük ve devrimleri ortadan kaldıracak davranışlara ortam hazırladığı biçimindeydi. Onlara göre yeni parti anlaşılabilir bir duruma gelmişti ve Siirt MEB'usu Mahmut'un sözleriyle, “*hasbî taraftarlarının tahrikat ile menfi anâsırı uyandırmış*” böylece birçok yerlerde, “*halkın zihniyetlerinde hükümete ve vatandaşlık vazifesine karşı garip... telâkkiler*” meydana getirmişti.⁵⁰⁵

⁵⁰² **Cumhuriyet**, 6 Teşrinievvel 1930.

⁵⁰³ ARİF ORUÇ, “Nereye Gidiyoruz”. **Yarın**, S.298, 15 Teşrinievvel 1930, s.1.

⁵⁰⁴ **Hakimiyeti Milliye**, 11 Teşrinievvel 1930.

⁵⁰⁵ SİİRT MEB'USU MAHMUT, “Bir Vazife”, **Hakimiyeti Milliye**, S.3334, 23 Teşrinievvel 1930, s.1.

Yunus Nadi ise, Serbest Fırka'yı amaçlarına ulaşmak için her şeyi hoş görmeye başlamakla suçluyordu.⁵⁰⁶ Yine Nadi'ye göre, olayların gelişmesine bakıldığında kendi iyi niyetlerinin kurbanı olmuşlardı. Çünkü kendisine karşı izledikleri hoşgörölü politikaların sonucunda Serbest Fırka, eski partilere "*rahmet okutacak*" bir duruma gelmişti.

C.H. Fırkalı basın içerisinde yeni partinin kuruluşunda bu partiye en çok yakınlık göstermiş Yunus Nadi'nin söylediği bu sözler dikkat çekicidir. Anlaşıyor ki siyasal iktidarı kaybetme endişesi, gerçekleri yakından bilen Nadi'yi bile SCF'nin varlığını sona erdirmek çabalarına yöneltmişti. Hatta bunu Mustafa Kemal'e rağmen yaptığı bile söylenebilir. Nitekim, yukarı da sözü edilen yazısından birkaç gün önce yayınlanan bir makalesinde, Gazi'ye yönelik olduğu açık olan şu sözlere yer eriyordu:

"...şu belediye intihaplarının şekline bakarak insan, uydurma fırkaların amansız mücadelelerinden müteşekkil parlamentarizme harp ilân eden Sinyor Mussolini'ye hak vereceği gelir...Herhalde bunu yapan Mussolini akılsız bir adam değildi."⁵⁰⁷

Diğer yandan meydana gelen olayların sorumluluğunu Serbest Fırka'ya yükleme çabaları da göze çarpmaktaydı. İktidar yanlısı basına göre olayları, asıl Serbest Fırka taraftarları çıkarıyordu.⁵⁰⁸ Ayrıca, anarşi çıkaran, güvenlik güçlerine saldırılarda bulunanların ön safında da "*bizzat (yeni) fırkanın başında bulunanlar*" gelmekteydi⁵⁰⁹ ve Serbest Fırka'nın durumu, hem vuran hem de "*ne vuruyorsun?*" diye bağırın *Yahudi'nin* durumuna benziyordu.⁵¹⁰ "*Hakikatte zabıtaya tecavüz edenler de, bıçaklı ve sopalılarından istifade edenler de onlardı...*"⁵¹¹

3.2. Fethi Bey - Necmettin Sadık Polemiği

Seçim tartışmalarının yoğunlaştığı ve karşılıklı suçlamaların kızıştığı bir dönemde, Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadık beklenmeyen bir davranışla, Serbest Fırka'nın kuruluşundaki perde arkası olayları kamuoyuna açıkladı. Bu çok önemli sayılabilecek bir gelişmeydi. Çünkü, N. Sadık bu yazısında, yeni partinin danışıklı bir biçimde -hatta Fethi

⁵⁰⁶ YUNUS NADI, "Muhalefetin Şikâyetleri", *Cumhuriyet*, S.2311, 12 Teşrinievvel 1930, s.1.

⁵⁰⁷ YUNUS NADI, "Belediye İntihabatı", *Cumhuriyet*, S.2308, 9 Teşrinievvel 1930, s.1.

⁵⁰⁸ *Örneğin Bk. Hakimiyeti Milliye*, 15 ve 17 Teşrinievvel 1930, *Akşam*, 17 Teşrinievvel 1930, *Vakit*, 8 ve 10 Teşrinievvel 1930.

⁵⁰⁹ "Bu Gidiş Nereye?", *Hakimiyeti Milliye*, S. 3327, 16 Teşrinievvel 1930, s.2. (İmzasız).

⁵¹⁰ YUNUS NADI, "Muhalefetin Şikâyetleri", *Cumhuriyet*, S.2311, 12 Teşrinievvel 1930, s.1.

⁵¹¹ SİİRT MEB'USU MAHMUT, "Politikacılık, Vatandaşlık", *Hakimiyeti Milliye*, S.3326, 15 Teşrinievvel 1930, s.1.

Bey'in kabul etmemesine karşın- Gazi başta olmak üzere CHF ileri gelenlerince kurdurulduğunu söylüyordu.⁵¹² Oysa, Necmettin Sadık'ın bu yazısına kadar iktidar ve onun yanlısı basın en ağır eleştiriler karşısında bile, SCF'nin kuruluşuna ilişkin bazı imâlarda bulunmuş olsa da, gerçek durumu hiç bir zaman açıklamamıştı. Anlaşıyor ki, başvuru çeşitli yöntemlere rağmen Serbest Fırka'nın yükselişi engellenemeyince, bunun aslında "*danışıklı bir dövüş*" olduğu açığa vurularak, halkın rağbetinin önü kesilmek istenmişti. Ayrıca bu davranış, Mustafa Kemal'in kendi başlattığı bir olayı bu biçimde zora sokması güç bir olasılık olduğuna göre, basının siyasal otoriteden bağımsızlaşmaya ve onun üzerinde bir baskı aracı olarak ortaya çıkmaya başladığının da bir göstergesi sayılabilir.

Öte yandan Necmettin Sadık'ın bu beklenmeyen davranışı, Fethi Bey'le aralarında partinin kapanmasından sonra bile sürececek bir polemik başlattı. Buna neden de, Akşam başyazarının söz konusu yazısında SCF liderinin bu görevi zorla kabul etmesine değinirken söylediği "*Hakkı da vardı. Paris sefirliği kolay kolay bırakılır mıydı?*" biçimindeki sözleri oldu.

Bu sözlere Fethi Bey hemen karşılık verdi. Fethi Bey, açıklamasında partisinin danışıklı bir biçimde kurulduğu sözlerini yalanlamıyor; yalnızca, görevi kabul etmedeki tereddüdünün nedenlerini açıklıyordu. Serbest Fırka liderine göre başlangıçtaki bu tereddüt, "*fikir mücadelelerinin memlekette şahsî husumetlere munkalip olması*" endişesinden kaynaklanıyordu.⁵¹³ Paris elçiliğini nasıl bıraktığına akıl erdiremeyenler ise, "*her türlü şahsî huzuru fedâ edecek bir mefkûre için seve seve çalışma zevkini tatmamış olanlardı.*"

Bunun üzerine Necmettin Sadık ertesi gün, Fethi Bey'i sadece kendi kişiliğini ilgilendiren konulara yanıt verdiğini, asıl konular hakkında ise susma yolunu seçtiğini belirterek, gereksiz bir kırgınlığa kapıldığını ileri sürüyordu. Ancak yine de Fethi Bey'i "*senelerce Paris sefaretinde bulunmağa bile katlanmış vatan fedaisi*" sözleriyle⁵¹⁴

⁵¹² NECMETTİN SADIK, "Dikkat", Akşam, S.4312, 12 Teşrinievvel 1930, s.1. Yazara göre bu davranışının nedeni, "... etraftan muayyen prensipler etrafında birleşmiş, düşünceleri sarîh muhalif bir zümre yerine, karma karışık kalabalığın müphem ve şüpheli uğultuları(nın) kulaklara geliyor" olmasıydı.

⁵¹³ Yarın, 13 Teşrinievvel 1930.

⁵¹⁴ NECMETTİN SADIK, "Cevaba Cevap", Akşam, S. 4314, 14 Teşrinievvel 1930, s.1. Fethi Bey'le N. Sadık arasında Serbest Fırka'dan sonra meydana gelen polemiklere son bölümde değinilecektir. Ayrıca

iğnelemekten de geri kalmıyordu.

3.3. Seçimlerin Sonuçları

Seçimler 20 Ekim tarihinde sona ermiş ve Serbest Fırka, 502 seçim çevresinden yaklaşık 30 kadarını kazanabilmişti.⁵¹⁵ Seçim kazandığı yerlerin en önemlisi ise Samsun'du ve bunda vali Kâzım (İnanç) Paşa'nın tarafsız tutumunun büyük etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim Ağaoğlu Gazi'ye "Paşam, eğer bütün memlekette Samsun Valisi gibi kamu tanyan idare memuru da bulunmazsa artık bizlere ağlamak düşerdi! Eğer her tarafta idare memurları bu kabil insanlar olsaydılar hiç şüphe yoktur, intihapların dörtte üçünü biz kazanırdık" diyerek⁵¹⁶ bunu dile getirmiştir. Kâzım Paşa'nın bu davranışında ise, Serbest Fırka'nın kuruluşunun nasıl gerçekleştiğine tanık olmasının payı olduğu söylenebilir. Çünkü, Mustafa Kemal Fethi Bey'e yeni bir parti kurmasını ilk önerdiğinde yanında yalnızca Kâzım Paşa bulunuyordu; hatta Gazi bu konuda onun da görüşünü almıştı.⁵¹⁷ Denilebilir ki, tanık olduğu bu olaydan dolayı Kâzım Paşa, Mustafa Kemal'in Serbest Cumhuriyet Fırkası konusunda samimî olduğuna inanmış ve CHF kanadından gelen çeşitli itirazlara rağmen seçimlerde tarafsız davranmıştır.⁵¹⁸ Bu konuyla ilgili dikkat çekici bir başka nokta da, diğer yerlerde yolsuzluk ve baskı yapıldığı iddialarına şiddetle karşı çıkan iktidar yanlısı gazetelerin, Samsun seçimlerini karalamaya yönelik bir tutum sergilemeleriydi. Örneğin, 14 Ekim 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan "Samsun İntihabatı Feci Gidiyor" başlıklı bir haberde, seçimler sırasında Serbest Fırkalıların çeşitli taşkınlıklar yaptığı, seçim görevlileri ve emniyet güçlerine saldırılarda bulunulduğu, tehditlerden korkan bazı belediye encümen üyelerinin istifa ettiği gibi çeşitli iddialar öne sürülüyordu.

Öte yandan İstanbul seçimlerini, 48.746 geçerli oyun 35.934'ünü alan Cumhuriyet Halk Fırkası kazanmıştı. Serbest Fırka'ya ise yalnızca 12. 812 oy çıkmıştı. İstanbul

Necmettin Sadık'ın Serbest Fırka'nın danışıklı olarak kurulduğu yolundaki yazısından sonra iki farklı gazetede (Cumhuriyet, 13 Teşrinievvel 1930 ve Son Posta, 15 Teşrinievvel 1930) İstanbul seçimlerine ilginin, durma noktasına geldiği yolundaki haberler dikkat çekicidir.

⁵¹⁵ Bu yerler için *Bk. WEIKER, A.g.k., s.115.*

⁵¹⁶ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.88.

⁵¹⁷ OKYAR, *A.g.k., s.11.*

⁵¹⁸ Samsun Valisi Kâzım Paşa, SCF'nin kapatılmasından sonra görevden alınmış ve Samsun seçimleri de iptal edilmiştir. Bunun yanısıra o zamana kadar il merkezi olan Silifke (İçel) de, ilçe haline getirilmiştir. KARPAT, *A.g.k., s.67.*

seçimlerin dikkat çeken bir başka sonucu da Adalar ve Beyoğlu gibi azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde, seçimleri CHF'nın, hem de ezici bir çoğunlukla kazanmasıydı. Örneğin Adalar'da geçerli oyların 1906'sını CHF alırken, Serbest Fırka'ya sadece 16 oy çıkmıştı. Bu da CHF'nın azınlıklar konusundaki tutumunun onlar üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla azınlık mensupları ya oy kullanmamışlar ya da kendilerinden aday gösteren Serbest Fırka'ya değil, iktidar partisine oy vermişlerdi. İstanbul seçimlerinin ilginç bir sonucu da yaklaşık 250 bin seçmenin oy kullanmamasıydı.⁵¹⁹

İzmir'de de seçimler, Serbest Fırka aleyhinde sonuçlanmıştı. Henüz bir kaç hafta öncesinde, Serbest Fırka'yı elli bine yakın bir kalabalık tarafından karşılayan ve onu birçok engellemelere karşın büyük bir kararlılıkla destekleyen İzmir'de, bu partiye sadece 9.960 oy çıkmış ve seçimi 14.624 oy alan CHF kazanmıştı. İlginçtir ki bu sonuç iktidarı da hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu noktada konuya girişte belirtildiği gibi, İzmir'in iktidar partisi için ifade ettiği psikolojik anlamın büyük etkisi vardı. Nitekim Vakit'te yer alan bir yazıda bu durum şu sözcüklerle dile getirilmektedir:

"Memleketin herhangi bir yanında Serbest Fırka Halk Fırkası'na karşı bu kadar yakın bir rey alabilirdi... Bunlardan müteessir ve mütehayyir olmazdık. Fakat bütün millî mücadele devrinin hedefi ve timsali olan İzmir'de bugünkü netice olmamalı idi. O güzel ve münevver İzmir şehrinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mevlüdü Cumhuriyet Halk Fırkası kazanmakla beraber bu kadar fazla rey kaybetmemeli idi."⁵²⁰

Aslında 1930 yılı belediye meclisi seçimlerini, Serbest Fırka ve onun yanlısı basının

⁵¹⁹ İstanbul seçimlerin sonucu şöyleydi:

Toplam Seçmen Sayısı	299.483
Geçerli Oy	48.746
CHF	35.934
SCF	12.812

(KAYNAK: Vakit, 20 Teşrinievvel 1930)

İstanbul'un bölgelerine göre oyların dağılımı:

BÖLGE	Fatih	Beyoğlu	Üsküdar	Sarıyer	Eminönü	Adalar	Bakırköy	Kadıköy	Beykoz
Geçerli Oy	12.484	8.672	4.878	2.873	5.922	1.922	3.141	4.459	4.395
CHF	9.764	6.298	3.387	1.597	5.010	1.906	2.061	2.956	2.955
SCF	2.720	2.374	1.491	1.276	912	16	1.080	1.503	1.440

⁵²⁰ MEHMET ASIM, "İzmir İntihabatı", Vakit, S. 4593, 21 Teşrinievvel 1930, s.1.

ileri sürdükleri gibi, iktidar tarafından çeşitli baskı ve yolsuzluklarla kazanılmıştı. Nitekim Mustafa Kemal de bunun farkındaydı ve “seçimleri hangi fırka kazanıyor?” diye sorduğu genel sekreterinin, “*Tabii ki bizim fırka Paşam!*” sözleriyle karşılık vermesi üzerine gülererek, “*Hayır efendim; hiç de öyle değil!.. Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim; kazanan İdare Fırkasıdır çocuk!.. Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler...Bunu bilesin*” demiştir.⁵²¹ Ayrıca, örneğin dönemin Bulgaristan Başkonsolosu da ülkesine gönderdiği bir raporda, görev yeri olan Edirne seçimleriyle ilgili olarak, “*Trakya'nın öteki şehirlerinde olduğu gibi Edirne'de de... seçimler özgür olmamıştır...Seçimler sırasında, muhalefet partisinin adayları ve etkili üyeleri, geceleyin evlerinden çıkamamışlardır. Edirne'de seçim, belediye binasının önünde, polis müdürü ile yardımcısının gözü önünde yapılmıştır... Seçimler özgür koşullarda yapılırdı ve oy kullanmada yolsuzluklar olmasaydı, Edirne'de ve Trakya'nın her yerinde SCF kazanırdı.*” demektedir.⁵²² Zaten o günkü gazetelerin sayfaları da bu tür haber ve tartışmalarla doludur.

Oysa Serbest Fırka seçim mücadelesini mümkün olduğunca yasalar çerçevesinde yürütmüş,⁵²³ hatta Gazi'nin adını bile tartışmaların dışında tutmaya çalışmıştı. Ancak, yanlış bir değerlendirmeye seçimleri katılmaya karar vermesi, daha sonra da yaşanan çeşitli olaylara karşın bu kararından vaz geçmemesi; bunun sonucu olarak da iktidarla çetin bir seçim mücadelesine girişmesi, partinin seçimlerden ağır bir darbe alarak çıkmasına neden olmuştur.

⁵²¹ SOYAK, A.g.k., s.436.

⁵²² Aktaran TUNÇAY, A.g.k., s.271-272.

⁵²³ URAN, A.g.k., s.215.

beşinci bölüm

KAPANIŞ

A) KAPANIŞ ÖNCESİ DURUM

İzmir olaylarıyla başlayıp belediye seçimleriyle gelinen nokta, aslında Serbest Fırka'nın sonunun geldiğini göstermişti. Ancak son anda ortaya çıkan bazı gelişmeler, bu partinin ömrünün biraz daha uzamasını sağlamıştı. Özellikle Gazi'nin kendi kurduğunu bir partiye karşı son tutumunun ne olduğunu ve iktidar yanlısı basın Gazi üzerinde nasıl bir baskı kurduğunu göstermesi bakımından, bu son dakika gelişmeleri dikkat çekici ve ele alınan konu bakımından önemliydi. Bundan dolayı bu bölümde, seçimlerden sonraki gelişmeler üzerinde durulacaktır. Ancak, olayların bu noktaya gelmesinde Serbest Fırka'yı destekleyen basının da ne ölçüde pay sahibi olduğuna bir örnek olması açısından, öncelikle Yarın gazetesinde yayınlanan iki yazıya değiniecektir.

1. İsmail Hakkı Bey'in Yazısı

İstanbul seçimleri başlayıp seçim mücadelelerinin kızıştığı bir sırada, Serbest Fırka İstanbul Ocak Başkanı olan İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey'in bir yazısı Mustafa Kemal'in durumunu yeniden tartışma konusu haline getirdi. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi profesörlerinden olan İsmail Hakkı Bey, yazdığı oldukça cesur sayılabilecek bu yazısında Gazi'yi çeşitli tarihsel kişilerle karşılaştırıyor ve onu nasıl bir konumda görmek istediklerini açıklıyordu. "*Bizim Taptığımız Mustafa Kemal*" başlıklı bu yazıda İsmail Hakkı Bey, Mustafa Kemal'i iki yönlü olarak ele alıyor ve "*...bizim taptığımız Mustafa Kemal, Halk Fırkası'nın umumî reisi olan Mustafa Kemal değildir... mazinin mirasını, yani Türk milletinin manevî kuvvetlerini taşıyan ve Türk kavminin istikbalini yaratan ve Türk istikbalinde Türk milletine ebedî rehber olmak istidadını ve kuvvetini muhafaza eden 'Mutlak Mustafa Kemal' dir'. Bu takdirimiz tamamen hürdür. Çünkü benliğimizin mutlak ifadesidir*" diyordu.⁵²⁴

Gazi'yi tartışmaların dışına çıkararak, onun her türlü politik hesapların üzerinde birisi olmasını savunan bu yazı, Gazi'nin bir devlet başkanı olduğu düşünüldüğünde doğal karşılanabilirdi. Ancak, o günkü ortam açısından erken kaleme alınmış bir yazıydı ve bu

⁵²⁴ İSMAİL HAKKI, "Bizim Taptığımız Mustafa Kemal", Yarın, S.295, 12 Teşrinievvel 1930, s.1. Yazının tümü için bk. Ek VII.

nedenle sert tepkiyle karşılandı. Çünkü İsmail Hakkı Bey'in savunduğu görüş, iktidarın en önemli dayanak noktalarından biri olan Gazi-CHF özdeşliği tezini çürütecek nitelikteydi.

Öte yandan İsmail Hakkı Bey aynı zamanda Serbest Fırka'nın bir yöneticisi olduğu için, bu yazıda ileri sürülen görüşler yeni partiye mal edilmiş ve ona saldırı için kapı açmıştı. Nitekim iktidar yanlısı gazeteler hemen Serbest Fırka'yı bu tür yolları kullanarak ayak oyunlarına girişmekle suçlamaya başladı. Örneğin, Vakit'te yayınlanan bir yazıda “... *hakikaten tapılacak olan Mustafa Kemal, kendi tesisi bu istihlas ve inkılâp siyasetlerinin, kendisine düstur olarak tevdi ve emanet ettiği bir Mustafa Kemal'dir. Mutlak bir Mustafa Kemal yok, tek başına bir Mustafa Kemal vardır. Halk Fırkası Mustafa Kemal'i değil Mustafa Kemal Halk Fırkası'mı halketti. Halk Fırkası'nı maziye tevdi ediniz, Gazi Mustafa Kemal vardır... Kısaca diyelim ki, bu kelime oyunlarının nereden kaynaklanıp geldiğini, nerelere sürüklenip gideceğini bilenler bilmeyenlere daima galiptir.*”⁵²⁵

Bu konuda en ilginç tepki ise, daha kısa bir zaman öncesine kadar yeni partinin önde gelenleri arasında yer alan ve Gazi'nin tarafsızlık açıklamalarını desteklemiş olan Dr. Reşit Galip'ten geldi. Mustafa Kemal'in “*kendisine tapılmasını istemeğe tenezzül etmiş insanlardan*” olmadığını savunan Galip, “*ruhumu ve fikrini politika hırs ve kasırgalarına kaptırmakla*” suçladığı İsmail Hakkı Bey'i, Gazi'yi yüceltmek ister gibi görünerek aslında onun kişiliğine çeşitli saldırılar için zemin hazırlamaya çalışmakla eleştiriyordu.⁵²⁶ Ona göre, İsmail Hakkı Bey'in yaptığı, “*laubali ve pervasız bir mukayese*” idi ve bu tür davranışlarında ısrar ederse bunun karşılığını göreceği doğaldı: “*İsmail Hakkı Beyefendi, Troya muharebesinden döndüğü zaman gemisi parçalanan Ajax'un, düştüğü kaya parçası üstünde ilâhlara tehdit savururken, dalgalara kapılarak boğulduğunu bilirsiniz. Zatiâlinizin Gazi Hazretlerini bir taraftan ilâhlar zümresinde gören, diğer taraftan da gizlenmesine çalışılmaz tecavüzlere hedef kılan yazınız Ajax'un macerasını çok hatırlatır. Şair Goethe'nin, her gün ve yıllarca aynı çiçek tarlalarını sulamağa usanarak, intihar eden bahçıvan hikâyesi yüksek malûmumuzdur. Darülfümında yarım vatani ellerinde yükseltecek aziz gençliği yetiştirmek işi size her*

⁵²⁵ “Onların Tapındığı Mustafa Kemal”, Vakit, S.4585, 13 Teşrinievvel 1930, s.1.(İmzasız)

⁵²⁶ REŞİT GALİP, “Dalâlet”, Hakimiyeti Milliye, S. 3326, 15 Teşrinievvel 1930, s.2.

gün aynı çiçek tarhlarını sulamaktan daha bezdirici, daha usandırıcı mı göründü?”

Öte yandan İsmail Hakkı Bey'in yazısı Gazi'nin de hoşuna gitmemişti. Ağaoğlu Ahmet'i yanına çağırarak bu yazının İsmail Hakkı Bey'in kendi düşüncesini mi yoksa partinin görüşünü mü yansıttığını öğrenmek istemişti. Ağaoğlu'nun anlattığına göre, Reşit Galip imzasıyla yayınlanan yazı da, aslında Gazi'nin bulunduğu bir toplantıda onun onayıyla kaleme alınmıştı.⁵²⁷ Bu da yazının Gazi'de ne kadar büyük bir tepki doğurduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Serbest Fırka olayında en önemli mücadelenin Gazi'nin partiler karşısındaki tutumunu etkileme adına verildiği düşünülürse, İsmail Hakkı Bey'in yazısının bu konuda ne ölçüde olumsuz bir rol oynadığı daha iyi anlaşılabilir. Çünkü, Reşit Galip'in yazısında kullandığı üsluptan da anlaşılacağı üzere yazı Gazi üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmiştir. Hatta, Ağaoğlu'nun anılarında belirtildiğine göre, Gazi'nin emriyle İsmail Hakkı Bey'e hitaben Reşit Galip imzalı ikinci bir yazı daha yazılmış ancak, “*küfür ve tahkirle dolu*” bu yazı daha sonra yayınlattılmaktan vaz geçilmiştir.⁵²⁸

2. Yarın'ın Mustafa Kemal'e Başbakanlık Teklifi

Partiler arasındaki mücadele kamuoyunu Serbest Fırka lehine güçlendirerek sürerken, durumun her geçen gün aleyhine gelişmekte olduğunu gören Halk Fırkalılar, daha etkili bir biçimde kendilerini desteklemesi için Mustafa Kemal'i iknaya çalışıyorlardı.⁵²⁹ Bu konuda en önemli gerekçeleri, Serbest Fırka'nın devrimler ve Cumhuriyet için tehlikeli bir durum aldığıydı. Onlara göre bu parti, zararlı unsurlar tarafından ele geçirilmişti ve ayrıca SCF liderleri de partinin kontrolünü ellerinden kaçırmışlardı. Nitekim başlangıçta son derece ılımlı davranan ve Serbest Fırka'ya desteklemenin önemini her fırsatta dile getirmiş olan yazarlar bile, artık bu partinin gereksiz olduğu yolunda yazılar yazmaya başlamışlardı. İşte böyle bir ortamda Yarın başyazarı Arif Oruç gereksiz ve “*cüretkâr*”⁵³⁰ bir yazı yazarak, Gazi'yi etkilemeye çalışan

⁵²⁷ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.87. M. Kemal'in bu yazıdan hoşlanmadığını Fethi Bey de dile getirmektedir. *Bk. OKYAR, A.g.k.*, s.76

⁵²⁸ Bu konuda Ağaoğlu Ahmet ile Gazi arasında geçen tartışmalar ikinci yazı ile ilgili olarak *Bk. AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları*, s.86-91.

⁵²⁹ (FERİDUN) KANDEMİR, *Siyasî Dargınlıklar -Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı?* C.IV. Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955. s.104

⁵³⁰ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.85.

Halk Fırkalılarının eline “*mükemmel bir silah*” verdi.⁵³¹ Oruç bu yazısında, Mustafa Kemal’in cumhurbaşkanlığından ayrılarak başbakanlığı üstlenmesini, yerine de Fevzi (Çakmak) Paşa’nın getirilmesini öneriyordu. Ona göre, ülke İsmet Paşa’nın uyguladığı başarısız politikalarından dolayı büyük bir sıkıntı içine düşmüş ve tekrar kurtarılmaya muhtaç bir duruma gelmişti. Ancak halkın ezici bir çoğunluğu İsmet Paşa’nın bu durumu düzeltmeyeceğine inanıyordu ve bunu seçimler sırasında belli etmişti. Öte yandan İsmet Paşa çekilse bile, yerine geçecek kimselerin bu durumu düzeltebilecekleri şüpheliydi. O halde Arif Oruç’a göre, “*Millette beraber anavatan, kendisini kurtaracak, refaha kavuşturacak demirden ve sarsılmaz, yılmaz bir iradenin idareyi ele almasına muhtaç bulunuyor(du): Gazi Mustafa Kemal Hazretleri...*”⁵³²

Bu yazı da iktidar yanlısı gazeteler tarafından Serbest Fırka’ya mal edilerek, onu kötülemek ve yıpratmak için bir fırsat olarak değerlendirildi.⁵³³ Bu gazetelere göre, Arif Oruç’un kaleme aldığı bu yazı aslında, Serbest Fırka’nın yönünü kaybettiği ve acınacak duruma düşmüş olduğunun bir kanıtıydı. Serbest Fırka seçimlerden önce kendisinin iktidara geleceğine halkı inandırmış, ancak seçimlerde başarısız olunca nasıl davranacağını bilememenin şaşkınlığı içinde Gazi’ye yol göstermeye çalışan böyle bir öneri yapmıştı: “*Anlaşıyor ki, bu fikri ortaya atanlar hâlâ Gazi ile Halk Fırkası’nı birbirinden ayrı olarak mütalâa ediyorlar. Unutmamalı ki, İsmet Paşa’nın bugün başvekâlet mevkiinde bulunması, Gazi’nin Halk Fırkası’nın program ve icraatı ile alakasız kaldığına asla delâlet etmez. Çünkü o; köşesine çekilmiş, memleket işlerini tabii cereyanına bırakmış, her manasile gayr-ı mesul bir devlet reisi olarak mütalâa edilemez. Herhalde birçok vesilelerle ‘Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Umumî Reisiyim’ diyen büyük Gazi, dün olduğu gibi, bugün de işbaşında, mesuliyet mevkiinde bulunuyor... Onun nazarında makam ve mertebe itibarile reiscumhurluk ile başvekillik arasında hiçbir fark yoktur. Gazi’nin memlekete hizmet etmesi ve vatanın ihtiyaçlarına cevap vermesi herhangi bir makamda bulunması ile mukayyet değildir. O herhangi bir*

⁵³¹ CEMAL KUTAY, *Türkiye’de İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, C.XX. S.26-27, Tarih Yayınları, Ocak 1962, s. 11837.

⁵³² ARIF ORUÇ, “Millet Büyük Adam Bekliyor”, *Yarın*, S.299, 16 Teşrinievvel 1930, s.1. Yazının bütünü için bk. Ek VIII.

⁵³³ Çünkü, onlar tarafından Yarın gazetesi Serbest Fırka’nın organı. Arif Oruç da partinin ileri gelenlerinden kabul ediliyordu.Örneğin bk. SİİRT MEB’USU MAHMUT, “Gazi ve Başvekâlet”. *Hakimiyeti Milliye*, S.3336. 25 Teşrinievvel 1930, s.1.

vaziyette bir vazife almak lüzumunu his edince bir an bile tereddüt etmez.”⁵³⁴ Vakit başyazarı M. Asım da “*Sis Basıyor*” başlığını koyduğu yazısında, Gazi’ye başbakanlık önerisini “*bedbahtlık*” olarak niteliyordu. M. Asım’a göre bunun asıl amacı, bir taraftan halkı Gazi’nin işini yapamıyormuş şeklinde bir düşünceye yöneltmek, diğer yandan Fevzi Paşa’da “*mevki ve makam hırsı*” uyandırarak, ulusal kahramanlar arasında kişisel rekabetlere yol açmaktı. Böylece “*memleket işlerini istedikleri gibi karıştırabilecekler*” ve “*bulanık suda balık avlıyacaklardı.*”⁵³⁵ Yine bu gazetede yer alan bir başka yazıda da - Hakkı Tark’a ait olabilir- M. Asım’ın iddialarının devamı niteliğinde bir görüş ileri sürülüyordu. Yazara göre, “*...mesele sade (ve) basit masum bir arzudan ibaret değildi... Bunların asıl gayeleri önce Halk Fırkası’nı yoketmek, sonra da Cumhuriyet’i ortadan kaldırmaktı.*”⁵³⁶ Aynı yazıda daha sonra İsmail Hakkı Bey’in yazısına bir gönderme yapılarak, “*Bunlar Gazi’ye tapınanlardır ki, tapındıklarını kendileri idare etmeye çalışıyorlar*” sözleriyle Serbest Fırka da işin içine katılıyor ve ona da suçlama getiriyordu. Yazı, Serbest Fırka’nın bu tarz işleri “*...(Gazi’nin) maziden çıkarıp istikbâle tevdi ettiği büyük tarihe ancak bir lânetleme olarak girmiş bir kalemle idare*” etmeye çalıştığı öne sürülerek şu sözlerle bitiriliyordu:

“Hayır, hayır, bunlar yapmak istemiyorlar, yıkmak istiyorlar ve Fethi Bey’i de daha kolay yıkılacak bir hükümet kuracağı için istiyorlar.”

Öte yandan, Arif Oruç’un ülkenin içinde bulunduğu durumdan İsmet Paşa’yı sorumlu tutarak M. Kemal’in bunu düzeltmek için göreve çağırmasının ardından ilginç bir şekilde, iktidar yanlısı basın Gazi’yi de eleştirilen dönemin sorumluları arasında göstermek gibi bir çaba içine girdiği görülmektedir. Örneğin Siirt Meb’usu Mahmut’un “*Gazi ve Başvekâlet*” başlıklı yazısı bu politikanın tipik bir örneği sayılabilir:

“...Doğrudur; Teşkilât-ı Esasiye Kanununa göre reisicumhur hükümetin icraatından mes’ul değildir. Bu esasa istinat ederek Gazi Hazretlerini köşesine çekilmiş, memleket işleriyle alakadâr olmıyan bir devlet reisi farzetmekte büyük hatâ vardır, diyoruz. Meselâ ‘İsmet Paşa’nın şimendifer politikasını beğenmiyoruz. Başvekil bu politikasını mes’ul olmıyan Gazi’nin arzu ve kanaatlerine rağmen takip ediyor’ yolundaki bir iddia elbette ki çok nazarı ve hakikatle münasebeti olmıyan birşey olur.”⁵³⁷

⁵³⁴ SİİRT MEB’USU MAHMUT, “Gazi’nin Aziz Şahsiyeti”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3331, 20 Teşrinievvel 1930, s.1.

⁵³⁵ MEHMET ASIM, “Sis Basıyor”, *Vakit*, S. 4591, 19 Teşrinievvel 1930, s.5.

⁵³⁶ “Kelle İstiyoruz Siyaseti”, *Vakit*, S.4589, 17 Teşrinievvel 1930, s.1-2. (İmzasız)

⁵³⁷ SİİRT MEB’USU MAHMUT, “Gazi ve Başvekâlet”, *Hakimiyeti Milliye*, S.3336, 25 Teşrinievvel 1930, s.1.

Vakit yazarı Hakkı Tarık'a göre de, Gazi'yi iş başına çağırarak vicdan yaralayıcı bir davranıştır. Çünkü, *"Gazi ne vakit milletin başından ayrıldı ki, bugün onu işbaşında görmek isteriz edasile, hâsılı tahsil için bir arzu izharına lüzum olsun... Reiscumhurluk başvekillikten ehemmiyetsizmiş gibi gülünç ve kanuna da Gazi'ye de yakışmayacak sözleri kendilerine hareket düsturu yapanlara, sabıkalı değilse, sadece acıdır. Sabıkalı iseler halkın ibret ve intihabına arzolunur. Böyle karanlık düşüncelerin üzerine projektör tutulur ve vatandaşlara denilir ki: tehlike var, aldanmayınız!.. Yeni tecrübeler bu milletin asla rızası, bunun lakırtısına bile tahammülü yoktur."*⁵³⁸

Oysa genel sekreteri Hasan Rıza Soyak'ın anılarında söz ettiğine göre, cumhurbaşkanlığından ayrılarak başbakanlık görevini ele almayı Gazi'nin kendisi de düşünmekteydi.⁵³⁹ Buna bakarak, iktidar yanlısı basın Gazi'yi de eleştirilen dönemin sorumluları arasında gösterme çabalarının iki yönlü amacı olduğu söylenebilir: Bu yolla bir taraftan Gazi'yi de tartışmaların içine çekerek, İsmet Paşa üzerinde yoğunlaşan eleştirilerin önünü kesmek; ayrıca, Gazi'yi kendilerinden yana açıkça tavır koyması için onun üzerinde bir baskı unsuru meydana getirmek.

Arif Oruç'un söz konusu yazısının ortaya çıkardığı gerginlik ve tartışmaların ardından Ekim ayının sonlarına doğru, basının tutumunda görece yumuşama olduğu görülmektedir. Bunda ilk kez bir Yunanistan başbakanının Türkiye'yi ziyaret ediyor olması en önemli etkenlerden biri olmuştur. Nitekim o günlerde gazeteler, sayfalarını daha çok Türk-Yunan ilişkilerine ayırıyorlardı. Ancak yine de karşılıklı suçlamalar bütünüyle sona ermiş değildi ve bu durum, özellikle Hakimiyeti Milliye'nin tutumundan kaynaklanıyordu. Gerçi bu gazete de özellikle haberlerinde çok sert bir üslup kullanmıyordu ama, Serbest Fırka'yı yıpratma politikasına da ara vermemişti. Aslında, Hakimiyeti Milliye'nin bu davranışında, çağrılı olarak uzun süredir Moskova'da bulunan iktidarın en ateşli ve polemikçi yazarlarından Falih Rıfki'nin yurda dönüşünün büyük etkisi olmuştur denilebilir. Nitekim Falih Rıfki, ülkeye döner dönmez yeni partiye yönelik ağır eleştiriler kaleme almaya başlamıştı. Örneğin, "Uçurum" başlıklı yazısında, devrimlerden zarar görenlerle CHF iktidarı döneminde çıkarları bozulanların bir

⁵³⁸ HAKKI TARIK, "Gazi'nin Mevkii", *Vakit*, S.4590, 18 Teşrinievvel 1930, s.1-2.

⁵³⁹ Gazi bunu şöyle ifade etmiştir: "İki taraftaki arkadaşlar benim gibi düşünseler ve benim sözümü dinlemiş olsalardı bu vaziyet olmazdı; fakat bir kere olan olmuştur... Şimdi biz işimize bakalım...Yapacağımız şey basittir: Devlet Reisliğinden çekilmek ve Partinin başına geçmek..." SOYAK, A.g.k., s.441.

koalisyonu olarak nitelediği Serbest Fırka için, “Moskova’ya giderken yeni fırka, uçurumun daha el uzanabilecek kadar yakınında, çalı çırpya tutunmuş duruyor idi. Şimdi artık uçurumun göz işlemez karanlıkları içinde” kayboldu diyordu.⁵⁴⁰

Hükûmetin resmî organı sayılan bir gazetede yer alan bu sözler, iktidar açısından Serbest Fırka olayının artık bittiğini gösteriyordu. Yeni parti beklenen amacın ve hedeflerin dışına çıkmış, kendileri için yok edilmesi gereken bir rakip olmuştu. Nitekim Falih Rıfki o dönemde çoğu kez günde birden fazla yazı yazarak, yeni partiye karşı yıpratma politikasını daha da sertleştirecekti. Örneğin, Serbest Fırka’nın karanlık güçlerin eline geçtiğini öne sürdüğü “Uçurum” başlıklı yazısının hemen ertesi günü, iki ayrı sütunda Serbest Fırka’ya ağır eleştiriler getiriyordu. Bunlardan, gazetenin başyazarının yayımlandığı “Gündelik” adlı sütunda, yeni partinin Türk düşmanlarının ve Cumhuriyet’ten zarar görenlerin sığınağı olduğunu öne sürerek, “Yeni fırka teşettütleri dışardaki müstakil Türk düşmanlarına ve içeride Cumhuriyet’ten zarar görmüş olanlara son ümit olmuştur. Bunlar Halk Fırkası cumhuriyetçilerinin hamlesini kırmak, olduğu yerde durdurarak çürütmek, işlerini yarıda bıraktırmak için son gayretlerini sarfetmektedirler.” derken,⁵⁴¹ “Politika” adlı sütunda da Serbest Fırka’yı, ülkenin güvenliğini bozmakla suçluyordu: “Hiçbir zaman küçük Asya dağları ve şehirleri Cumhuriyet devrinde olduğu kadar sükûn yüzü görmemişti. Bunun sebebi ayak takımının kanundan ve kanun için hareket eden hükûmet kuvvetlerinden yılması idi. Muhalipler bu yılgınlığı ruhlardan kaldırmağa, ruhların sükûmunu bozmağa muvaffak oldular.”⁵⁴²

Falih Rıfki’nın yeni partiye yönelik bu eleştirilerine karşın, Serbest Fırka’yı destekleyen basında bir suskunluk dikkati çekiyordu. Gerçi yukarıda değinildiği üzere, Yunanistan başbakanının Türkiye’de bulunmasının da bu durum üzerinde etkisi vardı ama, yine de eskiye göre çok şeylerin değiştiği belli oluyordu. Bu dönemde doğrudan hükûmete yöneltilen eleştirilerin dikkat çekecek kadar azaldığı görülmektedir. Ancak bu dönemde bazı kişisel polemiklerin yaşandığına tanık olunmaktadır. Bunların en dikkat çekenlerinden biri M. Zekeriya - Falih Rıfki polemikiydi ve Falih Rıfki M. Zekeriya’yı

⁵⁴⁰ FALİH RIFKI. “Uçurum”, **Hakimiyeti Milliye**, S. 3339, 28 Teşrinievvel 1930, s.2.

⁵⁴¹ FALİH RIFKI. “Cumhuriyet”, **Hakimiyeti Milliye**, S.3340, 29 Teşrinievvel 1930, s.1.

⁵⁴² FALİH RIFKI. “Hükûmet Kuvvetleri”. **Hakimiyeti Milliye**, S. 3340, 29 Teşrinievvel 1930, s.1.

“pis ruhlu” olarak nitelerken⁵⁴³, M. Zekeriya da Falih Rifki’yi “Ankara’da dalkavukların ustası” biçiminde suçluyordu.⁵⁴⁴

Bu dönemde dikkati çeken bir başka gelişme ise Ağaoğlu Ahmet’in sık aralıklarla Son Posta’da yazı yazmaya başlamasıdır. Örneğin, Meclis’in açılışından bir gün önce yazdığı “*Millî İrade Bu mudur?*” adlı yazısında iktidarı, anayasanın herkese eşit oy ilkesini çiğneyerek, Serbest Fırka’ya oy verebilecekleri engellemekle suçluyordu: “*Demek Teşkilât-ı Esasiye kanunumuzla devlet arasında bir tezat, bir ayrılık vardır. Zira, Teşkilât-ı Esasiye kanunumuz, Serbest Fırka’ya akın etmiş olan bu devlet düşmanlarına intihap hakkını vermiştir. İntihap hakkının serbest kullanılması ise devleti tehlikeye sokuyor. Devletin selâmeti namına her şeyden evvel bu ayrılığı, tezaatları kaldırmak lâzımdır. Bunun da tek çaresi Serbest Fırka’yı teşkil eden devlet düşmanlarının intihap hakkını, lâyük olmadıkları için almak ve bu hakkı devleti koruyan Halk Fırkası seçmenlerine... vermektir. Böyle bir teşebbüsü anlar, önünde iki kat olurum. Fakat hem hak vermek, hem de esirgemek! İşte asıl karışıklığı yaratan ve anlaşılmayan şey!*”⁵⁴⁵

Bu sırada Meclis’in açılış günü gelmişti. Ağaoğlu’nun bu biraz da sitem dolu eleştirisine karşılık aynı gün Falih Rifki, tıpkı İsmet Paşa’nın Sivas konuşmasından sonra yapıldığı gibi, kendilerinden olan herkesi ortak mücadeleye çağırıyordu:

“Türkiye’nin bütün Cumhuriyetçileri birleşiniz! Çünkü karşınızda Türkiye’nin bütün yalancıları, müfterileri, menfaat adamları birleşmişlerdir”⁵⁴⁶

3. Mustafa Kemal’in Meclis’i Açış Konuşması ve Yankıları

Serbest Fırka yanlısı basında ise, değinildiği üzere, belediye seçimlerinden sonra eski heyecan ve bu partiyi destekleme arzusu kaybolmuş ve bunun yerini daha çok halkın niçin iktidar partisinden uzaklaştığını irdeleyen yazılar almaya başlamıştı. Aynı yılgınlık halkta da görülüyordu. Partiye üye kaydı durma noktasına gelmiş, partinin geleceğine ilişkin endişe ve kuşkular da iyice artmıştı. SCF’nın örgütlerini dağıtarak yalnız Meclis içi bir muhalefet partisi olacağına ilişkin çeşitli söylentiler yoğunluk kazanıyordu. Örneğin

⁵⁴³ FALİH RIFKI, “Köpek ve Taş”, Milliyet’ten Vakit, S.4600, 28 Teşrinievvel 1930, s.3.

⁵⁴⁴ M. ZEKERİYA, “Yalan ve İftira Değil, Yalnızca İşinize Gelmiyen Müessif Bir Hakikat”, Son Posta, S.93, 27 Teşrinievvel 1930, s.3.

⁵⁴⁵ AĞAOĞLU AHMET, “Millî İrade Bu mudur?”, Son Posta, S.97, 31 Teşrinievvel 1930, s.5.

⁵⁴⁶ FALİH RIFKI, “Bir Cümle”, Hakimiyeti Millîye, S.3342, 31 Teşrinievvel 1930, s.1.

Yarın gazetesinde yer alan bir haberde, “(İzmirliilerin) Serbest Fırka'nın dağılmasından müteessir olmakla beraber haksızlıklarla mücadeleden geri kalmayacakları” söyleniyordu.⁵⁴⁷ Oysa o günlerde Serbest Fırka'nın taşra örgütlerini kapatacağı ya da Meclis içine çekileceği yönünde bir açıklama yoktu. Anlaşıyor ki, halk böyle bir şeyin olabileceğini doğal kabul eden bir noktaya gelmişti. Sonunda Fethi Bey, bu tür söylentilerin artması üzerine bir açıklama yaparak, bunların “tamamen uydurma ve asılsız” olduğunu söylemek zorunda kalacaktır.⁵⁴⁸

İşte bu ortam içinde bütün gözler Mustafa Kemal'in Meclis'te yapacağı konuşmaya çevrilmişti. Çünkü onun konuşmasından sonra ya yaşanmakta olan bu fiili durum resmileştirilerek parti kapatılacak ya da Serbest Fırka'nın yaşaması için bir umut daha doğacaktı. Nitekim, Fethi Bey anlarında Ekim ayının 20'inde toplanarak bir durum değerlendirmesi yaptıklarını ve bu toplantı sonunda da mevcut durum karşısında parti mücadelesini sürdürebilmenin mümkün olmadığı kanısına vardıklarını söylemektedir. Ancak bunu açıklamak için son olarak, Mustafa Kemal'in Meclis konuşmasını beklemeye karar vermişlerdir.⁵⁴⁹

Sonunda beklenen gün geldi ve Gazi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum, iç ve dış politika, demiryolları yapımı ve hükûmetin yeni malî yasa tasarsına ilişkin genel değerlendirmelerde bulunduğu bir konuşma yaptı. Gazi'nin birçok yönden ilginç olan bu konuşmasının özellikle iç siyasal durumla ilgili bölümü dikkat çekecek bir nitelikteydi. Herkesin heyecanla beklediği konuşmasının bu bölümünde Gazi, “...siyasî hayatımızda yeniden fırkaların zuhuru memlekette belediye intihaplarına tekaddüm eden yakın günlerde vuku buldu. Bu münasebetle dikkate şayan safhaların şahidi olduk. Bu müşahedelerin verdiği tecrübelerden Türk milleti, cumhuriyetin bekâ ve inkişâfı için istifade etmelidir...memleketimizde kalem hürriyetini de, demokrat bir idareye lâayık bir vakar ile kullanmakta daha dikkatli bulunulacağını ümit ederim” diyor ve sonra da Serbest Fırkalıları partilerinin yaşaması konusunda yeniden umutlandıracak şu sözleri söylüyordu:

“Üçüncü Büyük Millet Meclisinin feyizli ve vatanperverâne faaliyeti bu devrede hitam bulduktan sonra yeni intihabata geçeceğiz. Geçen tecrübeler, gelecek intihabatta vatandaş reyinin emniyet ve

⁵⁴⁷ Yarın, 31 Teşrinievvel 1930.

⁵⁴⁸ Yarın, 7 Teşrinisani 1930.

⁵⁴⁹ OKYAR, A.g.k., s. 74.

masuniyetle tezahür etmesini temin için kanunî ve idarî tedbirlerin inkişâfını ve fırkaların bizzat ittihaz edecekleri salim ve musip hareketleri göstermiş olacaktır.”⁵⁵⁰

Bu sözler açıkça, seçimler sırasında baskı yapıldığının M. Kemal tarafından bilindiği ve kabul edildiği anlamına geliyordu. Daha da önemlisi, Gazi Serbest Fırka'nın yaşamasını istediğini belirtiyor ve bundan sonraki seçimlerde baskı ve yolsuzluk meydana gelmemesi için önlem alınacağını söylüyordu.

Öte yandan Gazi'nin bu sözleri genel sekreteri Hasan Rıza Soyak'a söylediği sözlerle de uyuyor⁵⁵¹ ve gerçeklerin saklanması için gösterilen tüm çabalara karşın, ülkenin en güçlü adamının bunların farkında olduğunu gösteriyordu. Bu ise başlangıcından beri seçimlerde baskı yapıldığını kabul etmeyen, bunların alınması gereken normal önlemler olduğunu savunan Cumhuriyet Halk Fırkası'nda şaşkınlık ve kızgınlık meydana getirmişti. Nitekim, Cumhuriyet gazetesi bu konuşmayı yalnızca, “*Gazi'nin politikacılara verdiği ders*” biçiminde duyururken,⁵⁵² Vakit gazetesi konuşmadan İsmet Paşa hükûmeti lehine bir sonuç çıkarabilmek oldukça zorlanıyordu. Örneğin, gazetenin başyazarı Mehmet Asım, “*Aslında M. Kemal'in İsmet Paşa hükûmetinin icraatlarına destek verdiği*” söylerken, bunun için “*Gazi Hz.nin nutku(nun) baştan aşağıya kadar dinlendi(mesi)*” gerektiğini belirtmek zorunluluğunu duyuyordu.⁵⁵³ Asıl dikkat çekici olan ise Hakimiyeti Milliye'nin takındığı tutumdur. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın resmî yayın organı niteliğinde olmasından dolayı bir ölçüde hükûmetin de görüşlerini yansıttığı düşünülürse, bu gazetenin tutumundan iktidarın Gazi'nin konuşmasından ne kadar büyük rahatsızlık duyduğu açıkça ortaya çıkıyordu. Öyle ki, konuşmanın hemen ertesinde Falih Rıfkı imzasıyla yayınlanan bir yazı, bu bağlamda, oldukça dikkat çekiciydi:

“İnkılâpçılar birbirlerinin dert ortağı, birbirlerinin korucusu ve koruyucusu olmasa, yanındakine yapılan hücumdan kendi hissesini almaktan kaçınırsa; inkılâpçılar, hazırlanmış ve tertip edilmiş düşman sözünü ve mantığını arkadaşlarından bir kaçına yakıştırıp onu kendi için de söz ve mantık diye alırsa, işte o zaman tehlike ateşi karşısında inkılâbın bütün siperleri ve istihkâmları ot yığını haline gelir.

Kendi siperimizi henüz sarmıyan ateşte kendimiz için tehlike

⁵⁵⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri -TBMM'nde ve CHP Kurultayları'nda (1919-1938), C.I, Türk İnkılâp Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945, s.351-352.

⁵⁵¹ *Bk.* Bölüm IV, s.127.

⁵⁵² *Cumhuriyet*, 2 Teşrinisani 1930.

⁵⁵³ MEHMET ASIM, “Gazi'nin Nutku Önünde”, *Vakit*, S. 4604, 2 Teşrinisani 1930, s.1.

görmemek akıl işi değildir.⁵⁵⁴

Aynı şekilde Siirt Meb'usu Mahmut da, “*Unutulmamalı ki, cumhuriyetçi ve lâik bir fırka mevzubahstır. Hayalimize ve umutlarımıza bu kadar vüs'at vermek doğrudan doğruya müdafaa ettiğimiz ideal için zararlı olur*” diyerek Gazi'nin sözlerine dolaylı bir eleştiri getiriyordu.⁵⁵⁵

Gazi'nin Meclis konuşması SCF cephesinde ise büyük sevinç uyandırmış ve partinin üzerine çöken karamsarlık yerini umuda bırakmıştı. Konuşmanın Serbest Fırka ileri gelenleri üzerinde ne derece olumlu bir etki meydana getirdiğini göstermesi açısından Aġaoġlu'nun Son Posta'da yayınlanan Şu yazısı dikkat çekicidir:

“Büyük insanların sözleri de tabiatile büyük ve Őümüllüdür. Onları herkes ve her taraf istediği tarzda, kendi emel ve arzularına göre anlar ve manâlandırır. Fakat bu nutkun her türlü Şahsî tefsirin üstünde kalan üç açık hususiyeti vardır.

- 1- Adet olan resmî formalitelerin dışında kalması,
 - 2- Devlet idaresinde takip olunacak ana hatların işaret olunması,
 - 3-Yeni girmiş olduğumuz siyasî hayatta Gazi'nin bizden bekledikleri.
- Birinci hususiyet Gazi'nin resmî devlet adamı olarak değil, evlâdını uyarak selâmet yolunu göstermek istiyen öz baba sıfatile söz söylediğini gösteriyor.

...
İkinci hususiyet bu selâmet yolu üzerinde hükûmete düşen hisseyi ayırmıştır. Gazi burada adaletten, tasarruftan, intihap hakkının korunmasından bahis buyurmuşlardır ve bu üç noktanın millî selâmet için birer esas olduğunu kayıd buyurmuşlardır.

...
Üçüncü hususiyetle de millete, millet fertlerine ait hisseyi ayırmıştır... Milletın fertleri arasında husumet istemiyor... İşte büyük bir insanın işaret ettiği selâmet yolları!..

Şimdi önümüzde böyle bir insan varken ve selâmet yolunun merhaleleri de bu sûretle işaret edilmişken bunun arkasından bu yolu takip etmeyecek Türk namını taşımaya lâıyk bir tek insan bulunur mu?⁵⁵⁶

Yine Aġaoġlu, anılarında bu konuşmanın kendilerince “*mükemmel*” bulunduğunu söylemektedir.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ FALİH RIFKI, “Teşhis”, **Hakimiyeti Milliye**, S.3343, 2 Teşrinisani 1930, s.1. Falih Rifkı'nın bu söylevden sonra, “*gerekirse Gazi'ye bile mukavemet edileceği*”ni söylediği gözönüne alınırsa, bu sözlerin amacı daha iyi anlaşılacaktır. **Bk. AġAOġLU, Serbest Fırka Hatıraları**, s.96

⁵⁵⁵ SİİRT MEB'USU MAHMUT, “Nutuk Etrafında”, **Hakimiyeti Milliye**, S.3344, 3 Teşrinisani 1930, s.1.

⁵⁵⁶ AġAOġLU AHMET, “Gazi'nin Nutku”, **Son Posta**, S.103, 7 Teşrinisani 1930, s.1 ve 5.

⁵⁵⁷ AġAOġLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.96.

Kuşkusuz Gazi'nin konuşmasının Serbest Fırka'da sevince yol açan en önemli bölümü, onun Serbest Fırka'nın geleceğine ilişkin sözleriydi. Gazi burada, gelecek seçimlere yani partinin de katılacağını işaret ediyordu. Bu ise, partinin yaşamının devam edeceği demektir ve partiler karşısında Gazi'nin yeniden başlangıçtaki tutumunu takınacağına ilişkin bir umut doğurmuştu. Çünkü Gazi'nin yeniden partiler karşısında tarafsız olması Serbest Fırka'nın önündeki engellerin kalkması demektir. Öte yandan, belediye seçimlerinden sonra büyük bir yılgınlık ve karamsarlığa kapılmış olan partililer de rahatlamış ve yeniden öz güven kazanmışlardı.⁵⁵⁸ Nitekim 3 Kasım 1930 tarihli Yarın gazetesinde bu durum, "*Nutuk Serbest Fırka lehine son derece müsmir neticeler vermiştir*" şeklinde ortaya konuluyordu. Son Posta ise konuyla ilgili olarak Serbest Fırkaların "*Havadaki müphem bulutlar kaybolmuş, Halk Fırkası mensuplarının ümitleri boşa çıkmıştır*" sözlerine yer veriyordu.⁵⁵⁹

Öte yandan, ortaya çıkan yeni durumla ilgili üzerinde durulması gereken önemli bir noktanın, Gazi'nin neden böyle bir davranışta bulunmaya karar verdiği sorusu olduğu söylenebilir. Daha kısa bir zaman öncesine kadar, CHF yönüne ağırlığını koyduğu biçiminde yorumlanan açıklamalarda bulunan M. Kemal, acaba şimdi niçin kendi partisini kızdırma pahasına böyle bir davranış sergilemişti? Kanımızca bu sorunun yanıtını, Ağaoğlu ile aralarında geçen bir tartışma sırasında söylediği şu sözlerde aramak gerekir:

"Anlaşıyor ki sen benim verdiğim sözlerden şüphe ediyorsun! İşte şu oturanlar yeniden şahit olsunlar, Fethi Bey'e, Nuri Bey'e, sana ve bütün arkadaşlarınıza karşı bir namus borcum vardır. Dinliyor musunuz? Şahit olunuz, namus borcum vardır."⁵⁶⁰

Gerçekten Mustafa Kemal, Serbest Fırka karşısında Halk Fırkası'nın başarısız olacağı yolundaki kuşkularına karşın, kendi emriyle kurulan yeni partiye tamamen ilgisiz kalamıyor, bizzat kendisinin belirlediği arkadaşlarına karşı içten içe bir sorumluluk da duyuyordu denilebilir. Bu nedenle zaman zaman Serbest Fırka lehine bazı adımlar atmaya çalışıyor -ya da Fethi Bey ve arkadaşlarına karşı böyle davranmak zorunluluğu duyuyordu- ancak, çevresinin etkisi ve Serbest Fırka'nın devrimlere karşı güçlerce ele geçirilmekte olduğu kuşkusuyla geri çekiliyordu. Öyle ki seçimlerin hemen başlangıcında, ömür boyu cumhurbaşkanlığında kalmak, böylece tarafsızlığını pekiştirmek için Fethi Bey

⁵⁵⁸ KUTAY, *Türkiye'de İstiklâl ve..*, s. 11871 ve TEKİN ERER, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, 2.Bs., Çınar Matbaası, İstanbul, 1966, s.190.

⁵⁵⁹ *Son Posta*, 4 Teşrinisani 1930.

⁵⁶⁰ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.89.

ile bir uzlaşmaya varmış ama, konunun basına yansması sonucu, CHF yanlısı gazetelerin de baskısıyla bundan vaz geçmişti. Ancak yine de arkadaşlarına duyduğu sorumluluk duygusu bütünüyle kaybolmamıştı. Nitekim, son davranışında etkili olan bu duyguyu, Meclis konuşmasından sonra görüştüğü parti genel sekreteri Nuri Bey'e de, *"Nasıl artık canınız sıkılmıyor ya! Tabii memnunsunuz. Elbette başka türlü nasıl hareket edilebilirdi? Ben size teminat veriyordum da siz telâş ediyordunuz"* biçiminde dile getiriyordu.⁵⁶¹

4. Gazi'nin "Blok" Düşüncesi ve Son Umudun Tükenişi

Meclis konuşmasının somut bir göstergesi olarak Fethi Bey'e Mustafa Kemal, Serbest Fırka'nın yaşamasını sağlayacak yeni bir öneri getirmişti. Buna göre, lâiklik, halkçılık ve cumhuriyetçilik gibi temel ilkelerde zaten birlik halinde bulunan iki parti, *"millî bir blok"* oluşturacaklar, Gazi de bu bloğun lideri olacaktı.⁵⁶² Her iki partinin adayları onun tarafından belirlenecek, seçimler tek dereceli olarak gerçekleştirilecekti. Ayrıca halkın serbestçe oy kullanabilmesi için gerekli önlemler alınacaktı. Bu koşullarda yapılacak seçimler sonucunda da, partiler aldıkları oy oranında milletvekili çıkaracaklardı. Öte yandan milletvekili aday listeleri Gazi tarafından belirleneceği için, Serbest Fırka'ya yöneltilebilecek *"devrim ve Cumhuriyet'e zararlı"* kimselerin partiye sızması yolundaki spekülasyonların da önüne geçilmiş olunacaktı.

Gazi bu düşüncesini Fethi Bey'e aktarırken, konunun şimdilik gizli kalmasını, çünkü bunu henüz arkadaşlarıyla görüşmediğini söylemişti.⁵⁶³ Ne var ki, görüşmenin üzerinden henüz üç gün bile geçmeden, 6 Kasım 1930 tarihli Milliyet gazetesinde,⁵⁶⁴ Siirt Meb'usu Mahmut tarafından bu konu açığa vuruldu. Bunun üzerine CHF yanlısı gazeteler yeniden Gazi üzerinde baskı kurmak için harekete geçtiler ve öncelikle, tıpkı Gazi'nin ömür boyu cumhurbaşkanlığı konusu gündeme geldiğinde yaptıkları gibi olayı yalanlama yoluna gittiler. Örneğin onlara göre, *"Cumhuriyetçi fırkaların blok yapmasının bazı siyasî mahfillerde düşünüldüğüne dair Milliyet gazetesinde yazılanlar,*

⁵⁶¹ OKYAR, A.g.k., s.76.

⁵⁶² A.g.k., s.76. SOYAK, A.g.k., s.437 ve AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.99 ve DOĞAN, A.g.k., s.219.

⁵⁶³ OKYAR, A.g.k., s.76.

⁵⁶⁴ Adı geçen Milliyet gazetesi sahip ve başyazarlığını Siirt Meb'usu Mahmut'un yaptığı ve Hakimiyeti Milliye'den farklı bir gazeteydi.

yanlış tahminlerden ve karşı firkanın arzularından ibarettir... Gazi Hz. Halk Fırkası'nın banisi ve nizamnamesinde hususî bir madde ile yazılı reis-i umumîsidir. Gazi Hz. yeni intihapta Halk Fırkası'nın namzedi olarak ilân olunacak, yüksek isimleri intihapta Halk Fırkası namzetlerinin başında bulunacaktır. Umumî kanaat o merkezdedir ki, fırka ekalliyette kalsa bile Gazi Hz. gene Halk Fırkası arasında bulunacaktır.”⁵⁶⁵ Aynı şekilde CHF'nin genel sekreteri olan Saffet (Arıkan) Bey de, onun partilerinden ayrılmasının söz konusu olmadığını ve yapılacak bir seçimde CHF azınlıkta kalırsa, Gazi'nin partilerinin başına fiilî olarak geçeceğini söylüyordu.⁵⁶⁶

Bu gelişmeler olurken Serbest Fırka liderleri blok olayının gerçekleşeceğine olan inançlarını sürdürüyorlardı. Örneğin Nuri Bey, iktidar gazetelerinin yalanlamasına karşın böyle bir olayın ülkenin yararına olacağını söylerken, Fethi Bey de, “buna millî blok yerine cumhuriyetçiler bloğu demek daha muvafık olur. Bu siyasî tezahür Avrupa'nın muhtelif mütemeddin memleketlerinde de görülmektedir. Fırkalar programlarını, prensiplerinin muhafaza etmekle beraber bazı defalar blok teşkil ederler” diyordu.⁵⁶⁷

Serbest Fırka ileri gelenlerinin bu açıklamaları şu olasılıkları akla getirmektedir: İktidar yanlısı gazetelerde yer alan blok düşüncesinin yalanlandığı yolundaki haberler ya Mustafa Kemal'in isteği dışında, onun üzerinde bir baskı kurmak amacıyla yazılmış ya da Mustafa Kemal, daha sonra bu görüşünden caymış, ama henüz kararını Serbest Fırkalılara iletmemişti. Ancak birinci olasılığın daha güçlü olduğu söylenebilir. Nitekim, Mustafa Kemal'in Meclis konuşmasında Serbest Fırka'nın yaşamını sürdürmesinden yana bir görüş ortaya koymasına rağmen, CHF organı gazeteler yeni partiyi yıpratmaya yönelik politikalarından vaz geçmemişler, hatta gerekirse Mustafa Kemal'le bile mücadele etmeye karar vermiş⁵⁶⁸ bunu da blok düşüncesinin ortaya çıkmasıyla birlikte yaşama geçirmişlerdi. Öyle ki Falih Rifkı, haberin Milliyet'te açığa vurulmasından sonra yazdığı bir yazıda, “Biz öz cumhuriyetçiler bu müessesenin içinde hiç bir şeyin demokrasinin bile hanedanlaşmasını kabul edemeyiz” diyerek⁵⁶⁹ açıkça meydan

⁵⁶⁵ Cumhuriyet ve Vakıt, 8 Teşrinisani 1930.

⁵⁶⁶ Cumhuriyet , 10 Teşrinisani 1930.

⁵⁶⁷ Yarın, 10 Teşrinisani 1930.

⁵⁶⁸ AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, s.76. İPEKÇİ, “Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi”, Milliyet, 25 Kasım 1963, KANDEMİR, A.g.k., s.120.

⁵⁶⁹ FALİH RIFKI, “Tanzimat”, Hakimiyeti Milliye, S.3348, 7 Teşrinisani 1930, s.1.

okuyordu. Yine Hakimiyeti Milliye yazarlarından Zeki Mesut'a göre, "son günlerde fırkacılık münakaşaları, bazı kimselerin görüş ve düşüniş ufuklarını tahdit ederek onları siyaset ve idare tarzında teşkilâtı esasiye kanunu(nun) derpiş etmediği tedbirleri ileri sürmeğe kadar sevkef"mişti. Oysa yazara göre, sorunların tek çözüm yolu vardı: "Türkiye Büyük Millet Meclisi".⁵⁷⁰ Zeki Mesut bu yazısında, "blok" düşüncesini ortaya atanları açıkça, anayasaya aykırı davranmakla suçluyordu. Ancak Zeki Mesut'un, bu düşüncüyü M. Kemal'in ortaya attığını bilmemesi zor bir olasılıktır ve CHF'nin yayın organı olan bir gazetede yer alan bu yorum, olaya iktidarın bakış açısını ve tepkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bağlamda Falih Rıfki'nın "...demokrasinin bile hanedanlaşmasına karşıyız." sözleri de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Bu ise M. Kemal'e karşı gösterilen alışılmamış bir tepkiydi ve iktidar yanlısı gazetelerin blok düşüncesine karşı tutumunun, ona rağmen gerçekleştiği olasılığını güçlendirmektedir.

Serbest Fırka cephesinde ise, blok düşüncesi, parti yöneticilerinde büyük sevinç meydana getirirken, partinin ateşli savunucusu Arif Oruç beklenmedik bir davranışla bu olaya karşı çıkıyordu. Konuya kuşkucu bir tarzda yaklaşan yazar, her iki parti lâik ve cumhuriyetçi olduğuna göre, "blok" olayına neden gerek duyulduğunu anlayamadığını söylüyordu. Ona göre, böyle bir yola ancak ülkenin güvenliği tehlikeye düştüğü zaman başvurulabilirdi. Oysa böyle bir durum söz konusu değildi. "Yoksa muhalefet sadece Meclis koridorlarına mı mahsur bırakılmak isteniyor(du)?"⁵⁷¹ Diğer yandan yine aynı yazıda ilk kez Fethi Bey'e yönelik bir eleştiri de göze çarpmaktaydı: "(bu komuda) liderin beyanatı gene vatandaşları tatmin edecek mahiyette değildi...Vatandaşlar 'blok' şayialarından muhalefetin yavaş yavaş Halk Fırkası ile anlaşacağına ihtimal vermekte haklı olmazlar mıydı? Hem de yerden göğe kadar!.."

Yarın gazetesine egemen olan bu şaşkınlık daha sonra tam bir hayal kırıklığına ve sonsuz destek verdiği Serbest Fırka'ya karşı tepkiye dönüşecekti. Nitekim bu, Adana'da yayınlanan **Ahali** gazetesinden yapılan "Fırkaların Birleşmesi" başlıklı bir alıntı yazıyla şöyle dile getiriliyordu:

"...Halk Fırkası on sene keyfemayeşa memleketi idare etti. Ve ne arzu etti ise millet hayır demedi... Bazılarına göre deyemedi... Fakat bize göre demedi... Fethi Bey'in iki ay evveline kadar canla başla beraber olduğu Halk Fırkası, ahalinin artık birşey demeğe

⁵⁷⁰ ZEKİ MESUT, "Büyük Millet Meclisi", **Hakimiyeti Milliye**, S. 3349, 8 Teşrinisani 1930, s.1.

⁵⁷¹ ARIF ORUÇ, "Blok Meselesi", **Yarın**, S.327, 13 Teşrinisani 1930, s.1-2.

başlayacağını ve hiç olmazsa Halk Fırkası'nın göstereceği namzetlere arkasını çevireceğini... anlamağa başlamıştı... Halbuki önümüzde büyük intihap, Millet Meclisi intihabı vardı... ve bu intihabı Halk Fırkası kazanamayacaktı...Halk Fırkası liderleri düşündü, taşındı. Siyasî oyunları kavraması ihtimali bulunmayan ahaliyi müthiş bir komedi manzarası karşısında bırakarak bu intihabı da kazanmak kararı verildi.

Fethi Bey Paris'ten geldi... Görüşeceklerle görüştü ve dram vaz'ı sahneye koyuldu. Bu komedinin bir tek gayesi vardı: İntihabı kazanmak... Ahali görüyordu ki, bu bir oyundur... Ahali biliyordu ki, on senedir memleket işlerini bozup berbat eden insanlar bu vaziyeti el ve dil birliği ile yapmışlardı.

Şimdi yeni bir manevra daha çıktı...Milletin meclisine milletin hakkını arayacakların sokulmaması manevrası! Acaba bu efendiler, muhaliflerden neden bu kadar korkuyorlar. On senelik hesapların sorulması ihtimalinden mi?

Bunun kısa tarihi, Halk Fırkası'na da iki numaralıya da düşen en kısa tarih millete...hüsnü niyetle batırdık affedin demekten ibarettir... Ve bu büyük millet çoklarını affettiği gibi bu iki çehreli tek fırkayı da affeder."⁵⁷²

B) FESİH KARARI

1. Kararın Alınması

Bu tartışmalar yapılırken, Mustafa Kemal beklenmedik bir kararla Fethi Bey'e, blok düşüncesinden vaz geçtiğini bildirdi. Ona göre, İsmet Paşa'nın kabul etmesine rağmen bu düşünce, "*Kırklar Grubu*"⁵⁷³ tarafından reddedilmişti. Bu durumda kendisinin de, yapabileceği bir şey kalmıyordu.⁵⁷⁴ Ayrıca, Fevzi (Çakmak) Paşa da böyle bir davranışta bulunduğu takdirde, ordusunu terkeden komutan durumuna düşeceğini söylemiş ve askerlerin rahatsızlığını dile getirmişti.⁵⁷⁵ Fethi Bey'in Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa'ya anlattığına göre, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) de bu düşüncesinden vaz geçmesi için Mustafa Kemal'e baskı yapanlardandı. Tevfik Rüştü Bey, Serbest Fırka'nın kurulmasıyla birlikte yaşanan olayların, dışarıda, ülkenin bütünlüğünün bozulduğu yönünde bir izlenim doğurduğunu; özellikle bu durumun o ülkelerce devrimler açısından "*zaaf telâkki edildiğini*" belirterek, Gazi'yi bu kararından döndürmeye çalışmıştır.⁵⁷⁶ Bu arada daha önce değinildiği gibi, CHF yanlısı basın tarafından da Mustafa Kemal, geri

⁵⁷² Yarın, 15 Teşrinievvel 1930.

⁵⁷³ İktidar partisini ilgilendiren önemli sorunlarda çözüm yolları bulması için kendi bünyesinden seçtiği kırk milletvekilinden oluşan grup.

⁵⁷⁴ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.100.

⁵⁷⁵ A.g.k., s.100.

⁵⁷⁶ KUTAY, *Türkiye'de İstiklâl ve...*, s.11873.

adım atması için zorlanıyordu. Demek ki sonunda istenilen olmuş ve o, kendi ortaya attığı bu düşünceden vaz geçmişti. Bundan sonra ne olacağını ise Fethi Bey'e şöyle açıklıyordu:

"Eskisi gibi, ben Halk Fırkası'nın Reisi; siz de fırkanızın reisi. Prensipler etrafında mücadele edeceğiz."⁵⁷⁷

Ancak bu sözler "*Serbest Fırka'yı kapatın*" anlamına geliyordu⁵⁷⁸ ve daha üç ay önce büyük umutlarla kurulan Serbest Fırka'nın sonunu ilân ediyordu. Çünkü, kendisi tarafından seçilen yeni parti önderleri, Mustafa Kemal'le karşı karşıya gelmeyi göze alabilecek insanlar değildi. Öte yandan Gazi CHF'nın başına geçerse bu partiyle mücadele iyice olanaksız duruma gelirdi. Yeni partiyi bizzat onun kurduğunu bildikleri ve onun tarafsız kalacağı yolunda güvence verdiği zamanlar bile, yeni partinin varlığına sessiz kalamayan, halkın bu partiye destek verdiğini görünce onu yıpratmak için her türlü çabayı harcayan Halk Fırkalarının Gazi'nin fiilen partinin başına geçmesi durumunda çok daha sert bir tutum takınacakları kesindi. Bunların yanı sıra bu kez doğrudan Gazi ile mücadele edilmesi gerekecekti; bu ise çok zor bir işti. Daha da önemlisi halk, Serbest Fırka'ya bu ölçüde bir destek verirken Gazi'nin partiler üstü kalacağını, -hatta Serbest Fırka'yı tuttuğunu- düşünerek hareket etmişti. Oysa, Gazi'nin CHF'nın başına fiilen geçmesi durumunda, eski rağbeti gösterecekleri şüpheliydi. Öte yandan, Gazi'nin halk üzerindeki nüfuzu da hâlâ çok güçlüydü; bunun yanı sıra geçmiş deneyimlerden dolayı, Gazi'ye karşı başarılı olabilmenin olanaksızlığını biliyorlardı. Ayrıca, Gazi partiler karşısında tarafsız davranırken bile, İzmir olayları ve seçimler sırasında görüldüğü gibi, halka hükümet güçlerince büyük baskılar yapılmış; yeni partinin taraftarları sindirilmeye çalışılmıştı. Onun CHF'nın başına fiilen geçmesi durumunda bu baskıların şiddetinin daha da artacağını tahmin etmek zor değildi. Bu nedenlerle böyle bir öneriyi Serbest Fırka yöneticilerinin kabul etmesi beklenemezdi. Nitekim Gazi'nin yukarıdaki sözleri üzerine Fethi Bey, "*biz böyle bir intihaba iştirak edemeyiz ve fırkamızın da vücuduna sebep kalmamıştır*" diyerek Gazi'ye karşı mücadele edemeyeceklerini açıkça ortaya koymuştu.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ OKYAR, A.g.k., s.77. AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.103.

⁵⁷⁸ Nitekim Fethi Okyar'ın oğlu Prof. Dr. Osman Okyar, kendisi ile yapılan telefon görüşmesinde, babası için bu sözlerin "*partiyi kapat*" demek olduğunu söylemiştir.

⁵⁷⁹ OKYAR, A.g.k., s.77.

Bu konuşmadan iki gün sonra 14 Kasım 1930 günü Fethi ve Nuri Beyler Gazi ile son bir görüşme daha yaptılar. Ancak burada da Gazi, blok düşüncesini Halk Fırkaları arkadaşlarına kabul ettiremediğini, bu yüzden gerçekleşmesinin mümkün olmadığını kesin bir dil ile yineledi. Bu görüşme sırasında öncekinden farklı olarak partinin başına daimi olarak geçmeyeceğini ancak, seçimler sırasında CHF'nin adaylarını belirlemek amacıyla geçici olarak cumhurbaşkanlığı görevinden çekileceğini söyledi. Ancak, bunun da Gazi ile karşı karşıya gelmek demek olduğu açıktı. Nitekim bu öneri de kabul edilmedi. Görüşmeden sonra Fethi Bey, Serbest Fırka idare heyetini toplantıya çağırdı. Yapılan durum değerlendirmesi sonucunda Mustafa Kemal ile mücadele etmenin mümkün olmadığı gerekçesiyle partinin kapatılmasına karar verildi.⁵⁸⁰

Serbest Fırka'nın kapatılmasına görünürde partinin *idare heyeti* karar vermişti; ancak, gerçek bütünüyle böyledir demek de mümkün değildir. Çünkü, Mustafa Kemal isteseydi, partinin yaşamını sürdürmesini sağlayabilirdi. Nitekim, Fethi ve Nuri Beylerle yaptığı son konuşma sonunda, "*arkadaşlarımızla konuşup bir karar alın*" diyerek, son sözü kendilerine bırakmış ve çok fazla da ısrarcı olmamıştı.⁵⁸¹ İsmet Paşa ise anılarında, Mustafa Kemal'in bu işten en az zararlı nasıl çıkabileceğini "*kendi yakın çevresi*" ile, daha önceden tartışmaya başlamış olduğunu söylemektedir.⁵⁸² Yine Ahmet Hamdi Başar da, birlikte çıktıkları yurt gezisi sırasında Gazi'nin, "*tetkik edilecek, konuşulacak mevzular için bir başlangıç olmak üzere*" Serbest Fırka'yı "*kaldırmalarının*" iyi olup olmadığı sorusunu ortaya attığını; sonuçta, "*kaldırmakla iyi ettikleri noktasında ittifak*" edildiğini belirtmektedir.⁵⁸³ Bunlardan da anlaşılabilir gibi, gerçi zaman zaman Mustafa Kemal Serbest Fırka'nın devam etmesi için, biraz da üzerinde durulan psikolojik nedenlerden dolayı, bazı önlemler almaya çalışmasına rağmen, sonunda o da partinin kapanması gerektiği kanısına varmıştı. Bu nedenle son aşamada Serbest Fırka yönetimini böyle bir karar almaya zorlamış; bu düşünce kendisine açıldığında da sessiz kalarak partinin kapatılışını onaylamıştır.

2. 15 Kasım 1930: Gazi Dönemi'nin Çok Partili Son Meclis Toplantısı

İçişleri Bakanı hakkında verilen gensorunun görüşülmesi amacıyla Meclis'in

⁵⁸⁰ OKYAR, *Serbest Fırka Nasıl Doğdu...*, s.79, AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.105.

⁵⁸¹ A.g.k., s.79.

⁵⁸² SELEK (Haz.), *İsmet İnönü...*, s.230.

⁵⁸³ BAŞAR, A.g.k., s.28.

toplantısı aslında, Serbest Fırka için simgesel olmaktan öte bir şey anlam taşıyordu. Çünkü SCF, Meclis'in toplantısından bir gün önce kendini feshe karar vermişti. Ancak, Serbest Fırka hem kendi verdiği bir öneri görüşüleceğinden hem de o zamana kadar kendisine yöneltilen çeşitli suçlamalara karşılık verebilmek bakımından fesih kararını açıklamayı toplantının sonuna ertelemiştir. Öyle ki karar Gazi'ye bile Meclis toplantısı sonrası açıklanmıştır. Öte yandan Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekilleri de Serbest Fırka'nın kararından habersiz oldukları için, yapılacak bu görüşmeleri yeni partiyi iyice yıpratılabilmek için iyi bir fırsat olarak görüyorlardı. Nitekim görüşmeler sırasında bu niyetlerini açıkça ortaya koyacaklar ve daha önce basın yoluyla sürdürdükleri sert üsluplu eleştiri politikasını Meclis'e taşıyacaklardı. Bu ise Serbest Fırka'nın iktidarın gözünde geldiği noktayı ortaya koyacaktı ve 15 Kasım 1930 tarihli TBMM toplantısı bu açıdan da büyük önem taşıyordu.

Serbest Fırkalı bu son toplantının sert tartışmalara sahne olacağı, aslında daha Meclis'in yeni yasama yılına başladığı günlerde belli olmuştu. Mustafa Kemal'in yaptığı konuşmayla yeniden bir canlanma gösteren muhalefet partisi, meclis başkan vekilliklerinden birinin kendilerine verilmesini istemiş, öneri kabul edilmeyince de CHF adayı Kâzım (Özalp) Paşa'ya ret oyu kullanmıştı. Bu ise iktidar partisinin tepkisine yol açmıştı. Vakit gazetesinde bir milletvekiline dayanılarak yayınlanan şu sözler, Serbest Fırka'nın bu tavrının nasıl bir tepki doğurduğunun altını çizmesi bakımından ilginçtir:

"(Serbest Fırkalılar) Terakkiperverler kadar bile olamadılar. (Oysa) onlar bizim reisimize rey vermişlerdi"⁵⁸⁴

6 Kasım 1930 tarihine gelindiğinde ise Fethi Bey tarafından "*Son belediye intihabında hemen her intihap dairesinde müntehiplerin serbestçe intihap hakkını kullanmalarına hükümet kuvvetleri tarafından gösterilen mümanaat ve müdahaleler ile umumiyetle intihap işlerine karıştırılan fesat ve yolsuzluklar*" gerekçe gösterilerek İçişleri Bakanı Şükrü Kaya hakkında gensoru önergesi verilmişti. Önerge iktidar milletvekillerinin destek vermesiyle kabul edilmiş ve ertesi gün görüşülmesi Meclis gündemine alınmıştı. Oysa aynı milletvekilleri yeni partinin başkan vekilliği istemini reddetmişti. Anlaşılan Serbest Fırka'nın iddialarını çürütmek, ayrıca o sırada ortaya çıkan blok düşüncesi nedeniyle, yeniden kendilerine bir rakip olacağı varsayılan yeni partinin, Meclis'te yıpratılabilmesi için kabul edilmişti. Ancak, gensorunun görüşüleceği 7 Kasım

⁵⁸⁴ Vakit, 4 Teşrinisani 1930.

günü, İzmir’de meydana gelen deprem dolayısıyla İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Ankara’dan ayrılmak zorunda kalmış; görüşme de 15 Kasım 1930 tarihine ertelenmişti.

Meclis birleşimi açıldıktan sonra ilk sözü önerge sahibi olarak Fethi Bey aldı. Konuşmasına Serbest Fırka’nın kurulmasıyla ülkede demokrasi adına yeni bir heyecanın doğduğu, bunun en büyük göstergesinin de seçimlere ilk kez bu ölçüde bir katılımın gerçekleşmesi olduğunu⁵⁸⁵ söyleyerek başladı. Serbest Fırka liderine göre, iktidar bu duruma sevineceği yerde, aşırı bir telâşa kapılarak seçmenler üzerinde baskı kurmaya girişmişti:

“Reylerin arzu edilen tarafa verilmediği görüldükçe asabiyet ziyadeleşti., İsteddiği tarafa rey vermek hakkını kullanmak gibi en memduh ve en lüzumlu bir vazife ifa ettiği için en güzide şehir ve kasabalarımız halkına irticâ, komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istenildi.

...

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın teşekkülünden evvel bütün memleket halkının Hükûmetten memnun olduğunu ve şurada burada işitilen şikâyetlerin menfaatleri tatmin edilmemiş kimselerin ve ecnebî propagandasına kapılmış olan safdillerin kopardıkları yaygaralardan ibaret olduğunu işitiyorduk. O zamanlar Hükûmetten memnun olan bu halk, belediye intihabında neden birdenbire mürteci oluverdi. Hakikat bu kadar az bir zamanda bu kadar zıt iki çehre nasıl gösterilebilir? Halk lâik kanunları istemiyoruz, Halifeyi istiyoruz mu dedi? (*Gürültüler, bunu da mı söylesinler sesleri*) Hayır efendiler! Bin kere hayır! İrticâ o demektir, başkaca ne demektir? İrticâ diye tefsir olunan bu hareket halkın reyini serbestçe ve istediği taraf lehine kullanmak istemesinden başka hiç bir surette tecelli etmemiştir (*Hayır sesleri*).

Ahalinin Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın namzetlerine oy vermek istemesini irticâ suretile tefsir edenler, halkın reyini de inhisar altına almak isteyenlerdir. Bu inhisarcıların cumhuriyet ve demokrasi mefkûreleriyle hiçbir alakaları olamaz.

...

Bir fırka Hükûmeti, Devlet memurlarını ve inzibat kuvvetlerini kendi siyasî mevkiini tahkim ve tazyik icrasını istimâl ederse bütün kanun ve cumhuriyet mefhumları alt üst olur ve o zaman Hükûmetin istinât ettiği esas ahlâkı ve maneviyatı sarsıldığı gibi millî hakimiyetin tezahürlerine mümanaat edilmek suretile siyasî esası dahi münhedim olur. Çünkü cumhuriyette bütün otoritelerin menşei intihap tarikile millet olduğundan, intihap serbestisi cumhuriyetin ruhu ve millî hakimiyetin esasıdır. İntihabın serbestisi ihlâl edilirse cumhuriyetin temelleri sarsılmış olur. Maalesef bu son belediye intihabında Dahiliye memurları -bittabi hafi celi- aldıkları talimat dairesinde harekete memur olduklarından bu manzara hasıl olmuştur. Yani Hükûmet kuvvetleri kanuna ve millî hakimiyete karşı

⁵⁸⁵ İçişleri Bakanı’nın aynı oturumda söylediğine göre, katılım önceki seçimlere göre üç kat fazla olmuştur.

kullanılmış ve halkın bir cumhuriyette en mukaddes olan rey hakkını iptal için cebir ve tazyik yapılmıştır.”⁵⁸⁶

Fethi Bey daha sonra sözü Serbest Fırka'nın kuruluşuna getirerek, bu partinin Mustafa Kemal'in “*teşvik ve tasvibile Millet Meclisinde murakabe hayatını uyandırmak, neşir ve ilân ettiği prensip ve kanaatleri etrafında mücadele etmek*” için kurulduğunu söyleyince, Meclis'te tartışmalar başladı. Giresun milletvekili Hakkı Tanık (Us), gerçeğin Fethi Bey'in söylediği gibi olmadığını söylerken, Afyonkarahisar milletvekili Ali (Çetinkaya) ise Fethi Bey'i ülkeyi karıştırmakla suçluyordu. Yine Ali (Çetinkaya) Bey'e göre, Fethi Bey daha önce de “*politika ihtirasına kapıl(mış)...(ve)... hürriyet nağmesi yap(arak), matbuata serbestî ver(erek)*” Şeyh Sait Ayaklanması'na yol açmıştı. Ancak onun tarafından Fethi Bey'e asıl ağır suçlama şu sözlerle yapılacaktı:

“(Fethi Bey'i göstererek) -İşte Mondros Mütarekesi'nin timsali! (İsmet Paşa'yı göstererek) -İşte Mudanya Mütarekesi'nin timsali!”⁵⁸⁷

İçişleri Bakanı'nın sözleriye, CHF'nin temel rahatsızlıklarından birini dile getiriyordu. Şükrü Kaya'ya göre kuruluş nedenini “*en iyi bilenler*” tarafından Serbest Fırka'nın amacının, “*Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ve onun hükûmetini en az bir zamanda istihlaf etmek maksadına müstenit olduğu, mürsidâne ve dervişâne tavırlarla, yeni bir tarikat telkin eder gibi kulaklara fısıldan(mıştı)*.”⁵⁸⁸ Öte yandan İçişleri Bakanı'na göre, hükûmetin şimdiye kadar yaptıkları da yeni parti tarafından boş çabalar ve emekler olarak gösterilmeye çalışılmıştı. Özgürlük sözlerinin sınırı dalgalı ve belirsiz bırakılarak “*inkılâbın yaptığı eserlerin bir gün birer birer zail olacağı ve bir gün birer birer ortadan kalkacağı ihtimali zihinlerde yerleştiril(mişti)...(Oysa) hürriyetin bu türlü tarz-ı telakkisi... doğrudan doğruya anarşistlerin tarz-ı telakkisi (idi)*.” Yine irticâ, komünistlik gibi sıfatlar Serbest Fırka için bir anlamda zorunlu bir tanımlama idi; çünkü, birden her tarafta örgütlenme çalışmalarına giriştikleri için, partiye alınanlar hiç bir araştırmaya tâbi tutulmamışlardı. Oysa, bakanın söylediğine göre, partinin kuruluşu sırasında bu konularda gerektiğinde İçişleri Bakanlığı'nın görüşünün alınması üzerinde uzlaşmıştı. Ancak buna uygun davranılmamış ve Serbest Fırka'da söz edilen zararlı unsurlar yer etmişti. İçişleri Bakanı ayrıca, Fethi Bey'in seçimlerle ilgili şikâyetlerinin hepsinden haberleri olduğunu, ancak devlet memurlarının görevlerini tarafsız olarak yerine getirdiklerine inandıklarını

⁵⁸⁶ TBMM Z.C., Devre 3, Cilt 22, İçtima 4, Beşinci İn'ikat, s.16-22.

⁵⁸⁷ A.g.k., s.41.

⁵⁸⁸ A.g.k., s.47-48.

söylemiştir.⁵⁸⁹

Yeniden söz alan Fethi Bey ise, “*Bizim namütenahi kabahatlerimiz arasında hakikaten en mühim ve Dahiliye Vekili Beyefendi'nin de bir türlü affedemediği bir kabahatimiz vardır. Bu da az zaman için hükûmete geçmek niyetinde olduğumuzu söylemiş olduğumuzdur*” diyerek başladığı İçişleri Bakanı'na yanıt konuşmasında daha sonra, bu isteğin siyasal bir parti olabilmenin en önemli koşulu olduğunu belirtiyor ve “*Evet icap ederse iktidar mevkiine geçmek niyetindeyiz diyeceğim, hakkımdır efendiler... Bunun aleyhinde, hilâfında söz söylemek bir fırka lideri tarafından nasıl câiz olabilir!*” diyordu.⁵⁹⁰

Saat 14.30'da başlayan görüşmeler bu tür karşılıklı tartışmalarla saat 00.30 kadar sürdü. Bu süre içerisinde başta hakkında gensoru verilen İçişleri Bakanı ve Fethi Bey'in yolsuzluk yapıldığını ileri sürdüğü illerin milletvekilleri olmak üzere, 20 milletvekili söz aldı ve Fethi Bey ile partisini suçlayıcı konuşmalar yaptılar. Fethi Bey bütün bu suçlamaları tek başına karşılık verdi. Meclis'in 2 Ekim 1930 tarihli toplantısında konuşmacı olarak fazla bir varlık gösteremeyen Fethi Bey bu kez, çok başarılı bir görüntü sergilemişti. Öyle ki, o dönemde Fethi Bey'e en çok karşı çıkanlardan biri olan Yakup Kadri, “*Üç yüz kişilik bir taarruz cephesi önünde, her yanından yaralar alarak, fakat hiçbir yulgnlık eseri göstermeyerek kendini saatlerce ve saatlerce savunan o adam, bana halk destanlarındaki kahramanlardan, ya da dinî menkıbelerdeki 'Martyre'lerden biri gibi görünüyordu... ona karşı açılmış olan basın polemiklerine katılmış olmaktan pişmanlık duymaya başlıyordum*” diyecekti.⁵⁹¹ Ağaoğlu Ahmet'in de bu konuyla ilgili yorumu “... onu hiçbir zaman bu kadar kuvvetli ve büyümüş görmemiştim” olmuştur.⁵⁹² Ancak, artık dönülmez bir yola girilmişti. Gensoru önergesi 221'e karşı 10 oyla reddedildi. Serbest Fırka idare heyeti de, görüşmelerin tamamlanmasından hemen sonra bir toplantı yaparak partinin feshine ilişkin metni hazırladı ve Gazi'ye sundu. Buradaki bazı ifadelere İsmet Paşa'nın itiraz etmesi üzerine bunların bir bölümü değiştirildi⁵⁹³ ve

⁵⁸⁹ Şükrü Kaya'nın konuşmasının tümü için bk. A.g.k, s.47-69.

⁵⁹⁰ A.g.k.

⁵⁹¹ KARAOSMANOĞLU, A.g.k, s. 105.

⁵⁹² AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.109. Ancak Fethi Bey'in bu başarısında, gelişmeler karşısında duyduğu öfkenin ve partiyi kapatmaya karar verdiklerinden bazı hesapları göz önünde tutma zorunluluğunu duymamış olmasının etkisi olduğu da söylenebilir.

⁵⁹³ İsmet Paşa ilk metnin başlangıcında yer alan “*Büyük Reis*” sözlerindeki “*Reis*” sözcüğüne ve

fesih bildirisi kamuoyuna şu sözlerle açıklandı:

“Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretleri'nin teşvik ve tasvibile Serbest Cumhuriyet Fırkasını teşkil etmişim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatile teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretleri'ne karşı siyasî mücadeleye girme ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasî bir teşekküle vücut vermek mes'uliyetini almayı hatırıma getirmemişim

Halbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamızın âtiyen Gazi Hazretleri ile siyasî sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasî bir teşekkülün mevcudiyetini Fırka müessisi sıfatile muhafaza ve idameyi muhal buluyorum.

Bu sebeple, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshine karar verdim. Bu kararın teşkilâtımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşrik-i mesai eden cumhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnettârlığımı arz ederim.”

Serbest Cumhuriyet Fırkası Lideri

Ali Fethi⁵⁹⁴

metindeki “Gazi'nin ısrar, teşvik ve tasvibile kurulmuş olan Fırka” ifadesindeki “ısrar, teşvik ve tasvip” deyimlerine karşı çıkarak değiştirilmesini istemiş ve ilk ifadedeki “Reis” sözcüğü ile ikinci ifadedeki sözcüklerden “ısrar” metinden çıkarılmıştı. Ancak fesih bildirisindeki “Bu şartlar dahilinde memlekette ikinci bir fırka muhaldir” ifadesi Fethi Bey tarafından “Ben ve arkadaşlarım bunu muhal addediyoruz. İtiraz edenler istiyorlarsa buyursunlar, kendileri tecrübe etsinler” sözleriyle reddedilmiştir. AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.116-118.

⁵⁹⁴ **Son Posta**, 18 Ağustos 1930. Fesih bildirisinin İçişleri Bakanlığı'ndaki metni için bk. T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Türkiye'de Siyasî Dernekler**, C.II, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1950, s.73. Bu metinde yukarıdaki bildirinin son cümlesi yerine yalnızca. “Keyfiyeti arz ederim efendim” ibaresi yer almaktadır.

altıncı bölüm

KAPANIŞTAN SONRA

A) SERBEST FIRKA SONRASI GELİŞMELER

1. Basının Kapanış Kararına Tepkisi

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılma haberi gazetelerde farklı şekillerde yorumlandı. Bu partiye başlangıcında itibaren büyük destek vermiş olan **Yarın**, gelişmeyi "*Serbest Fırka'nın kapatıldığı haberi umumî bir teessür uyandırdı... Milli Blok şayialarından sonra fesih keyfiyetinin vukuu garip görülmemelidir.*" şeklinde duyururken,⁵⁹⁵ gazetenin başyazarı Arif Oruç, "*Fethi Bey'in fırkasını dağıtması bir istifa, bir protesto mahiyetinde kabul ve tefsir edilmek makul olacaktır.*" diyordu.⁵⁹⁶

"İstanbul'da Serbest Fırka'nın Birdenbire İnfisah Edebileceğine İhtimal Veren Tek Kişi Yoktu" manşetiyle çıkan **Son Posta** ise,⁵⁹⁷ İzmir gazetelerinin Fethi Bey'e "*ateş püskürdüğü*"nü söylüyor ve SCF İzmir il örgütünden Faik Muhittin adlı bir gazetecinin "*Çocuğunu boğazlıyan bir babanın cinayetine belki esbab-ı muhaffife bulunabilir, fakat yüz binlerce insanın fikir ve kanaatine riayet etmeyen bir adam için hiçbir mazeret bulunamaz ve kendisi affedilemez...Fethi Bey siyasî şahsiyetini kendi eli ile öldürdü, bizden kendisine bol bol rahmet...*" sözlerine yer veriyordu.⁵⁹⁸

İktidar yanlısı gazetelerin yorumları da birbirinde farklılıklar gösteriyordu ancak, hepsi de Serbest Fırka'nın kapatılışına neden olarak gösterilen "*Gazi ile karşı karşıya kalma*" gerekçesinin doğruları yansıtmadığı noktası üzerinde duruyorlardı. "*Fırkalarını bir oyun perdesi gibi kapattılar*" diyen Hakimiyeti Milliye yazarı Falih Rıfki'ya göre, "*Tâ...karşı fırkanın kurulduğu günden beri Halk Fırkası'nın ve Reislerinin vaziyetleri olduğu gibi(ydi)... Eğer Gazi(nin) fırkasile karşılaşmak muhal ise, o günde öyle idi... onlar belediye intihabını değil, Gazi'yi kaybettirmeye çalış(mış)lar; bunun mümkün olmadığını görünce kendileri kaybol(muşlardı)*"⁵⁹⁹ Cumhuriyet başyazarı Yunus Nadi de, farklı günlerde kaleme aldığı dört ayrı yazıda yine bu konuda, Serbest Fırka'nın

⁵⁹⁵ **Yarın**, 18 Teşrinisani, 1930.

⁵⁹⁶ ARİF ORUÇ, "Fırkanın Feshi", **Yarın**, S.332, 18 Teşrinisani 1930,s.1.

⁵⁹⁷ **Son Posta**, 19 Teşrinisani 1930.

⁵⁹⁸ **Son Posta**, 20 Teirinièvevvel 1930.

⁵⁹⁹ FALİH RIFKI, "Fesih", **Hakimiyeti Milliye**, S. 3358, 18 Teşrinisani 1930, s.1.

gerekçesini çürütmeye çalışırken,⁶⁰⁰ aynı konuya değinen Vakit yazarı Hakkı Tarık ise , Gazi'nin CHF'nin başından ayrılmadığı açık iken, Serbest Fırka'nın bunu suistimal ederek halka Gazi'nin kendilerinden yanaymış gibi göstermeye çalıştığını söylüyordu. Yazara göre, bu SCF için önemli bir hata olmuştu.⁶⁰¹

Öte yandan SCF'nin kapatılmasının iktidar yanlısı gazeteler tarafından olumlu - hatta doğal- karşılandığı görülmektedir. Onlara göre, bu noktaya gelmesinde asıl suç Serbest Fırka yöneticilerindeydi. Nitekim bu görüş, Akşam gazetesi tarafından, "*Ekser mahfilin kanaati*" olarak şu sözlerle dile getiriliyordu:

"Fırka iyi idare edilememiş, beceriksizlik bu akıbeti hazırlamıştır."⁶⁰²

2. İktidarın Serbest Fırka'dan Sonra İzlediği Yol

Serbest Fırka feshedildikten sonra M. Kemal Kayseri'den başlayıp Samsun'da noktalanan bir Anadolu gezisine çıktı. Aslında böyle bir geziye çıkılması daha Serbest Fırka kapatılmadan önce kararlaştırılmıştı.⁶⁰³ Ancak bu arada yeni parti kapatıldığı için gerçekleşebilmesi Serbest Fırka'dan sonra olmuştur. Gazi ise, bu gezisine çeşitli uzman kişileri de birlikte götürmüş ve bunların hazırladıkları rapor, CHF'nin yeni dönemde izleyeceği yolun belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.⁶⁰⁴

Bu arada 1930 yılının Eylül ayında olağanüstü toplanan Meclis'te, Serbest Fırka'nın eleştiriye tâbi tuttuğu bazı önemli konularda değişiklik öngören yeni malî yasa

⁶⁰⁰ *Bk.* YUNUS NADİ, "Serbest Fırka Nasıl İnfisah Etti", *Cumhuriyet*, 18 Teşrinievvel 1930, "Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür", *Cumhuriyet*, 29 Teşrinisani 1930, "S.C. Fırkası Niçin Yaşamadı", *Cumhuriyet*, 21 Teşrinisani 1930 ve "Yeni Fırkanın Feshi", *Cumhuriyet*, 23 Teşrinisani 1930,

⁶⁰¹ HAKKI TARIK, "SCF Niçin Yaşamadı?", *Vakit*, S.4621, 19 Teşrinievvel 1930, s.6.

⁶⁰² *Akşam*, 19 Teşrinievvel 1930.

⁶⁰³ Örneğin *bk.* *Son Posta*, 24 Eylül 1930. Ayrıca, henüz SCF'nin fesih haberi gazetelere yansımadan *Hakimiyeti Milliye*'de yer alan bir haberde, Gazi'nin 17 Kasım günü saat 15.00'te Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya ve Samsun'u kapsayan bir Anadolu gezisine çıkacağı duyuruluyordu. *Hakimiyeti Milliye*, 17 Teşrinisani 1930. Bu nedenle gezi, Serbest Fırka'dan sonra çıkmış bir gezi olarak değerlendirilmemelidir. Aksine, bu partinin varlığında, Mustafa Kemal'in kendisine söylenenleri bizzat yerinde görmek, halkın nabzını tutmak; böylece durum hakkında bizzat kendinin bir kanı sahibi olmak istemesinin böyle bir geziye çıkılma kararının verilmesinde asıl etken olduğu söylenebilir. Nitekim 6 Teşrinisani 1930 tarihli *Son Posta*'da, Serbest Fırkalılar'ın Gazi'nin bu gezi sırasında halkla temas ettiğinde, "*aleyhlerinde yapılan propagandanın ne derece yanlış olduğunu anlayacağı*" söyledikleri şeklinde bir haber yer alıyordu. Ayrıca Ayrıca kendisine partiyi kapatma kararını iletmeye geldiklerinde Gazi Fethi Bey'den, bu kararın gezisinden sonraya bırakılmasını istemiş, ancak bu istek kabul edilmemişti. OKYAR. A.g.k., s.81

⁶⁰⁴ WALTER F. WEIKER, "Serbest Fırka -Başarı veya Başarısızlık", *Forum*, C.XIII. S.168. 1 Nisan 1961, s.12.

tasarısı kabul edilmişti. Öte yandan daha önce de Serbest Fırka'nın liberal söylemi gerekçe gösterilerek, "mutedil devletçilik" CHF'nin ilkeleri arasına alınmıştı. Yine Serbest Fırkacı dönemde, halkın bu partiye gösterdiği ilginin nedenlerini incelemek ve gerekli önlemleri saptamak amacıyla "Kırklar Heyeti" adı altında kırk kişiden oluşan bir grup oluşturulmuştu. Bu heyetin içinde yer alan Avni Doğan'ın anlattığına göre, işe önce kendi kusurlarını araştırmakla başlamışlardı.⁶⁰⁵ Serbest Fırka'dan sonra ise, halkın en önemli şikâyet konularından biri olan mutemetlik ve parti müfettişliği organları kaldırıldı ve partililere köy örgütlerine kadar halkın kendi yöneticilerini seçme hakkı tanındı. Bu arada parti genel sekreterliğinden Saffet (Arıkan) alınarak yerine Recep (Peker) getirildi.

1931 genel seçimlerinden sonra toplanan 3. CHF Kurultayı'nda da (10-18 Mayıs 1931) parti programında yer alan ilkelere, daha önce anlam olarak konulmuş ancak kavram olarak yer almayan "lâiklik" ilkesiyle birlikte "devletçilik ve inkulâpçılık" da resmen eklendi. Böylece günümüze kadar korunacak olan partinin altı temel ilkesi ortaya çıkmış oldu. Ayrıca yine bu kurultayda, 10 Nisan 1931'de kendisini lağvetme kararı alan Türk Ocakları'nın yerine Halkevleri kurulmasına ilişkin bir görüş ortaya çıktı. Kısa bir zaman sonra da, İsmet Paşa'nın sözleriyle "Halk Fırkası'nın kültür sahasında başlıca vasıtası" olan⁶⁰⁶ Halkevleri kuruldu. Böylece Serbest Fırka döneminde iyice gün yüzüne çıkan CHF ile halk arasındaki kopukluğun giderilmesi ve iktidarın benimsediği düşüncelerin halka daha kolay benimsetilebilmesi yolunda somut bir adım atılmış oldu. Bunun yanı sıra Türk Ocakları'nın kapatılmasını sağlayan bir başka önemli etken de, bu ocakların, halkı iktidarın görüşleri doğrultusunda eğitmeye yardımcı olmak yerine, CHF'nin karşısına bir güç olarak çıkmakta olduğu endişesi olmuştur.⁶⁰⁷

Bu arada doğrudan Serbest Fırka deneyimine dayandırılmasa da, 1932 yılında çıkmaya başlayan Kadro Dergisi çevresinde toplanan ve "Türk devriminin ideolojisini oluşturmak amacı" ile yeni bir hareket başlatan "Kadrocular"ın da,⁶⁰⁸ Serbest Fırka

⁶⁰⁵ DOĞAN, A.g.k., s.217.

⁶⁰⁶ İsmet Paşa'nın Siyasî ve İctimâî Nutukları (1923-1933), Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1933, s.422'den aktaran TEMUÇİN FAİK ERTAN, Kadrocular ve Kadro Hareketi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.15.

⁶⁰⁷ Örneğin bk. ÇETİN YETKİN, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945), İstanbul, 1983, s.54-57, YUSUF SARINAY, Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931), Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s.320-328 ve BAYDUR, A.g.k., s.71-75. Hamdullah Suphi TANRIÖVER, Hasan Ferit CANSEVER, Samet AĞAOĞLU ve M. Uluğ İĞDEMİR'İN görüşleri.

⁶⁰⁸ Kadrocular ve görüşlerini konu alan bir çalışma için bk. ERTAN, A.g.k.

sonrası dönemin önemli bir gelişmesi olduğu söylenebilir.

3. Basına ve Serbest Fırkalılara Takınılan Tutum

Serbest Fırka döneminde iktidar, değinildiği üzere, muhalif basının yayınlarından büyük hoşnutsuzluk duyuyordu. Bu nedenle yeni parti feshedildikten sonra, basın alanında düzenlemelere gidilmesi için de fazla gecikilmedi. Önce, İzmir olayları sırasında haklarında dava açılan Yeni Asır gazetesi yazarlarından Behzat Arif ve yazı işleri müdürü Abdullah Abidin üç yıl altı ay hapis cezasına çarptırıldılar (29 Kasım 1930). Yarın ve onun başyazarı ise vatana ihanetle suçlanmaya başlanmıştı. Ayrıca, Serbest Fırka döneminde İzmit valisi hakkında yaptığı yayınlar gerekçe gösterilerek, gazeteye soruşturma açıldı. 25 Temmuz 1931 yılında kabul edilen 1881 sayılı yeni “*Matbuat Kanunu*” ile de basına çeşitli kısıtlamalar getirildi. Buna göre, gazete çıkarma hakkı öğrenim koşuluna bağlanırken, “*umumî siyasete dokunan neşriyat*”tan dolayı hükûmete toplatma ve gazete kapatma yetkisi tanınıyordu (md.50-51). Ayrıca yasa, sorumluluğu yazar ve genel yayın yönetmeninin yanı sıra gazete sahibini kapsayacak biçimde genişletiyordu.

Bu düzenlemelerin Serbest Fırka yanlısı basına yönelik olduğu ilgili yasanın Meclis’te görüşülmesi sırasında açıkça ortaya çıkmıştı. Nitekim, yasa görüşülürken Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı destekleyen tüm basını hedef alan şiddetli tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Söz alan milletvekillerine göre bu gazeteler, “*vatandaşların ve vatanın üzerinde bir fikir şakiliği yaparak masum ruhları tamamen zehirleyecek*” bir mahiyet almıştı ve bunlar “*memleketi anarşiye sürüklemek için her gün binbir çeşit cüret ve küstahlıkla*” çalışıyorlardı.⁶⁰⁹ Eski İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Ali Saip ise “*beş - altı serseri*” olarak nitelediği ve “*yalan ve iftiralar düzenleyerek ‘Acaba rejimi, cumhuriyeti yıkabilir miyiz’ zannını*” taşıdığını iddia ettiği gazetecilerin adlarını şöyle sıralıyordu: Arif Oruç, M. Zekeriya, Ahmet Kadri, İzmir’de Zeynel Besim, İsmail Hakkı ve Sırrı.⁶¹⁰ Falih Rıfkı da Meclis görüşmelerinden önce, Haziran 1931’de Hakimiyeti Milliye’de yer alan bir yazısında, CHF’nı eleştiren tüm basını alçak olarak niteliyordu:

“...hiç şüphe etmeyiniz; bütün bu muhalif gazeteciler, hepsi, bir

⁶⁰⁹ SERVER İSKİT, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943, s.258.

⁶¹⁰ TOPUZ, A.g.k., s.149.

kelime ile, alçaktırlar. Balkanlar'dan Amerika'nın bir ucuna kadar böyle mahlûklar, casus ve baba kaatili en iğrenç mücrimlerde bir sıraya konur ve şahsi hümiyetleri bile kendi ellerine teslim edilmez. Biz ise gazete denilen müesseseyi teslim etmişiz.⁶¹¹

İktidarın Serbest Fırka'ya destek veren basının yanı sıra, bu parti mensuplarına karşı da tavır aldıkları görülmektedir. Örneğin Samsun başta olmak üzere Serbest Fırka'nın kazandığı bir çok yerin seçimleri iptal edilmiş ve kapatılmasından sonra meydana gelen bazı olaylardan da bu parti sorumlu tutulmuştur. Öyle ki, Menemen olaylarından sonra Vakit gazetesinde yer alan bir haber yorumunda "*Fırkacılık namı altında memleketin muhtelif yerlerine atılan fesat tohumları Menemen'de filiz verdi*" deniliyordu.⁶¹² Ayrıca Ağaoğlu Ahmet de Ocak 1931'de Son Posta'da yer alan bir yazısında aynı konuya değinerek, yaptığı bir açıklamanın iktidar gazetelerince farklı yönere çekildiğini belirterek " '*Ağaoğlu'nun itiraf-ı zübümü*', '*Ağaoğlu Ahmet itiraflarda bulundu; Menemen'de akıtılan şehit kanının mesuliyetinde kendi hissesine düşenleri de söyledi*' başlıklar koydular ve benim ve dolayısıyla mensup olduğum kapatılmış Serbest Fırka'nın akıtılan kandan mesul olduğumuzu imâ ve işaret etmeğe başladılar" şeklinde yakınıyordu.⁶¹³

Bu arada Fethi Bey ile Necmettin Sadık arasında kişiliklere hakarete kadar uzanan bir polemik yaşanmıştır. Necmettin Sadık Fethi Bey'i, "*devletten haksız kazanç sağlamaya çalışmak*" ile suçlayıp ona "*sun'i lider*", "*medenî insanlıktan tecerrüt etmiş*" gibi sıfatlar kullanırken, Fethi Bey de Akşam başyazarı için "*kalem hürriyetini satmış, vicdanından çıkan sesi susturmuş*", "*aklında ve ahlâkında bozukluk olan*" gibi nitelermelerde bulunuyordu.⁶¹⁴

Öte yandan iktidarın Serbest Fırka'ya takındığı olumsuz tutumu göstermesi bakımından bu partinin milletvekillerine gösterdiği davranış da dikkat çekicidir. Kendi istekleriyle Serbest Fırka'ya katılan milletvekillerinin önde gelen iki ismi olan İstanbul milletvekilleri Haydar (Yuluğ) ve Süreyya (İlmen) Paşa, birincisi devamsızlığı gerekçe gösterilerek, ikincisi ise gönderdiği rapor kabul edilmeyerek milletvekilliğinden istifa

⁶¹¹ YETKİN, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ...*, s.44.

⁶¹² Vakit. 25 Kanunuevvel 1930.

⁶¹³ AĞAOĞLU AHMET, "Vicdan Azabı Duymayanlara", *Son Posta*, 12 Kanunusani 1931'den AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 219-222.

⁶¹⁴ Bu tartışmalar için bk. OKYAR, *A.g.k.*, s.93-96.

durumunda bırakılmıştır. Fethi Bey ve Ağaoğlu Ahmet ise 1931 seçimlerinde aday gösterilmeyecekler; ayrıca İstanbul Üniversitesi'ndeki (Darülfünun) görevine geri dönen Ağaoğlu, 1933'te yapılan üniversite reformu sırasında buradan da çıkarılacaktır.⁶¹⁵

⁶¹⁵ Serbest Fırka döneminde iktidara karşı fazla sivrilmeyen ve parti kapandıktan sonra bağılıklarını bildiren diğer milletvekilleri ise CHF'na geri dönecekler. ancak Nuri (Conker) ve Ali Galip dışındakiler 1931 seçimlerinde Meclis'e giremeyeceklerdir.

sonuç

Bizzat Mustafa Kemal'in teşvikleri, hatta ısrarları sonucu kurulan ve en yakın arkadaşlarına emanet ettiği Serbest Cumhuriyet Fırkası niçin başarılı olamadı? Gazi kendisinin başlattığı bir siyasal oluşuma karşı sonradan neden tavır aldı ve onun kapanmasına yol açtı?

Soruları yanıtlarken, Serbest Fırka'nın kuruluşunda düşünülen bazı noktaların göze önüne alınması gerekir. Serbest Fırka, ülkede devrimlerin yerleştiği var sayılarak -aynı zamanda bunun böyle olup olmadığının sınıranabilmesi için- kurulmuştu. Nitekim, eğer koşulların uygun olmadığı görülürse önünün kesilebilmesi için gerekli önlemler alınmış; örneğin kurucular Atatürk'ün isteklerine karşı gelmeyecek kimseler arasından seçilmişti. Parti ölçülü bir muhalefet yapacak ve faaliyetlerini Meclis'te yoğunlaştıracaktı. Ayrıca örgütlenme konusunda aceleci davranmayacak, Cumhuriyet ve devrimlere karşı olanların partiye sızmasını için gerektiğinde Cumhuriyet Halk Fırkası ile işbirliği yapacaktı.

Ancak olaylar beklenmeyen bir yönde gelişti ve gerçekleştirilmesi düşünülen koşullar işletilemez bir duruma geldi. Dolayısıyla olaylar daha ilk günlerden itibaren denetimden çıkarak, gelişmeleri kendi etkisi altına aldı.

Öte yandan Serbest Fırka kurucuları partilerini, kısa sürede ve danışıklı bir biçimde kurmaya zorlanmışlardı. Bundan dolayı düşüncelerini bir siyasal partinin yapısını oluşturabilecek biçimde sistemleştirememişler ve hükûmete yönelik eleştirilerini öncelikle, halkın en çok şikâyetçi olduğu konular üzerinde yoğunlaştırma politikası izlemeye başlamışlardı. Bu ise, partinin kitleleri belirli bir düşünce ve program doğrultusunda yönlendirip, kontrol altına alabilmesi yerine, çıkarları birbirinden farklı çeşitli kesimlerin Serbest Fırka'nın örgütlerinde etkili olmasına yol açmıştır. Bu da iktidar partisine yeni partiyi yıpratılabilmek için iyi bir koz olmuştur.

Bu arada gelişmeleri temel haber kaynakları olan gazetelerden öğrenen halk, basın başlangıçta izlediği politika dolayısıyla, Serbest Fırka'nın gerçekten CHF'na bir alternatif olarak kurulduğuna inanmıştı. Yine gazetelerin yayınına bakarak, Gazi'nin de bu gelişmeyi desteklediğini ve en yakınlarının bu partiye katılmalarını sağladığını görünce, Gazi'nin de bu konuda Serbest Fırka'ya sıcak baktığını ve en azından tarafsız kalacağını düşünerek, içinde bulunduğu koşulların nedeni olarak gördüğü Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı, yeni partiyi desteklemeye başlamıştı. Nitekim, henüz partinin

amaçlarının tam olarak netleşmediği bir dönemde bile yeni partiye yoğun ilgi gösterilmesi, bu desteğin en önemli özelliğinin tepkisel olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Öte yandan Serbest Fırka'nın kısa sürede büyük halk desteğine ulaşip iktidara aday duruma gelmesi karşısında ilk harekete geçen iktidar yanlısı basın oldu ve hemen Serbest Fırka'yı yıpratmaya yönelik yayınlar yapmaya başladı. Kuşkusuz bunda, muhalif basının yeni partinin kurulmasından sonra hükûmete yönelik yayınlarının dozunu arttırmasının ve halkta gereksiz ölçüde bir serbestlik duygusu uyanmasına yol açan yayın politikalarının da büyük etkisi vardı. Nitekim Vakit'te yer alan bir yazıda "*...Fakat artık görüyoruz ki, İsmet Paşa hükûmetinin takip ettiği siyaseti ve icraati tenkit suretinde yapılan neşriyat tevali ediyor. Haddi zatında çok yanlış olan bir takım fikir cereyanlarının hiç karşılıksız olarak devam edip gitmesi efkâr-ı umumiyede memleket hesabına zararlı izler bırakabilir.*"⁶¹⁶ sözleriyle bu noktanın altı çiziliyordu. İktidar yanlısı basının Serbest Fırka'ya karşı harekete geçmesi, bu partinin yaşamında ilk dönüm noktalarından biri oldu denilebilir. Çünkü, hepsi de Gazi'nin yakın çevresinde yer alan ve CHF'nin önde gelenlerinden olan bu gazetelerin sahip ve başyazarları Mustafa Kemal üzerinde belirli bir etkiye sahiptiler. Olayları onun en duyarlı olduğunu bildikleri "*devrimlerin tehlikeye düştüğü*" biçiminde yansıtıyorlar ve böylece partiler karşısındaki tarafsız durumunu değiştirmesi için Gazi'yi zorluyorlardı.

Öte yandan ölçülü bir muhalefet yapacağı düşünülerek kurulan SCF, halkın büyük ilgisi karşısında iktidara gelmek umuduna kapılmış; lider kadrosu, içinde bulunulan dönemin koşullarını ve iktidarın tepkilerinin ne olacağını bilecek durumda olmasına karşın, büyük bir siyasal yanlışlık yaparak bu isteklerini açıktan açığa dile getirmeye, en kısa zamanda iktidara geleceklerini söylemeye başlamışlardı. Bu ise Gazi'nin bile arzu etmediği bir gelişmeydi. Ayrıca, CHF'nin da yeni partiyle açıkça mücadeleye başlaması için kapı açtı.

Bu sırada çıkılan İzmir gezisinde Serbest Fırka'ya verilen desteği somut bir biçimde ortaya çıkması ve bazı gazetelerle Halk Fırkacıların tahrikleri sonucu meydana gelen olayların Atatürk'e yansıtılış biçimi, onun endişelerini arttırdı ve kendi kurduğu partiye tavır almasına yol açtı. Böylece Serbest Fırka kuruluşunun henüz birinci ayında sonun başlangıcına gelmişti. Gerçi bu olaylardan sonra da zaman zaman Serbest

⁶¹⁶ MEHMET ASIM "Serbest Fırka Liderine Cevap", *Vakit*, S.4535, 24 Ağustos 1930, s.5.

Fırkalıları umutlandıran bazı gelişmeler oldu ama, bunlar bir anlamda Gazi'nin kendisi tarafından zorla yola çıkarılan arkadaşlarına karşı duyduğu sorumluluk duygusundan kaynaklandığı söylenebilecek girişimlerdi ve zaten başarısızlıkla sonuçlandı. Kuşkusuz bu noktada da en önemli rolü basın oynadığı söylenebilir. Örneğin özellikle son dönemde ortaya çıkan ve SCF açısından umut verici bazı gelişmeler CHF yanlısı basının Gazi'yi bile karşısına alan büyük muhalefetiyle karşılaşmış ve uygulamaya konulamamıştır. Sonunda artık Mustafa Kemal de partinin kapanması gerektiği düşüncesine varmış ve böylece Serbest Fırka feshedilmek zorunda kalmıştır.

Partinin kapanmasında Serbest Fırka liderinin yaptığı hataların da önemli payı olmuştur. Öncelikle, parti içinden gelen ısrarlara karşın, başlangıçta partinin sözcüsü olacak bir gazete çıkarmaya yanaşmamış özellikle, iktidar çevrelerince sevilmeyen, sert ve keskin üsluplu Yarın gazetesinin kendine partinin fiili yayın organı görüntüsü vermesine göz yummuştur. Hatta seçimler sırasında bu gazetenin başyazarı Arif Oruç'u Serbest Fırka listesinden aday göstererek, bu imajı daha da güçlendirmiştir. Bunun sonucunda, Yarın'ın yaptığı sert eleştiri ve yorumlarla en olmayacak zamanlarda ortaya koyduğu bazı anlaşılabilir öneriler, Halk Fırkalılar tarafından yeni partiye yüklenilmiş, bu partiye karşı izlemeye başladıkları politikalarının sertleşmesine yol açmıştır. Bu nedenle, daha baştan partinin yayın organı olabilecek bir gazete çıkarılarak diğerlerinin partinin sözcüsü durumuna gelmesine meydan verilmeseydi, SCF bu kadar yıpranmayabilirdi. Öte yandan henüz tam anlamıyla örgütlenmeden ve her tarafta gelişi güzel ortaya çıkmaya başlayan taşra örgütlerini de tam denetim altına almadan, gerekçesi ne olursa olsun, çok erken bir dönemde seçimlere katılınması da partinin sonunun gelmesinde büyük rol oynamıştır.

Ele alınan döneme ilişkin söylenebilecek sözlerden bir diğeri de, basının siyasal otorite üzerinde bir baskı ögesi olarak ortaya çıkmaya başladığıdır. Nitekim Mustafa Kemal'in yeni partiye açıkça destek verdiği günlerde bile iktidar yanlısı gazeteler, olayların kendi aleyhlerine geliştiğini görerek, Gazi'ye rağmen, Serbest Fırka'yı yıpratmaya yönelik bir yayın politikası izlemeye başlamışlardır. Bu durum Falih Rıfkı'nın anılarında da açıkça dile getirilmektedir: *"(Gazi)... benim bazı tenkitlerimi hoş görmedi. Her vakit serbestçe konuşmağıma izin verirken... bir iki defa ileri gitmekliğimin doğru olmadığını imâ etti... İsmet Paşa'ya uğradım... '... Hakimiyeti Milliye tarafsız kalmalıdır. Yeni fırka aleyhine hiçbir şey yazmıyacaksın' dedi... Akşam üstü gazeteye gittim 'Politika' sütunumu açarak, Serbest Fırka gazetecileri ve sözcüleri ile mücadeleyle*

giriştim. Atatürk'ün kendi fırkasında böyle bir polemğin başladığı görülmekle devrim cephesinin kuvvetleneceğini, bir takım tereddütlerin kalkacağını umuyordum."⁶¹⁷ Yunus Nadi de Gazi'nin ömür boyu cumhurbaşkanlığı konusunun tartışma gündemine geldiği günlerde, Mustafa Kemal'in "*CHF ile gene bu memleket ve milletin şart-ı bekâsı olan inkılâplara pişuva*" olduğunu belirterek, bu durumunu değiştirdiği takdirde, "*hiyanet-i vataniye*" suçundan yargılanabileceğini söylüyordu.⁶¹⁸ Yine Gazi tarafından ortaya atılan "*blok düşüncesi*"nin tartışıldığı günlerde Falih Rıfkı'nın "*Biz öz cumhuriyetçiler, bu müessesenin içinde hiçbir şeyin, demokrasinin bile hanedanlaşmasını kabul etmeyiz*" sözleriyle, Zeki Mesut'un "*Son günlerde fırkacılık münakaşaları, bazı kimselerin görüş ve düşünüş ufuklarını tahdit ederek, onları siyaset ve idare tarzında, teşkilât-ı esasiye kamumu(nun) derpiş etmediği tedbirleri almağa sevketti*" diyerek sorunlara çözüm bulma yerinin sadece TBMM olduğunu savunmasının da⁶¹⁹ bu bağlamda değerlendirilebilecek somut göstergeler olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak denilebilir ki, eğer Serbest Fırka, doğrudan kendi görüşlerini dile getirecek bir gazete çıkarmış ve diğerlerinin kendisi adına yaptıkları aşırılıklara engel olabilmış olsaydı; ayrıca, iktidar yanlısı gazeteler de bu partinin Gazi tarafından kurdurulduğunu bildikleri halde ona karşı ona karşı bu kadar sert ve yıpratıcı bir politika izlemeyip başlangıçtaki hoş görülü politikalarını sürdürebilselerdi, Türkiye çok partili yaşama 15 yıl daha önce geçebilirdi. Ancak, denetim altında tutulabileceği düşünülerek kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, kurulduğu ortamın bir muhalif partinin gelişmesine uygun olmasından dolayı kısa zamanda iktidara aday bir duruma gelmişti. Bu ise iktidar ve onun yanlısı basını endişeye düşürmüştü; buna, gazetelerin karşılıklı körüklediği gerginlik ve Serbest Fırka liderlerinin zamansız bazı davranışları da eklenince gelişmeler denetimden çıkmıştır. Bunun sonucunda Gazi de, henüz erken sayılabilecek bir dönemde tutumunu değiştirmiş ve böylece Cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet partisi de siyasal yaşamdan çekilmek zorunda kalmıştır.

Ancak Serbest Fırka birçok yönden kendisinden sonraki dönemler üzerinde etkili olmuştur. Örneğin, bir yandan CHF'na önemli bünyesel değişiklikler yapma ve yenilenme

⁶¹⁷ ATAY, *Çankaya*., s.464.

⁶¹⁸ *Bk. BÖLÜM 4*, s. 110.

⁶¹⁹ Her iki görüş için de *bk. BÖLÜM 5*, s. 141-142.

fırsatı verirken, bir yandan da Demokrat Parti'nin tabanının çok önceden biçimlenmeye başlamasını sağlamış ve ayrıca, politikaya kazandırdığı Adnan Menderes gibi kimseler yoluyla da bu partinin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Öte yandan Serbest Fırka olayı, kuruluşu sırasında hiç umulmayan bir gerçeği de ortaya çıkarmıştır: Halkın iktidara karşı belli bir hoşnutsuzluk içerisinde bulunduğu ve güdümlü de olsa muhalefetin etkinliğini arttırdığı bir toplumda, kurulacak örgütün denetimi mümkün değildir.

E K L E R

Ek I

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN PROGRAMI

Madde - 1

Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasları millet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunundaki hürriyet ve masuniyet haklarını bilâistisna herkes için mer'i tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.

Madde - 2

Vergiler, millet efradının iktisadî teşebbüs kabiliyetini sarsmıyacak ve halkın takat-ı hududunu aşmıyacak derecede tahfif edilecektir.

Vergi tarihinde daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

Madde - 3

Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.

Devlet masraflarında en sıkı tasarrufa riayet ve israflara karşı mücadele eder.

Madde - 4

Fırka, paramızın biran evvel tesbiti için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek istiyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.

Madde - 5

Fırka, vatandaşların refahına, malî ve iktisadî her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadî hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir.

Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icab eden iktisadî işlerde fertlerin kuvveti gayr-ı kabil görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır.

Liman inhisarı kaldırılacaktır.

Madde - 6

Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkilâtsiz usullerle para bulması ve iktisadî bünyemizi zayıf düşüren Murahabacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındanidir.

Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.

Madde - 7

Dahilî sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vâsıl olmak istediği mühim hedeftir. Teşvik-i Sanayi Kanunu bîhakkın tatbik edilecektir. Bu kanunun bahşettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır.

Sanayi ve Maadin Bankasının kabiliyet ve faaliyetleri arttırılacaktır.

Yerli mahsullerin himayesi ve harici piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır.

Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.

Madde - 8

Halkın hükümet dairelerindeki işleri âzami sür'at ve sühunetle gördürülecektir. Rüşvet ve sui istimallere karşı bilâmerhamet mücadele edilecektir.

Madde - 9

Mahkemelerin sür'atle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yaptırılacaktır. Mahkemeler teşkilâtındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır.

Madde - 10

Fırka, haricî siyasetinde Türkiye Cumhuriyetinin komşu ve bilûmum devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyet-i Akvam müessesesiyle daha sıkı surette teşrik-i mesaiye ehemmiyet verecektir.

Madde - 11

Fırka, tek dereceli intihap usulünün ve siyasî hukukun Türk kadınılığına da teşmilini müdafaa edecektir.

Kaynak: Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930, ALI FETHİ OKYAR, Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi, İst., 1987, s. 57-59, AHMET AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, 3.Bs., İletişim Yayınları, İst., 1994, s. 229-231.

Ek II

SERBEST, LAİK, CUMHURİYET FIRKASI YASASI

Umumî Esaslar

Birinci Kısım

1- Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet usûlünü millî hakimiyetin en yüksek tecellisi olarak kabul eder.

2- Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkasının esas gayesi, Cumhuriyetin istilzam ettiği şartları tatbikat sahasında tahakkuk ettirmektir.

3- Bu gayeye vâsıl olabilmek için fırka, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Türk vatandaşlarına vaadettiği bütün salâhiyet ve hakları her türlü halden siyanet etmeği taahhüt eder.

4- Vicdan hürriyeti, mesaf serbestisi, fikir, kalem ve içtima hürriyetleri, icra kuvveti murakabe ve kontrol salâhiyeti ve halk kütlelerinin belediye ve vilâyet idarelerinde kendi işlerini kendileri görmeleri esasî fırkanın hassaten benimsediği umdelerdir.

5- Harsî, iktisadî, malî her türlü teşebbüslere yardımcı olmak ve küçük, büyük iktisadî teşebbüs ve teşekküllerin inkişafına mani olan engelleri kaldırmak ve memleket iktisadiyatını yükseltmek ve milletin umum menfaatlerini muhafaza için devletin mükellef olduğu murakabe hududunu tecavüz edecek müdahalelere meydan vermemek fırkanın varmak istediği gayedir.

6- Serbest Lâik Cumhuriyet Fırkasının müessisi sabık Başvekil ve Paris Büyükelçisi Fethi Beyefendidir.

İkinci Kısım

Fırkaya Girmenin Şartları

7-On sekiz yaşını ikmal etmiş, siyasi ve medeni hukuktan mahrum edilmemiş, sui şöhretle tanınmamış, vatana karşı hiyanetle itham edilmemiş ve Türk harsını kabul etmiş olan her Türk vatandaşı programını benimsemek şartı ile Fırkaya girebilir.

Üçüncü Kısım

Fırka Teşkilatı

Köy ve Mahalle Ocakları

(Serbest Cumhuriyet Fırkasının teşkilatı aşağıdan yukarıya doğru yürür ve ilk nüvesi köy ve mahalledir).

8-Köy ve mahallelerdeki Fırka azaları aralarından biri reis olmak üzere üç kişilik bir idare heyeti ve bir yedek aza seçerler.

9-Köy veya mahalle heyetinin adı: Ocak'tır.

10-Ocak aşağıdaki işleri görür.

A) Azaları deftere kaydeder ve Fırkanın programı hakkında halkı tenvir, halk arasında halkın maddî ve manevî yükselmesine yardım edecek mektep, kooperatif, karşılıklı yardım müesseseleri gibi teşekküllerin husul bulmasına çalışır.

B) Fırkanın nahiye idare heyetiyle muhaberede bulunur. Fırkanın köy ve mahalledeki vaziyeti hakkında oraya malumat verir, oradan bu hususa ait alacağı talimatı tatbikat ve her türlü seçimlerde Fırkanın kazanması için çalışır, azadan Fırka aidatını toplar, köy ve mahalle ocağının yıllık bütçesini hazırlar.

Mahalle ve köy ocağının nahiye ocağı vardır.

Nahiye Ocakları

11-Nahiye ocağı beş kişiden teşekkül eder.

12-Nahiye ocağı haftada beş kere içtima eder ve aşağıdaki işler ile uğraşır:

A) Köy ve mahalle ocakları ile muhabere eder. Köy ve mahalle ocaklarına

talimat verir. Fırka programının anlaşılması müşkül görülen kısımları hakkında onlara izahat verir ve o yolda halka konferanslar ve mev'izeler verilmesi için tedbirler alır, ocakları çalışmaya sevkeder, halk arasında faydalı teşebbüslerin ve teşekküllerin husule gelmesi ve seçimler zamanında Fırka namzetlerinin kazanmaları için çalışır.

B) Kaza ocakları ile muhabere eder, bu ocağa nahiyeye ve köy ocaklarının faaliyetlerine, Fırka programının halk yaşayışında husule getirdiği değişiklikler ve nahiyeye halkının ihtiyaç ve arzularına dair malumat verir. Ve bu hususlara dair kaza ocağından talimat alır.

C) Nahiyeye ocağının hesap defterini tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Kaza Teşkilatı

Nahiyeye ocağının fevkinde kaza ocağı vardır.

13-Kaza ocağı, kaza kongresi tarafından seçilmiş yedi kişiden ibarettir. Bunların birisi reis, birisi katip, birisi de muhasebeci olur.

Üç kişi de yedek bulunmak üzere seçilir.

14-Kaza ocağı haftada bir kere toplanır. Aşağıdaki işleri görür:

A) Nahiyeye ocakları ile muhabere eder, nahiyeye ocaklarına talimat verir. Bu ocakların çalışmalarına nezaret eder. Fırka programının anlaşılması için izahat verir, programın nahiyeye halkı arasında yayılmasına ve seçimler esnasında Fırka namzetlerinin kazanmalarına çalışır.

B) Vilayet ocağı ile muhaberede bulunur. Fırka teşkilatının kaza dahilindeki faaliyetlerine, Fırka programının kaza halkı üzerindeki tesirlerine, Fırkanın kazadaki vaziyetine, kaza halkının ihtiyaçlarına ve arzularına bu husustaki Fırkaca yapılması lazım gelen tedbirlere ait malumat verir ve onlardan aldığı talimata göre hareket eder.

C) Kaza ocağı hesaplarını tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Vilayet Teşkilatı

Kaza teşkilatının fevkinde vilayet teşkilatı bulunur.

15-Vilayet ocağı birisi reis, birisi katip, birisi muhasebeci olmak üzere dokuz kişiden teşekkül eder ve vilayet kongresi tarafından intihap olunur.

Vilayet ocağı on beş günde bir toplanır. Ve aşağıdaki işlerle uğraşır:

A) Fırkanın merkez ocağı ile muhabere eder. Vilayet dahilindeki merkez teşkilatının açılmalarına, Fırka azalarının miktarına, Fırka ve halk arasındaki alaka ve münasebetlere ve ahalinin arzu ve ihtiyaçlarına ve Fırkaca yapılabilecek işlere ait malumat verir ve Fırka teşkilatına bildirir.

B) Kaza ocaklarıyla muhabere eder, Fırkanın merkez ocağından aldığı talimatları ve tamimleri tebliğ eder, kaza teşkilatının çalışmalarına nezaret eder. Fırka programının kaza ocakları tarafından anlaşılması için izahat verir, kaza ocaklarına halkı irşad zımında yapılması faydalı olan konferanslar ve mev'izeler için mevzular hazırlar ve her türlü seçimlerde Fırka namzetlerinin kazanmaları için çalışır.

C) Vilayet idare heyetinin hesabını tutar ve yıllık bütçesini yapar.

Merkez Ocağı

Vilayet ocaklarının, Fırkanın bütün teşkilatının fevkinde merkez ocağı bulunur.

16-Bir umumî reisten ve bir umumî katipten ve bir muhasiple dokuz azadan mürekkep olan merkez ocağı büyük kongre tarafından seçilir. Bunlara ilaveten beş kişi yedek aza olmak üzere intihap olunur.

17-Merkez ocağı ayda üç kere toplanır ve mürettep adedinin mutlak ekseriyeti ile müzakereye başlar ve kararlar verir.

18-Merkez ocağı aşağıdaki işleri görür:

A) Memleketin fırka ocakları üzerinde nezaret eder.

B) Bu teşkilatla muhaberede bulunarak Fırkanın işlemleri hakkında malumat alır ve icap eden kararları ve tedbirleri ittihaz eder.

C) Fırkanın programına ve vaziyetin icabatına göre halkı tenvir etmek üzere Fırka teşkilatına tamimler yazar, direktifler verir ve konferanslar tertibi için mevzular hazırlar.

- D) Kaza ve vilayet merkezlerinde, şehir ve vilayet meclislerine intihap olunacak Fırka namzetlerini ait oldukları şehir ve vilayet teşkilatı ile muhabere ederek tespit eder.
- E) Mebus intihabında intihap daireleri ile anlaşarak Fırka namzetlerini gösterir.
- F) Büyük kongrenin encümenlerine ait lâyhaları ve merkez bütçesini ve teşkilat kadrolarını hazırlar.
- G) Senede hiç olmazsa bir kere merkez ocağı azasından münasip görülenler teftişe çıkar ve Fırkanın memleketteki teşkilatı ve faaliyeti hakkında merkez ocağına rapor verirler.

Dördüncü Kısım

Fırka Kongreleri

Fırka kongreleri de, Fırka teşkilatı gibi aşağıdan yukarıya doğru yürür.

Mahalle ve Köy Kongreleri

19-Mahalle ve köy ocakları yılda bir kere kongre akdederler.

20-Mahalle ve köy kongrelerine mahalle ve köy içinde Fırkaya girmiş bütün vatandaşlar iştirak ederler. Fakat müzakereye başlanması için Fırkaya kaydedilmiş olan azanın nisfından bir fazlasının hazır bulunması şarttır. Bulunmadığı halde üç gün sonra hazır olan aza ile kongre açılır.

21-Mahalle ve köy kongreleri aşağıdaki işlerle uğraşır:

- A) Kendilerine bir reis ve bir katip seçerler
- B) Fırkanın geçen sene esnasında nasıl çalıştığını, görülen noksanları, halkın takviye ve irşadı ve Fırkanın daha müsmir çalışması için neler lazım geldiğini, köy halkının ihtiyaçlarını serbestçe müzakere ve tetkik eder, kararlarını nahiye ocağına bildirir.
- C) Köy ocağının raporunu müzakere, hesapların ve yıllık bütçesini tetkik eder.
- D) Ocak azası ile nahiye kongresine gidecek olan ocak mümessillerini seçer.

Nahiye Kongreleri

22-Nahiye kongreleri, nahiye dahilindeki köy ve mahalle ocaklarındaki birer mümessilden teşekkül eder ve senede bir kere içtima eder.

23-Kongre azalarının nisfından bir fazlası ile müzakereye başlar ve ekseriyet olmadığı halde üç gün sonra hazır azalarla açılır ve aşağıdaki işleri görür:

- A) Kendisine bir reis, bir katip intihap eder.
- B) Nahiye ocağının raporunu, geçen sene esnasında faaliyetini, Fırkanın nahiyedeki vaziyetini, icap eden tedbirleri, nahiyenin ihtiyaçlarını, nahiye ocağının sarfiyatını, yeni bütçesini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları kaza ocağına gönderir.
- C) Kaza ocağına girecek üç mümessili seçer.

Kaza Kongreleri

24-Kaza kongreleri kaza dahilindeki nahiyeler tarafından gelecek üçer mümessilden teşekkül eder. Ve senede bir kere içtima eder.

25-Kongre azalarının nisfından bir fazlası ile müzakereye başlar ve aşağıdaki işleri görür:

- A) Kendisine bir reis, bir katip seçer.
- B) Kaza ocağının raporunu, yıllık faaliyetini, Fırkanın kazadaki vaziyetini, icap eden tedbirleri, kazanın ihtiyaçlarını, kaza heyetinin sarfiyatını ve yeni bütçesini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları vilayet ocağına gönderir.
- C) Vilayet kongresine gidecek dört mümessili seçer.

Vilayet Kongreleri

26-Vilayet kongresi vilayet dahilindeki kazalar tarafından gönderilen beşer mümessilden teşekkül eder. Ve yılda bir kere toplanır.

27-Kongre azanın nisfından bir fazlası ile müzakereye başlar. Ekseriyet olmadığı halde üç gün sonra hazır olan aza ile kongre açılır ve aşağıdaki işleri görür:

- A) Kendine bir reis, bir ikinci reis ve iki katip seçer
- B) Beşer kişiden ibaret olmak üzere yasa, layiha ve hesap encümenleri teşekkül eder.
- C) Vilayet ocağı tarafından verilen raporların, Fırkanın geçen sene esnasında vilayet dahilindeki faaliyetlerini serbestçe tetkik eder ve aldığı kararları merkez ocağına gönderir.
- D) Vilayet ocağı azaları ile büyük kongreye gidecek üç mümessil seçer.

Büyük Kongre

28-Büyük kongre senede bir kere merkez ocağının göstereceği zaman ve yerde toplanır. Merkez ocağı büyük kongreyi zamanından evvel de toplanmaya çağırabilir.

29-Büyük kongre, vilayet kongreleri tarafından seçilmiş azami üçer mümessil ile Fırkaya mensup mebuslardan teşekkül eder.

30-Kongre gelen azanın huzuru ile açılır. Ekseriyet bulunmadığı halde üç gün sonra hazır aza ile kongre açılır ve aşağıdaki işleri görür:

- A) Umumi reis tarafından açılan kongre, kendisine muvakkat bir reis ve dört katip seçer.
- B) Layiha, hesap, yasa ve murakabe encümenleri için yedişer kişi seçer.
- C) Fırkanın bir senelik faaliyetini, merkez ocağının yaptıklarını, Fırkaya mensup mebusların Meclisteki faaliyetini, Fırka programına bakılıp bakılmadığını, Fırkanın memleketteki ve halk arasındaki hal ve vaziyetini, Fırkanın tekamül ve tealisi için neler yapılması lazım geldiğini, yasalarda lüzum görülen tadilatı, merkez ocağının sarfiyatını ve yeni bütçesini tetkik ve müzakere eder.
- D) Lüzum gördüğü meseleleri yukarıda zikredilen encümenleri tetkik ve tahkikine havale eder ve encümenlerin verecekleri raporları müzakere eder.
- E) Memlekete hitaben Fırkanın bir senelik faaliyeti ve gelecek sene yapacağı işler hakkında beyannameler kaleme alır.

31-Merkez ocağını seçer.

32-Kongrenin müzakereleri alenidir. Fakat icabında hafi celse de yapar.

33-Müzakere kâtipler tarafından zaptolunur.

34-Kongre kararlarını hazır azanın mutlak ekseriyetiyle verir

Beşinci Kısım

Fırka Gurubu

35-Fırka gurubu, Büyük Millet Meclisindeki Fırkaya mensup azalardan teşekkül eder.

36-Mebuslar gurubu, Fırkanın programına göre hareket etmek, Fırka programının kanunlara tatbikine çalışmak, ocak tarafından Fırka programına tevfikana verilen direktiflere bakmakla mükelleftir.

37-Mebuslar gurubunun reisi, merkez ocağı reisi bulunmadığı takdirde umumî reistir.

38-Gurubun müzakereleri zaptolunur.

39-Meclis gurubu hiç olmazsa beş günde bir toplanır. Fakat Reis ve gurup azasından on beş kişinin isteği üzerine, gurup daha evvel de toplanabilir.

40-Gurubun kararları hazır azanın nisfından bir kişinin fazlalığı ile verilir. Verilen kararlara bütün azaların tebaiyet etmeleri mecburidir. Hazır bulunmayan azalar verilen kararlardan haberdar olmakla mükelleftirler.

41-Gurup namına yalnız reis söz söyleyebilir. Fakat herhangi bir mesele dolayısıyla reis bu salâhiyetini gurup azasından münasip gördüğü zata verebilir.

42-Guruba mensup mütehasıslar ihtisaslarını alâkadar eden meselelerin müzakerelerine hazırlanmak ve bu gibi meselelerin Fırkanın programına göre halline çalışmakla mükelleftirler.

43-Gurupça müzakere edilip karar altına alınmayan meselelerin müzakeresine gurup azası rey ve fikrinde serbesttirler. Bununla beraber gerek fikirlerinde, gerek reylerinde Fırkanın umumî programına göre hareket etmek mecburiyetindedirler.

44-Gurubun kararları alınmadan istizah yapılamaz. Sual için umumî reisin muvaffakiyeti elzemdir.

45-Millet Meclisinde Fırka programını alâkadar eden meseleler müzakere edilirken Fırkaya mensup azanın hazır bulunması elzemdir.

46-Gurup reisinden müsaade alınmaksızın Meclisten mezuniyet alarak ayrılmaz.

47-Fırkanın programına muhalif söz söylemek, yazı yazmak ve rey vermek yasaktır.

48-Fırka namzetlerinin kazanmaları ve Mecliste Fırka namına vâki olacak tekliflerin Meclisten geçmesi için çalışmak ve rey vermek borçtur.

49-Mebusluk nüfuzunu istimal ederek Devlet Hazinesini, ticarî ve iktisadî teşebbüsleri lehine izrar etmek Fırkaya mensup azalar için memnudur.

Altıncı Kısım

İnzibat Kaideleri

50-Fırkanın herhangi bir ocağının azası olarak özürsüz birbiri ardında beş defa içtimaa gelmeyenler istifa etmiş sayılırlar.

51-Yukarıda sayılı kaidelere bakmıyanlar ve Fırkanın manevî şahsiyetini halk nazarında düşürebilecek fiil ve harekette bulunanlar birinci defa ihtar, ikinci defa muvakkat ihraç ve üçüncü defa daimî ihraç kararına tâbi olurlar.

52-Mahalle, köy, nahiye, kaza ve vilayetlerde bu cezalar ocaklar tarafından verilir.

53-Fırka guruplarının ihtar ve muvakkat ihraç kararlarına merkez ocağı karar verir. Daimî ihraç cezası da gurubun umumî heyeti tarafından verilir.

54-Daimî ihraç cezasına uğrıyanlar, karara tebaiyet etmekle beraber umumî kongreye arz-ı keyfiyet etmek salâhiyetini muhafaza ederler.

Haysiyet Divanı

55-Haysiyet divanı beş kişiden teşekkül eder. Ve fırka gurubu tarafından seçilir.

56-Divan kendine bir reis ve kâtip intihap eder.

57-Haysiyet divanı fırka gurubuna mensup azalar arasında çıkan ihtilâfları hal ve fasleeder.

58-İki taraf dinlendikten sonra -Divanca verilecek karar- üç gün zarfında gurubun reisine arz olunur. Reis beş gün zarfında kararı Fırka gurubuna arzeder.

59-Gurubun verdiği karar kat'idir.

Fırkanın Varidatı

60-Fırka masraflarını aşağıdaki varidatla karşılaştırır:

A) Fırkaya giren her azadan her ay en az beş kuruş alınacaktır. Kudreti olmıyanlar bu aidattan muafdir.

B) Fırka gurubunun azası aylık tahsisatlarından yüzde bir yardım (para)sı vereceklerdir.

C) Fırkaya giren aza bir defaya mahsus olmak üzere en az yirmi beş kuruş duhuliyeye verecektir. Kudreti olmıyanlar bundan muafdir.

Yasanın Tefsiri

Fırka yasanının tefsiri salâhiyeti büyük kongreye münhasırdır.

Muvakkat Madde

Kongre akdoluncaya kadar vilâyet ocakları merkez ocağından verilecek salâhiyet üzerine teşekkül eder.

Vilâyet ocakları kaza ocaklarını, kaza ocakları nahiye ocaklarını, nahiye ocakları da köy, mahalle ocaklarının teşkiline selâhiyet verecektir.

Kaynak: T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Türkiye'de Siyasî Demekler, C.II, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1950, s. 77-84. Ayrıca bk. ÇETİN YETKİN, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982, s.254-265. 28 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde de fırka yasasının ilk iki bölümü yayınlanmıştır.

Ek III

FETHİ BEY'İN MUSTAFA KEMAL'E YAZDIĞI MEKTUP

Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

"Paris'te bulunduğum beş buçuk sene müddet zarfında hâricîten memleketimiz ahvalini takip ve tetkik ettiğim gibi, hemen her sene mezuniyetle vatanımda geçirdiğim kısa müddetler esnasında müşahedelerimin verdiği intibalarla tetkiklerimi tahkik etmekten hâli kalmadım. Hâsil ettiğim fikir ve kanaatlerimi arz etmeliğime müsaade-i celfîlerini istirham ederim:

Yek nazarda göze çarpan ve umumiyetle hissolunan bir sıkıntı vardır ki, bu da malî ve iktisadî vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır. Filvâki, mevaddı iptidaiye fiyatlarında dünya piyasasında hasıl olan düşkünlük hemen her memleketin iktisadî faaliyetinde az çok durgunluk vücuda getirmiştir. Ancak memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla hissolunan iktisadî müzayekaya bu umumî sebeplerden maada hükûmetin beş seneden beri takip etmekte olduğu malî ve iktisadî siyasetin âmil olduğuna kaniim.

Hükûmet, malî kudretimizle gayr-ı mütenasip ve bugünkü nesil için gayr-ı müsmir masraflara girmiş ve bu masrafları temin için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş ve dahilî sanatlar ve mahsullerimiz hakkıyla himaye ve teşvik edilmemiş olması yüzünden ihracatımıza seneden seneye noksan ariz olmuştur. Hükûmetçe ihtiyar edilen fedakarlıkların* büyük kısmı pek ağır faizlere ve diğer kısmı da ecebî ithalatına ve dolayısıyla döviz mübayaatına sarfedilmiştir. Millî paramız endişeli surette sukut etmek tehlikesini gösterinceye kadar paramızın kıymetini tespit için eşaslı tedbir alınmamıştır.

Bu hallere ilâveten tevziî adalet hususunda ve dahilî ve haricî siyasetlerdeki noksanları dahi tafsil ederek maruzatımı uzatmak istemiyorum.

Hülâsa, memleketimiz Lozan Ahitnamesinden beri her türlü kapitülâsyon kuyudundan âzade olarak geçirdiği sulh devrinde, köylülerimizin şükranına lâyık çalışmasına ve bütün halk sınıflarının memleketimizi yükseltmek için iftihara şayan gayretlerine rağmen, hâsil olan netice memnuniyetbahş olmaktan pek uzaktır kanaatindeyim.

Kendilerine derin muhabbet ve hürmet beslediğim hükûmet ricalinin şekk-ü şüpheden âzade gayret ve hüsn-ü niyetleri karşısında böyle bir neticenin nasıl hâsil olduğunu kendi kendime sormaktan biran fariğ olmadım. Bu sorunun cevabını ancak Büyük Millet Meclisi'nin bir fırkadan müteşekkül olmasında buluyorum. Filvaki fırka azasının kendi kabinelerini tenkitten içtinap etmeleri sebebiyle Millet Meclisi'nde serbest münakaşa azalmış ve hükûmet gayr-ı mes'ul denecek bir halde kalmıştır.

Zât-ı Riyasetpenahileri bu memleketi müthiş düşman istilâlarına karşı hâricîte misli görülmemiş bir hamaset ve şiddetle müdafaa ettiniz. Tarihimize gayet parlak bir muzafferiyet kaydettiniz. Bütün vatan evlâtlarının şimdiye kadar şimdiye kadar hissetmedikleri istiklâl ve hürriyete kavuşturdunuz. Memleketimizi medeniyet yolunda yürümekten men'eden köhne tesisatı kaldırdınız ve Cumhuriyeti tesis ettiniz. Bu suretle vatanın ebedî minnet ve şükranına ve umum insanlığın takdir ve hayranlığına hak kazandınız.

Cumhuriyet idaresinin memleketimizde ebedileşmesi için bir fırkallı hükûmet idaresi yerine hürriyet-i münakaşayı tesisi etmek ve hükûmetten millet işleri hakkında ciddi hesap istemeği temin etmek ve bu işlerde hata varsa herkesin gözü önünde cereyan edecek serbest münakaşa neticesi tashihe çalışmak gayelerinin husul bulmasına Cumhuriyetin banisi olmak sıfatile herkesten evvel zât-ı riyasetpenahilerinin taraftar bulduklarına asla şüphe edemem.

Cumhuriyetin âşığı olmak sıfatile bu gayelerin husulü mukaddes emelimdir. Binaenaleyh, tam ve hakiki cumhuriyetçi ve bütün manasile lâik ve fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mali

ve iktisadî ve dahilî ve haricî siyasetlerinin birçok noktalarına muarız bulunan ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak arzusundayım.**

Zât-ı devletleri Reiscumhur olduktan maada şimdiye kadar mensubu bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da umumî reisi olmalarından naşi işbu siyasi arzumun nazar-ı devletlerinde ne yolda mazhar-ı telâkki buyurulacağını bilmek lüzumunu hissediyorum.

Cevab-ı devletlerini bekler ve en derin muhabbet-i kalbiyemle beraber hürmet ve tazimlerimi takdim ederim, efendim.

FETHİ

Kaynak: Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930, ALİ FETHİ OKYAR, Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi, İst., 1984, s. 54-57, AHMET AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, 3. Bs., İletişim Yayınları, İst., 1994, s.31-33.

* Fethi Bey'in anılarında "*para fedakârlıklarının*" biçiminde yer almaktadır.

** Fethi Bey'in anılarında "*azmindediyim*" olarak geçmektedir.

Ek IV

MUSTAFA KEMAL'İN CEVABI

Azizim Fethi Beyefendi,

9/8/930 tarihli mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum. Kendimi mütalâalarınıza ve suallerinize Reiscumhur ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumi Reisi olarak iki sıfatla muhatap gördüm.

Malûmdur ki, resmî vazifem dolayısıyla ben bugün Cumhuriyet Halk Fırkasının umumi reisiğini fiilen ifâ etmemekteyim. Fiilî riyaset İsmet Paşa tarafından ifâ olunmaktadır. Reiscumhurluk vazifemin hitamında bizzat teşkil ettiğim Cumhuriyet Halk Fırkası reisiğini fiilen ifâ edeceğim tabiidir.

Hükûmetin icraatına müteallik olarak serdeylediğiniz nokta-i nazarların zamanında mevzu-u bahs oldukça cevaplarını vermek hükûmete ait olacaktır. Bu suretle hakikatlerin daha açık meydana çıkacağına şüphe yoktur.

Büyük Millet Meclisi'nde ve millet muvacehesinde, millet işlerinin serbest münakaşası ve hüsnüniyet sahibi zatların ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak, milletin âli menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri âşık olduğum bir sistemdir. Reiscumhur olmayarak yalnız Cumhuriyet Halk Fırkası reisi bile bulunsaydım, fırka programını ve icraatını tenkit eden ve insanî ve siyasi ahlâkına emin olduğum sizin gibi bir zatın mütealalarını dikkat ve muhabbetle dinlerdim ve istifadeli bulurdum.

Memnuniyetle tekrar görüyorum ki, lâik cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur.

Binaenaleyh Büyük Meclis'te aynı temele istinat eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyet'in esaslarından sayarım. Bu itibarla, nokta-i nazarlarınızı takip için siyasi mücadeleye girmenizi bittabi hüsn-ü telâkki ettim.

Reiscumhur bulunduğum müddetçe, reiscumhurluğun uhdeme tevdi eylediği yüksek ve kanunî vazifeleri hükûmette olan ve olmiyan fırkalara karşı âdilâne ve bitarafane ifâ edeceğime ve lâik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet cereyanlarının bir maniaya uğramıyacağına emniyet edebilirsiniz, efendim.

Reiscumhur
Gazi Mustafa Kemal

Kaynak: Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930, AHMET AĞAOĞLU, Serbest Fırka Hatıraları, 3. Bs., İletişim Yayınları, İst., 1994, s. 33-35.

Ek V

YUNUS NADI'NİN MUSTAFA KEMAL'E AÇIK MEKTUBU

Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

İzmir' de bir matbaamıza taarruz edildiği ve Cumhuriyet Halk Fırkası Binamız taşta tutulduğu günden beri memlekette bize düşen yeni vazifelerin vücut ve ehemmiyetini takdir ediyoruz. Bu arada ezeli ve ebedi Şefimiz olarak bildiğimiz zafı devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını görerek, öyle dahi olsa biz kendimizi, bize emanet edilen Cumhuriyetin muhafazası vazifesini eksiksiz ifaya muktedir biliyoruz. Vazifemizin kolaylaşması hesabına değil, belki vaziyetin tavzihi namına hal ne ise lütfen ifadesini istirham etmeğe mecbur kaldık.

Her hal ve ihtimalde Cumhuriyetin iyice korunacağından daima emin bulunarak sonsuz hürmetlerimizi lütfen kabul buyurunuz aziz Şefimiz.

YUNUS NADI

Kaynak: Cumhuriyet, 9 Eylül 1930

Ek VI

GAZİ'NİN MEKTUBU

Cumhuriyet Gazetesi başmuharriri

Yunus Nadi Beyefendiye

Cumhuriyet gazetesinde bana hitaben yazılan açık mektubu okudum. Bu mektuba son günlerde İzmir'de vukua gelen hadiseler işaret olunarak beni Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan başka fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını gördüğünden bahis ve vaziyetin açıklanması namına, hal ne ise ifadesi talep olunuyor.

Bu nokta üzerinde diğer bazı gazetelerdeki yazıları da okudum. Her yerde halk arasında da bu hususta şayialar ve tereddütler olduğunu işitiyorum.

Hakikati Fethi Beyefendiye yazdığım mektupta açıkça ifade ettiğimi zannediyorum. Kendilerine hakiki vaziyetin tamamen bilinmekte olduğuna şüphe yoktur. Ancak umumiyetle yanlış zan ve düşünceler ve görüşler olduğu anlaşılıyor. Hakikati hali bir daha ifade ve tasrih edeyim. Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumi Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden doğmuştur.

Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz.

Resmi vazifemin hitamında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur. Benim bu esas vaziyetim, bir sene mahiyetinde sona erecek olan bugünkü muvakkat resmi vazifemin bana yüklediği bitarafılığı bozamaz.

İşaret olunan hadiseler arasında İzmir'de bir gazete idarehanesinde ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezine her ne sebep ve suretle olursa olsun yapılmış tecavüzlerden ve hükümet ricaline ve otoritesine karşı bazı anlayışsız kuvvetler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir. Bu üzüntümü akan kanlar ve zayi olan hayat şiddetlenmiştir. Bu gibi saldıncılar ve teşvikçiler Cumhuriyet kanunlarının takiplerinden tabii kurtulamazlar. Bu sözlerim Cumhuriyet gazetesine cevaben ve umumî efkârı aydınlatmak üzere neşredilmiştir.

GAZİ MUSTAFA KEMAL

Kaynak: Cumhuriyet, 10 Eylül 1930.

Ek VII

İSMAİL HAKKI BEY'İN YAZISI

“Bizim Taptığımız Mustafa Kemal”

“Phidias” antikitenin en büyük sanatkârlarından biridir, fakat tarihe gömülmüştür.

“Michel-Ange” Rönesansın onun kadar büyük bir sanatkândır, fakat on altıncı asırda kalmıştır. Delacroix romantizmin en büyük kayasıdır. Fakat unutulmuştur. “Phidias” dan başlayıp “Delacroix”ya varan yüzümüzün her halkası “Naturalisme” maadininden yapılmıştır. Hal “Anti - naturaliste” dir, istikbal “surrealiste” olacaktır.

"Phidias" lar, "Michel-Ange" lar, "Delacroix" lar maziyi işiyerek şöhret kazandılar, fakat istikbale musallat olmak şeametine uğramadılar... Ingres gibi intikal devirlerinde gelen simalar da vardır. Bunlar mazinin mirasını taşırlar ve istikbalin imkanını hazırlarlar.

Bizim taptığımız Mustafa Kemal, Halk Fırkasının umumî reisi olan Mustafa Kemal değildir, dahi Ingres gibi mazinin mirasını, yani Türk Milletinin kuvayi maneviyesini taşıyan ve Türk kavminin istikbalini yaratan ve Türk istikbalinde Türk milletine ebedi rehber olmak istidadını ve kuvvetini muhafaza eden "Mutlak Mustafa Kemal"dir.

Bu takdirimiz tamamen hürdür. Çünkü benliğimizin mutlak ifadesidir.

Müderris

İSMAİL HAKKI

Kaynak: Yarın, 12 Teşrinievvel 1930.

Ek VIII

ARİF ORUÇ'UN YAZISI

"Millet Büyük Adam Bekliyor"

" İntihabat dedikoduları uzayıp gidiyor. Vatandaşların belediye intihabatında bu derece hassas olmalarının sebepleri yanlış telâkkilere meydan vermemelidir.

Türk vatandaş, fırkacılık ihtiraslarına düşkün değildir. Memleket senelerden beri iktisadi çıkmaza sürükleyip sokmuş olan idaresizliklerden canı yanmış, bıkmış usanmış olduğu için karşısında gördüğü samimi teşekküle, Fethi Beyin fırkasına umumî alâka göstermişti.

Vatandaşların şu hareket ve tezahürleri, memleketin selâmetini, saadetini kâfil bir siyaset takibini istihdaf ediyordu.

Filhakika, İsmet Paşa'nın şayanı hürmet şahsiyetleri maalesef millî iktisat, millî umran ve nihayet millî sanayii beklenen inkişâfa ulaştırarak kudret ve tesiri gösterememişti.

İşte milletin son heyecanlı belediye intihabına dört elle sarılmasının sebepleri bunlardır. Muhterem İsmet Paşa'nın, Millet Meclisi'nde ekseriyet kazanmaları, ciddi sıkıntılar çeken, hakiki ıstıraplar içinde vicdanı ağrıyan 14 milyon vatandaşın ümitlerini kırmış, kendilerini inkisara uğratmıştır. Tabii bu vatandaşlar arasında, muhterem İsmet Paşa'ya şahsen bağlı olanlar da bulunacaktır. Aksi iddia edilmek istenildiği taktirde, millî arzu ve iradenin tecelli sahası olan belediye intihabatına bakmak kifayet edilebilir.

Fırka dedikoduları, intihap heyecanları arasında memleketin yeniden içine düşmekte bulunduğu müşkül şerait unutulur gibi olmuştur. Önümüzdeki çok kısa bir zaman zarfında, çok sarsıcı, çok güçlük ve ıstırap getirecek vaziyetlere doğru uçuyoruz. Bu gidişle önümüzdeki mahsul mevsiminde, korkulacak sadmelerin sarsıntısına maruz kalınmak ihtimalleri bütün dehşetiyle tecessüm ediyor, asil endişe edilecek nokta da budur.

Milletin, memleketin kurtarılması neye tevakkuf ediyor, muhterem İsmet Paşa kendi yılanmış Başvekaleti zamanında bu kurtuluş ihtiyaçlarını neden tatmin edememişlerdir? Şimdiden sonra etmelerine imkân var mıdır?

Belediye intihabında, yer yer, taraf taraf hassasiyet gösteren, heyecanlı sesini yükselten vatandaşların kahir ekseriyeti:

-Hayır! diyor.

Şu halde Millet Meclisi'nde malum şartlarla ekseriyet fırkasına istinat eden İsmet Paşa'nın, memleket işlerinden kefiyet eylemeleri nasıl ve ne suretle kabül olabilecektir?

İsmet Paşa çekilseler bile, yerlerine gelecek zevat, memleketi bugünkü elim şartlar içinde bunalmış kalmış olan vaziyetten kurtarmağa muvaffak olabilecekler midir?

Milletle beraber, anavatan kendisini kurtaracak, refaha kavuşturacak demirden el ve sarsılıp yılmaz bir iradenin idareyi ele almasına muhtaç bulunuyor:

Gazi Mustafa Kemal Hazretleri!

Çok büyük adamın, bu husustaki cür'eti, memlekete olan saffet ve samimiyet bağlarına bağışlamaları temenni olunur.

Geçenlerde Akşam gazetesinde ilk defa bazı cümleleri lâyıkıyla zaptedilmemiş bir beyanat vardı. Bilâhare, Mustafa Kemal Hazretlerinin tasrih eyledikleri şekilde teveccühü neticesinde, vatandaşlar hararetili iştiyaklara düşmüşlerdi.

Büyük yaradılışı Adam hulasaten:

"-İcap ederse ve millet temayül gösterirse, ben Reiscumhurluğu bırakarak, Başvekillik vazifesini deruhde etmeğe kemal-i tevazu ve minnetle müheyayım."

Demişlerdi. Hakikaten milleti bunaltan müşkülâtı, ancak ve münhasıran o, Mustafa Kemal yenebilirdi. Nasıl ki, kurtarmış, hazırlamış, hüsn-ü idare edilsin diye, bugünkü kabine reisi bulunan muhterem zatın ellerine emanet olarak tevdi etmişlerdi.

Vaziyet kendilerinin feragat-i nefis göstermelerini idare işlerini bizzat ellerine almalarını icap ettirecek şekillere girmiştir.

Millette, bu husustaki temayül, temenniden ziyade, talep tezahürlerine kadar ilerlemiş bulunuyor.

Türk Milleti, Mustafa Kemal'in vefakar vatandaşları, içine düşülen, şiddeti yıl geçtikçe ıstıraplar, ağrılar vererek artan malî, iktisadî buhranın ancak ve ancak Gazi'nin başında bilfiil ve bizzat bulunacakları, idare edecekleri kuvvetli mücadele ile, atlatılabileceği kanaatlerini taşımakla mühabidir.

Mustafa Kemal Hazretlerinin, bu mukaddes Türk yurdunda yalnız kendilerine lâyük olan Reisicumhurluk vazifesini, tevazu ile terkederek Başvekaleti deruhde etmek feragatini göstermeleri, tarihin bir mislini kaydetmemiş olduğu bundan sonra da etmemiş olacağı, fedakârlık, vatan ve millet aşkının veciz misali, nümunesi idi.

O, misilsiz feragati görüp okuyarak anlıyan millet, elbet şiddetli arzusunu izhar edecekti. Çünkü: Mustafa Kemal Hazretleri tarihte gelip geçmiş çok büyük şahsiyetlerden en yükseği idiler. Bilahare manası anlaşılan beyanatlarındaki feragatin ve memlekete hizmet duygularının fiil sahasına inkılâbı anında, şerefli hayatlarına parlak ve fakat emsali görülmeyen bir sayfa daha ilâve edileceği şüphesiz bulunuyor.

Şüphesiz Mustafa Kemal Hazretleri, icra kuvvetleri başına geçecek olurlarsa en temiz, en kudretli vekiller seçecekler, itimat ve tecrübe ettikleri kabiliyetli zevatın herbirine, iktidar ve ihtisasları dahilinde bulunan vazifeler vereceklerdi.

Yine kendilerinin pek vazih feragatleri neticesinde: "Büyükülüğümüzün timsali" vecizeleriyle, itimat ve muhabbetlerine mazhar olan Fevzi Paşa Hazretlerinin Reisicumhurlukları neden mevzu-u bahs olmasın?

Mustafa Kemal Hazretlerinin, memleketin tabii, milletin fikrî ve medenî kaabiliyetlerini, kendi zatlarında toplayıp teksif etmeleri, milleti iktisadî ve malî cidale bir merkezden sevkeylemeleri, şu mes'ud neticeleri müjdeliyecektir.

Oradaki müşkülâtın Mustafa Kemal Hazretlerinin dehâ nuru karşısında eriyip gideceğine itikad kat'îdir.

Millete çok candan iştiyaklarla, tehâlükle beklediği büyük dehânın, bu suretle ve en kısa zamanda husul bulacağına da, kamil iman mevcuttur.

Mustafa Kemal Hazretleri, Başvekillik vazifesini almak için, milletin temayülü esasını dermeyen buyuruyorlardı.

Kendileri kudretli görüşleriyle bilirler, bundan sonra da emin olabilirler ki, bu hususta asil Türk Milleti, yalnız temayülide değil, derin, hudutsuz, payansız ümit menbalarından kaynaklıp coşarak taşan büyük arzular, tavsifi imkân haricinde bulunan iştiyaklarla kendilerine mütehasir bulunuyor, dört gözle bekliyor.

ARIF ORUÇ

Kaynak: Yarın, 16 Teşrinievvel 1930.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, Ahmet
Devlet ve Fert, Sanayi-i Nefise Matbaası, İst., 1933.
Serbest Fırka Hatıraları, 3.Bs., İletişim Yayınları, İst., 1995.
Serbest İnsanlar Ülkesinde, Sanayi-i Nefise Matbaası, İst., 1930.
Üç Medeniyet, Milli Eğitim Yayınevi, İst., 1972.
- AĞAOĞLU, Samet
Babamın Arkadaşları, 2.Bs. Nebioğlu Yayınevi, İst., (Tarihsiz).
Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Baha Mat. 1972.
- AFETİNAN
Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler. Türkiye İş Bankası Yayınları, Ank., 1959.
İntihap, Devlet Matbaası, İst., 1930.
- AKKERMAN, Naki Cevat
Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ank., 1950.
- AKTAN, Reşat
Türkiye İktisadiyatı, Sevinç Matbaası, Ank., 1952.
Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ank., 1955.
- ALLEN, Henry Elisha
The Turkish Transformation -A Study in Social and Religious Development, Greenwood Press, New York, 1968.
- ATATÜRK, M. Kemal
Nutuk, C. I-II, 7.Bs. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, İst., 1967.
Söylev ve Demeçleri -TBMM'de ve CHP Kurultaylarında (1918-1938) C.I, Türk İnkılâp Enstitüsü Yayınları, İst., 1945.
Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938), C.IV, A.Ü. Basımevi, Ank., 1964.
- ATAY, Falih Rifki
Atatürk'ün Bana Anlattıkları, Sel Yayınları, İst., 1955
Çankaya -Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, 2.Bs, Doğan Kardeş Basımevi, İst., 1969.
- AVCIOĞLU, Doğan
Türkiye'nin Düzeni, C.I, Tekin Yayınevi, (İst.), 1987.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya
İkinci Adam, C.I, 6.Bs, Remzi Kitabevi, İst., 1984
Menderes'in Dramı (1899-1960), 3.Bs., Remzi Kitabevi, İst., 1984.
Tek Adam (1922-1938). C. III, Remzi Kitabevi, İst, 1965.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmet
Cumhuriyet Tarihinin Kara ve Ak Günleri, Sıralar Matbaası, Ank., 1960.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi
Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, 2.Bs., AİTİA Yayını, Ank, 1981.
Demokrasi Buhranları, Türkiye Basımevi, İst., 1956.
- Başvekâlet Müdevvenat
Müdürlüğü
Belediye Kanunu, Ank., 1930.
- BAYAR, Celal
Atatürk'ten Hatıralar, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- BAYDAR, Mustafa
Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, Mentuş Kitabevi, İst., 1967.
- BAYKARA, Barbaros, Hulusi
Tarih Adam Atatürk, Özgü Matbaası, İst., 1970.
- YAVAŞLAR, Ziya TÜTÜNCÜ
Makbule Atadan, Ağabeyim Mustafa Kemal, Ayyıldız Matbaası, Ank., 1959.
- BELLİ, Şemsi (Haz.)
Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ank., 1973.
- BERKES, Niyazi

- BİLA, Hikmet
BORATAV, Korkut
CEBESoy, Ali Fuat
CEM, İsmail
CONKER, M. Nuri
ÇAM, ESAT
DAVER, Bülent
DOĞAN, Avni
DUVERGER, Maurice
- EMİROĞLU, Cezmi
ERER, Tekin
ERTAN, Temuçin Faik
ERTOP, Konur
- Gazeteciler Cemiyeti
GOLOĞLU, Mahmut
- GREW, Joseph
GRONAU, Dietrich
GÜLALP, Haldun
GÜRKAY, Turhan (Haz.)
- İçişleri Bakanlığı Emniyet
Genel Müdürlüğü
- İLMEN, Süreyya
İNÖNÜ, İsmet
İNUĞUR, M. Nuri
İSKİT, Server
- İTİA Mezunları Derneği (Haz.)
KABASAKAL, Mehmet
KALAYCIOĞLU Ersin,
Yaşar SARIBAY (Haz.)
KANDEMİR, (Ferudun)
KARAOsMANOĞLU, Y. Kadri
KARPAT, H. Kemal
- CHP Tarihi (1919-1979), Ank., 1979.
Türkiye'de Devletçilik, 2.Bs., Savaş Yayınları, Ank., 1982.
Siyasî Hatıralar, C.II, Doğan Kardeş Yayınları, İst., 1960.
Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İst., 1970.
Zabit ve Kumandan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank., 1981.
Siyasal Bilimlere Giriş, İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İst., 1981.
Siyasal Bilime Giriş, Sevinç Matbaası, Ank., 1968.
Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası, Dünya Yayınları, İst., 1964.
Diktatörlük Üstüne, Çev.BÜLENT TANÖR, Dönem Yayınları, İst., 1965.
Türkiye'de Vergi Sistemi, C. I-II, Damga Matbaası, 1932.
Türkiye'de Parti Kavgaı, 2.Bs., Çınar Mat., İst., 1966.
Kadrocular ve Kadro Hareketi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank., 1994.
Cumhuriyet (1924-1974), Cumhuriyet Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., İst., 1974.
Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü, İst., 1982.
Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Başnur Mat., Ank., 1972.
Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938), Kalite Matbaası, Ank., 1974.
Atatürk ve İnönü. Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları, Çev. MUZAFFER ASLAN, Akşam Kitapçılık Yayınları, İst., 1966.
Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu, Çev. GÜLDEREN KORALP PAMİR, Altın Kitaplar Yayınevi, İst., 1994.
Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yayınevi, Ank., 1983.
Atatürk'ün Uşağı'nın Gizli Defteri - Cemal (Çelebi) Granda'nın Hatıraları-, Fer Yayınları, İst., 1971.
Türkiye'de Siyasî Dernekler, C.II, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ank. 1950
Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka, Ahmet Sait Basımevi, İst., 1951.
Söylev ve Demeçleri, TBMM'de ve CHP Kurultaylarında (1919-1946), C.I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İst., 1946.
Basın ve Yayın Tarihi, 2.Bs., Çağlayan Kitabevi, İst., 1982.
Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ank., 1943.
Atatürk ve Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938), İstanbul, 1977.
Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, Ank., 1991.
Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Beta Yayınları, İst., 1986.
Siyasî Dargınlıklar -Serbest Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı, C.IV, Ekicigil Yayınları, İst., 1955.
Politikada 45 Yıl, Bilgi Yayınevi, Ank., 1955.
Türk Demokrasi Tarihi -Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İst.,

- 1967.
- KILIÇ, Ali **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İst.,1955.
- KINROSS, Lord **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev.NEÇDET SANDER , 9.Bs. Sander Yayınları, İst., 1984.
- KONGAR, Emre **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Bilgi Yayınları, Ank.,1979.
- KUTAY, Cemal (Haz.) **Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İst., 1980
- Türkiye'de İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C.XX, Tarih Yayınları, İst., 1962.
- KÜÇÜK, Yalçın **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, C.I., 4.Bs., Tekin Yayınevi, İst., 1985.
- LEWIS, Bernard **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.METİN KIRATLI, 3.Bs., TTK Basımevi, Ank., 1988.
- LIPSON, Leslie **Politika Biliminin Temel Sorunları**, Çev. TUNCER KARAMUSTAFAOĞLU, Sevinç Matbaası, Ank., 1973.
- MARDİN, Şerif **Din ve İdeoloji**, 2.Bs., İletişim Yayınları, İst., 1983.
- MUMCU, Ahmet **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 6.Bs., İnkılap ve Aka Kitabevleri, İst., 1981.
- MÜFTÜOĞLU, Mustafa **Yakın Tarihimizde Bir Olay, Menemen Vakası**, Risale Yayınları, İst., 1991.
- OKYAR, Ali Fethi **Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi**, İst., 1987.
- ÖZALP, Kazım **Millî Mücadele (1919-1922)**, 2 Bs., TTK. Basımevi, Ank., 1985.
- ÖZBUDUN, Ergun **Siyasal Partiler**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ank. 1974.
- PARUŞEV, Paraskev **Atatürk**, Çev. NAİME YILMAER, Cem Yayınevi, İst., 1981
- PEKER, Recep **İnkılâb Dersleri Notları**, Ulus Basımevi, Ank., 1936.
- Sabih İzzet **Serbest Cümhuriyet Fırkası ve Türk Milleti**, (İst.),1930.
- SANER, Nejat **Atatürk Dönemi, 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)**, Milliyet Yayınları, İst.,1975.
- SARINAY, Yusuf **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1911-1931)**, Ötüken Yayınları, İst., 1994.
- SELEK, Sabahattin (Haz.) **İsmet İnönü, Hatıralarım**, C.II, Bilgi Yayınevi, Ank., 1987.
- SENCER, Muzaffer **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş Yayınları, İst., 1974.
- SERTEL, Yıldız **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız**, Ant Yayınları., İst., 1965.
- SERTEL, Zekeriya **Hatırladıklarım**, İst., 1968.
- SOYAK, Hasan Rıza **Atatürk'ten Hatıralar**, C.II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İst., 1973.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın**, Güven Matbaası, İst., 1976
- ŞENYAPILI, Önder **Toplum ve İletişim**, Çağ Matbaası, Ank., 1981.
- TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü **Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamaları**, TBMM Basımevi, Ank., 1982.
- TİMUR, Taner **Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)**, Doğan Yayınları, Ank., 1971.
- Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- TOPUZ, Hıfzı **100 Soruda Türk Basını**, Gerçek Yayınevi, İst., 1973.

TOYNBEE, Arnold,	Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu , Çev. KASIM YARGICI, Milliyet Yayınları, İst., 1971.
TÖKİN, Füzuan Hüsrev	Basın Ansiklopedisi , Kulen Basımevi, İst., 1963.
TUNAYA, Tarık Zafer	Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku , Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, 5. Bs., İst., 1982.
	Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952) , İst., 1952.
TUNÇAY, Mete	Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) , Yurt Yayınları, Ank., 1981.
TURAN, İter	Cumhuriyet Tarihimiz -Temeller, Kuruluş ve Milli Devrimler , Çağlayan Kitabevi, İst., 1969.
TURGUT, Nükhet	Siyasal Muhalefet. Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye , Sistem Ofset, 1984.
TÜFEKÇİOĞLU, Hayati	Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Tez) , İ.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst., 1988.
URAN, Hilmi	Hatıralarım , Ayyıldız Matbaası, Ank., 1959
US, M. Asım	Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım , Vakıf Matbaası, İst., 1964.
	Hatıra Notları (1930-1950) , İstanbul, 1966.
UYSAL, Zeynep	Us Kardeşler ve Vakıf Gazetesi , İstanbul Basın Kurumu Tesisi, İst., 1991.
ÜLKEN, Yüksel	Atatürk ve İktisat -İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Modeli" , T.İş Bankası Yayınları, Ank., 1981.
WEIKER,Walter Fritz	Political Tutelage and Democracy in Turkey -The Free Party and its Aftermath , E. J. BRILL, Leiden, 1973.
YAZMAN, Aslan Tufan	Atatürk'le Beraber Devrimler, Olaylar, Anılar (1922-1938) , Türkiye İş Bankası Yayınları, İst., 1969.
YERASİMOS, Stefanos	Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, (I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e) , Çev. BABÜR KUZUCU, C.III, 2.Bs., Gençlik Basımevi, İst., 1977.
YETKİN, Çetin	Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı , Karacan Yayınları, İst., 1982
	Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945) , Altın Kitaplar Matbaası, İst., 1983.
ZÜRCHER, Eric Jan	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası , Çev. GÜL ÇAĞALI GÜVEN, Bağlam Yayınları, İst.; 1992.

MAKALELER, BİLDİRİLER, DİZİ VE ANSİKLOPEDİK YAZILAR

HAKİMİYETİ MİLLİYE

FALİH RIFKI (ATAY)

- "Asker Olmayan Yerde Halk Cumhuriyeti Müdafaa Etmıştır", **Hakimiyeti Milliye**, 14 Temmuz 1930.
- "Yeni Fırka Doğarken", **Hakimiyeti Milliye**, 17 Ağustos 1930.
- "Vergi Meselesi", **Hakimiyeti Milliye**, 20 Ağustos 1930.
- "Üç Kanun", **Hakimiyeti Milliye**, 22 Ağustos 1930.
- "İttiham", **Hakimiyeti Milliye**, 24 Ağustos 1930.
- "İkisi Arası", **Hakimiyeti Milliye**, 27 Ağustos 1930.
- "Beyanname", **Hakimiyeti Milliye**, 31 Ağustos 1930.
- "Bir Haddi Var", **Hakimiyeti Milliye**, 31 Ağustos 1930.
- "Sivas Nutku", **Hakimiyeti Milliye**, 2 Eylül 1930.
- "Bir Mektup - İnkılâp Susmamalıdır", **Hakimiyeti Milliye**, 4 Eylül 1930.
- "Hiçbir Tehlike Yoktur", **Hakimiyeti Milliye**, 4 Eylül 1930.

- "1925-1930", **Hakimiyeti Milliye**, 7 Eylül 1930.
"Tehlike Nerede?", **Hakimiyeti Milliye**, 8 Eylül 1930.
"Tethiş", **Hakimiyeti Milliye**, 8 Eylül 1930.
"Hesap Yanlışı", **Hakimiyeti Milliye**, 11 Eylül 1930.
"Tepeden İnen Dalgalar", **Hakimiyeti Milliye**, 17 Eylül 1930.
"Protesto", **Hakimiyeti Milliye**, 18 Eylül 1930.
"Uçurum", **Hakimiyeti Milliye**, 28 Teşrinievvel 1930.
"Köpek ve Taş", Milliyet'ten alıntı olarak **Vakit**, 28 Teşrinievvel 1930.
"Cumhuriyet", **Hakimiyeti Milliye**, 29 Teşrinievvel 1930.
"Hükûmet Kuvvetleri", **Hakimiyeti Milliye**, 29 Teşrinievvel 1930.
"Bir Cümle", **Hakimiyeti Milliye**, 31 Teşrinievvel 1930.
"Teşhis", **Hakimiyeti Milliye**, 2 Teşrinisani 1930.
"Tanzimat", **Hakimiyeti Milliye**, 7 Teşrinisani 1930.
"Fesih", **Hakimiyeti Milliye**, 18 Teşrinisani 1930.

SİİRT MEB'USU MAHMUT (SOYDAN)

- "Şimendifer Siyasetimiz", **Hakimiyeti Milliye**, 6 Ağustos 1930.
"İsmet Paşa Yeni Fırka Hakkında Ne Düşünüyorlar?", **Hakimiyeti Milliye**, 11 Ağustos 1930.
"Yeni Vaziyet", **Hakimiyeti Milliye**, 16 Ağustos 1930.
"Yeni Fırka Etrafında", **Hakimiyeti Milliye**, 18 Ağustos 1930.
"Bir Hakikat", **Hakimiyeti Milliye**, 22 Ağustos 1930.
"Hakikatı Unutmayalım", **Hakimiyeti Milliye**, 24 Ağustos 1930.
"Karşı Karşıya", **Hakimiyeti Milliye**, 31 Ağustos 1930.
"Fırkalar Karşısında Gazi", **Hakimiyeti Milliye**, 8 Eylül 1930.
"İlk Temas", **Hakimiyeti Milliye**, 26 Eylül 1930.
"Buhran", **Hakimiyeti Milliye**, 27 Eylül 1930.
"Gayr-ı Müslim Türkler", **Hakimiyeti Milliye**, 14 Teşrinievvel 1930.
"Politikacılık, Vatandaşlık", **Hakimiyeti Milliye**, 15 Teşrinievvel 1930.
"Gazi'nin Azız Şahsiyeti", **Hakimiyeti Milliye**, 20 Teşrinievvel 1930.
"Bir Vazife", **Hakimiyeti Milliye**, 23 Teşrinievvel 1930.
"Gazi ve Başvekâlet", **Hakimiyeti Milliye**, 25 Teşrinievvel 1930.
"Nutuk Etrafında", **Hakimiyeti Milliye**, 3 Teşrinisani 1930.

Dr. REŞİT GALİP

- "Dalâlet", **Hakimiyeti Milliye**, 15 Teşrinievvel 1930.

ZEKİ MESUT

- "Büyük Millet Meclisi", **Hakimiyeti Milliye**, 8 Teşrinisani 1930.

N.H.

- "Onu En İyi Taniyanların Sesi", **Hakimiyeti Milliye**, 26 Teşrinievvel 1930.

F.N.

- "Bir Fırka Doğarken", **Hakimiyeti Milliye**, 13 Ağustos 1930.

VEDAT NEDİM

- "Bu Ne Biçim Liberalizm", **Hakimiyeti Milliye**, 30 Eylül 1930.

(İMZASIZ)

- "Bu Gidiş Nereye?", **Hakimiyeti Milliye**, 16 Teşrinievvel 1930.

YARIN

ARİF ORUÇ

- "Hakikat Budur", **Yarın**, 22 Ağustos 1930.
"Açık Sözlü Olalım", **Yarın**, 18 Haziran 1930.

- “Muhalefet Fırkası Teşekkül Ederken Biz Ne Düşünüyoruz?”, **Yarın**, 9 Ağustos 1930.
 “O’na Yakışan Vecizeler”, **Yarın**, 11 Ağustos 1930.
 “Reisicumhur Gazi, Fırka Lideri Gazi”, **Yarın**, 12 Ağustos 1930.
 “Eriyen Milyonlar”, **Yarın**, 15 Ağustos 1930.
 “Türkiye Sanayi Memleketi Değildi, Fakat Ziraat Memleketiydi”, **Yarın**, 17 Ağustos 1930.
 “Başvekil Hata Ediyor ve Halk Fırkası Matbuatın Bugünkü Hâli Bir Hayli Gariptir”, **Yarın**, 18 Ağustos 1930.
 “Kaldırım Politikacılığı”, **Yarın**, 30 Ağustos 1930.
 “Şimendifer Nutku”, **Yarın**, 1 Eylül 1930.
 “İzmir Meselesi”, **Yarın**, 7 Eylül 1930.
 “Başvekilin Emirnamesi”, **Yarın**, 10 Eylül 1930.
 “Başvekâlet”, **Yarın**, 24 Eylül 1930.
 “Gazi Hazretleri”, **Yarın**, 25 Eylül 1930.
 “Doğru mu?”, **Yarın**, 30 Eylül 1930.
 “Hataların Tashihi”, **Yarın**, 1 Teşrinievvel 1930.
 “Nereye Gidiyoruz”, **Yarın**, 15 Teşrinievvel 1930.
 “Millet Büyük Adam Bekliyor”, **Yarın**, 16 Teşrinievvel 1930.
 “Blok Meselesi”, **Yarın**, 13 Teşrinisani 1930.
 “Fırkanın Feshi”, **Yarın**, 18 Teşrinisani 1930.

APTÜLREZZAK

- “Bugünden Niçin Memnun Değilim”, **Yarın**, 30 Ağustos 1930.

ENSARİ BÜLENT

- “Fethi Beyefendiye Müracaat”, **Yarın**, 17 Ağustos 1930.
 “Üç Şekil”, **Yarın**, 6 Eylül 1930.

CUMHURİYET

YUNUS NADİ (ABALIOĞLU)

- “Mahsul Para Etmeli”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1930.
 “Hâlimiz Müşkül Fakat İstikbâlimiz Emindir”, **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1930.
 “Reisicumhur Hz.leri Dahilî Siyasette Bitarafırlar”, **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1930.
 “Gazi Hazretleri ve Yeni Fırka Teşebbüsü”, **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1930.
 “Yeni Fırkanın Umumî Telakkisi”, **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1930
 “Cumhuriyet Halk Fırkası’na Gelince”, **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1930.
 “Gazi Hazretleri ve Yeni Fırka Teşebbüsü”, **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1930.
 “Fırkacılık Münakaşaları”, **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1930.
 “Teşkilât-ı Esasiyeye Muhalif Kanun Var mı”, **Cumhuriyet**, 23 Ağustos 1930.
 “İktidar Meselesi”, **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1930.
 “İzmir Hadiseleri”, **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1930.
 “İzmir ve Cumhuriyet Halk Fırkası”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1930.
 “Açık Mektup”, **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1930.
 “Serbest Fırka Unumî Kâtibi”, **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1930.
 “Bitarafılık Meselesi”, **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1930.
 “Yeni Fırkanın Mahiyeti”, **Cumhuriyet**, 2 Teşrinievvel 1930.
 “Belediye İntihabatı”, **Cumhuriyet**, 9 Teşrinievvel 1930.
 “Muhalefetin Şikâyetleri”, **Cumhuriyet**, 12 Teşrinievvel 1930.
 “Serbest Fırka Nasıl İnfisah Etti”, **Cumhuriyet**, 18 Teşrinisani 1930.
 “Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür”, **Cumhuriyet**, 28 Teşrinisani 1930.
 “S. C. Fırkası Niçin Yaşamadı”, **Cumhuriyet**, 21 Teşrinisani 1930.
 “Yeni Fırkanın Feshi”, **Cumhuriyet**, 23 Teşrinisani 1930.

SON POSTA

M.ZEKERİYA (SERTEL)

- “Yeni Fırka Sağ mı Sol mu”, **Son Posta**, 15 Ağustos 1930.
 “Bitarafıla Muhalifi Ayrılalım”, **Son Posta**, 31 Ağustos 1930.
 “İntihandan Nasıl Çıktık”, **Son Posta**, 3 Eylül 1930.
 “Halk Ne Zaman Sevinir”, **Son Posta**, 6 Eylül 1930.

- "İzmir'deki Hadiselerin Hakiki Sebebi", **Son Posta**, 8 Eylül 1930.
"Halk Reyini Veriyor", **Son Posta**, 10 Eylül 1930.
"Hükümet Hangi Kuvvete İstinat Ediyor?", **Son Posta**, 12 Eylül 1930.
"Yeni Fırka Şimdi Kuvvetlendi", **Son Posta**, 13 Eylül 1930.
"Devlet İdaresinde İnhisarçılık", **Son Posta**, 22 Eylül 1930.
"Serbest Fırka Kazandı", **Son Posta**, 3 Teşrinievvel 1930.
"Serbest Fırka'nın Hataları" **Son Posta**, 23 Teşrinievvel 1930.
"Yalan ve İftira Değil, Yalnız İşinize Gelmiyen Müessif Bir Hakikat" **Son Posta**, 27 Teşrinisani 1930.

AĞAOĞLU AHMET (AHMET AĞAOĞLU)

- "Serbest Fırka'ya Meş'um Diyorlar, Şemet Bunun Neresinde", **Son Posta**, 18 Teşrinievvel 1930.
"Milli İrade Bu mudur", **Son Posta**, 31 Teşrinievvel 1930.
"Gazi'nin Nutku", **Son Posta**, 7 Teşrinisani 1930.
"Yangın Var", **Son Posta**, 9 Teşrinisani 1930.
"Vicdan Azabı Duymayanlara", **Son Posta**, 12 Kanunusani 1930.

VAKİT

MEHMET ASIM (US)

- "Yolumuzu Şaşırılmıyalım", **Vakit**, 6 Nisan 1930.
"SCF Liderine Cevap", **Vakit**, 24 Ağustos 1930.
"Serbest Fırka'nın Namzetleri", **Vakit**, 6 Teşrinievvel 1930.
"Sis Basıyor", **Vakit**, 17 Teşrinievvel 1930.
"İzmir İntihabı" **Vakit**, 21 Teşrinievvel 1930.
"Gazi'nin Nutku Önünde", **Vakit**, 2 Teşrinisani 1930.

HAKKI TARIK (US)

- "Gazi'nin Mevkii", **Vakit**, 18 Teşrinievvel 1930.
"SCF Niçin Yaşamadı", **Vakit**, 19 Teşrinisani 1930.

(İMZASIZ OLANLAR)*

- "Onların Tapındığı Mustafa Kemal", **Vakit**, 13 Teşrinievvel 1930.
"Kelle İstiyoruz Siyaseti", **Vakit**, 17 Teşrinievvel 1930.

* Hakkı Tarık'a ait olabilir.

AKŞAM

NECMETTİN SADIK (SADAK)

- "Yeni Fırka Hakiki Bir İhtiyacın Sonucudur", **Akşam**, 19 Ağustos 1930.
"İş Çığırından Çıkmasın", **Akşam**, 6 Eylül 1930.
"Meclisteki Münakaşadan Çıkan Netice", **Akşam**, 6 Teşrinievvel 1930.
"Dikkat", **Akşam**, 12 Teşrinievvel 1930.
"Cevaba Cevap", **Akşam**, 14 Teşrinievvel 1930.

DİĞERLERİ

BARDAKÇI, Murat

- "Bilinmeyen Mektuplar", **Hürriyet**, 10 Kasım 1995.

ÇAVDAR, Tevfik

- "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", C.IV, CDTA.
"Serbest Fırka", C.VIII, CDTA.

- GEVGİLİLİ, Ali
"Türkiye Basını", C.I, CDTA.
- İPEKÇİ, Abdi
"İsmet İnönü'nün Hatırası", **Milliyet**, 18 Kasım 1961.
"Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", **Milliyet**, 18-30 Kasım 1961.
- KEYDER, Çağlar
"İktisadî Gelişmelerin Evreleri", C.IV, CDTA.
- MARDİN, Şerif
"Lâiklik İdeali ve Gerçekler", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)**, İTİA Mezunları Derneği Yayınları, İst., 1977.
- ÖYMEN, Altan
"Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü", **Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İst., 1982.
- ÖZALP, Kazım
"Atatürk ve Cumhuriyet", **Milliyet**, 29 Ekim / 3 Kasım 1963.
- SOYSAL, Mümtaz, Fazıl SAĞLAM
"Türkiye'de Anayasalar", C.I, CDTA.
- ŞAKİR, Ziya
"Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü", **Tasvir**, 25 Haziran - 15 Ağustos 1945.
- TOPRAK, Zafer
"Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)**, İTİA Mezunları Derneği Yayınları, İst., 1977.
- TEZEL, Yahya Sezai
"1923-1938 Dönemi Türkiye'nin Dış İktisadî İlişkileri", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)**, İTİA Mezunları Derneği Yayınları, İst., 1977.
- TEZİÇ, Erdoğan
"1923-1938 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler", **Atatürk ve Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları (1923-1938)**, İTİA Mezunları Derneği Yayınları, İst., 1977.
- TOPRAK, Binnaz
"Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Beta Yayınları, İst., 1986.
- TRAK, Ayşe
"Liberalizm - Devletçilik Tartışması", C.IV, CDTA.
- TURAN, İlter
"Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Beta Yayınları, İst., 1986.
- TUNÇAY, Mete
"Cumhuriyet Halk Fırkası", C.VIII, CDTA.
- TURGUT, Nükhet
"Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Beta Yayınları, İst., 1986.

WEIKER, Walter F.

“Serbest Fırka -Başarı veya Başarısızlık”, *Forum*, C.XIII, S.168, 1 Nisan 1961.

YARARLANILAN GAZETE, DERGİ VE ANSİKLOPEDİLER

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyeti Milliye

Son Posta

Vakit

Yarın

Milliyet , 18-30 Kasım 1961, 29 Ekim-3 Kasım 1963.

Hürriyet, 10 Kasım 1995.

Tasvir, 25 Haziran-15 Ağustos 1945.

Forum, C.XX, Son Posta.167-168, 15 Mart-1 Nisan 1961.

Aydın Tarihi Dergisi, S. 79-81, Hariciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Birinci Teşrin-Birinci Kanun,1930.

TBMM Zabıt Cerideleri.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

İslâm Ansiklopedisi

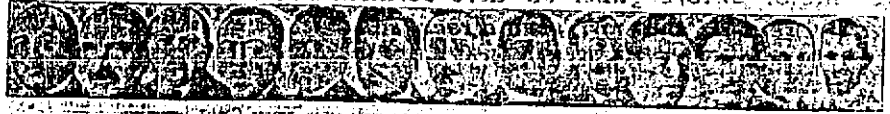

YARIN

İSTANBUL
Ankara Caddesi
TELEGRAF: İstanbul Yarı
TELEFON: 4242
POSTA KUTUSU: 391

Sayı 2 - No 281 - Gazetecileri Arif Oruç - 6 Afişler - Cumartesi - 1930

Yeni Fırkanın Programında Neler Var?

Soldan sağar: Refet Bey (Bursa), Ali B. (Afyon Karahisar), Edip Soray B. (İstanbul), Necip Ali B. (Denizli) Reşit Galip B. (Aydin), Mahmut Celal B. (İzmir), Cemil B. (Trabzon), Mübâh B. (Meyan), Alçora oğlu Yusuf B. (İstanbul), Cevat Abbas B. (Bilecik), Recep Zübü B. (Sinop), Galip B. (Niğde), Sami Rifat B. (Çankırı).

Fethi bey fırkasının adını koydu serbest Cumhuriyet!
yeni fırkanın 65 meb'usu vardır!
inhisarlar lağvedilecek! Vergiler azalacak! işkence ve dayak mülgâ.. Memlekete sermaye girecek!

= Yeni fırka =

**Lideri Fethi Bey
Başmuharririmize
Şu Telgrafı Gönderdi**

Yalova: 8 - Kaplıca telgrafhanesi No. 54
Arif Oruç Beye

**Teşekkür ederim. FIRKANIN
İsmi SERBEST Cumhuriyet'tir.
Programı Yakında Tebliğ Edeceğim Efendim. — Fethi**

Muhalefet fırkası teşekkül ederken biz ne düşünüyoruz?

Türkiye cumhuriyetinin İstanbul vilâyetinde yaşayan vatandaşlar, dünden beri payanux bir sesine içindedirler. Vatandaşları sevindiren hadise, çok ehemmiyetlidir. Ehemmiyeti, oğuk ile, vatan ile kıyas kabul etmeyecek derecede muazzamdır.

Dün sabah alınan haberler, Türkiye için yeni ve umutlerle dolu tebliğlerde bulunuyordu:

Yalovada bulunan Paris büyük öğrenci Fethi Beyin teşkil ettiği cemiyetsiz temas eden noktalarda Halk Fırkası programına tevafuk etmek şartıyla, idari, mali, ictisadi meselelerde farkı olan yeni bir fırka teşkil edeceği haberleri, son zamanlarda ciddi benimsenmiş kalması olan milletin isteklerini uyandırmıştır.

Unutulmazdır ki, son zamanlarda asi memleketimiz, büyük tahlikelere maruz bulunuyordu. Mali, ictisadi müskülât, haricî taarrüfler, biri birini geçtin milletin emsallerine çok ağır basan kâbuslar hâline almıştı. Millet tek fırka ile idare ediliyordu. Milletin tebliği bir fırkanın seçtiği mebuslardan ibaretti. Bu hal

demokranden ziyade üç derece millîyetleri andırıyordu. Aradaki fark, mebusların vilâyet meclisi idare esasları tarafından seçilmemesi, müstebitî saniler tarafından tebliğ edilmesidir.

Fakat, dün kadar bu suretle baskın siyaseti müstak buluyorlardık. Çünkü tebliğ henüz kökleşmemiş idi. İrtica tahlikesi vardı, cumhuriyetin hazmedilememesi endişesi vardı. Bir takım gayri meşru hükümler Cumhuriyeti kurtulması düşünceleri vardı.

Bu meseleler her taraf edildik-ten sonrunda, Türkiye'nin en gulye manevale tam demokrat idare tarzına kavuşmasında tabii bir şey olmayacaktır. Nitekim Fethi beyin tebliğleri bu vâdide atılması adamların en deperit olmaktadır.

Esasen bütün millet bu bâzri-yeşilervarına içindi (çünkü bunlar Gazi Mustafa Kemal başkanlıklarından bekliyordu. Vatandaşlar, büyük Mustafa Kemal, memleketin karanlık ufuklarından yeni bir güneş dâba belirttiğine emniyet beşliyorlardı. Çünkü, son zaman-

(Devamı 2 nci sayfa)
Arif Oruç

Serbest Cumhuriyet fırkası nasıl ve niçin muhalefet yapacak..

Londona sefiri de istifa ediyor.. Umumi kâtip kim olacak?

Fethi Beyin teşkil edeceği fırkaya, (Büyük Millet Meclisi tarafından) müddet altmış beş kâtiler meb'usunun teşkil etmesine ihtimal verilmiştir.

Bununla beraber, Fethi Beyin teşkil edeceği "Serbest Cumhuriyet" Fırkasına memleketin bütün münevverlerinin iştirâk etmesi kuvvete tahmin edilmektedir.

Solâhiyetlerine fikri
Dün İstanbul'daki ilim adamlarına ve münevverlerimize müracaat edildi. Aldığımız cevaplar epey mühtemeldir.

Bu zevat, Fethi Beyin teşkil edileceği serbest Cumhuriyet fırkasına az zamanda bütün memlekete şamil bir vesiyete gireceğine müstefik bulunmaktadırlar.

Yeni fırka programı
Gayet mevzuik olan mabdan aldığımız malumatla nazaran Fethi Bey, programına ana hatlarını tebliğ etmiş bulunmaktadırlar. Mübâhriyeb, pek yakında bu programı medde ma'ide ictisadi hükümlerle, vatandaşların dik-katlarını selbedecektir.

Yeni "serbest Cumhuriyet" fırkasına iştirâk edeceği gayetridir. Doğrudan doğruya vatandaşlar arasında şamil bir iştirâk emal ve bir şühretinden ibarettir. Yeni fırka, memlekete ictisadi, ilmi, ictisadi tahliyesini temin edecek bütün tedbirleri ve teşebbüsleri almak ve hayata geçirmek yolunda, emniyetle ve büyük gazvete yâhsak niçebbenliklerle yürüyeceğine ve muvaffak olacağına emniyetini ictisadi etmektedir.

(Devamı 2 inci sayfa)
Soldaki resimler
Yukarıdan sağa: Osman bey (Yozgat) Osman zâde Hamdi B. (Lüzir), Hüsnü B. (Malatya), Refik İsmail B. (Sinop), Meşhûr Mübâh B. (Denizli), Haydar Rüşî B. (Denizli), İbrahim B. (Bilecik).

DAHİLİ SİYASET!
1 - İnhisarlar kalkacak!
2 - Vergiler azalacak!
3 - İhtilap tek derece olacak..
4 - Cumhuriyet vatandaşlarımızın şahsi inancını iyileştiren olacaktır..
5 - Malîyat bilâkaydihâzır serbest olacaktır..
6 - Vatandaşların içtinası ve teffekkür hürriyetleri hiçbir suretle tahyit edilemeyecek..

Harici siyaset
1 - Avrupa'daki büyük sırsal temayülâlerden uzak kalmamak
2 - Beğnelmiş tesanide muvaziri bir hattı hareket.
3 - Balkanlarda bir baktanlı devletler tesanüdü..
4 - Serbestii ticaret..
5 - Ecebi sermayesine, hüsnü niyete dayanan bir müsaadekârlık..
6 - Türkiye cumhuriyetinin bir Akdeniz devleti olduğu unutulmuyacaktır..
7 - Umumi sulha karışık kışkanç ve haruretili bir muvazih et..

Programı..
Fethi beyin programını liberal esaslara istinat edecektir.

Bu programda şahid teşebbüsleri yer bulacak, esasen sermaye çelbi düşünceler, bilhassa ihtilâp sırsalı ve ihtilap ictisadi alçığında bir çığır tebliğ edecektir.

Fırka programı hazırlanmış gibidir.. Fethi bey esasen müstacat edecek, beyannameini vuvacaktır. Fethi beyin programında "şahid idaresinin Cumhuriyet ulkârı, devletin baktınıyati mülyeyyof istinat ettiğii, taarrif ediliyor. Yeni fırkanın idare tahliki Halk Fırkasına tabii tabaca müstak.

On üç vilâyet ve kaza ilihak etti!

Lider Fethi B. bir iki güne kadar gelecektir.

Şubat 2 - Nr. 212

YARIN

Yalova avâletinden sonra İzmir'e gidecektir.

İzmir, Sürmene, Ilgın, Mihaliççik, Kalecik, Niğde, Tarsus, Samsun, Kütahya, Kadıdağ, Çankırı, Bandırma, Kırkağaç, Karaköse vilâyet ve kazalarının Serbest Cümhuriyet

Fırkasına telgraflar geldi...

Fırka idare heyetinin bir kısmı Yalovada içtima edecekler. Kütahya mebusu ve fırka umumî kâtibi Nuri B. Yalovaya gitti.

Şimdiye kadar müracaatlar on bini geçmiştir. Müracaatlarda bir ikinci 10 temmuzdan bahsediliyor!

Esnaf meselesi

Devletlular, var olsunlar! esnaf kulları karşılarında el bağlamışlar, senalar ediyorlar..

Arif Özüç

Herkesi gün, gazetelerde intihâzîyeliş senâtin, oynanışlar, senalar, Anayasa bahar, olmuyordu.

S.C. fırkası m. iktisadında dün de büyük bir faaliyet görülmüştü. Lider Fethi, Reşit Galip, Tahsin beyler Yalovada bulunduklarından Naci hanedeki merkezinde dün Kâtibi Umumî Nuri, Ağaçlı Ahmet, Talat beyler meşgul olmuşlardır.

Dün de yeni fırkaya gerek ve bir dahilinden, gerekse Anadolu dan bir çok telgraflar gelmiştir. Dün fırkaya ilithak için bir çok imzalı telegraf çok yer yer istemünde şüpheler vardır.

Teşkilatı Esasiye ye riayet edilmiyor mu?

S. C. Fırkasını tesis eden mebuslar bunu söylüyor:

— Evvelce Halk fikrindeydi. Halk Fırkası. Fakat fırka o zaman T. Fırkası. Esasiyye, nisannamaya, kemana muhalif hareketle bulunmuyordu. Bu doğru yoldan ilerlettiği görülür, ayrıldı.

suyumu; mütedilâtin ve o yolda başka teşkilatçı da dediler:

Ben bununla iftihar ediyordum. Çünkü o zamanlar fırka Teşkilatı Esasiyye, nisannamaya, kemana muhalif hareketle bulunmuyordu. Fakat bir müddet sonra fırkanın bu doğru yoldan ilerlettiği görülür. Ce bu muhalif hareketle fırka bu esnasla tekdüme ettiğim esnasla ve gerek meclisle arbedilen esnasla alkış edard aldığımız esnasla bakıldığında aldığımız esnasla fırkanın isteniy olduğu bu

İş çıgrından çıkması!

İstanbul civarındaki kahvelerden birinde politik, furka muhabeleri arasında söz vergilere istiklal etmiş. Orada oturulardan biri yasa vakile anlatıyor:

— Soruna başına geleni. Bir ev satın aldım, ferag muamelesi yapıldı, bir kaç senelik biriktirmiş vergileri de aldılar, ben de budala gibi vardım.

Bu sözlere muhatap olan zat bayrakla sormuş:

— Vergileri verdiğine neden yazıyorsun?

— Nasıl yazmazın? Bey biraderi on, on beş gün önce saltanatçı vergilerden kurtulacakmış.

— Niçin?

— Niçin olacak, yeni furka çıktı, vergileri kaldıracağız...

Anadolunun bir kasabasında papka satan bir tacir geçen gün İstanbula gelmiş, birkaç yüz kumek satın almış. Taadığı bir tüccara rasgelmış:

— Ne alıyorsun!

— Kasket, papka...

— Sen budala mısın?

— Nedem?

— Haberin yok mu? Yeni furka çıktı, Şapkalar elinde kalır satmaz.

Halk arasında, hiç vergi alınmasın, kendine yaridal bulan ve yapıyan bir devlet şekli mevcut olabileceğine inanan sadüddin muhalefet furkası deyince mutlaka iş ve sırt düşünün müterekki vardır. Yahut, her muhalif furka etrafında beşmehal vergi tahrikatı yapan, ferat zehirleri saçan müfettişler yürüyor. Memleketin talihliliği...

Bu müfettişin en müterekki düşüncüsü, en tecceddüt sever devlet adamlarından olan muhterem Fethi beyfendi, teşkil ettiği muhalefet furkasının programına başına "halk cumhuriyeti, bayrakçı şerhi. Bekli şu veya bu verginin salınması düşünebilir umma, verginin devlet ayrıntılılığına hiçbir zaman tenazül etmez. Furkasına, halk furkasından daha ileri, daha müterekki, daha tecceddütperver umdeler vermek gayesiyle işe başladığını ilân etti ki, geri fikirleri hiç cesaret gelmesin. Bu memleketin, iricai fikir ve hareketleri, gid-dette kabretmek icabedince Halk furkasına birleşmekte tereddüt etmeyeceğini kaç defa söyledi. Fakat, her muhalefet furkası, bazen biraz muhaliflerin güllü arzuyla, bazen onların emel ve itibarları haricinde, daima bu iricai sadüddin kalırlıyor...

Memleketin ihlâl tarihleri hep bu furkanın elin ve kanlı maceralarıyla doludur.

Muhalefet furkasının doğması, yapması, gelmesi ve memleketin yıkılması menfaatinin okadar ciddi icabettiği; bir tekkimlede ki, müfettişlerin, seriserilerin, pastajoların husule getirecekleri zehiri hava içinde bu gıdalı cesareti, beşmehal beşmehal, iş, iş, iş. Muhalefet furkasının teşekkülü, bu defa, geliştiği bir beşmehal, müfettişleri neticesi deşildi. Yalnız (Devamı ikinci sahifede)

Dördüncü Altın Piyangosu kuponları bu Perşembe başlıyor

İkramiyelerinde yenilikler vardır takip ediniz.

Adliye vekili İstifa haberini kat'i surette teklif ediyor

Fethi beyin nutukuna cevap vermesi muhtemeldir.

Adliye vekili, vasi Kâzım paşa ile beraber Başmehal İstasyonundan çıkarken

İzmir, 4 — Burada bulunan Adliye vekili Mahmut Esat bey kabinede değişiklik haberlerini teklif eder: "Yalvardı, böyle bir ferag haberi yok, demişti. Mahmut Esat beyin Fethi beyin nutukuna cevap olarak bir nutuk irat etmesi muhtemeldir."

Fethi bey İzmirde büyük tezahüratla karşılandı

50 bin kişi Fethi beyi rıhtımda istikbal etti, yeni fırkanın lideri halka bir nutuk söyledi

İzmir, 4 (Husul) — Fethi bey bugün saat on üç buçukta İzmir vassal oldu. Serbes Cumhuriyet furkası liderini istikbal için daha sabah pek erkenden bir çok halk rıhtımında toplanmaya başlamıştı.

Saat ondan sonra kalabalık pek ziyade arttı. Binlerce halk, esnaf cemiyetleri, şövalerinde davul turlar olduğu halde pasaport istikbaline gidiyordu.

Saat on üç buçuk kalabalık son derece bulmuş, burada ve rıhtımda elli bin kişilik bir kafiye toplanmış. Vapurun bu saatte gelmesi lâzım geldiğinden halk sabırsızlıkla ufukta görülecek vapura bakıyordu.

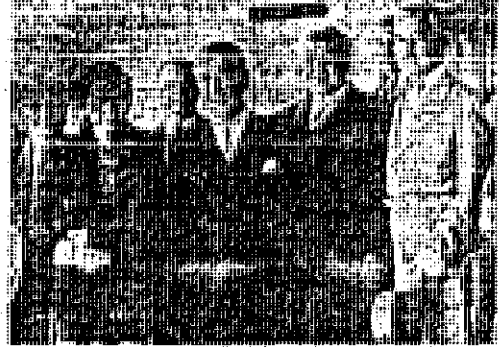
Konya vapuru bir buçuk saat kadar geciktirildiğinden saat on üç buçukta görüldü. Hal arasında büyük bir kaynaşma başladı. Pek çok kimseler motörler, sandalyeler, vapura doğru gitmeye başladılar. Konya vapuru demir atığı muntazam etrafında sandallardan müteşekkil bir adde teşekkül etti.

Bu arada sandallarda, pasaport istikbalinde, birinci Kordondonda toplanan kadın erkek binlerce halk: "Yasak" diye bağırarak Fethi beyi selamlıyordu. Fethi bey bu tezahürata memnûn iş yapmasını talih olarak müteşekkil etti.

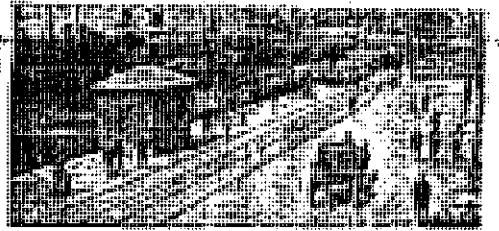
Vapur rıhtımında.

Nihayet vapur rıhtıma yanaşmış, halk işyeri öbeven etti. Halk Fethi beyi kucaklarına alarak:

— Yaşasın Gazi, yaşasın cumhuriyet, yaşasın Fethi bey!

Fethi bey rıhtımda H. Konya vapurunda

İzmir kordonundan bir manzara

diye bağırıyor. Bu arada vapurda pek fazla kalabalık vardı. Fethi beyi görmek ve selamlamak için tebaanın pek fazla idi. Fethi bey sakin ve kalabalık

bir bayrak geçirdi, halkın bir an açılması rica etti. Fakat halk bunu düşünmüyor, mütemadiyen vapura bittirme ediyordu. (Devamı ikinci sahifede)

İstanbulun hududu

Yeni belediye intihabı esnasında halkın bu hususta da rey vermesi muhtemeldir

Yeni belediye kanununda belediye hududlarının değiştirilmesine ait bazı ahkâm vardır. Kanuna göre şehir halkı hududun değişmesini arzu ettiği takdirde hudud değişecektir. Bunun için halkın reyine müracaat etmek lâzımdır. Kanunun bu emri mutlaka tatbik edilecektir. Ancak halkın reyine müracaat için bu defa yapılacak olan belediye intihabına beraber lere şiddetle edilmesini düşünebiliriz.

Vilayet bunun için dahiliye vekilinin müteahhasını soruşturmuş. Sayet Dahiliye vekali de muvafakat ederse halk, hem belediye intihabına iştirak edecek, aynı zamanda da hududun değiştirilip

değiştirilmesine dair rey verecektir. Şehir hududunun küçültülüp küçültülmesi beraber şehir içindeki belediye şubeleri hududlarının değiştirilmesi lâzım gelip geleceği de sonucacaktır.

İstanbulun şehir hududunun küçültülmesi meselesi hakkında evvela harareti münahezalar olmuştur. Hakikaten İstanbulun imarı için şehirin daha derli toplu olması lâzımdır. Halkın bu hususta isabetli reyler vereceği şüphesizdir.

Sayet bu mesele hakkında yeni intihabta halkın reyini sorulursa her iki furka da bu husustaki fikirlerini ilân edeceklerdir. Bu takdirde furkaların fikirleri intihabın mihrveni teşkil edecektir.

DELİLER SALTANATI

Sokakların manzarasına göre...

— Sakın yere düşürmel. Sokakları kirletenlerden ceza alacağız.
— Belediye paraya gark olmak denene başlım.

YUNUS NADI

DAİREBAŞI
Aşağıdaki harfde adresi bulun
Telegraf İktisadi Cumhuriyet
Pozis Kutusu No 216

Telefon: Ağustos 2388
Tehrik ocakları 3338
Te muadiri 2385, Kitap satıcı 413

Cumhuriyet

ABONE VERİLERİ

MODETE:	TÜRKİYE İÇİ	HARİC İÇİN
Seveligi	1300 Kr.	2700 Kr.
6 Aylığı	750 Kr.	1450 Kr.
3 Aylığı	400 Kr.	800 Kr.

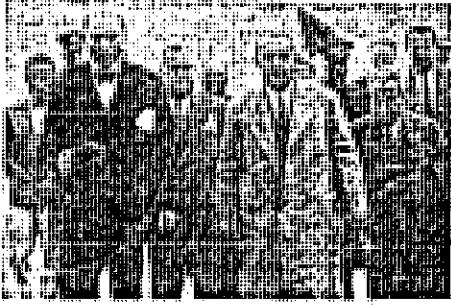
Nüshası her yerde
5 Kuruştur

ZMİRDE KANLI NÜMAYİŞLER

ki hiçi öldü, on beş yaralı var, "Anadolu," matbaası taşlandı, geç vakit sükûnet iade edildi, Fethi Bey nutkunun iradını tehir etti

Zmir tezahüratı

İki gazetelerle tafsillatı okunmuş ve Fethi Bey'in İzmir'de mahkemeye çıkarılması hakkında sükûnet iade edildi. Fethi Bey'in mahkemeye çıkarılması hakkında sükûnet iade edildi. Fethi Bey'in mahkemeye çıkarılması hakkında sükûnet iade edildi.

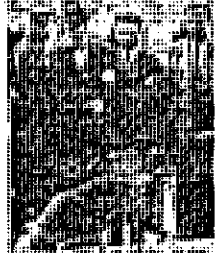
Gazi Hz., Başvekil ve refikaları Dolmabahçe sarayına girerlerken

Gazi Hz. dün akşam Yalova'dan geldiler

İsmet Pş. Hz. de Reiscumhur Hz. ile birlikte İstanbul'a girmişlerdir

İsmet ve Kazım Paşalar İzmir'e davet edildiler

Reiscumhur Hz. refakatlerinde Başvekil İsmet Pş. Hz. ile Maarif Vekili Cemal Hüsnü, Kâtipi Umurileri Tevfik, Ruşen Efendi, Kılıç Ali, Reşit Galip ve Başmuharremimiz Yunus Nadi Beyler bulunmuşlardır. Dün saat 17 buçukta Ertoğrul yoluyla Yalova'dan İzmir'e taziye buyurmuşlardır.

Gazi Hz. Dolmabahçe'de istirahat ederken

Yolda İsmet buyurmaları' muhabirlerdir.

Kraliçe kim olacak? Dünya güzellik kraliçesi eylülün sekizinci günü intihap edilecek

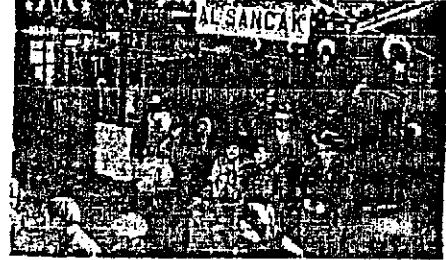
1930 Türkiye güzellik kraliçesi Müberriz Nurettiye Hanım'ın son iki resmî fotoğrafı. Üstte: 1930 Dünya Güzellik Kraliçesi müsabakası 8 Eylül müasaf önlü müsabaka pazarı günü Riyo'da Janeyro'da ikrâ edilecektir.

Hadiselerin tafsilâtı Zabıta kuvvetinin müdahalesini içap ettiren kanlı hadiseler nasıl oldu?

Nümayişçiler "Anadolu," matbaası önünde taşkınlıkta bulunarak cımları kırmışlardır

Hadiseden sonra Fethi Beyin İzmir muhabirimize beyanâtı

İzmir'deki hadiselerle ilgili teğirâtler gelince İsmet Paşa'nın İzmir'e gelmesi hakkında sorulara cevap vermektedir. İzmir 5 (Sureti mahsuusa giden muharririmizden) — C. H. F. bugün saat 14 te bir nümayiş tertip etmiş, Denizli me'vânî ile, dar Râhiye ve Ahenk gazetesi başmuharremi Mehmet Şevki Beyler tarafından birer nutuk irat edilmiştir. Bu nümayiş esnasında gelen ordu birlikleri arasında Gazi ve Mustafa Fethi Bey, diye birer me'vânî başlatılmıştır.

İzmir'de Alacak İhtilâf (Halk İhtilâfı) (Kızılca) (Kızılca)

Başvekil İsmet Pş. Hz'nin İzmir hâdisesi münasebetile beyanâtı

İzmir hadiseleri hakkındaki Başvekil İsmet Pş. Hz. nin fikirlerini soruldu. Şu cevabı verdi: "Siyaset fikir münakaşalarının zabıta hadiseleri ile harışması, baharın bahsettiği gibi fak'atın zahuruna meydan vermesi çok şayan tesvül, çok tesvül mücip bir şeydir. Müsabakalarının takip olunacağı muhtemeldir. Şüphesiz atınan ki bu

Fethi Beyin hediyeçleri

Fethi Bey — İsmet Paşa Sivas'a gönderdiği hediyeçleri, Mâkâmı müvâzâfâna diye Lâz de onun bak neler görürüm...

TELEFON:
MODÜRLÜK 203
NÜSHASI HER YERDE 5 K.
8 Teşrinievvel-1930 CARSAMBA No. 74

Son Posta

İDARE: İSTANBUL NERLİOSMANIYE ŞEREF SOKAĞI HERGÜN NESROLUNUR

SON POSTA Halkın sesidir. Halkın sesiyle yazar.
SON POSTA Halkın kuluğudur. Halkın sesiyle yazılır.
SON POSTA Halkın dilidir. Halkın sesiyle yazılır.

KANUN YOLUNDAN AYRILMA YINIZ!

REYİNİZİ VERİRKEN HAKSIZLIĞA UĞRADIĞINIZ TAKDİRDE MÜRACAAT EDİLECEK YEGÂNE YER MAHKEMEDİR...

Kadıköy Sandığının Başında Müessesef Bir Vak'at
"Üveys,, Atlı Bir Serseri, Merdiven Köy Serbest Fırka Reisini Yaraladı
S. F. Yolsuzluklardan Dolay Vilâyete Protesto Verdi

SERBEST FIRKA KENDİSİNİ SEYENLERE EHEMİYETLE HATIRLATIYOR

Halkın En Büyük Kuvvetli Kanunu Ve Mahkeme Olmalıdır

Serbest fırka, dün bütün İder Fakültesi Halkın sesiyle bir beyanname yaptı.

Serbest Fırka'nın Halkın sesiyle bir beyanname yaptı. Serbest Fırka'nın rey vermesi için Halkın sesiyle bir beyanname yaptı. Serbest Fırka'nın Halkın sesiyle bir beyanname yaptı.

"Bu sayılan haller intihap kanununun talep ettiği hukuki şartları ihlal etmektedir. Binaenaleyh bu gerains hususları temin için müteahhidi S. F. hükümetinin ve müddet usumliklere derhal müracaat etmeleri lazımdır.

Her halde kanun yollarından başka hiçbir teşebbüse bulunmamaları S. C. Fırkası müteahhidiyle ehemmiyetle rica ederim.

Biz bu müesseselle her iki taraf da bitap ederek:
- En büyük kuvvetimiz kanun ve mahkeme olmalıdır, diyoruz.

Bugünün Meselelerinden

Ağaoğlu Ahmet Beyin (1926) Da Başvekile Verdiği Rapor : 3

Serbest Cumhuriyet Fırkasının meşhurları ile kanun ve mahkeme meselesi hakkında yazdığı rapor. Bu raporun 123 Tammuzunda Başvekile yazdığı bir raporun alda etuk. Bu raporun dün ve evvelki gün bazı kısımları neşrettilik. Bugün de son kısmını derlediyoruz.

Mütakabil Murakabe Meselesi

Mütakabil murakabe meselesine gelince; bu meseleye girişmeden evvel arzetmek isterim ki şairleri (Demagog) değil ve alimlerin demagogiye karşı büyük bir nefret perverde ederim. Bendenin hiçbir başı kütüleri herhangi bir işi başa çıkaracak kabiliyetle olduğuna hiçbir zaman küllü şüphesiz ve bugün dedi kani düşün. Çünkü, ben daima kuvvetli hükümet taraftarı oldum ve elimden de bu kanunla beraber tamamiyle şahsi ziyade sabitim. Bihissese bizim memleketimiz gibi her şey ve içtimai tecrübeleri sepkat etmemiş ve içtimai bir halde bulunan mühterlerde kuvvetli hükümetlerin ve müteahhidi şahsiyetlerin ehemmiyeti derkindir.

Kuvvetli Hükümet Ne Demektir?

Maamafih kuvvetli hükümet demek murakabeden azade, istediğini yapar bir hükümet demek midir? Eğer bu böyle olsaydı, şahsi hükümet mümkün, sa mühtemmel ve en kuvvetli hükümet olmak üzere kabul etmek lazım gelirdi. Halbuki muhtakaklar ki kazıye tamamen aksindedir. Bütün Mühterlerin ve bihissese İngilterenin tecrübeleri ispat etmiştir ki hayriyatında ve içtimai tecrübeleri sepkat etmemiş ve içtimai bir halde bulunan mühterlerde kuvvetli hükümetin safi işleri bu gibi murakabeyi dahi bertaraf etmiş olmalarındadır.

Bu vadiye girişmiş olan herhangi bir hükümet için muhtakaklara kâmil mükadderdir. Lâhüt ve nağardır. Başta bulunan sevap nekadar müktedir, nekadar fazilet erobu olurlarsa olsunlar, hayatın hiçbir işveçalarına uğrunun olsa bile, ce memurların barakat ve fillerini takip ve murakabe edemeyebilir.

Bunlar ise - kendilerini hericim murakabesinden azade görüldüklerinden - kolaylıkla mevlaatı veya şahsi endişe tarikini ilzâm ederler ve muhtakak yollara saparlar. Bu suretle şahsi hükümet, milletin kalbünde iktisat ve itibarın kuznetisiye bağlar ki bir hükümet için de en mühim maksad işte budur! Zira onunmak, daima kabul etmek ve razı olmak manasını ifade eder! Eğer şahsi ve bihissese şahsi mühterleri gibi şahsi, içtimai şahsi fakolarla hareket eden cemaatlar de tamamen akıllı ilâde ederse [Devamı 2 inci sayfa]

Beyoğlunda, intihaba iştirak etmek isteyen halk polis kordonu önünde

Beyoğlu kaymakamı şikâyet dinliyor

3. namusdaki şikâyetini ve halden:

"Ben adamı ötürmem. Daha fazla öter isen barakalarını neydena koyarım."

Vefik B. bu berifli derhal yasanın kovmuş, fakat aynı zamanda polis merkezine de gidermek meseleyi anlatmış, terbiye alınmasını rica etmiştir. Polis merkezi bu terbiye alınmasını evet eder durmuş, aynı Şaban Kızıtoprağa gitmiş. Serbest Fırka ötek nabıye reisi İbrahim, ana Rifat beylere yaklaşmış, demiş ki:

"Biz adamın kökünü kurturmuş. Onlar da derhal hadisenin polisi ve kaymakamlığı [Devamı 2 inci sayfa]

Dün garatlanan Hasan Vefa Bey, konuşmadan sonra

Kulisin Arkasında Oynanan Komedi Nedir?

S. Fırka, Zeynel Besim B. in Kaydını Terkin Etti

Dün lamiden kına bir telgraf geldi. Bu telgrafta: "Serbest Fırkasına lumir vilâyet ocağı Hizmet gazetesi başmuharriri Zeynel Besim Bey'in kaydını terkin etti," denilmektedir.

Halbuki Zeynel Besim B. dün zehimisine gelmiş ve gazetecinin şikâat mektuplarına mahalele müessesetle fikrini arzulara, vaziyetinde hayretini mücip bir noktalandığı söyledi ve hülasaten dedi ki:

"Ben Halk Fırkasına müteahhidi salınamış ve mali ziyanelerini beğenmiyorum. Terkin ediyorum. Arkadaşlarım kız-

dılar, bana kâşiyi gösterdiler, ben de istifa ettim. Fakat bu arada Serbest Fırkaya ramesin gürmedim ki şimdi yaşadığım mektuplarla mahalele ile çekinçliğin mevzuhalı olma ve bir acıyıcılık iddiası edilmiş.

Şu halde Serbest Fırkasına Zeynel Besim beyin kaydını terkin ettiği haberine ne dersiniz? Bire öyle geliyor ki siyasat salınamış arkasında güzellik komedi oynanmaktadır.

Bu noktayı kaydetmişim sonra ilâve edelim: Zeynel Besim Bey kendisinin Halk Fırkasına adevet etmiş

Adana'da

Serbest Fırka İntihabı Kazandı

Adana, 7 (Husus) — Belediye intihap eromendi azaları neşrettiler ki bir ilâvede Serbest Fırkasın bir rey farkla Halk Fırkasına galip geldiğini ilân etmiştir. Serbest Fırka taraftarları sevinc içindedir.

Bu Nasıl Şey?

Belediye şikâat işleri müddürlüğü yeni hafızahha kanununu tatbikine işi hazırlıklara başlamıştır. Masrafi mücip olan duğum ve bakım evleri hüftede tahsisat olmadığundan bu mesele yapılmış olacaktır.

diğni ve müstakil olduğunu söylemekte ve bu itibarla, şikâat kendisine hücum etmekte olan Yeni Asur başmuharriri lumal Halkın Beyin de aynı vaziyette bulunduğunu ilâve etmektedir. [Zeynel Besim beyin yazmış 6 inci sayfasında]

Dikkat

Reylerimizi verdiğimiz yerlerin cetvel ve saatleri 3 ilüncü sayfadadır.

KUPON: 27
İkinci Piyanço
Son Posta'ya Mahsusdur

Serbestçilere rey vermesen rey verincekte serbestin!

YUNUS NADI İDAREHANE: Mecmuası İstanbul Cumhuriyet Posta kutusu No 246 Telefon: 12300

Cumhuriyet

Table with subscription rates: MODLİF, TÖMÜRLE KİM, NARİCİ İÇİ, Sene için 1.500 Kr., 2700 Kr., 6 Aylık 750 Kr., 1450 Kr., 3 Aylık 400 Kr., 800 Kr.

İntihabatı Halk Fırkası Kazandı

Tayyare seferler.

Sandıklar dün gece açıldı

H. F. namzetleri yüzde yetmiş fazla rey olarak kazandılar

Allı dairede âranın tasnifi bitmiş, yalnız Kadıköy ve Hisar dairelerindeki âra neticesi bugüne kalmıştır

Dün saat 17 de Beyoğlu Bahçeşehirdeki sandık müdürlerinin

İntihabatın sonuçları... Tayyare seferleri... Halk Fırkası'nın başarısı...

On beş gündür beri... Sandıkların açılması...

Dün gece Belediye dairelerinde yapılan tasnifi âra netayici

Dün akşam son reyler alınırken

Belediye başkanlığı... Halk Fırkası'nın zaferi... Sandıkların açılması...

Belediye âzası seçildi

Dün gece Belediye dairelerinde yapılan tasnifi âra netayici

Belediye başkanlığı... Halk Fırkası'nın zaferi... Sandıkların açılması...

Belediye başkanlığı... Halk Fırkası'nın zaferi... Sandıkların açılması...

Şehir meclisinin intihap edilen zevat

Şehir meclisinin intihap edilen zevat... Halk Fırkası'nın zaferi... Sandıkların açılması...

Recep B. cevap veriyor

Bankalara mevduatım değil, borcum var!

Sabık Nafia vekili aleyhindeki neşriyatın madde madde cevap veriyor

Çiftlikler, alın kuyusu ve şatolar! [Bir müddet önce... Recep Bey, dün kendisine...]

Aleyhindeki neşriyatın cevap veren Recep Bey

Spor teşkilâtı iftisar değil, tefessüh etti

Kulüplerin ikiye ayrılması üzerine, mevcut anarşi bir kat daha arttı

İhtilafın muadili... Futbol müsabakası... Spor teşkilâtı...

Dün gece Yarıyıldız... Spor teşkilâtı...

Yenişehir dairelerinde... Spor teşkilâtı...

Ağaçlı Ahmet Bey... İntihabat sahası...

"Her şey yolunda gidiyor!," Sofyada M. Bürofun Tervik Rüştü Beye son sözü

İki Hariciye Vekili İstasyonda nasıl ve neler konuşular ?

[Hariciye Vekiline refakat eden bay muharririnizden.]

Sofya, 6 — Çarşamba günü öğleden sonra saat üç yirmi geç tren Sirkeci'den hareket etmişti. Perşembe günü sabahın saat dokuzda Sofyaya geldik. Sofya İstasyonunda gözlerimize ilk çarpışan şey bir milli şenlik manzarası oldu.

Bu şenlik manzarası içinde en ziyade dikkati celbeden şey de yarıyana duran Bulgar ve İtalyan bayrakları ve yeni evlenen Bulgar kralı ve kraliçesinin resimleri idi. Bu hal Bulgarların kraları ile İtalyan Prensesi (Civanna) nın izdiracını tesdi devam etmekte olduklarını gösteriyordu.

Tren burada bir çeyrek saat kadar bekleyecekti. Bu kısa tavakufftan istifade ederek hariciye vekili Tervik Rüştü Bey de İstasyona gelmiş olan Bulgar hariciye nazırı M. Bürof ile görüşecekti. Onun için tren durur durmaz derhal indik.

M. Bürof Tervik Rüştü beyi çok dostane bir tavır ile karşıladı. Ve her ikisi İstasyon binasının odalarından birine çekildiler. Her halde Tervik Rüştü bey ile M. Bürofun ve levki pek kısa bir müddet yapmağa imkân bulmuş olmaları çok fâideli olmuştur. Zira M. Venizelos ile Kont Bettele'nin Ankara seyahatlerinden sonra bu tarzda bir müakket iki memleket arasında mevcut olan dostluk münasebatını ancak teyid edebilir. Nettekim buradaki kısa mülakattan sonra gerek Tervik Rüştü beyin, gerek M. Bürof'un hal ve tavırlarında görülen memnuniyet usarı bizim bu tabminimiz takviye edecek delâlettedir.

Bütün Bulgaristan, kralının prensesine ve kraliçesine sevinç içinde teklif etmektedir.

Trenimiz Sofya İstasyonunda ayrılmış M. Bürof nez'ine içinde Tervik Rüştü beyi selâmlıyor ve kendisine "Her şey yolunda gidiyor," dediği iştiliyordu.

Oyle hissediyoruz ki Sofya İstasyonunda bizim gördüğümüz sevinç tezahüratı yalnız mahallî bir hadise değildir. Bilhassa Bulgar kralı ile İtalyan kralının kerimesinin indiriverdiği bütün Bulgaristan abalısını pek çok sevinçlendirmiştir. Çünkü bu izdirağ iki memleket bükümlerini arasında şahıvî vücutta getirdiği kadar İtalyan ve Bulgar milletleri arasında da muakaratet husule getirmiştir.

Kendisi ile Sofya İstasyonunda temas etmeğe fırsat bulduğumuz bir Bulgar bu hadiseden bahsedirken memnuniyetini zabetmedi ve bize aynen şu sözleri söyledi:

"— İtalya bize en güzel bir çiçeğini verdi. Bütün Bulgar milletleri kraliçeye meftundur." Zannediyoruz ki bugün Bulgaristanın hissiyatını ifade etmek için yalnız şu iki cümle کافی gelirdi. *Mehmet Asım*

Amerika İktisat Müsteşarı Mr. Klayn Gazi Hz. tarafından kabul edildi

Memleketimizde gördüğü terakki eserlerinden takdirle bahsediyor

MR. KLAYN

Ankara, 9 (Tel.) — Amerika İktisat nazaretli müsteşarı Mister Klayn bugün Reisiçimhur Hazretleri tarafından kabul edilmiştir. İstasyonda İktisat vekâleti namına kalemî mahsus müddür. Amerika sefiri ve sefaret erkânı tarafından teğri edilmiştir. İstasyonda iki gün kaldıktan sonra, İzmir, Adana ve Mersine ve oradan da Misra gidecektir. M. Klayn Amerikan Paris atışı M. Finger refakat etmektedir.

Ankara, 9 (A.A.) — M. Klayn şehrimizde müfârekâtından evvel şu beyanatta bulunmuştur:

— Türkiye hududta; dahilinde ve bilhassa Ankara'da gördüğüm hüsnü kabulden ve teşhîhatın fevkalâde memnunum. Yeni Türkiye'nin az za-

Gazinin Seyahati

Ankara, 9. (Telefon). — Gazî Hazretlerinin seyahatları tamamile taharrür etmiştir. Günâ henüz tesbit olunmamıştır. Seyahatın önümüzdeki hafta başlaması kuvvetle muhtemeldir.

Ankara muallimlerinin bir kararı

Ankara, 9. (Telefon). — Ankara muallimleri bir iştima yaparak meclisat bulunnâ cemiyetlerini İhyasna karar verdiler.

Sihhat vekili

İzmir seyahatinde yaptığı işleri anlatıyor

Ankara, 9. (Telefon). — Dün İzmirden dönen sihat vekili Refik Bey, şu izahatı verdi:

— Bayvekilin emriyle hem nihâye ve illi safâta, hem de Hilâlahmer namına yakından tekkikat yaptım. Cemiyetimiz geniş nakdî yardımda bulundu. Bundan başka bir kişilik yatac, yorgan ve elbise tevziine başladım. Ayrıca Hilâmet tarafından yapılacak yardım işi dahilîye vekilli meşgul olmaktadır.

REFİK BEY

Cemiyetçe yapılan 100.000 liradan fazladır.

Da seyahatimin bir sül istimal tahakkukta olduklar değildir.

İzmir, 8 — Felâketzedelere yardım komisyonu vali Kâzım Paşanın ziyasetinde toplanmış bazı kararlar verilmiştir. Bu iştimada evleri kâmen yıkılan felâketzedelere ve evleri tamamen yıkılanlara nasıl yardım edileceği tesbit edilmiştir. Verilen bir karara göre felâketzedelere para yerine evlerini tımar ettirmek için inşaat malzemesi verilecektir.

Tadilat komisyonları

Ankara, 9 (Telefon). — Adliye vekâletindeki kanunları tadil komisyonları faaliyetlerine devam ediyorlar.

Dahiliye Vekili Bursada

Bursa, 9 (Vakit). — Dahiliye vekili Sükrü Kaya Bey, Ali Hikmet Paşa ve umum jandarma kumandanı ile birlikte buraya geldi.

mandu cüz'ü vesailte tahakkuk ettirdiği büyük terakkiyat hayret ve takdirlere şayanıdır. Gazî Hazretleri tarafından kabul buyurulmak suretiyle nail olduğundan dolayı şükran ve minnetlerini alenen ifade etmeği bir vecibe biliririm.

V-A-K-I-T

3 üncü tertip hediye kuponu: No. 30

Hikmet B. - Kenan B. davası Tahkikat hâkimi ayın 15 inde işe başlıyor

Hikmet beyin sabık adliye vekilini şahit göstereceği söylenmektedir

Sabık müstântik, Bandırma ağır ceza mahkemesi reisi Hikmet beyin hakkında yanlış İhtar ve şehadet bulunnarak açıldığı İstanbul müddel umumîl Kenan bey aleyhine açtığı 8000 kâsur İhtarak tazminat davası, İstanbul dördüncü hukuk mahkemesinde ayın beşinde tekkik olunacaktır. Tahkikat hâkimi Sakıp bey o gün iki tarafı dinleyecektir. Hikmet beyin tahkikat hâkimi hazırlama bizzat gelmesi muhtemeldir. Müddel umumîl Kenan bey, evsak dahilîye müsteşarı Kenan Ömer beyi tekkil etmiştir. Hikmet beyin dava İstidâsını bir sureti usulen Kenan beye tekkil etmiştir. Hikmet beyin İddiasına İspat için göstereceği deliller arasında, sabık adliye vekili Mahmut Esat beyin şehadetine müraعات edilmesini ve İstidâsını göstermektedir.

Sabık adliye vekili Mahmut Esat Bey.

Yugoslavya müslümanları

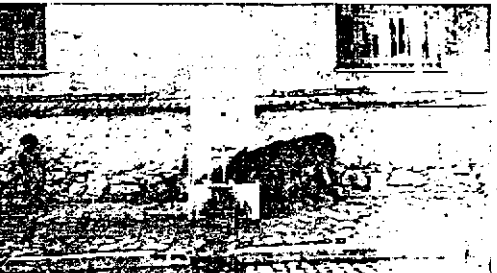
Yugoslavya müslümanları reisi İsmet Mahmutovun İntihap edilen "Magyarlık, Ef. yl tebrik etmek üzere Yugoslavyanın her tarafında Belgrada murabbaşlar geldiği ve müslümanların "Gayret, namusdaki cemiyetlerinin teşebbüsle milli mesil görüşüldüğü Sırpska "Politika," gazetesinde okunmuştur.

Ecebeli çalgıcılar Türkiye dahilinde iş göremlerini

Ankara, 9. (Telefon). — Kabotaj Kanununda tasarrif olunan işlerden başka bütün küçük iş ve sanatlarına Türk tabasına muahhasme edilmiş olan dahilîye vekâleti hazırlanan talimatname İktisat vekâletinde tekkil edilmiştir. Bu talimatname 1923 senesinden evvel Türkiye'de bu işler ile uğraşanların haklarını baki tutuyor. Talimatname göre ecebeli musikiçiler hususî olarak [Lâfien sayfa sayı değiştirilmiştir]

Biraz da alay Yarabbi ne mes'ut yer!

Bu tarafta ahali terkos çemmelerinde bile su bulamazken Kadıköyünde çeşekler bile Kayışdağı suyu içiyor!

Eski zamanların zenginleri, masrafını kendi ceplerinden çıkarak üzere babalarının hayırına çemmeler yapıyorlar, hayret ederlermiş.

Bundan bir müddet evvel de reni zaman zenginlerinden Operatör Emin Bey de Anadolu yukarıdaki suları toplayıp harmon etti, borularını döşetti, tam Kadıköyüne indiriyordu; memuriyet vefa etmedi. İyinden çekildi.

Onun yerine geçen Muhittin Bey, selefinin başladığı bu işi tamamladı. Şimdi Kadıköyünde Kayışdağından gelen su umum su gürlü gürlü akıyor. Ehlî İsrailin kahvesi, çayı o su ile pişiyor, şurupları anıvula yapıyorlar. Akşamları rakelara o kuruyuluyor.

Sütiçler ağıllarına ondan katıyor. Halısa dudakları selatan o, yüzleri serinleten o... Her halde igen de içmiş de bu umum suyun hayranı... Herkes bu asri hayatın memnun... Ekeliden yapılmış hayratları kup kuruyorurken bu çemmeler parti parti akıyor. Gelen içiyor, giden içiyor. Genç içiyor, yaşlı içiyor. Hatta dererliğimiz roma bakarsanız görürsünüz: İnsanlara imsererek güzel şifalı çeyk yavrusu bile içiyor... Ne mes'ut o çeşekler değil mi. Ne İsrailin kahvesi, çayı o su ile pişiyor, rakelara o kuruyuluyor.

Abone Fiyatları
DAHİL İÇİN
 Seneği : 1400 kuruş
 Altı aylığı : 800
 Üç aylığı : 450
Nâşası her yerde 5 kuruş

YARIN

İstanbul
 Tel. Santral No: 500-501
 Dâhilî No: 1 Başmühüratçı
 : No: 2 Mübâhirci
 : No: 3 Tâbiratçı
 : No: 4 Mübâhirci
 Dâhilî No: 1 Başmühüratçı
 : No: 2 Mübâhirci
 : No: 3 Tâbiratçı
 : No: 4 Mübâhirci

Fethi Beyin beyannamesi

BÜYÜK GAZİMİZ M. KEMAL Hz.nin TEŞVİK VE TASVİBİLE SERBES CÜMHURİYET FIR

Karşıtımda bu teşvik ve tasvip tabiatile teşkil edeceğim firkanın Gazi Hz.ine karşı siyasi mücadelede girmek ihtimalini bertaraf ediyordu.

Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mes'uliyetini almayı hatırlama getirmemiştin.

Halbuki tahakkuk eden şekle göre firkanızın atiyen Gazi Hz.le siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak

Firkanı gördüğü zaruret üzerine bizzat gömü elile fesheden Lider Fethi B

siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini Firka müessisi sıfatile muhafaza ve idameyi muhal buluyorum.

Bu sebeple Serbes Cümhuriyet fırkasının feshine karar verdim. Bu kararın teşkilatımıza tebliğini rica ederken bana itimat eden ve benimle teşriki mesai eden cümhuriyetçi arkadaşlarıma derin minnattarlığımı arz ederim.»

Serbes Cümhuriyet Fırkası Lideri
Ali Fethi

Firkanın feshi

Serbest firka resmen kendi kendisini feshetti. Hakikat durmu- or. Yürüyor. Münev- er gençliğin vazifesi çok ehemmiyetlidir.

Acil Orug Serbest Cümhuriyetfirka- sından ilhamla tarbiye kary- uyer. Her medeni memlekette standeoların esas hakları serbest müesseselerle yarat- ılabilmektedir. Bu serbest müesseselerden ilhamla Serbest Cümhuriyetin kura tarhihinde, çarpışta Millîyetin tasvirini ve hakikatini tarifinde fevkalade programı bir firka vardır.

Bu firka, kemal kâinat ve uhlatınca temayül gütaevan standeoların okuyup üs ider- me müessesetini kabul ederler. Cümhuriyetin kura tarhihinde, çarpışta Millîyetin tasvirini ve hakikatini tarifinde fevkalade programı bir firka vardır. Serbest Cümhuriyetin kura tarhihinde, çarpışta Millîyetin tasvirini ve hakikatini tarifinde fevkalade programı bir firka vardır.

İkinci firka, memlekette mülki kontrol haklarını kull- anmak üzere Gazi Hz. nin vücutile teşekkül etmiş- tiler. Kısacası Kâzım Paşa ile kâhâhâ müddetçe, bi- rakılmaları ve buyurmuş- du. Son dakikaya kadar vâzifelerini tam yapmışlar- ın şüphesiz edimeleridir.

Fethi Beyin beyannamesi- de, çok ilâkâhâre yapar- ınca vardır. Serbest firka- sından dolayı serbest firka- sında bulunan kâhâhâre- lerle, memlekette işleri- ni ve vâzifelerini tam yap- ılabilmektedir. Kısacası Kâzım Paşa ile kâhâhâ müddetçe, bi- rakılmaları ve buyurmuş- du. Son dakikaya kadar vâzifelerini tam yapmışlar- ın şüphesiz edimeleridir.

Gazi M. Kemal Hazretleri Ankaradan ayrılırken Gazi Hz. Fethi Beyi vagonlarına davet ettiler, uzun boylu konuşular

Aga oğlu istasy- onda Meclis re- isi Kâzım Pa- şaya:

— Hem şehit ettiniz, hem de gülüyorsunuz. Dedi.

Ankara, 17 (Yarın) — İstasyonda büyük adamı teyri eden kütük vakur ve hârmekte bir sükkân içinde idi. Gazi Hazretleri orası ve mütefakkir idi. Fethi Bey ve Aga oğlu Ahmet Bey fazla ilâkâhâre etti. Aga oğlu Ahmet Beyin konuş- maları ve ne haber diye sordu. Fethi Beyi vagona davet etti.

Anadoluda marke bir sayışat lora edecek olan Reşidülmuhur Gazi M. Kemal Hazretleri

Gazeteciler, meb'uslar, mü- fettişler Gazi Hazretlerine refakat ediyor- ar. Gazide etra- fındakilere fazla ilâkâhâre görü- nüyordu.

Yürüyorlar. Gazi Hz. so- lemli- yor. Şepkalar sallanıyor. Büyük adam Ankarayı bir müddet için yalnız bırakıyordu. Ankara, 17 (A.A.) Re- şidülmuhur Hz. bu akşam saat 21de husulî tre- ne Kayseriye müesseset- inin barakot buyurmuşlar- dır. Dahiliye Vezirliği Şûkrâ Kaya Beyin Kâ- talıya mah'usu Recep, Borakim'esi Sâhib, Bala

Ruşen Eysel (Ayvan)

penorceden teyri gâhâre- vâzile konuşuyordu. Vagonun başında Ağa oğlu Ahmet Bey ile meb'uslar kâhâhâre ediyor- lardı. Ağa oğlu Ahmet Bey de:

«Ham şehit ettiniz, hem gülüyorsunuz» diye Kâzım Paşa Hz.ine şü- bühâle şükâret ediyordu.

«Biz ince kalpliyyiz, herşey bize şimdî dokunur.» diyor.

Recep Zühri (sinop)

«Biri bir me'us vardı. Ali B. (Ayvan) Ahmet Beyi: — Kaç ay dayandırmış diye soruyor ve üç ayda or- kâhâre şey aldım diye takbir- ediyor.

Harekete yakın Şûkrâ Ka- ya B. teyri, vâzile ederken sozleniyordu. Ağa oğlu Ahmet B. de:

Dahiliye Vekili neredede diye, anyordu. Harekete yakın vâzilede- kilere indiler. Gazi Hz. pen- corceden ilâkâhâre derâvân- olorken irâvâ tam doküde- bereket etti. Teşrihler Ak- lah selâmet vâzile diye be-

Reşit Galip (Ayvan)

meb'usu Cavat Akhâre ve Fâhî- Râkâ. — Cevâzâvâp meb'usu- Kâhâre Ali, Stoop meb'usu Re- cep Zühri, Ayvan meb'usu Reşit Galip, Ayvan meb'usu Ruşen Eysel, Şâhâk Tahran Elçisi Memduh Şerhâk, Şâhâhâre müteşâvîr Hâsâmettin Beylerle Vekâhâretlerden birer meb'uslu Gazi Hazretleride bir- likte sayışat etmekteydiler. Reşidülmuhur Hz. istasyonda B. M. Meclis Reisi Kâzım, Başvekil İsmet, Büyük Erkânı Harbiye Reisi Fevâzî Paşalar Hz.ile vâkâhâre, meb'uların- ın kâhâre mübâhâre ve okerşeye- larâfından teyri edilmeyordü.

«Kalmıs, in lâvhası saat 18 buçukta indirildi

Istanbul ocakları Fethi B. den aldıkları talimat üzerine derhal siyasi faaliyetlerine nihayet verdiler.

Lâvhası saat 18 buçukta indirilen Serbest firka İstanbul merkezli binası meşhur Kalmıs Apartmanı

«Serbest firkanın lâvhası be- beri İstanbul firka mahallinde büyük cereyan başı et- miştir. Firka erkânı Ankaradan reşidülmuhur almışlardır halde dahâhâre Firka Vâkâfât ocaklarına gelince başlanırlar. Bu meyanda bülümüm İstanbul kâhâre ve mahâhâre ocakları re- is ve asâhâre de vardır. Çatalca, Silivri, Şile ocaklarından teyri şâ- hâhâre talip ediliyor. İstanbul Vâkâfât lâvhası bu müesseset- lerde kâhâre ve yapacakları (Devamı 3 üncü sayıfada.)

Dünkü neşriyatımız ve bu günkü vaziyet

S.firkanın kendi kendini feshettiği haberi umumî bir teessür uyandırdı

Ankara, 17 (Yarın) — Ser- bes Cüm- huriyet fırkasının kendi kendisini feshettiği haberi teyri etmiş- tir. Millî blok partilerin de n- sonra fesh kar- şılıklarını vâkâfât- ları garîb- melidir.

Ankara, 17 (Yarın) — Lider Fethi B. serbest firka meclis- ten ayrıldıktan sonra Gazi Hz. nin- ın vâzile- lerinin oker- şeye gittiği. Kâhâhâre gör- düm. Firkanın lâvhası meclis- ten sordum.

Bana, birşey müfessih firkanın kâhâre umumi ve bir kaç kâhâre yazılmama- Sâhâre edilmeydi. Gâhâre saat 1 (Devamı 3 üncü sayıfada.)

SON DAKİKA

Serbes Cümhuriyet Fırkasının İzmir Teşkilâtı Fethi Beyi Şiddetle Muahaze Ediyor.. [Lütfen iç sayfa- larımıza bakınız]

Yeni Bir Fırka Teşkilî Şimdilik Muhal..

Fethi B. Bunu Söylerken Murakabe Vaziyetinde Kalacağını Da Söyledi

Mefhul Fırka Meb'uslarından Halk Fırkasına Dönen Ve Dönecek Hiç Kimse Yoktur..

Ankara, 17 (H. M.) — Serbes fırkasının infisahından sonra burada türlü türlü rivayetler çıktı; Fethi B. mebusluktan istifa edecekmiş, Paris'e gidecekmiş, yahut bunları içeride meşgul olacağını, Serbes fırka azaları öteki fırkaya geçeceklermiş vesaire...

Fırkasına infisahından sonra aynı olacak vaziyet hakkında bu söylemiye Fethi beyden taba salâbiyetler bir kimsesizdi, Binazaleyley gidip laodogru kendisini gördüm. İnce mütefekkir, bunlara beraber soğuk kanlı ve mütefekkir.

Meb'usluktan istifa edip etmeyeceğini sordum. Hayretle: — Biliktir, dedi; mecliste müstakil mebus müstafie, teğ-i murakabemizi devam edecek. Hususî işle meşgul olduğum rivayetini de sızden duyuyorum.

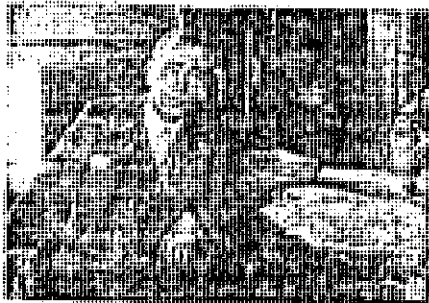
Bunun da hiç aklı yok. Kassa arızetmişle uğraşmak ve 'arize etmek' müstafie de değilim. Buim fırka azalarının falk fırkasına ilibak edecekleri de doğru değildir. Sureti al'iyede teklif edilmemiştir.

Fırka beyannamecinin mülahazasından bildiren bir azanın göndermek misiniz? — Hayır... Hep nezaretçisi beyannamece ibaretir. — Taysı şubeleri ne olacak?

Fesholunan bir fırkadan üyeleri olmayacağı konusunda susarabilir. Bunlar, tabiidir ki müstakillen çalışmıyacaklardır. — Yeni bir fırka teşkilî ihtikadaki payızlara ne dersiniz?

Vasiyeti görüyor musunuz. İki şerh altında bunu muhal dededilerden. Böyle bir fırka teşkilî mümkün görülebilir arazı gidip onların fikirlerini orunul Tehzer edeyim ki arzuhalukta istifa etmek işbirliğinin botromasında getiriyor ve murakabemizi devam edecek.

Fethi B. fırkasını fevkettikten sonra, kendinden daha da, daha kuvvetli, daha ser-

Fethi B. mütefekkir bir vda ile cevap verdi. Baş bir insan edasile konuşuyordu.

Fethi Beyden sonra Ağaoğlu Ahmet Beyi de gördüm, şunları söyledi:

— Öteki fırkaya vadet etmemize imkân ve ihtikad-

yoktur. Müstakil mebus müstafie murakabe vaziyete devam edeceğim. İstifa da hatırlanmam geçmiyor.

Nuri Beyle ve diğer mebuslarla konuştum, onlar da Ağaoğlu Ahmet B. gibi cevap verdiler.

Makineleşmek Demek Bu Mudur Allah Aşkına

Perakene satışından önceki bir kısımla vasiyetli. Küçük imalatçıları, kasapları, kuru kalıncıları dük-

kânlarına veya atölyelerine birer elektrik motoru koymakta ve bunun için de belediyece ruhsatname almaktadır.

Belediye, bina, makinecin, vasiyetli, mahli ve idari noktalı nazardan bu işi teklif etmekte ve fakat bu teklif işi bizzat aylarca, senelerce uzmaktadır.

İki gariş tarafı yarım beygirlik ve kıymeti 30 lira olan motorlardan alınan ruhsat ve verginin çokluğundadır.

Meselâ: 30 liralık bir küçük motordan 10 lira belediye ruhsatı, 10 lira da ruhsatname bedeli alınmaktadır. Ayrıca bu küçük motorlu dükkanlarına yerleşim yerlerinden mahliye de için makineleştiğini ileri sürerek %6 muamele vergisi alınmaktadır. Küçük imalatçılar bu vasiyetten çok şikâyetçilerdir.

İzmirde Zelzele

3 Hafif Sademe Duyuldu

İzmir, 18 (H. M.) — Bugün saat yedi buçukta, saat yirmi üçte ve iki buçuk üç defa hafif zelzele olmuştur.

Arifiyede Bir Şimendifer Kazası

Eskişehir, 19 (H. M.) — Haydarpaşadan hareket eden Ankara postasının Arifiye civarında bir kaza geçirdiği hakkında bir haber geldi. Talimatı bildireceğim.

SON POSTA: Bu tafsilat gazetemiz makineye verilinceye kadar gelmiş değildir. Haydarpaşada da bu hususta malumat yoktur.

Dört Yaralı İki Otomobil Feci Surette Çarpıştı

Dün gece saat birde Şişli'de bankalar caddesinden geçen şoför Millet Elemanın idare ettiği 1817 numaralı otomobil ile şoför Envarın idare ettiği 1851 No.lu otomobil birbirlerine çarpmışlardır. Her iki otomobil parçalanmıştır. Şoför Mihal, muavini İbrahim ve diğer otomobil şoförü muavini Abdül ve müteferrikenin birgünce yaralanmışlardır.

Yaralıları Şişli Hastanesine kaldırılmıştır. Şoför Envar kayıptır.

Kim Vurdu?

Gece Yanısı Yangın Yeriinde Bir Hadise

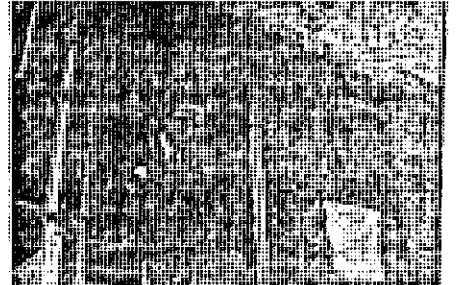
Kamapaşaya Adama taşaradisinde oturan deniz küçük zabiti Muharrem Efendi akşam saat 19 da evine gitmek üzere Yanışınca yanısı yerinden geçerken önüne meçhul bir adam çıkarak ustra ile bacağından yaralamış, kaçırmıştır. Muharrem Efendi bahriye hastanesine yatırılmıştır.

Muharrem'in İnce Karamam KARA KEMAL

Karaman'ın işi işlerini anlatıyor. Yarından itibaren okuyacaksınız.

Reisicümhur Hazretleri

Bu Sabah Kayseriden Sivasa Hareket Etiler

Kayseri 18 (H. M.) — Reisiçümhur Hazretleri refakatçilerinde saat 11 saat 15 ü geçerek gece Kayseriyi muvazalat buyurmuşlardır. Celal Pa. Kayseri yakınında Beydurmeli istasyonunda kendilerini bırakıyor. Belediye reisi, ordu komandanında mürekkep Kayseri leytanı kabul buyurarak Kayseri hakkında her malumat ve habet alınıyor, emir ve arzularına bizzat imkânla mevacim.

Yapılanmalda beraber Kayseri istasyonunda büyük vesileleri görmek için toplanan kalabalık bir halk tarafından her türlü alkışlanıyor ve ödüllendiriliyor. Reisiçümhur Hazretleri trenin çıkarak, otomobillerle hükümet daireleri tarafı buyurmuşlardır. Kayseri 18 (H. M.) — Reisiçümhur Hazretleri hükümet dairelerine Dahiliye vekili Şükrü Kaya Ley, [Devranı 3 saat ayırdı.]

Urla Belediye Kasasında 350 Kuruş Bulundu.

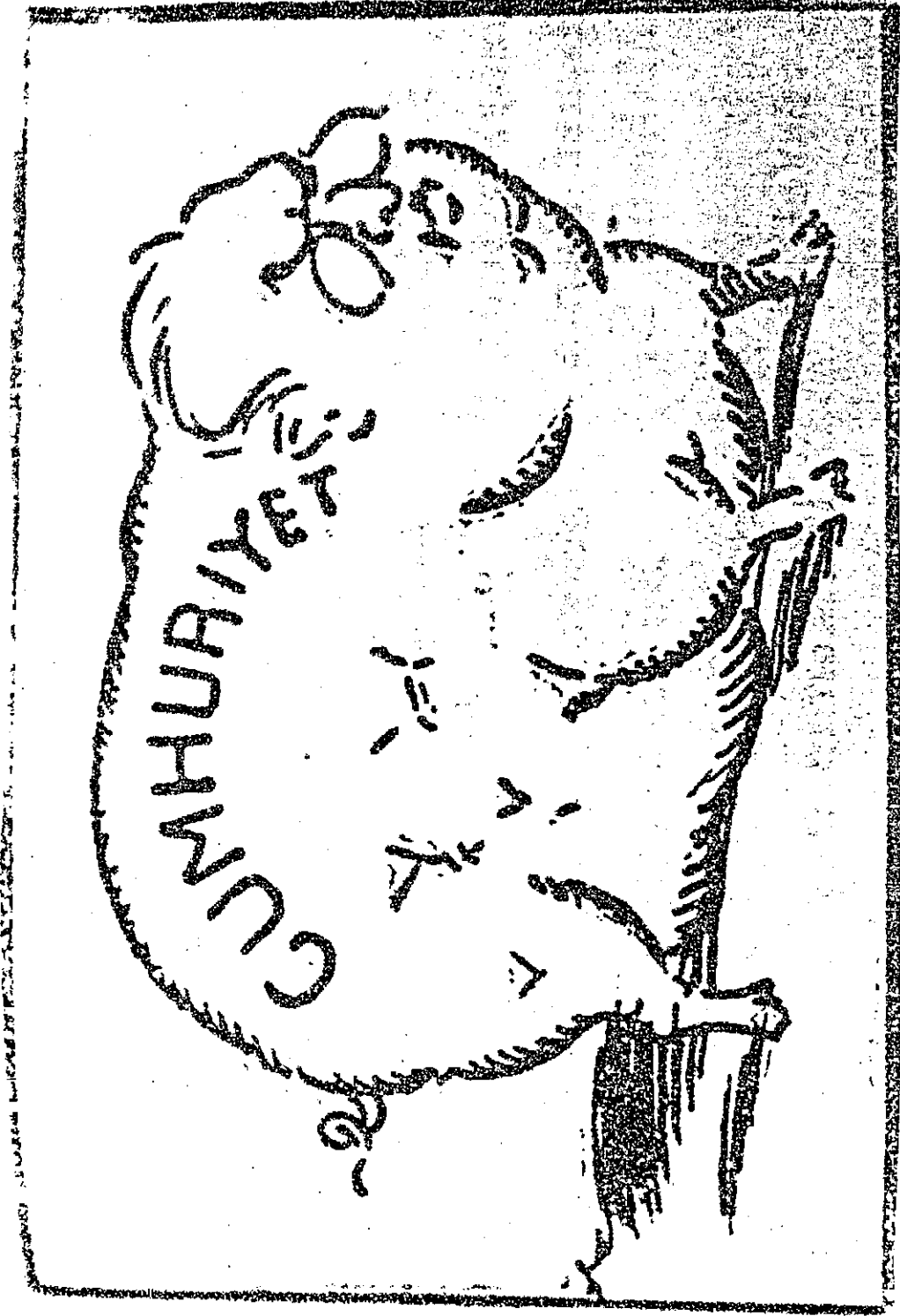
İzmir, 17 (H. M.) — Urla belediyesinde yeni heyet iş başına geldi ve hesabı teslim aldı. Kasada eski heyetten kalma 350 kuruş bulular ve eski heyetin iki bin lira borcu olduğunu da tesbit ettiler. Hesabatta ilâmu otomobil tamir masraflı, ilâmu yol masraflı, ilâmu vasiyetleri için herhalde az görülmüşten pekçok fazla haralara tesadüf ettiler.

Kim Serbes?

— Serbes Fırka kapandı, şimdi de bütün fırka serbes çıktı.

Fırka Mesceleleri Hakkında İzmirden Gelen Telgraflar (2) nci, Ankardan Gelen Telgraflar (4) üncü Sayfamızdadır.

Yarın Gazetesinden

bu göremezlerdir.
Ahnan malûmata göre, so-
rulan sualler, Ali Fethi Beyefen-
di gibi yüksek hayatiyet sahibi,

son zamanlarda, mehtan su-
tularında, çok çirkin göç-
(Devamı ikinci sayfa)

Halk fırkasının goygoycuları

15,000 illetine müptelâ ve babıaltık sakin vatandaş

Yarın Gazetesinden

Erzu
B. v
Nur
gali
B, l
Bil
refi
yin
Ası
Fık
gıp
ref
dü
sir
ka
ku
su
B.
m
A
lz
p
ai

Yalova balosundan bir tıfiba ; Gazi Hz. İsmet Paşa ve Fethi Beyle sohbet ederlerken

Serbest Fırka'nın Kuruluş Kararının Açıklandığı Günkü Balodan Bir An
Solda M.Kemal, ortada Fethi Bey ve sağda İsmet Paşa

Ağaolu Serbest Firka yıllarında Ali Fethi Okyar (ortada) ve Nuri Conker'le birlikte.

SERBEST FIRKA'NIN ÜÇ ÖNEMLİ İSMİ: Nuri Conker (Solda), Fethi Okyar (ortada) ve Ahmet Ağaolu (Sağda).

Yarın başmuharriri

ARIF ORUÇ

